This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

A 685,637

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES

ERDÉLY TÖRTÉNETE

1848—49-ben.

IRTA

KÖVÁRI LÁSZLÓ.

ÁRKÁNY MIKLÓS
APÁT

PEST, 1861.
EMICH GUSZTÁV SAJÁTJA.

Kolozsvártt Stein János és Demjén László bizománya.

1848.

DB
740
.K88

Pest, 1861. Emich Gusztáv magy. akad. nyomdászánál.

704704-806

Tartalom:

1848.

Lapszám.

I. A mártiusi napok 3
II. A más nemzetiségek felléptetése 16
III. Az Unio kimondása 32
IV. Az Unio szentesitése 50
V. A m. ministerium Erdélyt átveszi. 65
VI. A harcz kiütése 73
VII. A nemzetek fegyverre kelése 83
VIII. A románok szervezgetései, iránya 107
IX. Háromszék és a székelyek 120
X. Bem tábornok fellépése 131

1849.

XI. Bem a Székelyföldre ér 151
XII. Szeben első ostroma 160
XIII. A muszka interventio kezdete 167
XIV. A piski csata 173
XV. A románok s Urbán délpontja 189
XVI. Bem elleneit Erdélyből kinyomja 196
XVII. A visszahóditott Erdély szervezése 208
XVIII. A havasok s Fejérvár ostroma 224
XIX. A muszkák betörése 235
XX. A muszkákkali csatázások 245
XXI. A fegyverletétel 263

1848.

I.

A mártiusi napok.

(Febr. 24 — apr. 11.)

— Előszelek. A pozsoni hongyülés. Február 24-ke Párisban. Mart. 15-ke Pesten, folytatása Kolosvártt. A megyék nyilatkozatai. —

A világeseményeket kezdő 1848 békésen köszönté Europát. Absolutismus felé gravitáló kormányaink derülten kivántak egymásnak boldog ujévet. A farsang beállt, a tánczvigalmak folytak: senki sem gondolt reá, hogy kitörni akáró vulkánon tánczol Europa.

Erdélyben a mult ősz novemberében egy országgyülés oszlott el, mely az urbér behozatala s más reformok elé akadályokat görditett, végével a conservativ pártfőnökök kereszteket kapának; a szabadelvütek leolvadt része mint vert had hagyá oda a küzdhomokot, minden remény dugába volt döntve.

Igy volt ez ekkor egész Europában. A Napoleon lesujtásával kezdődött reactio teljes diadalban haladt a világszabadság teljes leigázására. Az alkotmányos szabadság csak is Angliában virágzott; a többi rendre mind elbukott. Csak két ország küzdött még a végcsapások ellen: Franczia- és Magyarország.

Mind a két országnak épen országgyülése folyt. Franczia országban a követek már mind visszarettenve vagy lekenyerezve; az egész ellenzék alig birt már száz tagot. De azért a száz ellenzéki tag rettegésben tudta tartani Lajos Fülöp szuronyokra támaszkodó trónusát.

Magyarország sem küzdött kevesebb erélylyel. Majd ezredéves szabadságának garantiájáról kezdett gondolkozni.

Már 1847 nyarán az ellenzék Pesten összejött, s gr. Batthyány Lajos elnöklete alatt s Deák Ferencz szerkesztése mellett programmot alapitottak meg, melyben az ország integritása helyreállitása, a magyar nyelv védése, évenkénti országgyülés, felelős ministerium, szabadsajtó, Erdélylyeli egyesülés, polgári egyenjoguság, vallás-szabadság, közteherviselés, a jobbágyok felszabaditása, s végre az ősiség eltörülése merültek fel, mint oly eszmék, melyek keresztülvitele megadta volna alkotmányunk s fejlődésünk garantiáját.

Ez eszmék tehát nem fenn, hanem benn az ellenzék által lőnek kezdeményezve.

Már forrtak az eszmék, a midőn nov. 7-kén a pozsoni országgyülés megnyilt. Az ellenzék a pártvezérséggel Kossuth Lajos, pestmegyei követet bizta vala meg. Már az adress tárgyalásánál a kitüzött programm majd minden pontja inditványba hozatott: az országgyülés évenként leendő megtartása volt az első, mit megpenditének nov. 25-én; nov. 29-én a közteherviselés követte; dec. 3-án a jobbágyok felszabaditása jött inditványba; dec. 9-én az ősiség eltörlése.

Ily óriási reformeszmék foglalkoztaták a kedélyeket, midőn megjött az Allg. Zeitung egy száma, s mellette tenyérnyi melléklet, nem kevesebbet hozva, minthogy Párisban a csekély, de elszánt ellenzék 1848 febr. 23-án lakomát rendezett, de a kormány betiltá s a részt venni akarókat fegyverrel akarta szétszóratni.... Páris erre a forradalom terére lépett.... A nép a katonasággal összeütött.:.. vér folyt.... S már februar 24-én délutáni egy órakor a távirdák hirdeték, miként Franczia-ország köztársasággá lett.... Két órakor hirdeték, mikép Lajos Fülöp elfutott, trónja a bastille piaczán megégettetett, bibora rongyaiból a nép csörgő sipkát csinált, s hogy a királyi lak bársonyán most már sans-coulotteok hevernek.

Ennyit hozott a hirlap, s e nehány sor Kolozsvár — Erdély fővárosa — utczáit megnépesité. A pártok emberei összefutottak.

A hirlap tovább jött. Meghozá, mikép Franczia-ország köz-

társasággá lett, magát szervezte, élén Lamartine a nagy költő áll; hogy ministeriumában két zsidó van; miként jelszava: szabadság, egyenlőség, testvériség; hogy a czimeket eltörlék, a democratia győzött; s hogy a Lajos Fülöp és miniszterelnöke által védett kiváltságos idők végórája ütött. Meghozák a lapok, hogy egész Europa forradalmi lábon áll; hogy a fővárosok felkeltek, maguknak alkotmányt, s ennek garantiájaul szabadsajtót és nemzetőrséget követelnek.

E tudósitásokra az ellenzék nálunk is felemelte eddig lehajtott fejét.

Jöttek a hirlapok s meghozák, hogy a párisi esemény Magyarhon országgyülését, melynek már ugy sem sok kellett, felvillanyozta. Kossuth Lajos, az ellenzék vezére mart. 3-án szószékre lépett, figyelmezteté a Rendeket, mikép világ-forradalom közepette állunk; felkérte, emelkedjenek fel tanácskozmányaikkal az események szinvonalára; szivrázva emlékezteté vissza, mikép 1790-ben, a franczia első forradalom korában, apáink épen igy egybe valának gyülve, de visszamaradtak a kor intő szózatától. Egy feliratot javaslott, melyben fejtessék fel ő Felsége előtt, mikép Austriának alkotmány kell, különben feloszlik, s mi összeköttetésünknél fogva félünk, nehogy e feloszlásnál elsodortassunk. Inditványba hozá, hogy kérjenek Magyarhonnak felelős ministeriumot...

A magyar hirlapok e közleményére a kedélyek felderültek; mindenfelé csak Páris és Pozson a beszéd tárgya. Minden akart, remélt, ohajtott. Az ellenzék conferencziázott, de még nem látta magát elég erősnek a közvélemény vezetését átvenni. A tömeg szeretett volna demonstrálni, de a kormány Bécsben volt s jól tudta, hogy az itteni főkormányszék csak expediturája a bécsi udvari cancelláriának. Végre mint vezércsillag emelkedett ki az eszme, a magyar nép keblében oly régtől melegitett nagy gondolat — az unio. A kettészakasztott Magyarhon egyesitése lőn a közvélemény minden vágya, reménye; s hogy a kifejlett közkivánságnak elég tétessék, az ellenzék Kolozsvártt levő fő-

nőkei felterjesztvényt szerkesztének, s annak a nádor István főherczeg ő fensége, s a magyarhoni országgyülés elébe leendő terjesztésére gróf Mikes Jánost, ifj. gróf Bethlen Jánost Pozsonba indíták.

A vidék még csendes. Maga a főváros sem volt kihivó. Azonban, mit Párisban a lakoma betiltása, azt itt a hirlapok ki nem adása s a levelek feltörése idézte elő. Mart. 18-ka estvéjén mutatkozott először kitörési hajlam. E napon főkormányzónk, gr. Teleky Józsefnek névünnepe volt. Tiszteletére három helyt játszott hangászkar: egyik a főkormányzói lak, másik a városház, harmadik a katonai hangászkar, saját parancsnoka előtt. Miután a katonai hangászkar, egyetlen magyart sem játszva, haza indult: a tömeg elébe állt, megtérité s magának Rákóczit és csárdást játszatott, s mindennek vége volt.

A hirlapok ismét megindultak. Megjött a hir, mikép 13-án Bécsben forradalom ütött ki, a nép fegyverre kelt, vér folyt, a győzelem a népé... s hogy herczeg Metternich, mint a régi politika nagymestere, tovább állott.

Jött tovább a hir, hogy Pozsonban mart. 14-én a Rendek nagyszerü ülést tartának, melyben gróf Széchenyi István Magyarhon anyaországgá emeltetését inditványozá; valamint Kossuth a nemzetőrséget s Erdélylyeli egyesülést; s mikép küldöttség kiséri fel a nádort Bécsbe, hogy a nemzet ebbeli kivánságának érvényt szerezzen; s hogy estve, fáklyás zene alkalmával, Kossuth gr. Batthyány Lajost, mint Magyarhon leendő minister-elnökét mutatta be...

Jött a hir mart. 15-éről, hogy ő Felsége Austriának alkotmányt igért... Megjött, mikép Pesten forradalom volt, a nép Stancsics Mihályt, ki irományaiért börtönben ült, kiszabaditá; hogy Landerer nyomdáját hatalmába keritvén, Petőfi „Talpra magyar"-ját s egy falragaszt nyomatott, melyben szabadsajtó, felelős ministerium, népképviselet, jogegyenlőség, nemzetőrség, közteherviselés mellett, kivánja az urbér megszüntetését, nemzeti banket, a katonaság esküjét az alkotmányra, a politikai foglyok szabadon bocsáttatását, s végre uniót Erdélylyel.

E hirekre mart. 20-án Kolozsvár komoly arczot öltö. Mindenfelé csoportozás, forrongás. Az elágozva volt vélemények egyesülni, s az alaktalan akaratok formulázódni kezdődének. Délután megnyilt az első nyilvános tanácskozmány gr. Bethlen Ádámnál, mint kolozsvári polgárnál. Elhatározták, hogy fel kell lépni, s e végre a város gyülését, mint törvényes tért választák.

Igen jellemző volt e tanácskozmányban az, hogy b. Józsika Lajos, dobokai főispán, udvari cancellár b. Józsika Samu testvére s az utolsó országgyülésen a kormánypárt vezére, szokott lovagiasságával e gyülésbe lépett; felkérte az ellenzék jelen volt fejeit, felejtsék a multakat, fogjanak kezet; mert hogyha eddig roszak voltak szóval, jók lesznek ezután tettel. A kibéküles megtörtént.

Másnap, mart. 21-én, egy keddi napon, mire kilépénk, a szegleteket, nyilvános épületeket a tömeg ohajtásaival beirva találtuk. Kezdődött a város gyülés.

Nyolcz óra felé a nép a városház felé sereglett. A terem megtölt, a nép a piacz terén foglalt helyet.

A főbiró az ülést megnyitá. Méhes Sámuel ref. tanár, több hongyülés követe, s az ellenzéki „Erdélyi Hiradó" czimü politikai hirlap szerkesztője, kezdé meg a tanácskozást, mint kolozsvári polgár. Az ellenzék agg bajnoka a nemzetőrség rögtöni felállitását, s az országgyülés minélelőbbi egybehivását inditványozá, melyben a közteherviselés, jogegyenlőség, unio és szabadsajtó létrehozása törvény utján eszközöltessék.

Ezalatt id. gr. Bethlen János, az erdélyi ellenzék mentora, Erdély Deák Ferencze a terembe lépett, s miután székét hosszas éljenzések között elfoglalta: válaszolt Méhes inditványára, s kimondá, mikép neki egyetlen üdve, reménye az unio; s hogy tovább Erdély papirossá vált alkotmánya alatt élni nem kiván, nem akar.

Ezen inditvány értelmében kérvény szerkesztéséhez fogtak, melyet azonnal a főkormányszék elé kivántak terjeszteni.

Mig a kérvény elkészitése foly, a városház előtt sajátságos jelenetek merültek fel. A nép ezrei közé megjelent a tanuló

ifjuság, népkivánatokkal beirt nemzeti lobogókkal, zajosan éltetve eszmét és embert. Követelni kezdék, hogy a kérvény nekik is felolvastassék. A főbiró, Grois Gusztáv megtagadására a terembe nyomultak, s éljenzések között nemzeti lobogóikból egyet az elnöki szék fölé, mást a városház homlokzatára tüztek fel. Énekelni kezdék Vörösmarti „Szózat"-át.

E közben alant néhány főur mellén nemzeti szalagrózsával jelenik meg. E nép, ki soha forradalmat nem látott, elözönlé a boltokat, szalag-végeket szaggatának fel; azonban a városház körüli erkélyek s ablakokból magas rangu hölgy-kezektől rögtönzött kokárdák repülének le, melyeknek készitésénél azonban elfeledte volt e nemzet leánya, hogy szineinken a vörös szin áll felül; néhány óra mulva a város ifja és örege, nője, leánya kokárdával járt utczáinkon.

Mig ezek folynak, a felirat is elkészült, s az erkélyről a népnek felolvasák. A kérvényt beadni akaró választmány megindult: utána a több ezerre menő tömeg, mely utjában éljenzéseit folytatá.

A főkormányszék épületéhez érkezve, a tömeg az ablak alatti Farkas-utczán maradt, a küldöttséget vezető főbiró pedig a főkormányszék ülésébe lépett, hol a főkormányzó elnökölt.

Gróf Teleki megnyugtatá a küldöttséget, mikép ők is ép oly jó honfiaknak hiszik magukat, mint kik a kérvényt ide kisérték; szavát adá, hogy a kérvény azon pontjai érdekében, melyek törvényhozás tárgyai, minél előbb hongyülést fog eszközleni; a nemzetőrség iránt bekérte a város tervét; a sajtóra nézve, mint a mi elnöki teendői közé tartozik, megigérte, hogy azonnal könnyitendi.

A künn maradt nép mindezt a kormányzótól magától akarta hallani; ő pedig az egészet csak a város kérvényének akarván tekinteni, a nép kihivó mennydörgéseivel sokáig daczolt. Végre is az ablakon kihajolt, igéretét ismételte.

Estve fáklyás zene volt. Megtisztelék id. gr. Bethlen Jánost, mint az itteni békés forradalom vezérét, meg Méhes Sámuelt, mint az inditvány tevőjét, ugyszintén a főkormányzót, mint a ki válaszával a kedélyeket eszélyesen kielégité.

Ily magatartással üdvözlé Kolozsvár a szabadság, egyenlőség, testvériség első reggelét. Senki ellen semmi demonstratio. Csupán a fáklyák sülyedtek föld felé, mikor a menet a conservativ vezérek háza előtt vonult el. Azonban a királyt, Magyarország nádorát még folyvást éltette; boldog hiedelemben volt.

Igy folyt, igy végződött az ünnepély, mely Francziaországban a szökőnapon szökteté meg az engedni nem akaró királyt, mely Pesten a devalvatio évnapján vonult át; s nálunk pedig egy nappal megelőzé az éjnap egyenlőséget, mintegy emlékeztetve, hogy az egyenlőség lobogója alatt sietnénk megelőzni az elöjogok miatt ránk nehezedett bajokat.

Ez volt a mozgalom modora. A magyar nem kért alkotmányt, mert alkotmányos élettünk egyidejü a nemzet történeti életével; chartank egykoru az angoléval; csak reformokat ohajtánk.

És e reformokba egyelőre mindenki beleegyezett. A leirt nap után az aristocratia, miként Bocskai korában, czimét el kezdé hagyni; a polgártárs czimezés jött napirendre. — Erdélyben a grófnak, bárónak soha sem volt több joga, mint a nemesnek: e két osztály közt a kiegyenlités könnyen megtörtént. A polgári renddel, mint a mely eddig a megyei hivatalokból ki volt zárva, s a kormányi hivataloknál is tanácsnokságra csak ugy léphetett, ha előbb ő Felsége megnemesité, valamivel nehezebben ment. . . De hátra volt a nép.

Mind a két párt érezé, hogy a nép irányában mulasztásai vannak, s nehogy a megyékben a vélemények sztükkeblüségből elágazzanak: Kolozsvártt mart. 23-án a két párt ifj. gr. Bethlen Pál házánál nyilt gyülést tarta, s felszólitást hoza létre, mely a megyék első teendőjének az uniot jelelte; másodiknak egy országgyülés szorgalmazását, hol közteherviselés, törvény előtti egyenlőség, az urbériség megváltása s a székely nemzet sérelmei lennének kiegyenlitendők; ketten, b. Józsika Lajos s id. gr. Bethlen János irták alá, hogy látnák a megyék, mikép a pártoknak meg kell szünni.

Mint láthatni, a politikai notabilitások szűkebb kört jeleltek ki a megyéknek, mint a mennyit Kolozsvár kérvényeze. Nemzetőrség és szabadsajtóról, az alkotmányos élet e két biztositékáról meg sem emlékeztek.

E laconikus felszólitásban a megyék lavirozási tendencziát láttak, maguk is szivesen igy fordíták vitorláikat. A közteherviselés, adó-elvállalás a conservativ megyéknek teljességgel nem tetszett, következőleg az unio sem, mert azt hivék, hogy az unio hozza rájok a terheket.

De az események árja jött, s magával soport mindenkit. Erdély Magyarhonra kezdé szemét függeszteni, tőle várta üdvösségét. Megjött a hir, hogy Austria alkotmányos lábra tétetett... Mikép Magyarország nádora, István főherczeg, mart. 16-án elfogadtatott s másnap Batthyány Lajos gróf, a magyarhoni ellenzék főnöke, minister-elnökké neveztetett, s az alkotmányos élet biztositásául István főherczeg teljhatalmu helytartóvá neveztetett... s megérkezett végre, hogy gr. Széchenyi István, Kossuth Lajos, Deák Ferencz ministereknek ki is vannak nevezve.

A nap estvéjén, melyen az utolsó hirek megérkeztek, Kolozsvár fényesen világita. A nép és fiatalság zászlót és fáklyát ragadva bejárta a várost, élteté a nádort és a ministereket, s végül a ref. kollegium elébe gyült, hol a kinevezett ministerek képei ki valának világitva. Itt valaki elkezdé Petőfi Sándor „Talpra magyar"-ját szavalni; a tömeg, mely percz előtt egész hánykódó tenger volt, hallgatag lett; s mikor a szónok lelkesitő dalának már felére haladt: a refraint, — a rabság elleni esküt — minden vers végén harsányan utána mennydörgé.

Erre Kolozsvárt, Erdély minden városát s magyar faluját elönték a nemzeti lobogók. A középületekről a kétfejü sas eltünt; lobogó lengett minden városházról, lobogó a faluk tornyáról; a nemzeti szinek a hont mintegy felvirágozták.

A hatóságok is el kezdék tolmácsolni a közvéleményt. A főváros példáját minden város követé; küldöttségek érkeztek a főkormányszékhez, hogy az unio és országgyülés egybehivása

iránti közohajtás minél előbb ő Felsége elébe juttassék. A főváros után legnagyobb ünnepélylyel Maros-Vásárhely, a székelység fővárosa nyilatkozott. Benne volt az erdélyi fiatalság törvény gyakorló intézete, a királyi tábla; a tábla fiatalai, a cancellisták rendezték martius 25-két. Beszédeket tartának, s gr. Lázár Móriczné lelkes beszéd mellett a fiatalságnak egy lobogót nyujta át. Ezek ellenében meglepte a tömeget azon hirlapi tudósitás, miszerint Károly-Fejérvártt mart. 27-én, mely nap a gyülés tartatott: a város feletti vár ágyui megtöltetének, s a vár ostromállapotba helyeztetett. Ez volt az első lökés, itt kezdett az örömittas nép arra gondolni, hogy talán mindez a kormánynak ellenére lehet.

A megyék is felszóllaltak. A magyar és oláhság lakta 13 megye s öt székely szék egyhangulag az unio mellett nyilatkozott.

Belső-Szolnokmegye emelte szavát legelől. A mart. 25-én tartott nagyszerü előleges megyei tanácskozmányban oly határozottan lépett fel, hogy Kozma Imre, akkor igtatott főispánja azonnal leköszönt, s később a megyegyülés kijelenté a magyar ministeriumnak, miszerint apr. 3-ától Pestről várja a rendeleteket. Makrai Lászlót, egykori császári tisztet (később lovas alezredest) nemzetőrség alakitással bizá meg.

Megyegyülésileg mindazáltal legelől Alsó-Fejérmegye hallatá szavát, martius 30-án. Ez volt régóta az ellenzéki megyék előharczosa. Gyüléseit Nagy-Enyeden tartá, hová az ellenzék két legnagyobb talentoma, Szász Károly és báró Kemény Dénes tartozott. Többek közt, hogy a hon egyesülésé hamarább létre jöhessen, megkérék a főkormányzót, gr. Telekyt, hogy — mint nem oly rég főkormányzó gr. Bánffy György tette, elnöki hatalmánál fogva, sietve hijjon össze országgyülést. Ezen bizonyosnak hitt országgyülésre a követeket is megválasztá, s oda utasitá, hogy ha netalán Erdélyben hongyülés addig nem tartatódnék, követei a nem soká alakulandó pesti képviselőház tagjai közt jelenjenek meg, mint a már tettleg egyesült Alsó-Fejérmegye képviselői.

Kolozsmegye apr. 3-án nyilatkozott. Az uniot, közteherviselést, urbéri viszonyok megszüntetését, nemzetőrség ala-

kitását magáévá tette. Az országgyülésre követeit ez is megválasztá, s oda utalá őket, hova Alsó-Fejérmegye. S felszólalt, hogy a nemzetőrségnek az álladalom fegyvert osszon.

E napig az unio ügye, mint egy diadalmenet, virágokon haladott. E nap baljóslatra adott alkalmat. A nép Kolosmegye feliratát a főkormányszékhez zászlókkal kisérte fel. A bizottmány bevitte a feliratot, a nép künn maradt, s midön a bizottmány követségét elvégezte, a nép kivánta, hogy válaszát a főkormányzó az ablakokból ismételje. De gr. Teleki a választ megtagadta. E naptól fogva gr. Teleki Józs. sem birta többé a közbizalmat.

Utána más döfés következett. — Dobokamegye april 6-án gyülést tartott. A megyeházról arasznyi nemzeti lobogó lenge, nem mint a többi megyéknél. A gyülés elnöke, főispán b. Józsika Lajos, ki két héttel azelőtt az ellenzéknek kezet nyujta, ki az uniot s egyéb reformokat tartalmazó felszólitást a megyékhez aláirta: megnyitó beszédét azon kezdé, hogy miként a Rendek tudják, ő conservativ volt, s ma is az. . . ! Kimondá, hogy reform kérdéseket fog ugyan előterjeszteni, de azok nem egyéni nézetei. . . ! A haza ügyét egy, völgy feletti tetőn rohanásnak indult kocsiéhoz hasonlitá. . . . Ezen megnyitó beszéd meglepett mindenkit, mert a főispán, mint testvére az erdélyi udvari cancellárnak, sok titokba bele lehetett avatva. Beszédére az ellenzék két hőse, a két testvér, Zeyk Károly és József felelt s győzött, az unio kérdése vita nélkül átment: a főispán baljóslata elhangzott. Erre a leendő országgyülésre követek választását sürgeték; a főispán ez ellen háromszorosan tiltakozott, minthogy e gyülés nem választó-gyülés; de azért a megye követeket választa.

Tordamegyében april 10-én folyt le a megyegyülés. Az ó-tordai ref. templom zsufolva lett. Kétes volt a megye szelleme, mert benne 1834 óta folyvást conservativ főispánok valának. B. Kemény Dénes, ki két év óta a politikai pályán magát nem mutatá, mert sikertelennek látta küzdését, ide is eljött. Gyönyörű szép szónoklatával a kedélyeket felhangolá. A felbujtatott polgárok az unio ellen több száz aláirással óvást akarának benyujtani; b. Kemény Dénes ez óvást, mielőtt az

asztalra tették volna, tárgyalás alá vette; oda vitte a beadni akarókat, hogy az iromány t saját kezökkel elszaggatták s levegőbe szórták.

Hunyadmegyében apr. 12-én folyt le a gyülés. Főispánja Nopcsa László, a conservativek egyik főnöke, a nemesség egy része oláh, ezért kétes volt a kimenetel. Előre terroristicus hirek kerengének; azonban a gyülés ugy folyt le, hogy a kérdések átmentek, a főispán pedig lemondott. Estve fáklyás zene volt, végével a fáklya mágyáját ifju és öreg, szegény és főur körültánczolá.

Felső-Fejér, Fogarasvidék, Küküllőmegye egyszerűn esett át, minthogy nagyobb város egyikben sem volt.

A Magyarhontól Erdélyhez szakadt részek, Zaránd, Kraszna, Közép-Szolnokmegye és Kővárvidék az uniot tettlegesen pártolák, mennyiben magukat, Krasznát követve, azonnal visszacsatolák Magyarhonhoz, s követeket küldének Magyarhon országgyülésére.

Igy nyilatkozott a 13 magyar megye, mely Erdély területéből 657 □ mfldet tolmácsola.

A székelység 206 □ mfld hazája, még tüzesebben vette e reformokat. E nép, melynek törvénye a világ legszabadabb alkotmánya volt egykoron, azt hitte, hogy elvesztett szabadságát e napok visszaadják. A főnemesség egy része ingyen sóját, az egy ház-helyes nemes adómentességét, a katonáskodó székely fegyverének elvétetését, a jobbágyságra vetett székely felszabadulását várta az uniotól.

A szék-gyülések itt is megkezdődtek. Egy szivvel, egy szájjal kivánták a Magyarhonnali uniot, kivánták az országgyülést. Voltak sokan, kik e reformok életbeléptetését már a marchalisoktól követelték. Igy april 11-én Háromszéken, mikor a közgyülésen egy katonáskodó székely inditványozná, hogy a fegyvert azonnal vegyék le róluk, s az inditvány elhalasztatnék, felkiabált: igy csalnak 84 év óta. Mi nem tanusit egyebet, mint azt, hogy a szélbeli katonáskodás terhével, mit 1764-ben ágyuval erőszakoltak volt reájok, a székely torkig lakott.

Még ekkor Erdély népe hü vala dynastiájához. Soha ki-

rályt és nádort nem éltete annyit e nép, mint V. Ferdinándot s István főherczeget. Bennök a reformok megadóit látta. S ha volt ingerültség, az csak Metternich herczeg és az udvari cancellária ellen volt. Királyát élteté, tanácsadója arczképét pedig — mint Udvarhelyszék közgyülése — majus 2-án megégeté. Sőt nem csak hogy ragaszkodott dynastiájához, de báró Schirding Ferdinánd csiki ezredes oda hangolá székely katonáit, hogy april 4-én a Csikszeredába gyült fiatalságot, mely ott zászlót emelt s az uniot élteté, székely fegyverekkel üzeté szét.

A megyék, székely székek egyaránt felemelték szavukat, hogy országgyülést kapjanak: de azért országgyülés nem hirdettetett. A bécsi kormány magára hagyta Erdélyt, a főkormányszék pedig magát ellenző állásba tette. A közvélemény követeléseiből kettőt látszék csak meghallgatni: mennyiben a nemzetőrség rendezését megengedte, s a sajtót szabadabb censura alá helyezé. S végre is annyi kérés daczára az jött Bécsből, hogy országgyülésünk ez évben bizonyosan összehivatik; addig is az urbért a főkormányszék ki fogja hirdetni.

S mig a kedélyek igy ingereltetnek: im a főváros felett, a Felekhegy tetején 16 szekér tünik fel nemzeti lobogókkal, 30 székely lejt befelé. A főváros fiatalsága a Rákóczi induló mellett elébe megy, hol zászlójokat összecsókoltaták. E küldöttséget Udvarhelyszék, a székelyek anyaszéke inditá a főkormánymányzóhoz, hogy tőle országgyülést nyerjen. Pálfi János (később status-titkár) és Sebessy István (később vadász-őrnagy, vezette.

Estve fáklyás-zenével tisztelék meg őket. Pálfi János beszédében azt mondá, hogy most csak 30-an jöttek, de ha kérelmök meg nem hallgattatik, elhozzák mind a 30,00 székelyt, kiknek nevökben megjelentek; s egyebek közt a conservativ „Mult és Jelen“ politikai lapot, egyik czikkeért, helyben megégeték.

Másnap, apr. 9-én a küldöttség benyujtá kérelmét. S eredménye az lett, hogy april 11-én a gubernium az országgyülés egybehivását elhatárzá; a meghivó levelet, mit azon napról a

gubernium Udvarhelyszékhez intéze, Pálfi János a városház erkélyéről felolvasá. Benne nem kevesebb volt, mint az, hogy a főkormányzó 1692-ki utasitása 8-dik pontjánál fogva az országgyülést elrendelte, megnyitása napjául majus 29-két, helyetül Kolozsvárt tüzte ki.

A hongyülés meg volt adva, a tömeg boldog volt. Azt hitte, e nap révpartra vezetendi. Nem számitá be, hogy mig ő nyilatkozott, két hatalmas tényező némán maradt: a kormány és a hon nem magyar ajku lakói.

II.

A más nemzetiségek felléptetése.

(Apr. 11 — maj. 17.)

— A ministerium. A horvát és szerb, szász és román nemzet fellépése. A balàsfalvi gyülés. A román comité alakulása. —

Magyarország ügye óriás léptekkel haladott. Az utolsó rendi országgyülést april 11-én maga a király személyesen és magyar rekeszté be; s egy uj alkotmányt erösite meg XXXI. czikkben, mely Magyarországot egészen uj, népszerübb alapra fekteté.

Az első magyar ministerium, mely apr. 7-én megerösitést nyert, Pestre jött, s apr. 16-án átvevé a kormányt. A nemzet büszke volt reája, mert benne legkedveltebb neveit látá. E ministeriumot alkoták:

Minister-elnök: gr. Batthyány Lajos;
belügyminister: Szemere Bertalan;
pénzügyminister: Kossuth Lajos;
közlekedési minister: gr. Széchenyi István;
közoktatási minister: b. Eötvös József;
kereskedelmi minister: Klauzál Gábor;
külügyminister: herczeg Eszterházy Pál;
igazságügy-minister: Deák Ferencz;
hadügyminister: Mészáros Lázár, huszár ezredes.

A ministerek a kül- és hadügyön kivül tárczáikat azonnal átvevék; Mészáros csak később hivatott haza ő Felségétől. A ministeri rendeletek megindultak; István nádor, mint hely-

tartó irta alá, s ellenjegyezte egy minister; s a hadügyre nézve Erdély is a nádor alá rendeltetett. Igy lőn az, hogy b. Puchner e napról rendeletet kapott, melyben a hadügyministerium felszólitá, hogy mától fogva rendeleteket csak a magyar ministeriumtól fogadjon, a keze alatt levő hadkészletek jegyzékét küldje fel, s a nemzetőröket Fejérvárról lássa el fegyverrel. Különben Erdély kormányában semmi változás. Metternich Austria, gr. Apponyi Magyarhon éléről azonnal visszalépett. B. Jósika Samu a közvéleménynek — mely a megyei termekből arczképét már kitette — mint lovagias férfi szintén engedett: april 10-kén lemondását beadta, s ez april 21-kén elfogadtatott; azonban az erdélyi udvari cancellária mégis megmaradt, vezetése b. Apor Lázárra bizatván.

A magyar ministerium fellépése óta nem vala többé politikai párt a két hazában. A többség Erdélyben a kormánynyal érzett. Csak egy conservativ töredék nem látszott kezet fogni. De a midőn april 23-áról megjelent a ministeri rendelet, mely a magyarhoni részeket, — Zaránd, Kraszna, Közép-Szolnokmegyét s Kővárvidékét — az 1836: 21. s 1848: 6. magyarhoni már szentesitett törvényczikkek alapján Erdélytől Magyarhonhoz visszakapcsoltatni rendelé, s e végre báró Wesselényi Miklóst, Beöthy Ödönt, Asztalos Pált, Szamossy Ignáczot és Bay Ferenczet ki is nevezte — ők is beláták, hogy Erdély önálló országot többé nem képezhet.

A politikai pártok elenyésztek, de helyökbe a más ajku nemzetiségek léptek fel. B. Jellachich József, ki nyolcz nap alatt ezredesből altábornagygyá, s a magyar ministerium megerősitése előtt egy nappal horvátországi bánná neveztetett, a ministeriumnak tanácskozásra tett meghivását visszautasitá; Gaj Lajos ugyanott iratokkal lépett fel, s ő felsége tanácsosságra emelte. A horvátok mellé egy más nemzetiség is fel lőn léptetve, a szerb, vagy mint akkor nevezték, a rácz. — Politikai hatósággal nem birván, ezeknek vezetésével Rajasics bizatott meg. A mint Jellachich leérkezett, s a Magyarhontól elszakadást tervbe vette, apr. 20-án ők is kimondák, s kezet fogtak.

B. Puchner Antal, erdélyi főhadikormányzó hasonló utasitásokat kapott; de a nyolczvan éves férfi egyelőre habozott, beteg lett, nyugalomra akart kéredzni, s csak miután e lépéseért reá várandó várfogság borzadalmait lefesték: csak azután tudá magát a szerep elvállalására határozni. — Itt szintén két nemzetiség volt fellépendő, a szász és oláh.

A horvátok és szerbek fellépése Erdélyt is mozgásba hozta. A földesuraik és jogtalanság által nyomott nép fel kezdé emelni fejét; a magyar és szász nemzetőrség felállitásával foglalkozott.

A nemzetőrségek sebesen alakultak. A gyalogok mellé lovasság is állittatott. Gr. Mikes János mint ezredes, b. Splényi Mihály mint alezredes lőn az összes erdélyi magyar nemzetőrség élére állitva, mit a ministerium is jóváhagyott. A kolosvári lovasság parancsnoksága gr. Mikes Kelemenre ruháztatott.

A szász nemzetőrség egészen külön alakult, főparancsnoka a nemzet ispánya Salmen Ferencz, a szebeni nemzetőrségé Gräf Frigyes, kinek helyébe nem soká b. Bruchenthal Sámuelt választák.

Alakultak, s cs. nyugalmazott tisztek vezetése mellett folytaták gyakorlatuk, de fegyver még mind hiányzott. A városok egyre sürgeték a kormányszéket, a kormányszék a szebeni katonai parancsnokságot, de minden sürgetés daczára mindössze is 3100 darab kimustrált kovás-puskát nyertek, melyek közül 1300-at a szász, 1800-at a magyar városok közt osztottak ki.

Mig a katonai kormány Erdélyben igy huzza halasztja a dolgot, Magyarhonban a szerbek ingerültsége már oda volt fokozva, hogy april 24-kén Kikindán, april 26-kán Ó-Becsén és Becskereken a magyarokat irtani kezdék. A dolgok ily állásában a magyarnak nemzeti fegyveres erőről kelle gondoskodnia. Kolozsvár a magyar ministerium üdvözlésére 12 polgárt küldött vala Pestre, s e küldöttség tiszteletére a radical kör apr. 24-ére lakomát rendezett; b. Wesselényi Miklós itt poharat emelt s fejtegetve a felbujtogatott nemzetiségek törekvéseit, fegyverre szólitott fel mindent. Ez ötletből a kör — elnöke gróf Teleky László aláirásával — a ministeriumhoz kérvényt adott be, melyben önkéntesek toborzására szólitá fel.

Az erdélyi katonai kormány kétértelmü magatartása egy más jelenetet idézett elő. Azon nézetből, hogy a székely határőröket a forradalmi hajlamtól megőrizze, elhatározta őket a szász városokba kivezetni. E nézet alapján apr. elején két század háromszéki székely gyalogot kiindita; april 26-án ismét négy századot tevének utba, s utánok tizenegy szekér fegyvert, számszerint 1515 darabot czipeltek.

Mikor a fegyveres nép Uzonban, a Székelyföld utolsó falujában halad, két fiatal ember, dévai ügyvéd, Gál Dani és Németh László s Biró Sándor rétyi pap, mint székely fiak rokonaikhoz fordultak: azon hirt terjeszték, hogy őket a szabadságért küzdő olaszokra viszik, a kiinditott fegyvereket pedig az oláhságnak. Szavuk viszhangra talált, a nép tisztjeinek az engedelmességet felmondta, visszatért, a fegyvereket pedig a szék házához kisérő.

A 400,000 magyar s ugyanannyi székely e szerint kezet látszott fogni egymás védelmére. Szükségök is volt, mert Doboka megyében az oláhság az uri szolgálatot már megtagadta, s a magyarság ellen fenyegetődzött. De hogy valósággal fellepfellépjenek, arról még senki se álmodott.

Pedig titokban minden forrott.

Mig a magyarok ügye diadallal haladott: addig egy szó nem emelkedett az Unio ellen, szász és oláh lapok egyaránt jónak látták; az oláh értelmiség mint nemzete egyetlen üdve mellett nyilatkozott; a szászok se maradtak el nyilatkozataikkal. S hogyan éreztek e nemzet nagyjai, leginkább kitünt azon felszóllalásból, melylyel a később báróvá lett Bedus József, tartományi főbiztos a gubernium mellett levő szászférfiakat tolmácsolólag az Unio mellé nyilatkozott.

Azonban e jó hangulat a szerbek és horvátok fellépésére Erdélyben is azonnal megváltozott. Minő phrasisokon haladtak át, nem árt ha részletezzük.

Az erdélyi három jogos nemzet tehát pártolni látszott a reformokat és Uniot. — Azonban a magyarok és szászok földén egy millió elnyomott oláh élt: ezt sem szabad feledniünk.

A román régebb nem számittatott Erdély politikailag tényező nemzetei közé. A magyar, székely és szász, kik hárman értek fel az oláhság számával, benn ült az országgyülésen, melyen az oláhságot csupán csakis egyesült göröghitü püspöke képviselte.

A román, ugyszólva, a többi nemzet jobbágya volt: urbériséget birván, róla robotot tettek. Szegény és miveletlen volt, mert jobb sorsáról nem gondoskodtak; mi egyébiránt a magyar jobbágygyal is ugy történt. Ki közülök kiemelkedett, magyar nemességet kapott s magát magyarnak tartva, szégyelte, ha eredetére emlékezteték. Mint oláhok hivatalt csak ugy viselhettek, ha a katholikusokkal egyesitett görög vallásra tértek át; minélfogva 600,000 nem-egyesült görög hitü a polgári élet örömeitől meg vala fosztva. Mely anomaliát az által vélték helyre hozhatónak, hogy 1744 óta folyvást sürgették, miszerint negyedik nemzetté vétessenek fel.

Mégis e nép egyelőre élteté az Uniot... Azonban Oláhországból s máshonnan néhány szóvivő jött össze. Balásfalván, az egyesült göröghitüek püspöke és főtanodája székhelyén összegyültek. Egy pár exprofessor és pap, kiket pár év előtt püspökük, Lemény János mozditott volt el, a dolgok élére állott. A tanulók, kik husvétra haza bocsáttattak, mint emissariusok oszoltak szét; általuk proclamatiokat osztatának ki, s azon eszmét, hogy a román nemzetnek robot alóli felszabaditását, s nemzetisége elismertetetését most ideje követelnie: hathatósan terjesztették.

Azonban a békés forradalom gyeplőjét a kezdeményezők nem birták elég erősen tartani. A vidéken egyes izgatók tovább mentek, mint tán a centrum egyelőre tervelte: a népet a magyarok gyilkolására ingerlék, gondolva, ha magyar nem marad, övék marad a föld. Ezen inhumanus eszme fenhangon ismételtetett. Zsuki birtokos Mikás Ferencz, kolozsvári ügyvéd, ki azelőtt magát Mikesnek hivatá, most nevét s érzelmét megmegváltoztatá, a magyarnak kérlelhetlen ellensége lett: neve alatt proclamatiok keltek, lázitó értelemben. Pap Sándor, fiatal táblai irnok, sok ügyességgel szerkesztett szónoklataiban hasonlóra ingerlé rokonait.

Az oláhok egyelőre a robotot kezdék megtagadni, mert azt terjesztették közöttök, hogy a császár már hét esztendeje felszabaditá őket, csak az urak nem akarják kihirdetni. Egyes erőszakoskodások történtek. — A földesurak megyei, katonai erőért folyamodtak. A nép ingereltetett, tanultabbjai nem akartak a törvényhozástól várni, s oda csigáztatott a dolog, hogy a földesúri kérdésből nemzetiségi kérdés lett. A főkormányszék beleelegyedett, Mikás Ferencz ügyvédet, mert fegyverfogást ajánlott, elfogatta s Kolozsvárra kisértette.

Ez olaj volt a lángoló kedélyekre. S kik a Mikás elfogatásával mindent megtéve láttak, csak amugy lepetének meg, mikor april 30-án Balázsfalvára a tanulók mintegy kétezer emberrel tértek meg, s gyülés kezdődött.

A balázsfalvi gyülés a nemzet értelmiségéből hivatott egybe, a főkormányszék hire nélkül; de ugy látszik, a katonai kormány tudtával, mert Balázsfalván cs. katonaság jelent meg, s bár azt állitták, hogy a csend fentartására jött, a nép ugy értelmezé, hogy jött, mivel a néppel tart.

A gyülés megnyilt. Tárgya sérelmeik orvoslása. Pap Sándor, ki egyelőre oly nagy szerepet vitt vala, itt is megkisérté ingerlő szónoklatát; de e gyülés a román nemzet értelmisége gyülése lévén: szava elhangzott. S határozattá lőn, bevárni a legközelebbi országgyülést, s attól várni az orvoslást törvényhozás utján.

E gyülés, mint hirdeték, még pártolá az Uniot.

Az oláhok cseportozásai, igen természetesen, mély aggodalommal tölték a csekélyebb számu magyarságot. A császári katonaság nagyobb része ki volt huzva. E szerint egy nem várt véletlen esetére csak magukban láttak volna oltalmat; de fegyverük hiányzott.

A szász nemzet a magyar vivmányok által nemzetiségét, a ministerium által eddigi szabad institutióját látta veszélyeztetve. Félt, hogy azon befolyását, mit a kis Erdély ügyeire gyakorolt, a nagyobb Magyarországban el fogja veszteni. Ez volt a 190,000 szász aggodalma Magyarhon 14 milliónyi népessége ellenében.

E népet okleveleink circumspectus czimmel szokták megtisztelni; és minden bántási szándék nélkül legyen mondva: politikájokat tisztán kifejezi. Most is egyelőre sehova sem nyilatkoztak; fiatalsága a német (és nem osztrák) szineket tüzé fel.

A mint a megyék az unio mellé nyilatkoztak, a szász törvényhatóságok is hallatták szavukat: feltételek mellett hajlandóságukat szintén kijelenték. A szász politikai lapok közül a „Siebenbürger Wochenblatt" Brassóból azonnal fegyvert fogott mellette; a szebeni félhivatalos „Siebenbürger Bote," főleg miután Unio elleni czikkeért a segesvári szászok megégették: engeszteltebb hangon kezde szólani. A szász városok tanácstermeiről lengeni kezde a magyar tricolor.

Igy következett be az, hogy főkormányzónk a fegyvernyerés s székely katonaság tárgyában Szebenbe ment. A polgári és katonai főkormányzó tehát személyesen találkozott; de gróf Teleky báró Puchnertől csak annyi választ nyert: adassa ki azon 1515 fegyvert, mit a székely földön letartóztattak, ő is kiadja azon 1000 darabot, mit Naszodról igért.

E főkormányzói látogatás egész véletlenül szomoru eredményt hoza a magyarokra. Mig gr. Teleky Szebenben van, a szász nemzet kormánytanácsa maj. 3-án tisztelgését tevé.

— Megállhatnak-e az Unio mellett municipalis törvényeik? — kérdék végül a gróf kormányzót.

— A mennyiben a közös törvényekkel megegyeztethetők lesznek — kapák feleletül.

— Megállhat-e — folytaták — a szász városok szerkezete ugy, a mint van?

— Azt hiszem — felelt a kormányzó — többet nyerendenek, ha az Unio ellen nem szegülnek, mert az már bevégzett ténynek tekinthető.

— Megmarad-e köztünk a német nyelv mint közigazgatási közlöny? — kérdezék tovább.

— A kormányzás nyelvének egynek, a magyarnak kellene lenni — válaszolá a gróf.

— S jót áll-e nagyméltóságod — kérdék végre — hogy

a szász követek, ha az Unio ellen nyilatkoznak, nem fognak bántalmaztatni?

A főkormányzó megemlité a követ személye sérthetlenségét.

E kurta, s a közigazgatási nyelvre nézve hibásan értelmezett feleletek igen rosz hatást idéztek elő. A mint a kormányzó Szebenből lábát kivette, gr. Waldstein, könnyü lovas alezredes, ki akkor érkezett volt Bécsből, feketesárga cocardákkal a piaczra ment, s osztani kezdé... Estve a szinházban „Tartsd meg Isten Ferdinandot" énekelték, mire a függöny felgördült; nemzetőrök jelentek meg a szinpadon, császári lobogóval: egy addig ismeretlen egyén, Ranicher, — ki aztán hadititoknok, s később Benigni József által szerkesztett félhivatalos Siebenbürger Bote szerkesztő társa lett — felállt, a magyar ügy ellen éles szónoklatot tartott. Semmi Unio Magyarhonnal!.. szoros Unió Austriával!! — hangzott hosszasan.

Másnap, máj. 4-én, Szeben népe az utczákon folytatá demonstratióját: a szász nemzet főnöke, az ispán lakja elé tódult, éneklések, szónoklatok között, a lak előtt álló fenyőre császári lóbogót helyezének. Estve világitottak, s a városházáról austriai lóbogó kezde lengeni.

E szerint a szász és magyar elem közt nyilt tusa kezdődék. A szászok Unio elleni iratokat, dalokat szórtak, hogy depopularizálják. A Szebenbe menő oláhoknak feketesárga kokárdát tűztek czondrájokra; azzal gyanusiták a magyarokat, mintha az unióval nem egyébre czéloznának, mint Ausztriátóli elszakadásra. Lapban és magánkörben tudni akarák, hogy a szász követeket a Kolozsvárra hirdetett országgyülésen veszélyfenyegeti.

Nem volt elég a tollharcz. A kincstárnáli magyar hivatalnokokat bántalommal illették. Egy hivatalnoknak, mert magyar hirlapba levelezett, ablakát beverték; egy más magyar hivatalnokot, mert nemzeti kokárdát viselt, fényes nappal bántalmazták; egy mészárost, mert magyarul alkudozott, megvertek.

Ily messze ragadta a szászok fővárosát, Szebent politikai túlbuzgósága; azonban meg kell vallanunk, hogy e részben a más szász városok nem utánozták.

Igy tusakodtak a különböző népfajok Erdélyben, mig a kormány kétértelmű politikát folytatott. A katonaság megjelent a román gyüléseken, s mintegy összedugta kezét. A főkormányszék pedig azon tapintatlan eljárást követte el, hogy az urbéri tartozást megtagadó urbéresek ellen nemzetőrséget alkalmaztatott, mit a nép magyarok katonájának s a dynastia ellenének tekinte. A kormány kiosztotta a szerepeket, s elégségesnek látta máj. 7-ről leirni, hogy Pap Sándor azon bujtogatását, mintha a császári katonaság az oláhság mellé vonatott volna Balásfalvára, magyarázzák oda: hogy az se ellene se mellette nincs, hanem az ellen, ki a közcsendet megzavarná.

Mig a tulsó rész ily nyiltan fellépett, a polgári kormányon ülő férfiak se lelépni, se az ellenpárt kártyáiba pillantani nem birtak. A főkormányszék oly férfiakból állott, kiknek egyrésze maga is félt az Uniótól; másrésze nem birt azon sas tekintettel, melyet ezen kor igényelt; volt több nemes sziv, több szép talentom benne; de azon magas jellemű egyéniségek, mint volt Sennyei Pongrácz a Básta korában, gr. Bethlen Imre, gr. Teleky László és b. Seeberg, Buccow alatt, fájdalom, hiányzottak.

Igy következett aztán be az, hogy a kormányszék szemeláttára a más nemzetiségek függetlenné tették magokat, vagy függésöket csak szinlelék; a vészt látó magyarok pedig csak is a magyar miniszteriumban helyezték bizalmukat.

A szászok universitása, mely mint a nemzet gyülése évenként kétszer szokott volt összegyülni, most is összeült. Rendkivüli levén, most székenként nem két, hanem négy tagot hittak meg, s igy 88 egyénből alkottatott. A gyülés, mint mindig, Szebenben tartatott, s most máj. 5-én azzal nyilt meg, hogy bizottmányt neveze ki, mely saját alkotmánya reformjai iránt tervet készitsen; vagy őszintén bevallva, az Unio megbuktatására két bizottmányt alakitának, egy polgárit s egy papit. A polgáriban az ispán, a papi bizottmányon a lutheranus püspök, Binder György jelent meg, mint vezető.

Ezen testületek teendője volt a szász székeket odahangolni, mikép az Unioban nemzetiségök s vallások veszélyeztetését lás-

sák: következőleg rábirni, hogy nem pártoló követet küldjenek a május 29-ki országgyülésre.

Ezen missiónak igen könnyü volt apostolokat szerezni. A papok féltették gazdag dézmájokat, a polgári tisztviselők féltették kényelmes bureaucratiájokat, mely magamagát egészité ki, minek következtében a papság és tisztviselőség mint aristocraticus kászt állott a nép felett.

Harmadik fontos tárgyát tevé a szász universitás-gyülésnek a románokkali kibékülés czélbavétele. E tárgyban roppant akadályok álltak előtte. A szász nemzet által lakott földön mintegy 30,000 fővel haladta meg az oláhok száma a szászokét; innen az oláhok az utolsó időben nem szivelhetvén, hogy oly földön, melyen többségben vannak, melyen a II. András királytól nyert diploma azt mondja, mikép rajta unus sit populus, az oláhokból sehol egy tisztviselő se volt. Ez ellen fel is léptek. Az utolsó 1846—47-beli országgyülésen a két oláh püspök e tárgyban kérelmet is adott vala be. Azon kivül bántá a román nemzetet a szász földön az is, hogy 1846-ban Roth, luth. pap, svábokat hozván be Würtembergből, sokan telkeikről a svábok miatt kiszorittatának. Ily feszült vala a két nemzet közötti surlódás, ebből kellett most már barátságos ligát előteremteni. Nem vala más mód, mint engedélyeket igérni. S hogy rokonszenvőket mutassák, hét tagból álló küldötséget küldének a balásfalvi gyülésre.

Igy bonyolódott naponként Erdély ügye. Az erdélyi nemzetek közül a magyar és székely az Unio mellett, az oláhság még se mellette se ellene, a szászság pedig határozottan ellene küzdött. A lipcsei szászok a magyarokhoz átirtak s üdvözlék a szabadság pályáján; átirtak máj. 10-ről a szászokhoz is, felhitták, hogy a magyarsággal kezet fogjanak. Alsó-Austria ellenben kérvényt nyujtott be ő felségéhez, kérte, hogy az Uniot, mint a pragmatica sanctióban kimondott birodalmi egységet veszélyeztető elvet, létrejőni ne engedje. Ily elágazók voltak e napokban a vélemények.

Magyarhonnak se volt jobban dolga, ott is borulni kezdett a láthatár. A frankfurti parlament, mint a németországi

akkori közvélemény, üdvözlé Magyarországot uj viszonyai terén: de azért a ráczok már gyilkoltak; a horvátok beütő félben állottak határainkon; a tótokat lázíták. A magyar népet főleg a tagositás eszméjével szintén bujtogaták. A pozsoniak felkeltek, az ottani zsidóságot megrohanták, boltjaikat kirabolták. Ily szomoru lábon állt a belbátorság.

S még szomoritóbb volt azon tudat, mikép Magyarhonban 18,000 sorkatonánál több benn nincs, s hogy a magyar miniszterium azon sürgetésére, hogy a magyar katonákat Olaszhonból haza bocsássák, a bécsi miniszterium kitérő válaszokat adott. Minden remény a toborzandó 10,000 önkénytes felé fordult.

Hát Erdély honnan vegyen erőt a belbátorság biztositására? Minden bizalma a székely határvéd katonaságban volt, mi két ezred gyalogság s egy oláhokkal vegyes huszárezredben állott,

A főkormányzó a mint Szebenből hazajött, s a dolgok fejlését látta, azonnal a székelyekre gondolt. Megemlékezett, mikép Uzonbóli hazatérésök s a fegyverlefoglalás napján azon fogadást tették, mikép német commandó szóra ki nem lépnek ugyan, de a magyar kormány rendeletére azonnal mindenre készek. Azért gr. Mikes Jánost, Zeyk Józsefet, s a háromszéki születésü kolozsvári ügyvéd Berde Mozsát beküldé a háromszékiekhez, kettőt kivánt tőlök: hogy induljanak s a fegyvert adják ki. Mindkettőt megtették, egy zászlóalj Arad felé megindult.

Az alatt bekövetkezett a nap, melyen a román nemzet is elveté álarczát, a balásfalvi nemzeti gyülés napja, máj. 16-ka, mely annyi vérnek lett szerző oka.

Ezen gyülés eredetén titokteljes homály fekszik; csak annyit tudunk a felsőbb befolyásról, hogy megnyitására a gubernium, főkormányszéki tanácsos Szabó Lajost maga is oda küldé, mint királyi biztost, mig a katonai kormány részéről Schurter tábornok feles néppel és ágyuval küldetett oda, állitólagosan, hogy a rendet és csendet megháboritani ne engedje. Azonban eredete egy lehet a szerb gyüléssel, mely szintén e napokra, máj. 15-ére hivatott egybe Karloviczra.

A mint az oda küldött főkormányszéki biztos a lapokat tudatá, eredetének egyik ága ott volt, hogy miután a főkormányszék megtudá, mikép Barnucz, püspöke hire nélkül apr. 30-ra gyülést hirdetett volt, a főkormányszék betiltá e gyülést, rendelvén Leméný püspöknek, hogy más határnap tüzessék: igy lett aztán, hogy mind a két gyülés megtartatott. A kormányszék rendelete csak papi gyülést engede, melyben a püspök a papokat felvilágositván, haza bocsátaná, hogy a néppel ők is azt tegyék. De a papok helyett 15,000 ember gyüle fel, s a papi gyülés népgyülésné vált, mely magát nemzeti gyülésnek nevezte.

Én nem csodálkoznám, ha az annyit mellőzött román nép nagyja kicsinye ide zarándokolt volna, mert azon édes reménynyel csalogattatott, hogy itt a robot megszüntetés fog kihirdettetni.

Máj. 13-án már népsokaság önté el Balásfalva utczáit, mezejét, mert Balásfalva kis város levén, mind be nem fogadhatta.

A katonaság e napon érkezett, a nép éljenzéssel fogadta mit az viszonzott is, kivéve a fenebb kiindult székely határőr századot, mely helyét némán foglalta el-

Másnap, máj. 14-én vasárnap lévén, a templomozás rendkivüli ünnepélylyel tartatott meg. Utánna az egyház tanácsteremmé változott, előleges tanácskozást tartottak. A szószékre Barnucz Simon lépett, előadá, mikép gyülésök tárgya kérvény készités, mely a máj. 29-i hongyülésre terjesztené fel a nemzet kivánatait. Áttért a kérvény elvei fejtegetésére, mi nem volt egyéb, mint cathekizálása a népnek, melyre a tömeg a kivánt feleletet szóvivők vezetése mellett megadá. Ezen tanácskozást igen jellemzi az, hogy magyart, szászt egyaránt hitszegőnek kiabáltak.

Délután az előleges tanácskozás tovább folyt. Most a két püspök is, az egyesült görögöké Leméný János, a nem egyesülteké Saguna András szintén megjelent. Barnucz ismét fellépett, a délelőtti tanácskozmány fogalmazását felolvasá. Azonban a formulázás jóval szelidebb volt, mint a délelőtti határozat; délelőtt külön földterületet követelt volt, Hunyadot, Alsófehérmegyét, Fogaras földét és a mezőséget; most erről nem

emlékezett, valamint arról sem, mikép addig nem fognak szétoszolni, mig Mikás szabadon nem bocsáttatik.

Estve Balásfalvát kivilágiták. Főpontja a papnövelde épülete, hol az első emelet középső ablakán Trajanus római császár képe állt transparentben, hihetően annak emlékére, hogy ezen császár meghóditván Erdélyt, mint Dacia egy részét, bele római népet telepite; mellette egy transparent éltette első Ferdinandot tehát mint osztrák császárt, nem mint magyar királyt, ki e néven ötödik: s kivánt számára imperium sempiternum in daco-romanos; egy más transparent Lemény és Saguna püspököket, s a románok dicsőségét üdvözlé. E világitást egy osztrák s három muszka lobogó tevé hatásosabbá.

Egyszerre két hatalmassággal coquetirozott tehát a jámbor nemzet: az osztrákkal és oroszszal; az oroszszal azért, mert a görög nemegyesültek a muszka czárt tartják vallások fejének.

Megjegyzendő, hogy e nemzet e napok óta magát románnak kezdé nevezni, mi történetünkben roppant zavart fog előidézni, pedig nem lett volna mért, mert az oláh és olasz név egy gyökből ered, s rokonságuk a név által is ki volt fejezve.

Felvirradott a nap, melyre a gyülés egybehivatott, máj. 15-e. Templomozással kezdetett meg. Utána a kormányszék biztosa consiliarius Szabó Lajos megjelent, s a gyülést hivatalosan megnyitá. Elnökökül a püspököket nevezvén, kilépett.

A nép odahagyá a templomot, kiment a falutól délkeletre eső rétre, mit e napokban Campu libertici, szabadság mezejének neveztek el.

A réten muszka és osztrák lobogókkal diszitett szószék volt felállitva, melytől a nép 12 sorban sugárzott kifelé.

A katonaság egészen külön, Balásfalván innen állittatott fel. Néző szerepet vitt. Az oláhság felszólitá a katonai parancsnokot, hogy valahányszor a toronyból intik, annyiszor ágyuztasson; de a kormányszék és megyei biztos ellenzésére felhagyott igéretével; csupán hármat lövete akkor, midőn a császár nevét imájokban megemliték.

A tanácskozás megnyilt. A modor itt is a volt, mi a templomban. Minden sorhoz kérdést intéztek, s az igent vagy nemet felelt.

Esküt is tettek le, s benne megesküdtek, hogy az austriai császár és erdélyi fejedelem I. Ferdinand, ugy a haza s a hazában lakó nemzetek jogait kimélendik, s a magok nyelvöket és nemzetiségöket törvény utján emelendik. — Figyelmet érdemlő, mikép a megosztva szedett szavakat Lemény püspök bajjal tétette bele; valamint az, hogy I. Ferdinand helyett az V-ket tegyék az eskübe, nem sikerült.

Végre megállittatott a kérvény szerkezete, melynek pontjai a következők:

1) Kivánták, hogy a román nemzet Erdélyben alkotmányos nemzetnek nyilvánittassék.

2) Hogy a román egyház minden felekezetkülönbség nélkül (egyesült és nemegyesült nevezetek eltörlésével) független legyen minden más ajku egyháztól; s ruháztassék fel azon jogokkal, melyekkel a többi nemzetek egyházai birnak. Minden évben egyházzsinatja legyen, melyben a polgári rend is részt vegyen; és ezen vegyes zsinat válassza püspökeit. A balásfalvi érsekség állitassék helyre. A püspökök, mint királyi hivatalosok az országgyülésen lehessenek jelen, ha a többi nemzetek püspökei jelen lennének; ugyszinte a káptalanok is képviselve legyenek.

3) Kivánták az urbéri viszonyok megszüntetését, az urbéres részéről történhető kárpótlás nélkül; ugy szinte a tized eltörlését.

4) Kivántak iparszabadságot, czéhek s egyéb kiváltságok eltörlésével; ugy a más országokkali kereskedést hátráltató akadályok u. m. a vámok eltörlését.

5) Kivánták, hogy az Oláhországban és török földön tartózkodó juhászok sorsa jobbittassék, az őket nyomó adók töröltessenek el, és a török porta s a Duna melléki tartományokkal a juhászokra nézve tartott tractatusok léptettessenek életbe.

6) A honi érczekből venni szokott tized eltöröltetését.

7) Szólás és sajtó-szabadságot censura és cautio nélkül.

8) Személyes szabadságot, hogy megitéltetés nélkül gyanura senki el ne fogattassék; ugy szintén hogy akadály nélkül gyüléseket tarthassanak.

9) A szóbeli törvénykezést.

10) A kül- és belbéke fentartására nemzetőrséget, egybekapcsolva a szélbeli nemzeti katonasággal, nemzeti tisztek alatt.

11) Határjártatási elegyes biztosság kineveztetését kivánták, melyben részökről is aránylagosan legyenek nevezve, s kötelessége legyen a közhelyekből s magánosoktól tett foglalásokat kikeresni, visszaitélni. Ide tartoztak volna a király földön lakó oláhok föld feletti sérelmei is.

12) Hogy a papok a status pénztárából fizettessenek, egyenlően a többi felekezetek papjaival.

13) Iskolák felállittatását nép és felsőbb tanok számára, katonai növeldét, polytechnicumot, s hogy ezek igazgatóit s tanitóit ők válasszák.

14) Adó és közteher viselést.

15) Kivántak szabadság, egyenlőség s testvériség alapján szerkesztett uj alkotmányt, ezekből folyólag uj büntető-törvénykönyvet, és hogy az Approbata és Compillata constitutioval czimzett törvénykönyvekből az oláhokat gyalázó kitételek töröltessenek ki.

16) Kérték végre, hogy az illetők az Uniót ne vegyék addig tárgyalás alá, mig a román nemzet nem fog mint negyedik alkotmányos nemzet országgyülésbe beléptetni: különben a de nobis sine nobis elvei alapján, ellene óvást jelentenek.

Ezen kérvény két példányban készült el, egyiket ő felsége, másikat a máj. 29-i országgyülés elébe kivánák terjeszteni. — Felterjeszteni ő felségéhez negyven, az országgyüléshez száz tagot neveztek. Az országgyülés eleibe terjesztők élére Lemény, a Bécsbe menőkére Saguna püspököt helyezék.

Majus 16-án a kérvény kiállitásával foglalkoztak; s Mikás megszabaditása iránt tettek lépéseket.

Majus 17-én egy comitét neveztek ki, melynek román pacificaló comité nevet adtak. Alelnöke lett: Barnutz Simon tanár; tagjai: Belecescu Miklós tanár, Lauriani A. Trebonianus, régebb báró Apor Lázárnál nevelő, Cipariu

Timotheus tanár, és Leményi Brán János. Ezen comité alakitását azzal indokolták, hogy legyen testület, mely a kérvényre adandó választ a nemzettel tudassa; miből azonban kormánytestület válék.

Itt ért véget a román első népgyülés. A királyi biztos berekeszté. Utána Lemény beszélt, inté a népet, tegye a robobotot addig is, mig a törvényhozás eltörli. Végezetül Saguna szólt oly értelemben, mintha mondani akarta volna, hogy mit se várhatnak a törvényhozástól, hanem egyedül csak a császártól; legalább a lapok azzal vádolák.

Az Uniohoz nem szóltak, mert miként Baricz tanár magát kifejezte: az oláh nem nemzet, tehát nem szólhat országos kérdéshez; tegyék nemzetté, akkor megmondja, akar-e egyesülni vagy sem.

Igy végződött e gyülés, mig Magyarhonban a szerbek Rajacsicsban maguknak patriarkát, ezredes Suplicatzban vajdát állitottak, szerb területet szakasztottak ki maguknak s azt Magyarhontól függetlennek nyilváníták, s a horvátokkal kezet fogtak.

Ily szomoru kilátások közepette a véletlen a magyart még belebb vivé reményeibe. Ép e napokban, majus 15-én s 16-án Bécsbe uj forradalom lőn: uj igéreteket s képviseletet kaptak választó census nélkül. Mire V. Ferdinánd s birodalma e részében, hol egy rész Frankfurthoz, s igy az ott alakulandó uj német birodalomhoz vonzódik, hol a slávok Austria romján déli szláv birodalomról álmodoztak: nem találván magát elég biztosságban, odahagyá Bécset — Insbruckba ment.

Jellachich bán, kinek V. Ferdinand még majus 6-án azt rendelé, hogy a magy. ministeriumnak engedelmeskedjék: maj. 16-án a horvátokat fegyverre szólitottta, fegyverzeni kezdé.

Ugyanez nap a magyar ministerium 10,000 honvéd táborozását rendelé el, s támadtak az ugynevezett önkénytesek; megvettetett a forradalmi sereg magva.

III.

Az Unio kimondása.

(Apr. 20 — maj. 31.)

— A partium. Az Unio története. A majus 29-ki kolosvári hongyülés az Uniot kimondja. A szászok beleegyeznek. —

Az események e hullámzása közepette Erdély mindent az országgyüléstől várt. Azt hitte a többség, hogy azon nap minden aggodalmának véget vet.

A mint a hongyülés napja kitüzetett, Kolozsvár városa azonnal 12 tagból álló küldöttséget indita Pestre a nádorhoz, hogy országgyülésére királyi biztosul kérje; a ministeriumhoz, hogy a már ténynek nézett Unionál Kolosvárra, mint volt fővárosra, némi figyelemre hijja fel.

Az Unio ezen előpostái april 23-án már Pesten voltak. A pesti nép 27-én fogadta el nyilvánosan. A két hon egyesülése reményére szónokoltak, lakomáztak, s hogy megtiszteljék, hol a küldöttség szállása volt, nemzetőrökből őrt állitottak. Estve a szinházban a két testvérhon czimere két zászlóra festve, összelobogott; a két zászlót felül virágfüzér tartá össze, a virágfüzéren e szó: Unio. Szinház után fáklyás zene és szónoklatok.

A ministerek szintén jól fogadák. A nádor is igérte közbejárását; de biztosul nem igérkezett.

Magyarhont e küldöttség hire kedvesen lepé meg, mert azon hir vala elterjedve, mintha Erdélynek nem lenne komoly szándéka az egyesülés. — Hogy azzá legyen, a ministerium egy hatalmas lépést intéze, értem az ugynevezett magyarhoni részek visszacsatoltatását, mihez némi tájékozással tartozom.

A magyarhoni részek neve alatt korunkban Közép-Szolnok, Kraszna, Zarándmegyéket s Kővárvidéket szoktuk érteni. E megyéket, a Tiszáig terjedő megyékkel az 1538. váradi szerződés alkalmával engedte volt által I. Ferdinánd Zápolyának, s azokat az erdélyi fejdelmek hatalmasbjai folyvást megtartották, mig végre a fennevezett megyék teljesen Erdélyhez szakadtak, a nélkül azonban, hogy Erdélybe beolvasztódtak volna. I. Apafi fejdelem magyarhoni részek neve alatt az emlitett megyéken kivül Maramarost, Bihart és Aradmegyét is birta; s mire Erdély a magyar korona alá vissza kezdett kerülni, az 1687-ki balásfalvi szerződés a megyéket az adóra nézve már visszacsatolá Magyarhonhoz, s 1693-ban visszacsatoltatások végkép kimondatott, mi az ugynevezett Alvinczi-féle kir. válasz 12 pontjában Erdélynek tudtul is adatott. — Azonban a teljes visszacsatolás változó phrasisokon ment át; 1729-ig a magyarhoni országgyülésre folyvást meghivattak, a törvényhozásban részt vettek; adójukat 1732-ig Magyarhonhoz fizették: mind a mellett Erdély e részekről sehogy sem akart lemondani, folyvást követelte, minek következtében I. József 1709. oct. 26-ki kir. válaszában a fennevezett megyéket s melléjük Máramarost visszaigéré; mindazáltal az 1715: 92. magyarhoni t. czikk Magyarhonhoz visszakeblezését elrendelte, azonban Erdély ellene dolgozott; mire az 1723: 20-dik magyarhoni törvényczikk ujra fellépett és visszacsatoló biztosság kiküldését ujra sürgeté; azonban mint az 1725. maj. 1. kir. válasz mutatja, Erdély igényének fenn is helyt adtak; ily előzmények után jött létre a magyarhoni 1729. 7-ik törvényczikk, melynek alapján a visszacsatolás végre létre jött. De nem teljesen, mert az erdélyi udv. kancellária 1730. oct. beadott kérelmére, 1732. dec. 31-én az ugynevezett Carolina resolutio Krasznát, Közép-Szolnokot, Kővárvidékét és Zaránd felét Erdélyhez; Bihart, Máramarost és Zaránd másik felét Magyarhonhoz rendelte. Mi aztán teljesedésbe is ment. — Az erre következett legelső magyarhoni hongyülés az 1741. 18. t. cz. által Magyarhon e megcsonkitása ellen tiltakozni el nem mulasztotta; de a visszakeblezés Erdély kihallgattatni akarása által hátravettetett; s bár Magyarhon folyvást sürgeté, Erdély 1751 és 1792-ben tett

beleszólásai által a visszacsatolást folyvást meg birá akadályozni. Azért a magyarhoni 1807., 1825., 1830. országgyülések nem szüntek meg ismételni a kérdést, mignem az 1836. 21. t. czikk a visszacsatolást mint bevégzett tényt igtatá törvénybe; az 1848. 6. t. czikk jóváhagyta... s ennek alapján a mint a magyar ministerium fellépett, azonnal kinevezé a biztosokat, s az majus első felében, b. Wesselényi Miklós vezetése alatt, a megyék visszakapcsoltatását végrehajtatá... Ez volt az Uniora az első tettleges lépés.

Egyes hatóságok se maradtak el. Komárommegye két fiatal egyént külde, kik Erdélyt bejárják, s nevükben testvériesen üdvözöljék. Pest városa, s illetőleg Pest megye pedig tizet indita be.

Kolozsvár a Rákóczi-emléknél várt reájok, hol épen e hóban 188 év előtt utolsó lovagias nemzeti fejdelmünk halálos sebét kapá. A küldöttség élén Székely József s Lisznyai Kálmán Pest városától pompás nemzeti zászlót hoztak a testvér fővárosnak, s igen szivesen lőnek fogadva.

Magyarország e figyelme reményekre hangolá Erdély magyar ajku lakosait; a többi nemzeteket pedig mind határozottabb lépésekre ösztönzé.

Szeben, a mint a románok gyülése irányát látta, azonnal, majus 18-án szék-, illetőleg népgyülést tartott, az első nyilvános gyülést e tárgyban; elnöke a szász nemzet ispánja, Salmen Ferencz, tárgya az Unio. Kevesen beszéltek, s meghatározák, mikép a magyarországgali egyesülés jelen körülmények közt rájok nézve nem üdvös, Austria egységére nézve pepig veszedelmes: s ezen nézetök ő figénéli tolmácslására követséget választottak, mely fel indult; a többi szász székeket szintén csatlakozásra szóliták fel, felhiván egyszersmind, hogy az erdélyi közelgő országgyülésre követeket ne küldjenek.

Szeben most hallatá első véleményét, mert eddigi működése titokban folyt. Megdöbbenté az Unio barátait; de inkább egy más jelenet, mit Magyarhon idézett elő.

Három férfi haladott Kolozsváron át, ugy, hogy siettökben csak pár férfival szólának. Magukat a ministerium küldötteinek

nevezék; e három férfi egyike Klapka György, a későbbi tábornok, másika Gál Sándor, ekkor quietált székely hadnagy, a harmadika pedig Hajnik Károly, gyorsiró.

Marosvásárhelyre, a székelyföld első s legnagyobb városába érve, Batthyány minister-elnök egy felszólitását mutaták elő, melyben a székely nemzetet felszólitá, hogy a hon megmentésére Szegedhez gyülendő táborba 12000 embert küldjenek.

E végre Vásárhelytt gyülést tartának; helye a város piacza, szószéke a piacz közepén emelkedő egykor zenés-kút. Szólott Klapka és Gál; de szólott a székgyülések vihara Berzenczei László s a népet akkora részvétre hangolák, hogy minden fiatal önkéntes akart lenni.

Azonban e fellépés csakhamar hajótörést szenvedett. Mig Gálék a székelyek közt előhaladnak s osztogatják a magyar ministerium maj. 19-ről szóló proclamatioját: Hajnik Szebenbe ment, hogy a minister-elnök átiratát b. Puchnernek kézbesitse. Ez iratban gr. Batthyány az Uniot elvileg ő Felségétől elfogadottnak nyilvánitván: felszólitja, hogy a székelyek közt kérdéses felszólitásának sikert eszközölni segitsen. De jó válasz helyett Hajnikot mint kémet letartóztatták: bár országgyüléseinkről mint gyorsirót többen ismerék s utlevéllel el vala látva; utóbb a főkormányzó fellépésének sikerült őt szabadságba helyheztethetni. — Klapkáék eredménytelenül visszahuzódtak...

Igy állt a magyarság ügye a hongyülés előtti perczekben. Szász és oláh ellenünk lázitva, a katonaság mindenbe gátat vetőleg: csak egy öröme lehetett, hogy saját keblében pártok nincsenek. A conservativek eltüntek, a nép nemzetét pártolál Soha Erdély ily összetartó nem volt: hasonlitott egy vésztő. hányatott hajó népéhez, hol mindenki ugyanazon egy érdekéré fáradozik. Mindenki felölté a kék nemzetőri atillát. Volt mégis, mi az egyetértést keserité, azon tulbuzgóság t. i. miszerint a mult évben diadalmában örömittas conservativeket Kolozsvárt és egyebütt a nemzetőrség soraiban látni nem akarák.

Majus 28-ika, az országgyülést megelőző nap, vasárnap volt. Korán reggel az utczákat a hon minden vidékéről felgyül-

tek sokasága önté el. A nép örömét nyilvánitá báró Perényi Zsigmond ministeri küldött megérkezésén . . . S erdélyi kathol. püspök Kovács Miklóst megéljenezte, mivel pásztori levelében papjait az Unio előmozditására utalá. . . . De legfényesebb volt azon tisztelgés, melylyel a megérkezett kir. biztos, b. Puchner fogadtatott. Ugy Lemény püspököt is, a mint a román kérvényt hozó küldöttséget a kir. biztoshoz felvezette, éljenzéssel fogadták.

Közelgett az óra, melyen a nemzeti gyülés, mint az országgyülés előleges tanácskozó gyülése megnyiljék.

Remény és agodalom ült minden arczon, nem mintha az Unio ki vagy nem mondását valaki kétségbe hozná: hanem mert általa egy nagy koczkát láttunk elvetve.

Nagy nap előtt álltunk; történetünk azon arany fonalát akarók felvenni, melyet a nemzet három század előtt ejtett ki kezéből. Egyesülni akart azokkal, kikkel Ázsiából e földre jött, melylyel azt elfoglalá, s melylyel együtt hét századon át élt, s melytől 1542-ben elszakadt. Másfél századon át valánk külön az anyahontól, saját nemzeti fejdelmeink igazgattak, mint most a két Oláhországot török, pártfogás alatt.

Azalatt a magyar kard által meggyengitett Góliáth, a török, elveszté régi befolyását Europára. — Erdély tőle elvált 1688-ban, s a magyar korona alá visszament; de azért a két hon nem egyesittetett, külön kezeltetett, pedig a nemzetnek ellenkező volt ohajtása.

Erdély azóta egy alkalmat se mulaszta el, hogy ohajtásának szavakat ne adjon. A visszakapcsolás után néhány évvel Rákóczi Ferencz már kimondá: „Sokkal jobb volna a magyar nemzetnek, ha Magyarország és Erdély egy magyar fejdelem birodalma alatt lenne.“ Szavai viszhangra találtak; a Rákóczi által tartott széccsényi országgyülés az egyesülést ki is mondá 1705-ben; s már 1707-ben az ónodi gyülésen ott látjuk Marosvásárhely követeit.

II. József lángesze az erdélyi és magyarhoni udvari kancelláriát egyesité. Hogy a teljes egyesités törvényhozásilag hajtassék végre, 1790-ben az erdélyi megyék követeket küldének

a budai országgyülésre, s azok a rendekhez — nem lévén Erdély meghiva — következő kérvényt nyujtottak be:

Az Erdélyországbeli követeknek, Erdélynek a királyi kötéslevélben, és a fejedelem által leteendő hitben való beiktatása iránt benyujtott kérésük.

Felséges Státusok és Rendek! Az uralkodásra következő Felség koronáztatása előtt készitendő szövetség-kötésben és hitletételben azon vármegyék, melyeknek mint küldöttjei képüket viseljük, a szent koronához tartozó Erdélyországát minémü fundamentomból kivánják összekapcsoltatni és a felséges Statusok és Rendekkel szorosabb egyesülésre lépni, azoknak általunk küldött, és általunk alázatosan benyujtott levelek bővebben kifejezték.

Atyafiságos bizodalommal annakokáért és alázatosan kérjük, hogy küldettetésünk (melyeknek bizonyságául biztos-levelünket m. personalis ur ő excellentiájának be is mutattuk) czélját elősegiteni méltóztassanak a f. Státusok és Rendek; a melynek megnyerése reménysége alatt ide tesszük formáját is annak, a mely szerint mi a szövetség-kötésben vagy inaugurale diplomában, mind a királyi Felségtől előre leteendő hitben névszerint való beiktatását Erdélynek ohajtanák ezen vármegyék. Örvendetes válaszukat elvárván, mély tisztelettel maradunk a felséges Státusoknak és Rendeknek alázatos szolgái és tiszta hazafiui szeretettel kötelezett atyafiai: gr. Eszterházy János, Nemes Kolos, Hunyad és Torda; b. Bornemisza János, Küküllő, Hunyad és Zaránd; gróf Bethlen József, Zaránd; gróf Bethlen László, Torda, Küküllő és Belső-Szolnok; Toroczkay József Torda; gr. Bethlen Gergely, Felső, Fejér és Hunyad; gróf Gyulay Sámuel, Alsó Fejér; Füleky Sándor, Kolos; Fekete Ferencz, Torda és Belső-Szolnok; Véér András, Belső-Szolnok; 'Sombory Ádám, Doboka; Kozma János, Kozma Ferencz, Küküllő vármegye küldöttjei.

A magyarországi felséges Státusok és Rendekhez.

Praesentatum 18-va Junii 1790.

Ezen beadványban emlitett feltételeket szintén helyén látjuk ide igtatni, mi is igy hangzott:

„Transilvaniae Principatus, Partium Hungariae eo adnexarum, triumque Nationum, Hungaricae, Siculicae, et Saxonicae, et quatuor Religionum ibi per Leges receptarum, Jura Municipalia, Libertates, Praerogativas, Immunitates, Leges post separationem a Regno Hungariae latas, et inposterum more apud ipsos legali et usitato ferendas, non minus, quam Consvetudines eorum antiquo usu apud ipsos probato invalescentes, illibate conservabimus, et conservari faciemus; Privilegia et Collationes pariter Principum quoque Nationalium in praedicto Transilvaniae Principatu, Partibusque Hungariae eo adnexis post Separationem a Regno Hungariae, legitime facta Juraque quarumcumque Communitatum, Ecclesiarum, Scholarum in iisdem fundata, sine omni Conditionis, Personae, aut Religionis discrimine, in pleno eorum vigore relinquemus, si quae hactenus laesae fuissent, illa ad legalem integritatem restituemus, et quoad futurum illa, ab omni laesione tuta tam Nos ipsi praestabimus, quam per alios praestari faciemus."

Mindazáltal fájdalom, az Unio ekkor végre nem hajtatott, pedig mennyire ohajták Erdély rendei, tanuja az, hogy a midőn József császár halálával a két hon már egyesitett kancellárját el akarák egymástól választani: 1791-ben az erdélyi rendek kérték, hogy ne választassék el; s mire csakugyan elválaszták, felirtak, hogy e lépés a két hon Uniojára akadályul később ne szolgáljon. (Lásd az erdélyi 1791. országgyülés jegyzőkönyvét 186. lap.)

Sőt tovább mentek nyilatkozatukkal. Az akkoron kitört franczia forradalomra gondolva, kimondák: mikép ők az Uniot mint a hon boldogsága legfőbb eszközét ugy nézik. Gr. Gyulai Samu Fekete Ferenczet és iktári: gr. Bethlen Samut az országgyülésnek bevádolá, hogy megyéjöktől Magyarhonba küldetvén, ott az Unio ellen munkálkodtak. A bevádlottak időt kérvén maguk igazolására, azon kifejezéssel éltek: mikép ha e vád igaz volna, méltán neveztethetnének hazarontóknak, s méltók lennének büntetésre. (Az 1791. országgyül. jegyzők. 188 l.)

Ezen század haladó szelleme ismét felkarolta ez eszmét. Szentiványi Mihály s mások a publicistai irodalom terére hozták. Sőt az 1841-ben kezdődött országgyülésen maga az ország is felszólalt. Mikor a magyarhoni 1836. 21. t. czikk értelmében a részeket vissza akarák kapcsolni: az erdélyi országgyülés feljajdult, hogy négy megyéjét nem hagyja elszakasztatni; vagy, mint ő Felségéhez tett feliratában magát kifejezte: ha elszakasztják, ugy készebb Magyarhonnal egészen egyesülni, minthogy ily elgyengitett külön országot képezzen, s e végre bizottmányt nevezett, mely magát e tárgyban a magyarhoni országgyüléssel érintkezésbe tegye... De azért a részek visszakeblezését a ministerium apr. 23-áról elrendelte, s az Zarándban maj. 6-án, Krasznában maj. 8-án, Közép-Szolnok és Kővárvidékén maj. 15-én végre is hajtatott.

E stadiumán állt hongyülésileg az Unio története; tehát nem uj gondolat, nem rögtönzés.

Magyarország tehát csak tovább folytatta. Kossuth inditványozá, a hongyülés magáévá tette, felőle törvényczikket alkota, mely ő Felségétől, mint az 184⁷/₈-ki országgyülés VII. törvényczikke van szentesitve. S ki lőn a t. czikkben mondva, mikép „Magyarhon Erdély mindazon törvényeit és szabadságait, melyek, a mellett hogy a teljes egyesülést nem akadályozzák, s a nemzeti szabadságnak és jogegyenlőségnek kedvezők, elfogadni s fentartani kész.“

A többi §. elrendeli, mikép jelenjék meg Erdély Magyarhon összeülendő képviselő házban. E részben a volt királyi hivatalosokat a felsőtáblán szózatolással s helylyel kinálta meg, katonai egyéneket, a gubernium és kir. tábla tagjait kivéve. Az összes Erdélynek 69 szavazatot ada. Vagyis minden megyének, széknek, királyi városnak kettőt, a taksás városoknak egyet-egyet. Mit azonban az erdélyi gyülés négygyel szaporitott, a két örmény város követeivel, melyek véletlenségből fenn kimaradtak.

E lépést Magyarország mint anyaország tette saját része ellen. Erdélyt, mint a magyar korona részét követelte vissza, s ő Felsége is helybenhagyá...

Ily elözmények után gördült fel a kárpit majus 28-án, a nemzeti gyülésen. A midőn beléptünk a terem zajlott, mint egy tenger, csak egyes kedvencz embere belépténél fakadt éljenzésre. Begyültek a követek is. Mint egy varázsütésre elnémult a zaj; ötven éves, őszülni nem akaró férfi lépett be, gr. Teleky Domokos karjára támaszkodva; égre hordott arczán a szemek, melyek 13 év előtt villámokat szórtak, kialudtak. E férfi báró Wesselényi Miklós volt, az ellenzék egykori rendithetlen vezére; ki, mióta utolszor láttuk, számüzve élt, börtönben ült, s nem láthatá a neki örvendező sokaságot, melynek mennydörgő éljenzése szünni nem akart, meg volt vakulva.

Az ülés megnyilt. Korelnökké a veterán ellenzéki vezért, id. gr. Bethlen Jánost kiálták ki. A szót b. Kemény Dénes kezdé meg. Egyszerüen csak olvasni kezdé a királyi előadások pontjait.

Az előadások szövege még mind latin. Benne tanácskozás tárgyául az első pontban (a lemondott Józsika helyett más) kanczellár, a másodikban (a meghalt Dániel Elek helyébe más) királyi táblai elnök választását tüzé ki; s csak a harmadik pontban jött az Unio, oly kifejezéssel, hogy felette érett tanácskozás keletkezzék; utána következett negyedik pontban az urbériségek kárpótlás melletti megszüntetése; az ötödikben a nemesség adózása; a hatodikban az oláhok polgári és vallásos szabadságokbani részesitése; a hetedik pont sajtótörvényt kivánt.

Mire Kemény Dénes a harmadik pontot olvasá, a nép kitört. S egyes békétlen hangok ismételék, mikép a harmadik feleslegessé teszi a két első pontot.

S felállt Wesselényi. A terem néma lett. Mellén nagy széles nemzeti kokárda. Röviden szólt, de hangjának mennydörgése nyomatékot adott. Az Unionak harmadik helyen lett kitüzését tollhibának nevezte; hogy annak nevezhesse — okát onnan merité, mert a tárgy nagyszerüsége is azt igényli; de ő Felségének erről már szentesitett törvénye is van. Az Unio mellett szót emelni pedig már feleslegesnek tartá.

Utána Kemény Dénes az Unioról alkotandó törvényczikk szerkezetét olvasá fel.

Szász Károly (már ekkor status-titkár) inditványt tett, hogy a magyarhoni hongyülésre népképviselet alapján választandó képviselőket küldjenek. —

Délután fiatalsági gyülés lett a kir. lyceum nagytermében. Wesselényinek akartak tisztelkedni. Bizottmányt akartak hozzá inditani; de Katona Miklós azon inditványára, miszerint Wesselényihez a gyülés is kevés, az egész a báró lakához indult.

A világtalan férfi 1834, a — feloszlatott hongyülés — óta most hallatá a néppel ismét szavát.

Igy tölt el az első nap.

Mint egy nagy nemzeti ünnepre, ugy viradott fel Kolozsvár majus 29-kére. Töméntelen ember gyült fel. S köztök megjöttek a szász székek követei is, kik Szeben ellenkező felszólitását félretették volt, s magukat képviselteték.

A piaczon a sorkatonaság, az országos terem előtt a nemzetőrség volt felállitva.

Harangoztak, s a honatyák ős szokás szerint a piaczi nagy templomba kisérték a királyi biztost. Eddig e napon drágábbnál drágább nemzeti öltönyöket láttánk, arany s drága kövektől ragyogó kardokat: most egyszerü fekete magyarban jelentek meg, hirdetvén, mikép az aristocraticus gyülések temetésére gyültek fel.

A templomozás végével a terembe jöttek. Az éljenzés folyt; különösen kiemelték a jelen volt szász követeket s Lemény püspököt.

Már csak az országos elnökre vártak, hogy az ülést megnyissa, s kezdődjék az utolsónak hitt erdélyi országgyülés.

Az elnöki széktől jobbra a követi padok emelvényén az ellenzék férfiai, kiket a mult gyülésen nem láthatánk; az elnöki széktől balra, a királyi hivatalosok padja emelvényén néhány k. hivatalos, de rólok azok, kik a mult évben törvényeket dictáltak, most merőben hiányzottak.

Az elnöki székkel szemben, a szász és taksás városi követek háta mögött azon emelvényen, hol a mult évben a kor-

mánylap asztala állt: most nemzeti kokárdákkal Erdély hölgyei ültek; s a karzatokat, honnan az utolsó országgyülésen az ellenzéknek éljenezni már nem szabadott, fiatalság lepte el.

Az elnöki szék mögött a régi trón állt; mellette jobbra az e sorok irójától most inditott „Ellenőr," balra az „Erdélyi Hiradó" szerkesztősége asztala.

A falakon Magyarhon czimerei: éljen a király, nádor, ministerium s más feliratokkal; körüle nemzeti lobogók, lobogók a karzaton.... Minden, minden más volt, mint egy év előtt. egyedül a trón volt a régi, egyedül hordá Erdély kék, vörös, sárga szineit még.

Megjeient az országos elnök, b. Kemény Ferencz. Megnyitó beszédében valahányszor a fejdelem, pragmatica sanctio és az Unio előfordult, a hallgatóság éljenzésben tört ki.

E beszéd után megjelent a királyi főkormányszék, s az elnöki széket főkormányzó gr. Teleky vette át. Beszélt, de az Uniot nem emlitvén, siri csend követé beszédét. Küldöttséget neveze, mely a királyi biztosnak összegyülésüket tudtára adná.

Óranegyed mulva lovassági altábornagy báró Puchner Antal, erdélyi főhadi kormányzó néhány segéde kiséretében megjelent. A hetvenen felül járó férfi ősz bajusza, mit most kezde hagyni, már látható vala.

A mint szokás, a trónt képező emelvényen foglalt helyt, állva. Megnyitó beszédét magyarul kezdé. Ez lévén Erdélyhez első magyar szó az austriai háztól: hallattára majd óranegyedig tartó örömriadás és tapsvihar keletkezett. S miután a terembe be nem fért s az ablak alatt tolongó népsokaság az öröm okát megérté, ezek s a nemzetőrök hosszu során szünni nem akaró éljenzés harsogott.

Magyarul és V. Ferdinánd magyar király nevében üdvözlé az egybegyült Karokat és Rendeket, magyarul adta át a királyi előadásokat. A magyar visszaemlékezett azon másfél századra, melyen nemzeti fejdelmei magyarul kormányzák, s azt hivé, e napok fognak ujra felderülni.

Eltávozván a királyi személynök, most is, mint máskor, a királyi hivatalosok névsorát olvasák. A hallgatóság azok nevét,

kiket az utolsó időkben közülök elveik miatt kihagyva s most beszőve láttak, megéljenzé.

A tanácskozást Kemény Dénes alsó-fejérmegyei követ, az ellenzék vezér-szónoka kezdé meg. Szólani akart a tanácskozási rend kitüzéséről; de a terem mennydörgé: Unio. Az elnök nem daczolhatott a közvélemény árjával: holnapra a három első pontot tüzé ki.

A tárgy ki volt tüzve. De Pálfi János, Udvarhelyszék követe figyelmezteté a házat, mikép nem csak napjaink, de perczeink is drágák: azért kérte, hogy megtévén a királyi személynöknéli tiszteletöket, térjenek vissza s alakuljanak nemzeti gyüléssé.

Ugy lőn, visszatértek.

Kemény Dénes kezdé, a törvényczikk szerkezete felolvasásával. S megkezdődött az előörsi csata. Mind a négy erdélyi nemzet megkezdé nyilatkozását.

A szászok részéről a szerkezetet dictatura kérték, hogy leiratván előbb, a tárgygyal régi szokás szerint ismerkedjenek.

A románok részéről Hátszegváros követe Boheczel Sándor, mint román születés, e törvényczikkbe a román nemzet jogossá tételét kivánta betétetni.

A székelyek részéről pedig Gál Dani ilyefalvi követ kivánta, hogy mielőtt a tárgyaláshoz kezdenének, a székely határőrséget tegye a hongyülés nemzetőri lábra.

Igy elágozván a vélemények, miután kivánságáról egy is könnyedén le nem mondott, az ülés befejeztetett.

Délután öt órakor az előleges tanácskozást tovább folytaták. Feszült volt a figyelem, mert e percz döntő volt; ez ülésen minden nemzetnek nyilatkoznia kelle.

A székelyek követelésével hamar tisztába jöttek, miután kimondatott, hogy a hol csak lehet segitve lesz minden sérelmökön.

Nagyobb baj adta elő magát a románok követelésével. — Erre kifejték, mikép a Magyarországtól alkotott Uniotörvényczikkben a jogegyenlőség eszméje ki van mondva, s miután Magyarország személyes jogegyenlőségre, nem pedig nem-

zetek bekeblezésére kivánja uj alkotmányát fektetni: kérték a követet, álljon el követelésétől. Elállott.

A legnagyobb követ a szász nemzet gördité. Szászvárosszék az Uniot feltétlenül pártolta. Ez megtette hatását. Brassó és Szászsebes is nyilatkozott, a többiek élén ők is pártolák, de feltételekkel. E feltételek: a pragmatica sanctio, nyelvük, municipalitásuk s földterületük épségben leendő tartása. Különben, miként kifejezék, óvást fognak a törvényczikk ellen jelenteni.

Gordiusi csomó volt, mit azonban karddal megoldani senkinek se jutott eszébe. A tárgy bonyolultsága annál sötétebb, mivel Szebenszék, illetőleg a szász nemzet főszéke követe még meg se érkezett a fővárosba.

Ha az ellenzék csak annyira kivánt volna számitani, hogy szózat-többsége legyen: ugy már mindent befejezve láthatot volna. Mert az országgyülés bár különböző nemzetekből állott, a szózatolás mégis nem a nemzetek szerint curiatim, hanem fejenként tétetett. A 11 szász széket 22 szózat illette, a fennmaradt 74 szózat a magyar és székely nemzeté volt: következőleg a győzelem bizonyos, mert a jelen volt kir. hivatalosok magyar főurak lévén, nemzetökkel éreztek. De az ellenzék mégis csatát kisértett.

A zászlót most is Wesselényi lobogtatá elől. Utána Zeyk József jött, az 184$^{6}/_{7}$-ki hongyülés ellenzéki vezérszónoka. A honszerelem, testvériesség legédesebb hurjain végig futva, felszóliták a szász követeket, vonják vissza feltételeiket, hogy feltétlen Uniot mondhassanak ki. Megigérték, hogy minden kivánataikat pártolni fogják a magyarhoni nem soká egybegyülendő hongyülésen, csak azt ne kivánják, hogy az erdélyi gyülés a magyarországi alkotmányozótól a teendőket praeripálja. Nem használt.

Erre Szász Károly emelte fel szavát. — E férfi, ki az 1834-ki örök emlékü gyülés élő könyvtára volt, ki mint előbb nagy-enyedi törvénytanár, Erdély jog és története lapjait szinről szinre ismerte; e férfi, ki az emlitett gyülésen a főkormányszék törvénytelensége ellen hat nyomott ivet egyszerre szóno-

kolt: önteni kezdé szavának árját. Este volt már. A terem közepén elnyuló zöld asztalon néhány gyertya. Az asztal jobb oldalán végig a magyar, a balon a szász követek, mind csak fennállva. Körültök és a karzatokon töméntelen hallgatóság feszülten várakozott. A halvány gyertyafény nem látott egy örömsugárt: a zöld asztalt, mint egy nyitott sirt állták körül. Szász Károly beszélt; széles mellének rezgő szavai elárulák, hogy a szó szive melegén jő át. A siri csendet legfeljebb egy-egy szakadozó sohajtás zavará.

Nem használt. A szász követek hallgatának.

Szász Károly hangja emelkedni kezdett. A barna arcz mint egy setét felhő, rajta szemének villámai. Hogy látá, mikép pusztában beszél, szenvedélyes kezekkel üté fel a történet azon lapját, melyen meg vagyon irva, hogy a szászokat I. Geyza magyar király jó kedvéből hitta be, mint olyakat, kiknek honát a kiáradt tenger feneke alá boritotta volt. Felhányta, hogy gyönyörü alkotmányukat II. András magyar király kezéből nyerték; megemlitette, hogy őket azon magyar korona tette boldog helyzetökbe, melylyel most egyesülni nem akarnak. Sőt tovább ment; szenvedélyében szemökre lobbantá, hogy azon földet, mit magyaroktól kaptak, most el akarják szakasztani; s azon pénzt, mit e föld terem, magyarok elleni ármánykodás és bujtogatásra használják. — Szenvedély-sugalta szavai csontot velőt ráztak. A hallgatóság arczán mély fájdalom. Valami megható volt e jelenetben.

A szónok mint a vihar, mely egyszerre csak mintegy varázsütésre megáll: percznyi szünetet tart. A hallgatóság szeme a szász követekre esik.... De ajkukon nem vala többé ellenmondás... S egy jelenet következett, mit leirni nem lehet.

Ezer kalap, női zsebkendő emelkedett fel egyszerre.... Ezer kéz tapsolt.... Ezer ajak mennydörgé: Unio! Unio!! ki van mondva az Unio!!! A fájdalomból az öröm határtalanságába csapott át minden.

Ki volt mondva az Unio, de csak nemzeti ülésen, a szászok beleegyezése nélkül. A legnagyobb aggodalommal ébredénk ismét fel majus 30-ára. E napon kelle országos tanácskozmányban a koczkát felette elvetni.

Nagy volt az öröm, mert látva, hogy a többi szász követek is megérkeztek; Szeben követe, Schmidt Konrád is még tegnap estve megjelent; késő éjig tanácskoztak; elterjedt a hir, hogy a királyi biztos őket magához hivatá, s most már pártolandják az Uniot.

A teremben és termen kivül feszült figyelmü néptömeg. Az utczán maradt sokaság zászlókkal állt az ablak alatt, koronként éltetve az Uniot. Az ország minden követe megjelent.

Az ülés megnyilt. Elnöke a gróf főkormányzó. A királyi előadások három első pontját vita alá terjeszté; s lőn aggodalomteljes hallgatás.

Wesselényi vevé fel a szót. — Nem szónokolt, rövid akart lenni. Csak boldognak nyilvánitá magát, hogy azon eszme lobogóját, melyért első fiatalsága óta küzd, melyért szenvedett: ő tüzheti ki. Nem akarta a kedélyeket felzaklatni, csak egyszerüleg felhitta a rendeket: nyilatkozzanak, kell-e a magyarhoni VII. törvényczikk értelmében Unio?

A tegnapi zajos jelenet tombolása ismét kitört, s szünni nem akart.

Miután — végzé be Wesselényi — a hon mennydörgése ekképen nyilatkozik, nincs egyéb ohajtásom: éljen, örökre létezzen az Unio!

Szász Károly állt fel. Miután minden lobogtatá kendőjét — szóla — s minden követ zörgeté kardját, elnöki kijelentést sürgetett.

Az öröm és helyeslés jelei megujultak.

B. Kemény Domokos szakitá meg a zajt, mint mondá: már nem mint Erdély, hanem mint Magyarhon polgára, s felkéré a Rendeket, hogy ha mellette nem is, de ellene engedjenek szót emelni, ha valaki azt ohajtaná.

Mélységes csend lett. Minden arcz a szász követekre szegült.

Roth Ágoston, Brassó követe állt fel. Látván — ugymond — mikép a Rendek az egyesülést, nem mondom általános szavazattöbbséggel, hanem a legihletettebb egyetértéssel ünnepélyesen legfőbb ohajtásuknak nyilvánitják; megfontolván, mikép az egyesülés csak királyunk szentesitése után váland kötelezővé; s végtül tekintetbe vevén, hogy Erdély a magyar korona tagja: én az Uniot a pragmatica sanctio fenntartása mellett, küldőim nevében pártolom.

Valamennyi szász követ pártolólag felállt. A nép és követség szünni nem akarólag éljenzé.

Berzenczei, Marosszék követe a terem ablakait felnyitja, a lent maradt sokaságnak tudtára adja, mikép a szászok pártolják az Uniot. — Az öröm-riadás az egész városon végig mennydörög. A nép a terem alá ezrenként tódul: élteti a szász követeket, s látni kivánja. A szász követek az ablaknál megjelennek; künn a tetszés jelei hangzanak. A nép éljenzése itt is felvillanyozza a termet, az Unio éljenzése itt is ujra kitör, kendő lobogás, kard-csörgetés vihara kel ujra fel.

Még nem szünik a zaj: Urházi, az Unio zsebkönyv szerkesztője, most szerkesztő-segéd, (később Bem segéde) a pesti küldöttség lobogóját elragadja, a trón és király képe előtt azt meghajtván, kitüzi a trón állványára. Éljen a király! e szavakban tör ki ismét az öröm.

Nincsenek szavaim e jeleneteket kellően rajzolnom.

Kemény Dénes végre szóhoz jutott. Ékesszólásának uj remekét adá. Azon áldásokat fejtegeté, melyekhez az egyesülés által jutánk. Jó kedvvel, humorral szónokolt, s mindent magával ragadott.

Beszédében emlités vala a bujtogatásokról. Beszéde végével Schmidt szebeni követ felállt, s a szászok nevében tiltakozott az ellen, mintha bujtogattak volna. Emlité, mikép náluk is beszélték, hogy a magyarok közt a szász veszélyben lenne: ő nem hitte; ne higyjenek tehát roszat a szászokról sem; s hogy nem hitte, tanuja az, hogy ő jelenleg itt van.

A gyülés köszönetet szavazólag felállt. Künn is felzajlott a nép, Schmidtet és Leményt látni kivánta. A két ünne-

pelt honpolgár lement. Schmidtet a nép felemelé, s a kiváncsi tömegnek felmutatá. Ő beszélni kezdett, elmondá, hogy reméli, mikép küldőik is pártolandják az Uniot. Erre a szász nemzet éltetése kezdődött. Lemény püspöknek széket hozának. A patriarchalis kinézésü tisztes agg, hosszu ősz szakálával, megköszönte a megtiszteltetést, mi személyében nemzetét érte; nyilvánitá, mikép ha volt bujtogatás, az nem a nemzet, hanem egyesek részéről történt.

Mig a két férfi szónokolt, kezökbe lobogó jutott, melyen történetesen e szavak valának: Unio vagy halál!

S bekövetkezett végre a nagyszerü percz, az elnöki kijelentés; Erdélynek mint országnak megsemmisülése: a főkormányzó egyszerüen enuncialta, mikép az Unio összes akarattal ezennel el van fogadva.

Erre a Rendek a termet odahagyák. A hallgatóság a terembe volt zászlókat magával ragadta; a házak ablakaiból lengettek a zászlók, s a Monostor-utcza zászlóival egy vitorláshajókkal megrakott tenger-szoroshoz hasonlita. Processio kezdődött, melynek hymnusa az Unio éltetése.

Legelsőbb is a kir. biztos, báró Puchner szállása elébe mentek, ki a piaczon a Józsika-háznál szállásolt. Megéljenezék. A kir. biztos az erkélyen megjelent.

Erre haza kisérte a főkormányzót, országos elnököt, szüntelen éltetve kedvenczeit. Onnan a vak Belizárhoz ment, ki a néphez sokáig beszélt.

Innen a városház előtti térre vonultak. Erkélyén Pest és Komárommegye küldöttei jelentek meg, s Kolozsvár főbirája: Székely József a hozott lobogót Kolozsvár városának, mint a Magyarországgali már kivivott egyesülés lobogóját nyujtá át. Az főbiró Grois G. ünnepélyesen fogadta. Utána Már Lajos, Komárommegye nevében üdvözlé Erdély már magyarhonivá lett polgárait.

Egy a népből inditványozá, s a tömeg határozattá emelé, hogy a hid-utczát, hol Wesselényi szállva volt, Wesselényi-utczának nevezzék; egy más a Monostor-utczát, mint a hol az Unio kimondatott, Unio-utczának kereszteltetö.

Örökemlékü nap. Az addig elöjogok által nyügözött hon, e naptól számíthatja a jogegyenlőséget.

Délutáni 5 órakor ismét országos ülés lőn, siettek az Unio törvényczikk felküldésével. Ez ülésről e törvényczikket két uton inditák megszentesités alá: egyik volt a szokott ut, a kir. biztos kezén, a másik a magyar ministerium és nádor kezén át; hová Pálfi János és Wér Farkas indult oly utasitással, hogy egyik példánynyal oda menjenek, hol ő felségét megtalálják.

Erre fáklyás zene és világitás rendeztetett. A Rákóczi-induló lépteté a menetet, mely a kir. biztosnak tisztelge, s mit az az erkélyen fogadott. Onnan a katonai őrtanyához fordultak: a katonaságnak zenét adtak és élteték, mit a katonaság is viszonozott.

Igy folyt le a nagy nap, melyen a nép azt hivé, hogy mint erdélyi kelt fel, s mint magyarhoni hajtja le fejét.

Maj. 31-én az ige testté kezde válni.

A kir. biztos, b. Puchner rendeletéből, a katonai piaczi őrtanya feketesárga szine nemzeti szinnel festetett be.

A város b. Perényi Zsigmondnak, a miniszterium küldöttének illetőleg biztosának, hódolatát nagy néptömeg kiséretében megtette.

IV.

Az Unio szentesitése.

(Maj. 20.—jul. 22.).

— Erdély a ministerium alá rendeltetik. Szeben fellépése. Jank a románok élére áll. Az Unio szentesitése. A törvényczikk. Az erd. hongyülés több törvényczikkei. —

Erdélynek Magyarországgal leendő egyesülését hazánk Rendei kimondák : de azért a csata csak félig volt megnyerve.

Erdélynek felső-táblája nem volt; a felső táblát képező királyi hivatalosok egy házban ültek a követekkel ; a ház megszavazta az Unio-törvényczikket : most már csak ő felsége jóváhagyása hiányzott.

Eddigi hongyüléseinken nem volt elég, hogy a kormány 96 követ ellenében mind többet, végre két annyit, pl. 1846-ban 220 királyi hivatalost hiva meg ; nem volt elég, hogy az inditványozhatás jogát magához ragadta : még azon jogot is felállitá magának, hogy a mit tetszett megerősitett, a mit nem tetszett örökre félretett.

Mig Erdély Magyarhontól el nem vált, a törvényhozás jogát a nép a fejedelemmel megosztva birta ; miután Magyarhontól elvált s önálló lett, a hon a törvényhozás mezejét egészen magáévá tette, mert a miben a három nemzet megegyezett, azt a fejedelem tartozott megerősiteni. Mit akkor Erdély birt, hasonlita Anglia azon jogához, hol a király a harmadszor elébe terjesztett törvényt nem teheti, hogy alá ne irja. De mi történt az utolsó időben Erdélyben ? Az, hogy az 1811-ben tárgyalt

törvények 1837-ben s mult századi török háboruban marhakárosultak számára megszavazott relaxatiot unokáik kapták meg.

De az még csak ment volna. Fájdajmasabb volt az, hogy törvényczikkelyeink halva születtek; mert a sok szép beszéd elhangzott; a sok országgyülési irmány halmazodott, törvényczikk majd semmi.

Igy állt Erdély hongyülése szemben a kormánynyal. Összehitták minden negyedik évben, holott régen rendesen kétszer hivattak. Összehivák, hogy némely tisztviselőket válaszszon; vagyis, mikép már 1846-ban a kormány magát a cancellár választásnál a regia propositiokban kifejezte, nem hogy válaszszon, hanem hogy a kormánynak candidáljon... Igy ki volt jogaiból, erejéből vetkeztetve hongyülésünk, mikor az Uniot megszavazta.

Ilynemü aggodalmak között küldék fel Erdély Rendei szentesités alá az egyesülési törvényczikket. Azonban a remény, a szenvedő emberiség ezen egyetlen hü nemtője, biztatónk maradt.

A hirlapok meghozák ő felségének azon proclamatióját, melyet Insbruckban, Tirol fővárosában, maj. 20-ról kiadott. E nyilatkozatban Ferdinand fejdelmünk fájdalommal tudatá, mikép a zavargó Bécset kénytelen volt odahagyni; egyszersmind biztositá népeit, hogy miket martiusban megadott, visszavonni nem fogja; ez s hogy ő felsége még mind a haladás terén van, Erdélynek is reményleni engede.

Jöttek a lapok, s maj. 21-éről [még érdekesebbet hozának: Ő felsége, hogy Erdélyben és Magyarhonban a rend és csend fentartassék, a két Magyarhon minden katonaságát István nádor parancsnoksága alá helyezte. Oda helyezték az erdélyit is, kezdődött az egyesités.

Ferdinánd király ezen irataira a két magyar haza felléépett s ünnepélyesen meghitta Budára, vérét igérvén oltalmáért. Erdély sem késett: egybegyült Rendei meleg szavakban önték ki azon ohajtásukat, hogy ők is Budán, Magyarhon középpontján ohajtanák látni.

Az erdélyi meghivás még fel se ment, s a két magyar hazát azon örömhir röpkedé át, mikép a magyarok legfőbb kivánatai teljesültek. Azon nevezetes napon, melyen az erdélyi országgyülés megnyilt, V. Ferdinánd több leiratok közt két nevezetest küldé le: egyikben megigéri, mikép Budára jő; a másik leiratban Erdélyt a magyar ministerium alá rendelte.

Tehát a mely napon Erdélyben az Unio kimondatott: azon napon azt ő felsége már tettleg aláirta; s mely napon itt ő felsége akaratában sokan kételkedtek: azon napon, majus 29-én, leiratok indulának le, melyekben Erdély főkormányzója gr. Teleky, s főparancsnoka b. Puchner oda utaltattak, hogy ezentul a magyar ministeriumtól függnek. Egyszersmind kimondatott, hogy fejdelmünk a ministerelnök maj. 19-ki a székelyekkez intézett proclamatioját magáévá tette.

Ferdinánd ennyi jósága az Unio kimondatása hirével egyszerre terjedt el a megyéken. Tán soha se voltak a magyarnak vérmesebb reményei, mint e napokban. A hirlapokban alig lehete egyebet olvasni, mint azon örömünnepek leirását, melyeket a megyék, városok az Unio kimondatása hirének szenteltek. Hol csak magyar nép lakott, falut várost elönté a nemzeti lobogók özöne, mindenfelé népgyülések, világitások, lakomák, vigalmak.

De a mily tulcsapongó volt a magyarság öröme, — a szászok zavartsága, féltékenysége azon arányban növekedett.

Schmied Konrád, szebeni követ, azonnal haza ment, jun. 1-én népgyülést tartata s benne előadá, mikép az Unio a hongyülésen keresztülment s kimondásába ő is beleegyezett. Sokan kárhoztaták őt; de maga a gyülés követének eljárását jóváhagyta.

Utána Brassó nyilatkozott. Jun. 4-én választó-polgárságí gyülést tartata, mely igen határozottan lépe fel. Nem csak követe beleegyezését hagyá helyben, sőt a szász nemzet kormánya ellen is fellépett. Utasitásul adá követeinek: hogy ki levén mondva az egyesülés, munkáljanak oda, hogy a szászok kormányzó-egyeteme, mely hat hétre gyült vala egybe s már

öt hónap óta imel-ámol, bontassék fel; valamint sürgessék azt is, hogy a nemzet ispánja Kolozsvártt az országgyülésen valahára jelenjen meg.

Segesvár jun. 6-kán tartá e tárgyban népgyülését. Benne a tanács egy tagja azt inditványozá a népnek, hogy k ö veteit mint hitszegőket hijja vissza. A nép az inditványt a legnagyobb zugással vetette el. Le vele! Le a tanácscsal!! E szavakban nyilatkozott a nép helyeslő akarata.

Egyedül Szeben, s a szebeni pártfőnökök értették, mit kell tenniök, hogy következetesek maradhassanak. Benigni József, a „Sieb. Bote" szerkesztője, előbb hadititoknok, Erdély statisticusa és historicusa, ment elől számitásaival; ő volt a szebeni diplomatia középpontja, ő osztá a szerepeket, ő intézé a tanácskozmányokat, minek következtében egy éjjel a szász ispánnál a román comité tagjaival összejöttek s meghatározák, hogy miután a szász követek beleegyeztek a hongyülés határozatába, mondjanak és munkáljanak ellene a román nemzet nevében, mint a mely a gyülésen képviselve nem volt.

E gyülés alapitá meg uj politikájok programmját. Azonnal emissariusok s proclamatiók küldetének szét, hogy ezen szellemben intéződjenek a dolgok. S különös figyelmet forditának a két oláh határőrezredre.

Ezen tanácskozmányt nem titkolák. Jun. 6-án nyilt gyülést tarta Szeben, s benne meghatározá, hogy követeit visszahivja, valamint a többi székeket is erre szóliták fel. Határozattá lett az is, hogy ő felsége kéressék meg a szász székek részéről, hogy a román nemzetet emelje fel a negyedik nemzetté, hogy ezen nevezetes kérdés eldöntésébe befolyhasson.

Sőt tovább mentek. Jun. 9-én ismét népgyülésük volt: e gyülés már az oláh és szász nemzettel közösen tartaték. Benne a két nemzet alkudozásra lépett, Pfersmann altábornagy volt a közvetitő. A szászok földüken az oláhoknak hivatalképességet s egyebeket engedményeztek, minek következtében a két nemzet között frigy köttetett, melynek palladiuma alatt

elég erősnek érezék magokat a magyarságnak nyilt harczot izenni.

Nagyszerü tanúság rejlett e napok történetében. Egy nemzet, mely magyart és szászot egyiránt gyülölt, mert mind a kettő nyomta: im a kisebb nyomóval kibékül a harmadik ellenében. Szinte másfél millió ember fog kezet, hogy azon fél millió magyart, mely eddig Erdély kormányát kezében tartá, lesujthassa.

A magyar erejében, értelmiségében, jogaiban, királyában bizva, egyenlően kicsinylette elleneit. A magyar, ki fájdalom megszokta volt az oláhot, mint jobbágyát nézni, benne nem ellenségét, csak nyers tömeget látott. A magyar ismerte e nép apathiáját, nem gondolta, hogy feltudják lelkesiteni; nem gondolta, hogy vele, a lovagias nemzettel csatát állhasson; nem hitte, hogy császári katonák fognak élökön állani.

A martiusi napok egyik estvéjén a magyar és román fiatalság együtt poharazott, a tömegben egy szikár termetü, vöröslő szakállal köritett arczu egyén setéten kisérte a jobbágyság felszabaditása iránti vitát s végre felkiáltott: örök váltság ingyen, vagy halál! E szavak nem hangzottak el, s reggel román fiatal nem vala Vásárhelyen látható; senki se vélte, hogy az egyszerü irnok nevét vérrel fogja Erdély története lapjaira beirni.

Jank Ábrahám eltávozott, felment az abrudbányai havasokra, hazájába. Fia levén egy gazdag kincstári jobbágynak, lelkén feküdt a népfelszabadulás. Egy akadálya volt, az, hogy apja terveit nem helyeslé; akaratát népszerütlenité, s őt Horára emlékezteté, mint mondják távol rokonára, s intette, hogy ő is kereken fogja dicsőségét végezni ... Jank azért fellépett.

Jank fellépését a történet csak kárhoztathatja, miután tév-felfogásával a románokat épen ellenkező utra vitte, mint azt nemzete érdeke kivánta. A martiusi alkotmány a népet csakhamar felszabaditá, s az ok megszünt, miért Jank mint szabadsághős szerepelhetne a történet lapjain. De ő mindenesetre megváltó akart lenni, s nem vevé észre, hogy csak eszköz; fegyvertelen embereket, városokat áldoza fel; számára koszorunk

nincs; a kormánynak is csak egyszerü keresztje volt, mert a népet ábrándokra vitte át.

Janknak se talentoma se miveltsége nem volt arra, hogy állását magasabb politikai szempontból fogja fel; se tudománya, se irói, se szónoki képessége, hogy a népet felemelje: ő csak a tömegnek volt képviselője.

A mint a martiusi napok után eltünt, Topánfalva mellett a réten gyüléseket kezde tartani; s hogy népszerüségre vergődött, dobszó mellett a vásárokon hirdetteté, hogy a székelység az oláhság ellen felkelt, s ki meg nem akar halni, magának lándzsát kovácsoltasson.

E gyanusitásnak egyelőre semmi alapja se volt, mert azon néhány század székelyt, mi hazájából fegyveresen kimozdult, a cs. general commando parancsolta volt ki s vette igénybe. Azonban az események véletlen folyama, vizet hajtott a bujtogatók malmára. Ez esemény Alsó-Fejérmegyében merüle fel.

Mihálczfalván, a Küküllő mellett, egy rét volt a gr. Eszterházi család birtokában, melyen néhány tized előtt oláh templom álla. A mihálczfalvi oláh lakosokat a többiekkel együtt arra utasiták vala Balásfalváról, hogy most ideje mindent, mi valaha közhely volt, visszafoglalni: e rétet ennek következtében a nép lefoglalta, leétette. A család törvény utjára lépett, elégtételt kért, mit a megyei tisztség meg is adott. A nép ellene mondott. Végre odacsigáztatott az ügy, hogy a megye katonai erő használását vette ellenök igénybe: s a balsors ugy akarta, hogy ezen katonai erőt e vidéken állomásozó háromszéki székely századok tegyék. Az igy elrendelt brachium maj. 30-án Koslárdon volt. Másnap a megyei alispán Mihálczfalvára akarta vezetni őket; de a nép elébe ment s a kompot — hogy a katonaság a Küköllőn át ne kelhessen — magához ragadta, ezalatt bealkonyodott s a székely katonaságnak Tövisre kelle visszavonulnia

Jun. 2-án a század még egygyel erősittetve, ismét előnyomult. A megyei tisztek, köztök a conservativ főispán b. Bánffy Miklós előre mentek, s egy félnapot töltének a nép

capacitálásában: hasztalan volt, nem lehete velők elhitetni, hogy a székely is még a császár katonája. A lakosság keményen tartá magát: harangjait félrevereté s a szomszédos Obrázsa, Oláhcseszve és Karácsonfalvából annyira gyültek, hogy félelmessé kezdének válni. Csép, fejsze vasvilla, egyenes kasza s puska tevék fegyverzetöket.

Igy áltak szemközt, két század székely s mintegy 3000 oláh, s köztök reggeli 10 órától esti 7-ig folyt a hasztalan alkudozás. A nép időhaladékot kivánt.

Estve volt már. A nép ingerültsége folytonosan nőtt, sőt a fenyegetődző tömeg, mind előbb nyomult. Ekkor a főispán félrelépett s helyet ada a fegyveres erőnek. A katonaság hadi állást vőn. Őrnagy Balázs Konrád az első század balszárnyán, Szilágyi Samu százados közepén, Antos János főhadnagy jobbszárnyán helyöket elfoglalák; a vezény szó elhangzott s a katonaság szuronyszegezve előnyomult. Alig nehány lépés, az ut melletti rozsban puska roppan meg — s Móricz Samu közvitéz elesik; mindjárt reá az őrnagy és százados ellen kaszát emelnek: erre a katonaság parancsszó nélkül lőtt, 12 oláh elesett, 9 megsebesült. A nép elfutott, a katonaság pedig bement a faluba, hol a vagyonbátorság helyreállittatott.

Ily csekélységért omla ki az első polgár vér hazánkban, melynek aztán annyi ezer leve áldozata. E tény a törvényesség minden kellékét magán hordá, s mégis mily sok félreértésre ada alkalmat. Mindjárt az esemény után Balázsfalváról a comitéhez Szebenbe irtak: a comité ez ügyet felkarolta s Barnucz Simon alelnök és Pipos János jegyző aláirásával a katonai főhadikormányhoz feladást tettek, melyben a székely katonaságot a legocsmányabb bünökkel vádolták.

A vád szertefutott, a Comité és Sieb. Bote utján egész hont elönté; azon gyanú, mintha a székelység az oláhság ellen kelt volna fel, valószinüséget kapott. Eleget kisérté a magyarság hirlapokban s hongyülésen elégtételt szerezni a rágalmak ellen; hiába szállt ki egy vegyes katonai és polgári bizottmány, mert bár a bizottmány esketése felmenté a székely

népet, az oláh nép lelkében a vér-bosszu megmaradt. A katonai kormány pedig, nehogy a katonaságot ismét ilyesekre felhasználhassák, őket a megyékből illető ezredeikhez visszavonta; mire a földbirtokosság a szász és magyar városokba futott.

Ily messze fejlett vala az erdélyi nemzetek egyenetlenkedése azon időig, melyben ő felsége az Unio tárgyában határozott.

Emlitettük, hogy Pálfi János és Vér Farkas követeket az országgyülés Ferdinándhoz küldé az unio-törvényczikkel. Hogy eljárásoknak annál több siker biztosittassék, a hongyülés egy feliratot intéze Magyarhon nádora és ministeriumához, kérvén benne, mikép a történhetők megelőzésére lépjen fel, hogy ő felsége a törvényczikket minél hamarább szentesitse.

A két követet Pesten igen jól fogadták, s hogy a ministerium ohajtása is tolmácsolva legyen, a követekkel ministerelnök gr. Batthyáni Lajos is felküldeték. Együtt mentek Insbruckba, hol akkor Ferdinánd király tartozkodott. Ő felsége egyesitett kérésöknek azonnal eleget tett: a törvényczikket jun. 11-én megerősitette. S ezen siető eljárásnak azon örömet szerző következménye lett, hogy Pálfiék már jun. 17-én Kolozsvárra visszaérkeztek.

Nagy volt a lelkesedés, melylyel fogadák. Két iratot hoztak: egyikben az unio-törvényczik kellőleg aláirva, szentesitve s megerősitve volt; a másikban azon okból, hogy a már egyesitett Erdély a magyarhoni országgyülésre népképviselet alapján jelenhessen meg, István nádor bizatott meg a választás módjáról alkotandó törvényczikk megerősitésével. A törvényczik és leirat a jun. 18-i országgyülési ülésben felolvastatott, kihirdettetett, mint itt következik:

Az erdélyi 1848-diki I-ső törvényczikk.

Magyarország és Erdély egygyé alakulásáról.

A magyarországi törvényhozásnak a honegység tárgyában folyó 1848-ik évben hozott VII-ik törvényczikkelyét Er-

délyország hő rokonérzettel fogadván, Erdélynek Magyarhonnal egygyé alakulását a pragmatica sanctioban szentesitett birodalmi kapcsolatnak épségben tartása mellett és teljes kiterjedésében magáévá tévén; ennek következtében valamint a testvér Magyarhonban minden lakosok jogegyenlősége kimondva s életbe léptetve van, ugyanaz, ugyanazon módon itt is e hazának minden lakosaira nézve, nemzet, nyelv és vallás-különbség nélkül örök és változhatatlan elvül elismertetik, s az evvel ellenkező eddigi törvények ezennel eltöröltetteknek nyilvánittatnak.

Az emlitett VII-dik törvényczikkely alkalmazásául következő meghatározások tétetnek:

1. §.

A képviseleti joggal biró erdélyi városok száma Kolozsvár, Maros-Vásárhely és Gyula-Fejérvár királyi városokon kivül 15. s ezek közül is kettő, t. i. Szamosujvár és Erzsébetváros szintén szabad királyi város lévén: az emlitett VII-ik törvényczikkely 3-ik §-ba csuszott számitásbeli vétség helyrehozásával az ugyanott kimondott vezéreszméhez képest az erdélyi szavazatok nem 69, hanem 73.

2. §.

Királyi kormányzó gróf Teleki József, s ennek meg nem jelenhetése esetében országos Elnök b. Kemény Ferencz elnöklete alatt: Thoroczkai Miklós gróf főispán, Balázsi József, főkirálybiró, Lemény Jánosi fogarasi püspök, d. Bethlen János gr., Józsika Miklós báró, Kemény Domokos báró, Teleki Domokos gróf, Horváth István királyi hivatalosok, — Kemény Dénes báró, Zeyk József, Véér Farkas, Ifj. Bethlen János gróf, Pálfi János, Mikó Mihály, Berde Mózes, Schmidt Konrád, Goosz Károly, Róth Ilyés, Lőw Vilmos, Gyergyai Ferencz, Wesselényi Miklós báró, Szász Károly, Teleki László gróf, Demeter József, Hankó Dániel, Boheczel Sándor követek, — Saguna András g. n. e. püspök és Debreczeni Márton kincstári tanácsos személyeikben egy országos bizottmány neveztetik ki, mely bizottmány a teljes egygyé alakulás részletei iránt a magyar ministeriumot

fel fogja világositani, Erdély érdekének Magyarországéba illesztésén közremunkálni, és a közelebbi közös hongyülésre a ministerium által e tárgyban előterjesztendő törvényjavaslatra anyagot nyujtani.

3. §.

Erdélyben a közigazgatás és igazság szolgáltatás folyama és személyzeti szerkezete, a közelebbi közös hongyülés általi elrendezésig jelen helyzetében marad. Az udvari Cancellaria functioja ellenben teljesleg megszünend, és azon hatóság, melyet ő Felsége folyó 1848-ik évi magyarországi III-ik törvényczikk értelmében Nádor ő Fenségére és a magyar ministeriumra ruházni kegyeskedett, Erdélyre is kiterjedend mind polgári, mind egyházi, mind kincstári, mind katonai igazgatás tekintetében és általán az igazgatás minden ágaira nézve.

4. §.

A közigazgatásnak a ministeri Felelősséggel öszhangzásba hozatala tekintetéből a folyó 1848-ik évi magyarországi XXIX. törvényczikkelylyel öszhangzásban, a törvény utján kivüli elmozdithatlanság a kormányi kinevezéstől függő közhivatalok körül csak az igazság szolgáltatására rendelt birói hivatalokra szorittatik.

Befejezés.

Mi tehát kegyelmesen meghallgatván és kegyelmesen elfogadván emlitett Hiveinknek, fennevezett Erdély örökös Nagy Fejedelemségünk három nemzete Karainak és Rendeinek az érintett módon törvényes alakban bemutatott Törvényczikkét, ezen Levelünkbe szóról szóra beiktatni és beiratni rendeltük, és azt, és egyenkint az abban foglaltakat helyeseknek kedveseknek és elfogadottaknak vallván, hozájok császári, királyi és Fejedelmi megegyezésünket és jóváhagyásunkat adtuk, s azokat királyi hatalmunknál fogva elfogadtuk, helyben hagytuk, helyeslettük és kegyelmesen megerősitettük, biztositván az elő emlitett Karokat és Rendeket a felől, hogy az erdélyi Nagy Fejedelemség Törvényei sorába beiktatott ezen Törvényczikket, mind Magunk megtartjuk, mint pedig minden más Hiveink

által megtartatjuk, miként is aztat jelen Levelünk ereje s tanusága szerint elfogadjuk, helyben hagyjuk, helyeseljük és megerősitjük. Kelt Insbruchban, Szent Jakab hava tizenegyedik napján, az Urnak Ezernyolczszáznegyvennyolczadik, országlásunknak pedig tizennegyedik évében. Ferdinánd s. k.

B. Apor Lázár s. k. Czák Károly s. k.

Jun. 10-két V. Ferdinánd, Magyarországra nézve is nevezetessé alkará tenni; ugy látszott el vala határozva trónját ideiglenesen Budán emelni fel; e napról a horvátokhoz és minden határőrökhez nyilatkozatot bocsátott, melyben b. Jellachich József, horvátországi bánt méltóságából kitette s perbe fogatását, mint pártütőnek elrendelte; a népnek pedig parancsolá, hogy rendeleteket egyedül a magyar ministeriumtól fogadjon.

A fejedelem e szózata a magyarokat megnyugtatá: általa a horvát mozgalmakat, horvát főnököket lesujtva látá; hitt bizott s remélt. Azonban b. Jellachich hadi készületeit háboritlanul folytatá, mintha egészen egyéb utasitásai lettek volna.

Erdélylyel is efféle történt. Mint emlitők, a balásfalvi gyülésről Saguna püspök vezérlete alatt egy küldöttség ment vala az oláhok részéről Insbruchba ő felségéhez, hasonló ment a szászok részéről is, mind kettő az Unio megsemmisitését ment kérni. Az oláh küldöttség egy része, hallván a király Unio melletti akaratát, Pestről visszatért; a más rész Sagunával tovább folytatá utját.

Felér Insbruchba. Ő felsége elfogadta ugyan őket, de mind kettőnek tagadó választ adott. A szászoknak kimondá, mikép az uniot, mint a melybe a szász nemzet minden követei beleegyeztek s melyet ő is megerősitett, mint a mely a szász nemzet jogait inkább szilárditja mint gyengiti, vissza nem vonja. A románoknak is nyilvánitá, hogy az annyira sürgetett egyenlőséget a magyarhoni VII. törv. czikkben megadva látja, tehát többet nem adhat.

E szóbeli királyi válasz, mit hirlapjaink közlének, azon-

nal megtette az országban hatását. Egyének, testületek, katonai tisztségek, papi kerületek egyszerre elönték a lapokat Unio melletti nyilatkozatokkal. Főleg a román nemzet papjai, esperessei vetekedve siettek nyilatkozatokat adni ki, melyekben az egyesülést, mint üdvhozót festék nemzetökre nézve.

E napokban az Uniot minden bevégzett ténynek tekinté, követeink a magyarhoni országgyülésre meghivattak, s mikor a pesti gyülés jul. 2-án illetőleg 5-én megnyilt, egy királyi leiratot olvastak fel jun. 26-áról, melyben ő felge István nádort alter egojává nevezte, s Erdélyt is alája rendelte. A gyülést megnyitó nádor trónbeszédében megemlité, miszerint ő felsége a két hon egyesitését örömmel irta alá. Megnyilván a gyülés, határozattá lön, hogy Erdély követeit, kik a későre intézhetett választás miatt meg nem jelenhettek még, várják be; mire azok jul. 10- én megérkezvén, a gyülés magát kiegészitettnek tekintve, munkához fogott.

Tehát az egyesülés be volt fejezve.

Mint látjuk az Unio ügyét még a sors is elősegitette; ő felsége már két törvényczikket erősitett meg róla; az erdélyi hongyülés feltétlen Uniot monda ki; a közvélemény rögtöni Uniot követelt; az ország magát már Magyarhon részének látta, s a mi országgyülésünk még együtt volt, várva a végső szentesitést, mire idő kellett, mi azonban jul. 7-én bekövetkezett.

Kormány és haza két törvényczikk alkotását hitte szükségesnek: az elsőt az Unioról, a másodikat a népképviseletről, hogy a Pestre jul. 2-ára hirdetett hongyülésre népképviselet alapján küldhessünk mi is követeket. S mit tett a hongyülés? Törvényczikket törvényczikkre alkotott. Feltétlen Uniot akart s mégis mindennap uj feltételt igtatott törvénybe. Törvényczikkeket hoza, melyeket senki megerősiteni nem akart; de a melyek elégségesek voltak, hogy szükkeblü politikájokkal a nemzetiségeket felkorbácsolják. Törvényczikk alakban feltételeket akartak a magyarhoni országgyülés elébe terjeszteni; ellenben a szász

nemzet feltételeit, melyekben autonomiáját, nyelvét, község és vallás ügyét biztosittatni kivánta, azt a magyarhoni hongyülés teendői közé sorozák.

Mindjárt a II. tör. czikknél, melyben a népképviselet alapja tétetett le, táblabirói politicájok messze kiágozó békétlenség magvát hinté el Erdélyben. Sem telekkönyv, sem urbér nem lévén behozva, mit kulcsul felvegyenek, azért a választó-képesség kulcsául az adó vétetett. A 4. §. c. betüje 8 pfr. adót követelt a fej-adón kivül a néptől, hogy választó lehessen, akkora adót, mely az oláh és magyar volt urbéreseket igen megszoritá.

A királyi leirat ennyire hatalmazta fel a hongyülést, s csak ezen törvényczikk szentesitésére a nádort; s ők mégis tovább folytaták.

A III. törv. czikkben a nemzeti fegyveres erőről, azaz a székely katonaságról intézkedtek. E czikk a székelyeket ki nem elégité, a román határőröket pedig, mert rólok elfeledkezett, fel bőszité. E törvényczikk határozottlansága, pythiai kétértelmüsége, egy szavával nemzetőrré tevé a székely határőröket, más szavával visszahuzta azt.

De különösen bánthatá a román határőröket; mennyiben őket merőben ignoralá. S igy egy sereg fegyveres oláh marada fen, mely sem e törvényczikk, sem az urbériség eltörlése által semmiben se részesittetett. De bántá legkülönösebben azon 53 □ mértföld lakóit, kik a II román ezredet képezik, kik jobbágyokból lettek katonává, s most a jobbágy szabad leve, ő pedig fegyver alatt hagyatott. S mi lett belőle? Az, hogy Naszod vidéke, mely egyelőre azt hitte, hogy a forradalom a katonai kormány alól felszabaditja, s mely egyelőre oly sok rokonszenvet mutata: legkérlelhetlenebb ellene lett a magyarnak.

Mikor rólok is megemlékeztek futólag; már késő volt.

A IV. t. czikkben az urbéri szolgálat és tized eltörlését, s a nemzet által történendő kárpótlást mondák ki. E czikkben se sok üdv rejlett. Oly birtokosság kezéből, mely urbért soha se akart, a jobbágy nem mint engedélyt, hanem

mint kényszerüséget fogadta. A nép nem köszönte meg, mert nem rögtön jött, jun. 18-ára tüzetvén a felszabaditás; ellenben a városok, testületek felzajdultak ellene, mert kárpótlás nem igérteték nekik. Másfelől a székelységen egy sereg jobbágyott hagyának fen a 6. §. által, a székely örökségek birtokosait, mi ezer viszályra ad alkalmat.

A V. t. czikkben elfogadák a Magyarhoni 1848. XII. t. czikket, melyben a kárpótlás hypothecajaul a sóáknák, s egyéb statusjavak leköttetnek.

A VI. t. czikk eltörli azon tizedeket is, melyek egyeseknek vannak adományozva; eltörli a szász papokét, mi a szász nemzet egész Clerusát felkeltette.

A VII. t. czikk a közteherviselést fogadta el. Ezt a köznemesség nem szivelhette.

A VIII. t. czikk szól a sajtóról; a nélkül hogy sajtószabadságot adna.

A IX. t. czikk a vallások jogegyenlőségét biztositja; s a nemegyesült görőghittüeket is jogegyenlővé teszi.

A X. t. czikk a magyarhoni 1848. XXX. t. czikket a közlekedési eszközök előmozditásáról fogadta el.

A XI. t. czikk rendelkezik, hogy a só ára a jelen (3 pft. 15 krnál) felebb ne emeltessék. S mit a nép ugy várt, hogy leszállittatik, nem teljesült.

Ily feltületes törvényczikkeket alkota az erdélyi utolsó országgyülés akkor, midőn a haza egészen uj alkotmányt követelt. Mintha kész akarva vonta volna félre a jövendő leplét egyszerre, hogy tőle még a haladás emberei is visszarettenjenek. A ministerium üdvözölte Erdély Rendeit, megjött a II. t. czikk szentesitésével a nádor azon rendelete is, hogy több törvényczikk ne alkottassék s a rendelet jun. 24-én fel is olvastatott, de az országgyülést a kir. biztos még sem függeszté fel.

Alig volt az üléseken 20—30 követ, s mégis az ország nevében beszélének. A megyéken már folytak a képviselőválasztások s itt még mind alkották a törvényt. Magyarhonba a jul. 2-i hongyülésre követeink már mentek, a gyülés megnyilt, s itt még mind nem vala berekesztve. Egyesült

a két hon s mégis két hongyülése volt. Egy boldogtalan anyához volt hasonló Erdély, kit a nyujtoztató padan gyermekei felráznak halottaiból, hogy legalább főintésével valamit végbagyományozzon. Végre az I—V törvényczikkre leérkezett a szentesités, s a hongyülés be lőn rekesztve.

Napoleon (1807 jul. 22.) egy óra alatt diktált Lengyelországnak alkotmányt; Árpádék a pusztaszeri gyülésen 34 nap alatt hazát alkotának: Erdély karainak és rendeinek több kelle, hogy a kettészakasztott magyarhazára az egyesülést kimondják.

V.

A m. ministerium Erdélyt átveszi.

(Jun. 20 — aug. 15.)

— A főkormányszék. Jobbágyfelszabaditás. B. Vay M. leérkezik. Erdély szerkezete. Önkéntesek toborzása. Ellenmüködések. —

Az erdélyi hongyülés és főkormányszék ugy kezdé kezelni Erdély ügyeit, hogy minden nap egy reményszál szakadt meg a magyarság keblében.

A nép botránkozni, kételkedni, gyanakodni kezdett. Mert fegyvert nem adtak, s Fejérvárról a lőport Oláhhonba szálliták, a királyi szó iránt kételyt emelének, s nem foghaták meg, hogy a még mind imádott nádor, ha átvette a kormányt Erdély felett, miért nem kezdi meg rendeleteit, hogy a tornyosuló vésznek eleje vétessék.

Hiszékenységünk reászedett. Nem szólok a kormányról, pedig onnan vett példát az ellenforradalom. A román értelmiség mellénk nyilatkozott, s mégis a románok fegyverzése folytattatott. A szászság követei által tett nyilatkozatból ugy látszott, mikép a szász közvélemény az Unio mellett nyilatkozott, mégis mindenfelé ellenmozgalmakat rendezének. Az ellenfél csellel, ovatossággal tervelt; a magyarság — mint szokott, nyilt kártyával játszott.

Senki se akart az erdélyi ügyek élére állani. A f ő k o r m á n y s z é k n e k lett volna még a kormánygyeplője kezében, de a jó öreg urak szemhunyva néztek szembe a jövővel. Biztosai jöttek-mentek Szebenbe és a havasakra, de léptökön siker nem látszott. Elfogatásokat rendelt, sehol semmi eredmény. A

szebeni román comitét betiltotta: az mégis fenállott, hatott, müködött. A martiusi napokban a oláhországi conservativek futának be, majusban a republicánusok; s mind két párt megegyezett a magyarság elleni müködésben; szemünk láttára egy Daco-romanum imperium terve szövődött, s a mi guberniumunk a régi slendrian kényelmeivel folytatá ügyeit.

A vész egyre növekedett. A nép fenről remélt, a főkormányszék a hongyüléstől, a hongyülés a miniszteriumtól, a miniszterium ismét a főkormányszéktől várt; maga is el volt foglalva, mert Horvátország jun. 1-én gyülést tartott, s Magyarhontól függetlenül szervezni kezdé magát.

A mint látók, a hongyülés alkotá törvényczikkelyeit, de a kormányzásba nem elegyedett, s a jóreményben volt ország csak jun. 10. látta főkormányszéke helyzetét leleplezve. A Siebenb. Bote egy, már emlitett czikke hozta az alkalmat, — melyre midőn a hongyülés büntetést kért: a főkormányzó kénytelen volt bevallani, mikép a katonai kormány kezéből a hatalmat kiragadta; bevallá, hogy a gubernium el akará oszlatni a román comitét, de a katonai kormány oltalma alá vette.

A magyar nép nem tudta mit véljen; királya bajban, Olaszország fegyverben van. Prágában jun. 13-án forradalom tört ki, a szláv birodalom propagandája, mit csak h. Windischgrätz katonailag verhete le; mindenfelé fegyveres mozgalom.

Ily zavart állapot közepette Erdély magára volt hagyatva. Az országgyülés kimondá, mikép az urbéresek jun. 18. az egész országban fel fognak szabadittatni. A főkormányszék a helyett, hogy e tárgyban a néphez, papokhoz, földesurakhoz kiáltványokat intézett volna: elnézte a földesurak merészebbjeinek, hogy hátralévő napszámaikat katonai assistentia mellett is lerovassák, mit aztán vérrel kelle megfizetnünk. A kormány nem intézkedett, hogy a felszabadulás a népnél ünneppé tétessék, voltak mégis f ö l d e s u r a k elegen, kik szerették ugyan a kényelmet, de nem szivelheték, hogy az emberiség egy részénél csak fény, hatalom, gyönyör és gazdagság; a más részénél ellenben csak rongy, engedelmesség, munka és szegénység legyen.

Ezek a robotot előre elengedték, s jun. 18-án urbéreseiket udvaraikba gyűjtvén, barátságosan megvendégelték s polgártársaikká fogadák.

Voltak, nem tagadjuk, olyanok is, kiket a kárpótlás reménye se tudott megvigasztalni, kik szerették a példabeszédet: mikép falvaik felett még a csillag is nekik ragyog; de ne kárhoztassuk őket, Európa más földesuraival a mieink is a középkor előitéletei bilincseiben nyögtek. Vallásunkat a zsidóktól, polgári törvényeinket a romaiaktól kölcsönöztük, s mind a kettő szerette a rabszolgaságot.

De azért Európa egy nemzetétől se fogadunk el szemrehányást. Francziaország, hol 1790 előtt a városok követei térden hallgaták a korlátok előtt a király előterjesztéseit, mig a papság jobbján, a nemesség balján ült; Anglia, hol az irlandi katholicus még 1829 előtt hivatalra nem mehetett, hol a protestanssá lett fiu, apja vagyonát elveheté, hol a katholicus ötven pengősnél drágább lóra nem ülhetett; mondom Európa e két példánya se tehet nekünk szemrehányást. Erdélyben nem volt szükség egy Sieyesre, hogy a harmadik — a városi — rendért sikra szálljon, országgyüléseinken a városi követ ép oly szózattal birt, mint a megyék követe; Erdély, mely vallásbeli türelmetlenségért vért nem ontott, hol a polgárság hongyüléseinken egyenlő volt századok óta, barbarsággal nem vádoltatható. Hogy a népért nem tettünk eleget, az inkább az időnek s körülményeknek tulajdonitható.

Most megtette a teendőket Erdély is, de már késő volt. Most felszabaditott. A székely és magyar urbéres örökkönyek közt ült ura által adott lakomájához; ellenben a román nép megvetőleg lépett fel, mert azzal vala bujtogatva, hogy a császár már rég felszabaditotta, csak az urak késlelteték. Elismerés helyett foglalásokhoz, később gyilkoláshoz fogott.

A románoknak nem levén municipálitássa, nem kisérhetők ellentörekvéseik stadiumait; a szászokkal, mint a kiknek autonomiájok volt, könnyebben tisztába jöhettünk. Ugy találjuk, hogy a szász nemzet fővárosa Szeben, az országgyülés által alkotott félszeg törvényczikkekre az által felelt, hogy

követeit Schmidt Konrád és Schneidert visszahitta; de azért a Pestre történt követválasztásnál ezeket viszont megválasztá.

Brassó is fellépett. Van Brassó mellett egy csoport magyarság, az ugynevezett Hétfalu lakosai. Ezek 70 év előtt Fejérmegyéből csatoltatának Brassó-vidékéhez. E nép a székely földhez kivánt csatlakozni: miből a lett, hogy jun. 27. Brassó reájok egy század katonaságot küldé, s a főnököket börtönbe hurczoltatá.

Ily bonyolódott helyzetben találta Erdélyt a magyar ministerium első kormánybiztosa, koronaőr b. Vay Miklós, ki még királyibiztos czimmel jött. Mikor jun. 29-én Kolozsvárra érkezett, a főkormányzó már elutazott, Pestre, mint az Unio-bizottmány elnöke. A főkormányszék vezetését kinçstárnok gr. Mikó Imrének adta volt át.

B. Vay M. teljhatalommal volt felruházva. A ministerium nem köté meg kezét, a nép bálványozta: benne — fent és alant — egy kormányfőt kerestek, ki a dolgok ellankadt ütereibe lelket öntsön.

A kormány Erdélyt kellőleg nem ismerte, b. Vay sem. A ministerium sok jóakarattal birt Erdély iránt, de e napokig a miniszteriumhoz még csak négy erdélyi egyént hivtak fel: b. Kemény Dénest mint a belügy-, tanár Szász Károlyt mint az oktatás-ügy államtitkárát, s Récsi Emilt és e sorok iróját osztály-titkári állomásra. A ministeriumban tehát eléggé nem valánk képviselve.

Összegyült a magyarhoni országgyülés. Erdély képviselői is jul. 10-ére felérkeztek: a képviselőház azonnal alakult, s hogy lássuk, mikép Erdélyre is tekintet volt, megemlitjük, mikép a választás alapján betöltött elnökség Pázmándi Dénesre, az első alelnökség Pálfi Jánosra esett; s hogy a hat képviselőházi titkár közül egy, Keller János udvarhelyi követ, szintén erdélyi volt. De azért Magyarhon Erdély állásával tisztában nem volt.

A kormányférfiak ismerték Magyarországot, ismerték Erdély történetét az ideig, mig el nem váltunk: de a három-

százados különlét minket egészen más alakba öntött; s ezt számbavenni elmulaták. Magyarhon sok időtől folytatá reformjait, Erdély pedig Augias istálójához hasonlita, hol nem az épület magát, hanem a sok százados egyéb tartá fen az épületet.

Magyarhon az 1848. XXXI. t. czikk által magát egészen uj alkotmány-alapra tette, pár hónap alatt, s azt hitte a kisebb Erdélyt kevesebb munkával ujba öntheti.

Magyarhonban nem voltak jogos nemzetek, ilyennek csak is az aránylag csekély horvát mondható. Erdélyben a hongyülésen három nemzet (három natió) ült: magyar, székely, szász, három különböző institutiójú földterületet képviselve a negyedik nemzet, az oláh, mert külön területtel nem birt, a hongyülésen mint natió nem volt képviselve. A vallások közül a rom. catholikus, reformatus, unitarius és lutheranus vallás jogos, bevett vallás volt, a többi hivatalt nem viselhetett.

Söt az anomaliák magok a jogos nemzetek és vallások közt is messzeágozának.

A magyarság egy része nemes, más része nem; a székely jogszerint mind nemes; a szász egyesei megnemesitését sérelemnek tekintette.

A magyarok földe donatios s kihalás esetére szállt a fiscusra; a székelyeké már primae occupationis jogu, magszakadás esetén szomszédára szállt; a szász föld pedig fundus regius.

A magyarföld lakósai egy része jobbágy, más zsellér, harmadika szabad, negyedike polgár, a nemesség egy része ugynevezett egy-házhelyü s igy adózó, a más rész nagyobb birtokos lévén, nem adózott. A székelyföldön volt jobbágy, zsellér, szabadszékely és polgár; volt gyalog katona, mi a hajdani pixidarius; volt lovas mi a hajdani primipilus; volt nemesség, mi a hajdani primorokat képviselte. A szászföldi nép egyrésze jobbágy, más szabad földész, harmadik polgár volt s felettök egy hivatali aristocratia, mint kászt fejlett vala ki.

A magyarföld megyékre, a többi székekre oszlott A magyarokat kinevezett főispán, a székelyeket szék-

gyülések által választott főkirálybiró, a szászokat önmagát kiegészitő városi comunitasoktól választott király és székbirák igazgaták. Azt hiszem eleget számláltam elé arra, hogy bebizonyitsam, miszerint Erdély egyesitése, közigazgatásának uj alakba öntése megpróbálta statusférfiaink erejét; hogy belássuk mikép Erdély kormánybiztosában sok minden megkivántatott.

B. Vay M. mikor e missiót elvállalta, ugy látszik, nem mérlegelte mi nehéz szerep vár reája. S a ministerium az által, hogy Erdély élére királyi biztost, s a megyék fölé a conservativ főispánok helyébe szabadelvüeket nevezett, s rögtöntörvényt hirdettetett, azt hitte bokros foglalkozásai között, hogy Erdélyben a dolgokat már most kerékvágásba inditotta.

B. Vay M. megjött, a tisztelgések — miket ritka ügyességgel tudott fogadni — folytak; ez, s Pálfi János mint képviselő, ki szavát százezer székely kar által indokolta: a hazát és kormányt folyvást ámulatba tartá.

Ily alapu csalódásra épité ministerelnök gr. Batthyány L. kétszeri felszólitását a székelyekhez, melyekben a ráczok ellen kilépni tüzelé. A másodikban, jun. 28-áról, már Magyarhonba leendő telepitést is igér; s a székelység még se mozdult. A magyar hadügyministerium elrendelte, hogy a háromszéki határőrökből egy, a naszodi oláhokéból más zászlóaljat inditsanak a ráczok ellen: a rendelet b. Puchnerhez megjött, de ez ürügyöt talált a halasztásra. S mivel pénzhiányt vetett ürügyül, Mészáros Lázár hadügyminister jul. 5-éről 20,000 pftat indita b. Puchnerhez, s csak ekkor kezdének mozogni.

B. Vay M. hihetően, hogy e zászlóaljakat utba tegye, jul. 6-án körutat kezde. Fehérváron, Szebenen át a székelyföldnek vevé utját, mely inkább diadalmenet volt, mert ha egyebet nem, legalább Fehérvárról fegyvert remélt mindenki általa.

A magyarságot b. Vay M. megjelenésére helyezett bizalmából egy jelenet csakhamar felrázá. Mig körutját tenné, jul. 10-én a dézsi nemzetőrök 10 szekeret tartoztatnak le: rajtok katonai podgyászokat küldének Fehérvárról Galicziába,

még pedig a magyar ministerium s kormánybiztos tudtán kivül.

B. Vay Szebenen át a székelyföldre ment, s Dobai háromszéki székely ezredest felszólitá, hogy az állitandó önkéntesek toborzó főbiztosa legyen; Mészáros hadügyminister jul. 19-éről rendelkezett b. Puchnerhez, hogy Gräser tábornokot adja át, hogy szervezze a nemzetőrséget. B. Puchner folyvást engedelmeskedett. Egy korábbi rendelet alapján a naszodi határőrök I. zászlóalja már ki is indult; a dézsi nemzetőrök a legnagyobb ünnepélylyel vártak reájok, de a midőn jul. 23-án Dézsen fel akarák esketni, a magyar alkotmány védelmét kihagyva, csak a császár részére tették le esküjöket. Minek következtében Pop őrnagy zászlóalját a ministerium Pesten lefegyverezte, felső Magyarországra őrizet alá helyezé, miért később a császár zászlójukat aranyéremmel diszité fel.

Háromszékről is kiindult az elrendelt már második székely zászlóalj s két század huszárság, de császári tisztjei egykedvüsége oda hangolá őket, hogy egyrésze az utról visszaszökdösött. Mire nyugalmazott székely őrnagy, Pap Mihály aug. 5-ről kiáltványt bocsátott ki, felszólitá a franczia háboruban részt vett barátait, menjenek tehát ők, ha a gyávák visszajöttek, s ne engedjék a székely nemzet harczi becsületét meggyaláztatni. S mi lett volna más következménye, mint az, hogy megvetéssel fogadák a hazatérteket s visszaindíták.

Mig a magy. kormány szép szavakat küldöz a székely katonasághoz, b. Puchner aug. 7-éről engedélyeket köröztet számokra. Hogy felfoghassuk hatását, nem szabad felednünk, hogy a székely határőr még rosszabbul volt az oláh határőrnél, mert ez legalább gunyát kapott; tehát minden engedmény jól fogott. Engedményében a várdán töltendő, valamint a komandóra, határőrizetre menési napokra fizetést igért; valamint a szolgálati év kitelését 50 évről 45-re szállitá.

A katonaság s polgári hatalom közt tehát a válaszfal mind láthatóbbá lőn. A sorkatonaság azért nyugodt maradt. Gräser tábornok és Dobay ezredes erdélyi hazánkfiai, az előbb

önkéntesek és nemzetőrök, később a honvédek és Kossuth huszárok szervezését hiven folytaták. A fehérvári várőrség a főnökökön kivül letette az esküt: mindent teljesitettek, mire felhivattak; de azért Milano visszafoglalása felett a Tedeumot megtartották, pedig a képviselőház az olaszok elleni segitséget megtagadta.

Igy feszült tovább a bizalom hurja. Az önkéntesek toborzása a ráczok ellen folyt. A hon oltárára tett áldozatok lelkesen hozák a nemzet aranyát ezüstjét. Gr. Rhédei Ádám egy mázsa ezüstöt, b. Kemény Pál minden ezüstjét hozá. A hon minden polgára vetekedett a hon megmentésére segédkezet nyujtani, mi ekkor még csak a horvát és szerbek ellen intéztetett.

VI.

A harcz kiütése.

(Jul. 11 — oct. 7.)

— A honvédek s magyar bankjegy megszavazása. A szentesitésére tett kisérletek. A román comité, Urbán és Riebel fellépése. B. Jellachich betör. A general-comando az engedmességet felmondja, fel a balásfalvi gyülés. Gr. Lamberg megöletése. B. Jellachich elvonul. Erdélyi ellenműködések. A székelyek agyagfalvi gyülése. —

A csapások seregben járnak. Erdélyt az idén meglátogatta a sáska, meglátogatta a cholera, most már a harcz vésze következett.

Erdély sorsa az Unio által egy vala már az anyaországéval; s mindennap belebb sodortatánk a forradalom árjába. Erdély, hol a faluk nagyrésze egyik végén katonai laktanya van feketesárga szinekkel, a más rész végén oláh templom, muszka felé hajló érzelemmel, magára hagyatva még védelmi fegyvert is bajosan vonhatott volna. De a tavasz óta egy vala a két honnak öröme, bánata, reménye.

Magyarhonban már folyt a lázadás, mert a ráczok mellé ott a horvát, itt az oláhság akara fellépni. Mikor a magyar ministerium feladatát megkezdé, mi oly viszonyban álltunk az osztrák armádához, hogy Erdély s Magyarország 15 gyalog s 12 huszár ezredet tartott legénységgel; melyekhez Erdély három gyalog (Károly-Ferdinánd, Leiningen és Turszki) s tán két huszár-, s ezeken kivül két székely s két oláh gyalog s egy vegyes huszár határőr ezreddel járult; a huszár megtartotta volt ugyan nemzeti ruhánkat, de már a gyalogság csak is,

magyar szük nadrágját s bakkancsát birta még; mig a vezénylet teljesen német, a szellem osztrák császárias. Ennyi katonát adott a nemzet, mégis, mikor most szükségünk lett volna reájuk: benn kevés volt, s a bécsi ministerium miatt alig kaptunk be többet 20 zászlóalj gyalog s 7000 huszárnál.

Felállt tehát Kossuth Lajos pénzügyminister, jul. 11-én, lefesté a vészt, mely a hazát a ráczok és horvátok fellépése által fenyegeti, s 42 milliónyi hitelt s 200,000 katona megszavazását kérte, melyből 40,000 rögtön ki lenne állitandó. Elvileg elfogadtatott, s Mészáros Lázár hadügyminister, aug. 16. a ház asztalára tette a hadsereg szervezéséröli törvényjavaslatát, mely által a régi ezredek német lábon hagyattak és csak további kiegészitésök rendeltetett, az ujonczok pedig magyar ruhát, magyar vezényletet s honvéd nevet kaptak: mi a felsőháznál aug. 29-én a mohácsi vész évnapján ment keresztül.

Jóvábagyás reményében az önkénytesek toborzása és és a megszavazott hitel alapján az 1 és 2 ftos bankjegyek nyomása azonnal kezdetét vette.

Magyarhonban tiz zászlóalj megalakult, Erdélyben a XI. és XII. volt felállitandó, ez utóbbiak főparancsnokául Cserei Ignácz neveztetett alezredesi ranggal, ki a toborzást sorozáson kivül elkezdvén, Kolozsvár a XI. zászlóaljat, mely a magyarhoni IX-ikkel méltán versenyez, a leglelkesebb fiakból azonnal kiállitá, ugy Marosvásárhely a XII-ket. S miután később a sorezredek tiszteinek egy lépessel feljebb való rang volt ajánlva, csakhamar jó tisztekkel is el lőnek látva. Magyarhonban a a huszárság állitása is megkezdetett, a Hunyadi és Lehel-huszárok mellé a Mátyás huszárokat Erdélyből akarák kiállitni. Erre nézve a ministerium Berzenczei László képviselőt haza küldé; aug. 24-én Kolozsvárra ért, s vele a vörös csákós, vörös zsinóros kis toborzó csapat, Pesten felcsapott erdélyi fiakból, s megkezdé a huszárság toborzását, melyet önfejétöl Kossuthhuszároknak nevezett el.

A sereg szervezése s az egy és két forintos bankjegyek nyomatása foly, de a királyi szentesités még mind hiányzott.

Hogy azt mielőbb kinyerjék, a két törvényczikkel gr. Batthyáni Lajos ministerelnököt s Deák Ferencz igazságügyministert Bécsbe küldék. Szomorító eredménynyel jártak, mert Radeczky Olaszhonban győzni kezdett, Milanó aug. 5. capitulált: s ő fige ministereit maga elébe nem bocsátá.

A magyar miniszterium még mind a törvényesség terén állott, még mindent ő felsége nevében s tudtával, akaratával intézett. A nemzetiségek harczát még eddig csak felkorbácsolt nemzeti gyülölség eredményének tekintette, s most, miután a két törvényczikk megerősitése ily kétes kilátásba sodortatott, még egy utolsó kisérletet kivánt megtenni: e czélból az országgyülés küldöttséget nevezett ki, melyben a képviselőházat 100, a felsőházat 40 tag képviselte, s utasitásul kapák felmenni Bécsbe, s ott a törvényczikkek megszentesitésére ő felségénél mindent elkövetni.

E küldöttség eljárása igen döntőleg hatott forradalmunkra; nem árt pár szóval ecsetelni.

Sept. 5-én, délután, egy gőzös indula fel, rajta mintegy 200 férfi. Másnap délután Bécs alatt voltunk, hol a partról nemzetőrség s ágyudörgés tisztelgése fogadott. Az Aula, a tanulóság, melynek uralma Bécs felett még mind tartott, jól fogadott.

A küldöttség ministereit Bécsben, királyát Schönbrunban találta; mihelyt felérkezett, conferencziát kezdett az erdélyi udvari cancellaria épületében, s magát a királylyal érintkezésbe tette. Oda volt a hongyüléstől utasitva, hogyha 24 óra alatt el nem fogadtatik, azonnal térjen vissza; s bár el nem fogadtatott, ministerei tanácsára sept. 8-ára is ott viradott.

E napon, délelőtti 11 órakor, a cancellaria épületéből bérkocsik tömege indult az egy órányira fekvő királyi mulató felé; minden kocsiban két magyar, egyszerü magyar öltönyben, kalpag és kardosan. A schönbruni palotánál, kettőzött várda s testőrök kettős sora várt reájok.

Nem sokára az óriás előterem ajtaja megnyilt s az elfogadtatás tudtul adatott. Óra negyed mulva a küldöttség a

harmadik terembe lépett, hol V. Ferdinánd, trónja előtt, várt reá.

Ő felsége császár-huszár tábornoki ruhát viselt, csákóját kezében tartá; bal ján királyi neje állt, fehér köntösben, veres girlánttal, főkötője szalagjain a zöld szín volt a tulnyomó.

A kétszáz férfi félkört képezett; a kör jobbszárnyán miniszterelnöke, a balon igazságügyministere állt. Pázmándy Dénes a képviselőház elnöke, nehéz nemzeti öltönyben a félkörből kilépett, s felolvasá a képviselőház feliratát.

Hármat kért. Első, hogy mit annyiszor megigért, Budára jövetelét teljesitse, igérvén minden vérünket oltalmára; második a törvényczikkek szentesitése; harmadik pontul kérte, hogy b. Jellachichnak a horvátokkal tervezett beütését tiltaná be.

A fejdelmi pár világoskék szemében — bár Pázmándit nem értette — mély aggodalom látszott.

A hosszu beszédre V. Ferdinánd tört magyarsággal azon igen rövid választ olvasá fel, miszerint: nehezen esik szivének, hogy egéssége Budára jöhetését gátolja... a fenforgó törvényczikkekre átvizsgálást igért ... s kijelenté, mikép a hon integritását védeni fogja.

Mind a két fél előre ismerte, mit mondand a másik. A küldöttség az egész idő alatt néma volt, mint egy temetési gyülekezet, s végével megfordult a nélkül, hogy a fejdelmi pár bucsuhajlongásait hasonló mérvben visszanozta volna : tenni nemzeti jelleme nem engedé. Igy látta a magyar nemzet és V. Ferdinánd egymást utoljára; némán, hidegen, váltak meg — örökre.

Csak sejtők, de nem tudók, hogy e napok a forradalom koczkáját gördité el. Búsan tértek a szerencsétlen argonauták, az aranygyapjas, kedvetlen válaszával haza. Fehér tollal mentünk s a képviselőket kisérő fiatalság veressel tért meg.

S erre a sept. 10-i W. Zeitungban sept. 4-ről egy rendelet jelent meg, mely Jellachichot, ki a magyar miniszterium kérésére pár hó előtt elmozditottnak volt nyilvánitva, mos

báni méltóságába ismét visszahelyezé... S ez azon nap átlépte a Drávát.

Jelachich betütése a nemzet és királya közt a további egyetértést teljesen felbontotta. A szerb, csak fajunkat látszott irtani; a horvát Pestbuda és kormánya ellen indult, s annyival inkább fájt, mivel Jellachich megindulása épen azon nevezetes napon esett, melyen (1686 sept. 2.) a magyar Budát elvevé a töröktől s Ausztriának adá át.

Igy sodortatott forradalomba Magyarország.

A szebeni gen. commando még mind semleges szerepet játsza. Az oláhoktól fenyegetett Kolosvár számára Fehérvártt hat ágyut szereltete fel s csak lovakat kivánt elébe. A fehérvári várat, Erdély legtekintélyesebb erősségét b. Vay k. biztos magyar őrsereggel akará megrakni: b. Puchner ez ellen se tett kifogást. De addig lavirozott, hogy mind az ágyu, mind a vár kezökön maradt. A magy. ministerium rendeleteit hiven elfogadta; még a magyar két forintos bankjegyeket is köröztette: de azért magát mindenekben a bécsi ministerium rendeleteihez szabta.

A nemzetiségekkel sem voltunk tisztábban.

A szász nemzet követei még mind Pesten voltak s a magyarral szavaztak; a nemzetgyüléshez, mint Szász-Régen is, még mind adtak be petitiókat: de azért a honvédek állitásának ellenszegültek.

Most is Szeben ment elöl, sept. 6-án székgyülést tarta; benne a ministeri rendeletet felolvasták, s határzottan kimondák, hogy az összeirást, mivel a törvényczikk szentesitve nincs, teljesedésbe nem veszik.

Szebent Brassó, második nagy városuk követé. Itt a törvényczikk kérdésében minden nemzetet külön szavaztattak; külön, mert néhány hét előtt a szász a Brassóbani számos románt és magyart nemzetőrségéből kirekeszté, magának megtartá a veres hajtókát, az oláhnak sárgát rendelt. A szász nem szavazta meg, mert az Unio feltételeit teljesitve nem látta; a

román nem, mert a magyar ministerium nemzetéért még mit se tett; egyedül a magyar ismerte el kötelező erejét.

A magyarnak nemzeti fejdelmei kora jutott eszébe, hol a mit a hongyülés meghatározott, a fejdelem akár szentesitette meg akár nem, kötelezte a hont.

A szász nemzetet ama nézetében tehát a románság is támogatá. A comité kezet fogott, s mint valamely constituált kormánytestület rendelkezett. B Vay véget akarván vetni ellenizgatásainak, elhatározta a comitét megszüntetni, s mire parancsa nem hatott, gr. Béldi Ferenczet — az amerikai utazó Farkas Sándor utitársát — Szebenbe küldé, hogy tagjait befogassa. Béldi aug. 19-én megjelent Szebenben, a gen. commandó mellé félszázad gránátost ada; a házat hol szállásoltak körülveteté, de az egy Laurianin kivül a többi elmenekült.

Lauriani a comite legjobb szónoka lévén, társai b. Puchnerhez azonnal kérelmet adtak. De a főhadi parancsnok őket b. Vayhoz utasitá. Erre Orláton, az I. oláh határőrezred székhelyén gyülést tartának, s mintegy két ezer fegyveres határőrt vezettek roham-kérvénnyel Szebenbe; mire Pfersmann tábornok Laurianit aug. 26-án szabaddá tette; s diadalmenettel vitték Orlátra, hol a magyarság ellen szóval és szerkesztett kérvényökben keményen kifakadtak, a határőrök részére terehkönnyitést, nemzetöknek jogegyenlőséget s személybátorságot kérelmeztek.

Orlátról Balázsfalvára mentek. Sept. 5-én ott is gyülést tartának: Lemény püspököt, mivel a magyarsággal tart, püspökségéből elmozditák... az Unio ellen óvást tettek... a comitét kormánytestületnek nyilvániták... s megbizák, hogy Erdélyt ossza fel praefecturákra s a Dacoromania alapját tegye le.

Ily kedély állapotban találta a románokat a miniszterium összeirás iránti rendelete. A comité felépett: rendeletet bocsátott ki, hogy az összeirásra elő ne álljanak. S igy következett be, hogy másodszor is vér ömle ki.

Torda mellett, Aranyos-Lona, az összeiró bizott-

mánynak fegyverrel állt ellene s a faluba nem akará bebocsátani. Sept. 10 én fegyveres erő ment; de a nagyobb számu népet csak szóval kivánták megnyerni. Sept. 11-én Bágyonból székely huszárság, Tordáról nemzetőrség és Sivkovich sorgyalogság vitetett; s mivel azon éjjen a szomszéd falukból ezrekre gyült a nép, csak miután a katonaság lőtt s 13 elesett, nyilt út a bizottmánynak. Mit azonban b. Puchnertől septemb. 17-ről egy rendelet követett, mely a katonai parancsnokoknak többé támogatást nyujtani, teljesen megtiltá.

Mig Erdély déli részein ezek folytak, északi részén a császáriak részére egy férfi lépett fel, a férfias, fáradhatlan s uralkodójáért mindenre kész, később rendjele után báróvá, s tábornokká lett Urbán Károly.

Urbán alezredes juliusban ment vala Bécsbe, s most tére meg ezredéhez, a II. oláh ezredhez, s a megbetegült Jovics ezredestől az ezred katonai és polgári parancsnokságát átvette; Sept. 4-én összegyüjtvén tiszteit, jegyzőkönyvet vétetett fel, melyben felhányva a magyar ministerium függetlenségi törekvéseit, az engedelmességet felmondta. Nem volt elég, hogy csakhamar még két zászlóaljat szerveze: politikai biztoskép is fellépett. Vidéke népét Nászodra, stabhelyére rendelé, a császár hűségére s a magyarok elleni lépésre esketé fel, s ismertető jelül egyeseknek és faluknak kétfejü sasos biztositó-levelkét adott, mit a nép pazsurának nevezett, mi oláhul sasot jelent.

A rendeletek, miket a II. oláhezred fennről kapa, megmentek az I. ezredhez is Orlátra; de ezredese, székelyföldi birtokos b. Rauber Károly visszalépett, nyugalomra kéredzett. Az első ezrednél Urbán szerepét tehát Riebel József őrnagy válalta magára Hátszegen; mellette a népnél Salamon Miklós és Balint Ádám, eddig bécsi udvari cancellariánáli gyakornokok müködtek. Bálint, a mint Bécsből lejött, fejét megberetváltatá, magát eszelősnek tétette, s ugy járt szerte Hunyadmegyében.

Urbán északon mint egyedüli főnök állott pénz és fegyverrel, Jellachich szerepét vette fel, Naszodvidékéből egy má-

sodik Horvátországot állítva a magyar kormány ellenében. Délen Riebel mellett még két főnökség állt: egyik a már ismert comité, a másik Jank Ábrahám, ki az egész nyugoti havast, mintegy 100 □ mértföldnyi tért egészen hatalmába kerité, legalább a városokan kivül a nép reá hallgatott.

Borult tehát a láthatár ben, de borult Magyarhon felett is. Jellachich betörésére a ministerium pártokra szakadott: Kossuth, Szemere fegyvert akartak fegyvert ellen; a más rész még mind a törvényesség terén akart maradni. Sept. 11-én — mely napon 107 év előtt őseink Mária Theresia veszélyben forgó trónjáért a pozsoni országgyülésen felkiáltának „moriamur pro patria et regina nostra," e nevezetes napon — az első magyar ministerium megtámadtatva látta Ausztriától hazánkat, a felmerült véleménykülönbség miatt tovább tárczáikat nem tarthaták, lemondának; s gróf Batthyáni, a nádor István főherczegtől, mint teljhatalmu helytartótól, új ministerium alakitásával bizatott meg... Megalakitá, Kossuth és Szemere kihagyattak... Mire ugyanazon napon a képviselőház azzal felelt, miszerint Kossutot, felhatalmazá, hogy 5 ftos bankjegyeket nyomasson; s kimondatott a sorozás, ki, hogy az uj sereg nemzeti ruhát, nemzeti vezényletet kapjon; s születtek a honvédek, kik ősmagyar szervezet szerint többé nem ezredek, hanem zászlóaljakra lőnek osztva.

B. Puchner szintén elhatározó lépéshez nyult. A hadügyminister, azon ötletből, miszerint Ferdinánd király Budára igérkezett, rendelkezett volt hozzá, hogy ő felsége tiszteletőrségére a b. Uracca granátos zászlóalját Szebenből Pestre inditsa. B. Uracca őrnagy sept. 5-én meg is indult, sept. 20-án Kardszagon volt, hol báró Puchnertől parancsot vett, hogy azonnal visszainduljanak. Visszaindultak, s bár a ministerium ellenkező rendelete megjött, bár két kormánybiztos érkezett le hozzájok, kik fuvarosaikat elvevék, mégis visszamentek. Egyedül Buzgó főhadnagy maradt vissza Kolozsváron.

Ezalatt Erdély Jelachicha, Urbán alezredes, is felléépett. Oly fenyegető állásba tette magát, hogy ezredes Dobay

Károly, mint az önkéntesek akkori főparancsnoka, sept. 14-én Dézsre egy század önkéntest s 100 Kossuth huszárt külde vigyázatra. Urbán alezredes sept. 19-én ezer emberrel s 3 ágyuval Makodra, Naszodtól pár órára táborba szállott s azt kivánta, hogy az önkénteseket Kolozsvárra visszahuzzák, különben előnyomul. Teljesiték; azért Urbán alezredes helytmaradott, folytatá a nép felesketését, mely mint bucsura, oly áhitattal özönlött hozzája.

Hasonló történt Balásfalván. Ide fegyveres gyülés lőn hirdetve; hol b. Puchner magát három zászlóalj Károly-Ferdinánd gyalogsággal s egy század lovassággal képviselteté. A gyülés magát mintegy permanenssé tette; a nép mint apály és dagály, ment és jött; B. Vay a gyülésezés ellen fellépett, betiltá; de azért a gyülésezés, felesketés tovább folyt. B. Vay hogy az utolsót is mekisértse, azon elhatározó lépésre veté fejét, miszerint Balásfalvára ment, beszédet tarta a néphez, békés feloszlásra szólitá fel: megigérték, de csak ugy, ha előbb a foglyokat szabadon bocsátja, s nekik biztositó iratot ad ki, melyben ki legyen mondva, hogy őket ittlétökért senki sem bántja. B. Vay az iratot sept. 22-ről megadta, az oláhság kinyomatá s mint uj kiadásu pazsurát használá fel ellenünk; még merészebb lett, el sem oszlott; sőt maga Jank is, kinek b. Vay sept. 16-ról amnestiát külde fel, nagy sereggel Balásfalvára jött; s sept. 25-ről b. Puchnerhez felterjesztést tettek, melyben az Unio ellen protestáltak, magukat a magyar ministerium alól felmenték, s egyenest a bécsi alá rendelék; s felkérték, hogy a comitét törvényesitse. E mellett sept. 27-én nyilatkozvány jött létre, latin nyelven, Populus romanus aláirással, melyben kijelentik Erdély minden népének, hogy az erdélyi romai nemzet, ő felségének azon rendeleténél fogva, mely által birodalma minden népének nemzetőrséget ada: felfog fegyverkezni; s kimondák, hogy ha valaki e szándékokban gátolni akarja, vagy egyest bántana, mindnyájan készek oltalmazni.

S két hét mulva, mire Vay igéretéhez képest az elfogottakat szabadon bocsátá, s Mikás fogságából, ugy szintén

Schurtter tábornok is ide érkezett; végre sept. 30. eloszlattak; de a comité katonai fedezett alatt Balásfalván maradt.

September 29-én Szebenszék is gyülést tartott, s a románokkal egyértelemben a magyar ministeriumnak az engedelmességet szintén felmondta; kimondá, hogy rendeletét, jöjjön bár a főkormányszék utján, elfogadni többé nem fogja.

Mig Erdélyben az oláhság igy küzd a democrata magyar kormány ellen, Oláhországban a democratia döntő lépéshez nyult. Azon hirre, hogy a török és muszka kormány azon reglementt, melylyel 18 éven át tarták e hont lebilincselve, ujra felakarják éleszteni, forradalmi lábra tette magát. Sept. 18-án Bukurestben összegyültek, a ministertől elökérék a reglement eredetijét, elő az Archondologia 14 kötetét, ugyszólva, az oláhboni nemesség aranykönyvét, s ünnepélyesen megégeték. Erre a török Bukurest alá nyomult, s a város egy utczáját romba dönté, a forradalmi ideiglenes kormány tagjait befogatta, közülök tán csak Tell és Eliád menekült.

A tragoedia, mi Pesten merült fel, sem volt csekélyebb a Bukurestinél. István főherczeget a képviselőház azzal bizta volt meg, hogy Jelachich elébe menvén, vele egyezkedjék. Sept. 21-én találkoztak: s a nádor azzal visszatért, Pesten át sietve felutazott... Bécsben nádori hivataláról lemondott... miért a képviselőház István nádort árulással vádolván, vele a hon minden viszonyát megszakasztá. — Ez alatt elkövetkezett az idő, melyben Jelachichnak tervszerüleg Pestre kell vala érkeznie. Bécsben a gr. Batthyáni által felterjesztett ministeriumot elveték, helyébe ministerelnökül b. Vay Miklóst nevezték; s a nádor helyébe királyi biztosul s az egész magyarhoni fegyveres erő fővezéreül, altábornagy gróf Lamberg Ferencz leindittatott.

Azonban, már leérkezése előtt a képviselőház e kinevezést, nem lévén magyar ministertől ellenjegyezve, törvénytelennek nyilvánitotta.

Gr. Lamberg sept. 28-án reggeli 10 óra tájt érkezhe-

tett meg, titokban, magánosan. Tizenegy órakor Pestet megérkezése hire mint villám futá át. Fedezésére idegen zászlóaljak vonultak vala be, mások is voltak útban; Jellachich is közelge: az ennyi felölről megtámadtatott nép tolongni kezdett. Hire futott, hogy Budára szált, s a vendéglőből bérkocsin Pestre jött. Néptömeg Pesten, néptömeg zajong Budán, mindenfelé kutatják; sajátlag senki se tudta mit akar, mindent csak a kétségbeesés ragadott.

Nehány percz mulva, a magyar szabadság védelmére jött bécsi aulisták fegyveresen Budának tartanak, mások a Károly-laktanya udvaráni kaszákból fegyverkeznek. A hid elvala állva. S im a szerencsétlen gr. Lamberg, ki a ministerelnökhöz indult vala, de nem találván hon visszatért: a hidra ér. Bérkocsija megismertetett, a nép körülfogá, leszálitá, s a mint a képviselőház felé kisértetnék, a hid közepén Kolosi György, felsőfejérmegyei kövesdi fi, pesti egyetemi tanuló, kardjával fejére vág.... s azzal a nép dühének esett áldozatul.

Csákójában kineveztetését s Magyarhon népéhez két kiáltványt találtak, melyekben Ferdinánd király őt ajánlja; s inti a népet, hogy bujtogatóitól térjen vissza törvényes kormányához.

Nagyszerü jelenet. A király leküldi személyesét, a képviselőház hazaárulónak nyilvánitja, a nép vérrel szentesiti meg a határzatot. S mig a képviselőház együttül, nem tudva mi tevő legyen a megérkezettel: a nép véres fegyverrel tódul a terem felé, s Kolosi felkiált: ez Lamberg vére.

E gyülésben ott ültek Erdély képviselői is. A merény mindent borzadálylyal tölte el. Forradalmi térre volt a hon sodortatva, sokan féltették a hazát... gr. Széchenyi, a hon legbiztosabb vezére, a jelenetre megőrült... B. Wesselényi Miklós, Erdély nagy fia elutazott; el mások is; el köztök több erdélyi szász követ.

Itt kezdődik sajátlag forradalmunk. A ministeriumnak vége volt. A honvédelmi bizottmány, melyet a képviselőház sept. 22-én a lemondott ministerium helyébe állitott, s tagjaiul Kossuthot, Szemerét, Nyári Pált, Madarász Lászlót,

Patayt és Zsemberit nevezte, most már felvette a kormány eldobott gyeplőjét; melléjök a felsőház b. Perényi Zsigmondot, gr. Esterházi Mihályt, később b. Jósika Miklóst hozzájok nevezte, s kezdődött a kormány forma, mely a függetlenség kimondásaig folytatá működését.

Mig ezek Pesten folynak, a hadsereg hasonló elhatározott szellemben lépett fel. Jellachich s a magyar sereg szemben állott, s oly kétes volt a helyzet, hogyha ekkor győz, kardcsapás nélkül Pestre vonulhatott volna. A vezérek, kik császári tábornokok voltak, folyvást láviroztak, senki sem bizott bennek; de a sereg ugy volt lelkesülve, hogy a vezérek hátrább nem vonulhattak, Pákozdnál sept. 30-án csatát álltak, mire Jellachich, ki ily ellentállásra nem számitott, sergeit azonnal Bécs felé inditás elvonult.

Jellachich három felől nyomult vala előre, serege balszárnya és zöme együtt volt; hogy jobbszárnyát magához huzza, s ugy próbálja el a pákozdi csatát, gr. Zichi Jenőt a vezénylő Roth tábornokhoz inditá, s ez eseményből fejlett ki az, hogy gr. Zichi sept. 29-én Görgei Arthur kezébe esett; ki mint a magyar balszárny parancsnoka, merész gondolatra jött, a grófot a hirdetve volt haditörvényszék elé állittatá, kivégezteté; s azzal Jellachich balszárnyát Perczel Mórral körülfogá, oct. 7-én Roth és Philipovics tábornokot, 8000 horvátjával, mondhatni kardcsapás nélkül lefegyverzé. Mi által az eddig ismeretlen Görgei, ki mint egykori kilépett huszár hadnagy, most a VII. zászlóalj századosságával kezdé szolgálatát, s e perczben őrnagy vala, egyszerre mint a forradalmi sereg leendő vezére merült fel a közvélemény szemében.

Mig Jellachich a csapást intézte, Erdély szintén kezére működött. Urbán alezredes elhagyta saját területét, s a székelyföld felé indult. Egyelőre Szászrégenben állapodott meg s folytatá a nép felesketését. A fejérvári vár a Kolozsvárnak igért ágyukat nem hogy kiadta volna, sőt az utána küldött lovakat is letartoztatá. A románok fegyverkeztek. A szászok

oct. 2-ról, a Daco-románia ellenében, emlékiratban kérék ő felségét, hogy az általok lakott 200 □ mértföldnyi tért emelje mark-grófsággá.

A dissolutió és felkelés ennyi villámai közepette Kolozsvár s benne a magyarság középpontja önvédelemről kezde gondolkozni. Uj Horavilágtól félve, oct. 5-én nyilt gyülést tart s kérvényt külde Pestre, melyben felfejtvén Urbán és a general-commando ellenséges lépteit : oltalmat és erélyesebb királyi biztost kért.

Azonban mig Kololozsvár tanácskozik, a székelyföldön óriási gondolat merült fel. Berzenczei László, kit a ministerium toborzó kormánybiztosul küldött volt le: felemelte fejét. A Kossuth-huszárok kiállitása érdekében a székelyföldön székgyüléseket rendezett, izgató szónoklatával oly népszerüségre vergődött, hogy elég erősnek hitte magát megragadni a kormány gyeplőjét. Kiáltványt intéze a székely nemzethez, melynek ő is tagja volt : felszólitá, gyüljenek fel Agyagfalvára, a székely nemzeti gyülések historiai emlékü helyére, hogy ott három tagu kormányt s egy székely tábort alakitsanak Erdély védelmére.

A gyülés napja oct. 15-ére tüzetett. Hivatalos volt minden székely, ki az ötven évet tul nem haladta.

Magyarhonban, ugy Erdélyben is, még ekkor minden rendelet a király későbbi jováhagyása reménye alatt költ, a Berzenczeié is. Ez ada alkalmat főhadi kormányzó b. Puchnernek az első őszinte szóra. Oct. 6-áról hirdetményt külde a székelykatonasághoz, arra intette őket, hogy a gyülésben részt ne vegyenek : mert nem a király rendelte. Azonban a székely nemzet nem érthété, hogyan szabadjon a többi nemzetnek több, mint neki; hogyan lehessen azoknak folytonosan gyülésezni s neki nem. Azért a mint e kiáltványcsomagok oct. 10-én Szentgyörgyre Sombori ezredeshez érkeztek, b. Apor József és Nagy András a néppel kezet fogva, Somborival az egész küldeményt kiadaták s azonnal megsemmisiték.

A gubernium szintén fellépett Berzenczei ellen; az

összehivás módját igen forradalminak tartá. A hir, hogy intézkedni akar, beszárnyalá Kolozsvárt, az önkéntes tisztek felléptek, b. Vay nem levén honn, a rendeletet kezelő irodába rohantak. Azonban a gubernium b. Kemény Domokost b. Puchnerhez küldte, felkérte, hogy betiltó rendeletét vonja vissza; gr. Mikó Imre, a gubernium elnöke, a rendért jót állt: mire b. Puchner abba, hogy minden katona faluból két fegyvertelen ember megje'enjék, beleegyezett. A gyülésre kormánybiztosul gr. Mikó kijeleltetett, s azzal a kedélyek lecsillapultak, a törvényes alak meg vala adva.

De mig ezek itt folynak, a pesti bonyodalmak is mind mélyebb zavarba sodortatnak. A nemzet és király közt a bizalom s egyetértés hurjai egyre szakadoznak. Magyarhon mindennap közelebb ment a forradalmi térhez.

Gróf Lamberg Ferencz legyilkoltatása után V. Ferdinánd uj kinevezéshez nyul. B. Récsei Ádám altábornagyot, testben lélekben elgyengült öreg erdélyi hazánkfiát, magyar minister-elnökké tevé, s vele oct. 3-ról rendeletet ellenjegyeztetett, melyben gróf Lamberg helyébe helytartoul báró Jellachichot, az ország megtámadóját nevezte. Nem volt elég, ugyan csak e rendelet az országgyülést eloszlatá... a képviselőház még nem szentesitett határozatait érvénytelleneknek nyilvánitá ... a két haza minden fegyveres erejét, a teljhatalommal felruházott b. Jellachich alá rendelé ... az országot ostromállapotba tette ... s végre kifejezé, mikép b. Récsei csak ideiglenes minister, mert Magyarhon ezentul a közös birodalom egységes szémpontjából fog intéztetni.

Ezen rendelet kéz alatt a képviselőház kezébe került, oct. 7-én tárgyalás alá jött, Kossuth terjeszté elő. Az irományt b. Jellachich által koholtnak nyilvánitá, nem hiheti, ugymond, hogy kit ő felsége nem rég pártütőnek nyilvánitott, arra ruházza saját hatalmát. Inditványozá, hogy azon esetre, ha ezen irmány valódi, minthogy benne 14 király esküje ellen Magyarhon Austriába olvasztása s igy nemzetünk kiirtása czéloztatik: mondassék ki reá az érvénytelenség, annyival is

inkább, mivel Budapesten székelő minister alá nem irta, mikép törvényeink rendelik; a hongyülés ügyében pedig mondassék ki, hogy az el nem oszolhat, mig a jövedelem átvizsgálva s a budget kivetve nincs, mikép alkotmányunk kivánja... A határozat meglett. Az irmány tartalma és formajáért elvettetett; Récsei jámbor öregünk ellen a közkeresetet kimondák; s hazaárulónak nyilváníták, ki Jellachichnak engedelmeskednék.

E nap lépett a hon forradalmi térre. A dynastia elveszté utolsó befolyását. A nép és közvélemény kegyencze Kossuth, megragadta a kormányt, a ministerium helyébe a honvédelmi bizottmány kezdett kormányozni.

Igy szorittatott le az első magyar ministerium, melyhe a nemzet annyi boldog álmat köte. Ide jutánk félév alatt.

VII.

A nemzetek fegyverre kelése.

(Oct. 7 — nov. 5.)

— Bécsben uj forrongás. A románok fegyverre kelnek. Kis-Enyedi tragoedia. Az agyagfalvi gyülés. A székelyek fegyvert fognak. A gen. commando ostromállapotot hirdet. A magyarok lefegyverzését megkezdi. A román comitét igénybe veszi. A szász városokat erősitik. Jank fellép. Zalatna pusztulása. A Brádi család fatuma. A kis-sárosi, szentiványi csata. Szász-Régen sorsa. A vásárhelyi ütközet. —

Történetünk legsötétebb lapjai egyikéhez jutottunk: az erdélyi nemzetek egymás elleni mérkőzéséhez.

Egyébiránt a lázongási mámor, mi Erdély népeit bőszité, Ausztria légében volt. Maga Bécs oct. 6-án a legvadabb jelenetet idézte elő. Gr. Latour hadszertárnok és hadügyminister, négy zászlóalj gránátost akara Magyarhonba Jellachich támogatására küldeni. A katonaság jőni nem akart. A nép, mely tisztában volt, hogy a magyar szabadság elnyomása után az övé következik, a gránátosok részére állt. Hoch Ungarn! jelszó mellett a wiedeni nemzetőrség s az aulai legio fegyvert ragadott, ágyukat vett el, s az ellenök kiállitott katonaságot Bécsből kinyomá. Onnan gr. Latourra rontottak, menhelyéről a Hofra, Bécs egyik piaczára hurczolák s ott egy lámpa horgon kivégzék. Igy lépett fel a folyvást csendes forradalomban álló Bécs, mi a magyar ügyek menetére nem kis befolyást gyakorolt.

Erdélyben a készületek mind határozottabb lépésekkel haladának. A general commando székhelyére Szebenbe,

Fehérvárról lőport és ágyut szállittatott. Riebel J. őrnagy Hátszegre, Urbán alezredes Szászrégenbe fegyveresen rendelé be a népet. Brassótól Deváig, az országút bátorságositására cordont huztak. Minden oda mutatott, hogy kard fog határzani.

A katonai kormány a románság felhasználását igénybe vette. A főhadi parancsnokság az oláhok közt ujonczozni akart, s minthogy az a magyar megyék territoriumán lakott s következőleg magyar megyei tisztek alatt állott: a megyéknek praefecturákra leendő osztását behunyt szemmel nézte. Rendeleteit megküldé az ugynevezett békitő román comitének, az pedig a néppel praefectjei, tribunai által érintkezett. Két hatóság kezde tehát a megyéken felállani: egy látható a magyaroké, s egy láthatatlan, a románoké. A láthatlant a magyarság sejté, de nem ismeré. Csak sajnosan kelle tapasztalnia, hogy a megyei tisztek tevékenysége ezer akadályokban kezd megtörni, hogy a fegyelem mind kevesebb, az el- és visszafoglalások mind bátrabb alakban jőnek elő. A falukon a személy és vagyonbátorság nem biztos; a birtokosság a városokba indult. A nép az urakat feltartoztatá, s fegyver-keresés szine alatt, apró kirablásokra szabaditák fel magokat. Ilyen volt a megyék képe, hol a nép többnyire oláh, a földes ur magyar vala.

A székelység egyedül ő maga lakván területét: efféléknek kitéve nem vala. Volt a magyar jobbágyság közt is egyelőre némi ingerültség egyes földesurak ellen; de csak hamar tisztába jöttek, hogy nemzetőkkel kell tartaniok. —

A katonák tovább léptek, megkezdék a tragoedia előjátékát. Szilágysomlyó város nemzetőreit lefegyverzék. Őrnagy Riebel József is fellépett. Hunyadvármegye határai közt volt néhány magyar ajku falu, ezek egyike volt Rákossd: e magyar faluk annyira el valának már oláhosodva, hogy reformatus magyar papjokat alig érték; de azért nemzeti érzésüket megtartották; legelőbb is ezek ellen lépe fel Riebel Jósef őrnagy. Oct. 8-án egy hadnagy jelent meg, hogy lefegyverezze őket; de a falu megharczolt. Később kato-

naság jött s a falu lefegyvereztetett. A főnököket a Hunyadi várba vivék.

A katonaságot mindenfelől kezdék Szebenbe központositani. Enyedről egy osztály könnyü lovasság; Fehérvárról egy zászlóalj Károly-Ferdinánd gyalogság és ágyu mene, oct. 10-én.

A román nép jelen látta a perczeket, melyekben rég fojtott boszuját kiöntheti. A magyarság nem hitte, hogy e nép magát organisálhassa. Annyival is inkább, mert Saguna püspök még folyvást ott ült az Unio bizottmányban Pesten, s oct. 8-áról nyilatkozatat bocsátott ki, melyben a comité terveit, nézeteit roszalja, s neve használása ellen tiltakozott. A fél hon kovácsai lándsákon dolgozának; oct. 12 ke oly határnapul volt kitüzve, melyen az egész román nép egy része Hátszegre Riebelhez, másrészc Szász-régenbe Urbánhoz, harmadika Musinára Jánkhoz, negyedike Balázsfalvára a comite keze alá volt rendelve: mégis az hittük, hogy vér nem fog ömleni.

Fel is gyültek. Az egész hon mozgott. A nép elfelejkezett vetéséről, gazdaságáról: communisticus ábrándjainak adta át magát... Kossuth, a honvédelmi bizottmány nevében megtett mindent, édesgetett, fenyegetett: kimondá, hogy ki a magyar ellen emel fegyvert, elveszti kapott urbériségét; azonban az eseményektől már tul voltunk szárnyalva.

Az, hogy Kolosváron két, s Vásárhelyt egy lázitót, oct. 12-én, a hirdetve volt rögtöntörvény szerint felakasztának, a rég készülő vihart fel nem tartoztatá. A román nép felgyüjtésének nyilt czélja az volt, hogy a magyarságot lefegyverezni segitsenek. Az első erőszakos lépést Balásfalva környéke kezdé meg. Mintegy 10—15,000 fegyeres ember vala Balásfalvára felgyüjtve. Nem lévén élelmök, a szomszédos urasági csüröket és pinczéket támadák meg. A magyarok e hirekre futásnak eredtek, de már késő volt: a nép mindent, kit honn vagy utban talált, felfogott. Oct. 13-án Gyárfás Elek földbirtokost, a mint Szancsalbo Balásfalvára hurczolták, megölék. Dobay

Zsigmondot, kit veresegyházi udvarából három leányával inditának meg, szintén felkonczolák.

A tömeges megtámadás Kis-Enyeden vette kezdetét. E szép magyar falu, Alsófehérmegyének azon darabjában feküdt, mely Szeben közelében szászok és oláhok közt esett. A megrémült magyarság a vidékről csak eddig futhatott, mintegy 400 an gyülének össze; de mig tovább menésről tanácskoztak, körül valának vétetve. Egy jól fekvő urilakba vonultak s az oláhság ellen magokat két napig fentarták. A general-commandóhoz segélyért, oltalomért küldtek. Oct. 14-én estve az ostromlók már szalmát hordtak, hogy a házat reájok gyujtsák. A lődözés mindkét részről folyt; végre azon feltét alatt, hogy szabadon mehessenek, magokat feladák.

Éj volt, holdtalan setét éjszaka. A házban kétségbeesett nők, anyák, gyermekek, hölgyek: kün romboló nép. A feltétel megköttetett, az ajtók megnyiltak, fegyvereiket kiadák — s mi várt reájok? A legkinosabb halál. Mire megviradott 45 családból 141 magyar feküdt vérében, köztök: Daczó János, Farkas Károly és Lajos, Bányai Sándor, Hodor Károly, Zavar Károly maga és családja; Szalánczi Gábor neje, gyermekei kutba ugrottak. A többi a szerencsés setétben elszabadult, elfutott, elbujt.

E napok óta a magyar falvak a legrémletesebb éjszakákra jutának. Az utakat álruhában menekülök karavána, a városokat szétriasztott családok lepték el. Az anya gyermekét, s gyermek atyját keresé. Dobpörgés, harang félreverés sivitá át a léget. Lármafák, meggyujtott falvak világa tevé még rémletesebbeké az éjszakákat. A lázzadás minden iszonyaival kitört.

S mit tettek a kormányok? A katonai kormány oct. 13-án minden zászlóalj parancsnokhoz rendeletet intézett, melyben meghagyja, mikép a király manifestuma következtében senkitől mástól rajta kivül parancsot el ne fogadjanak; megtámadtatás esetében vonuljanak Szebenfelé. Következtében a honban elszórt katonaság pakolt, lovat, podgyászt, fegyvert, minden depot utra inditott, miből az lett, hogy a nemzet-

örök, honvédek mit lehetett, elvettek tőlök, s többek közt három század Turszki-gyalogot a Szilágyban lefegyvereztek, a legénység átállt, a tisztek elvonultak. Oct. 14-én Urbán alezredes 1500 ember s 3 ágyuval Szászrégenbe nyomult a székelység ellen. Oct. 15-én Riebel is Hátszegen a Fejérvárról kapott 1600 fegyvert a nép közt kiosztá. A gen. commandó a román comitét törvényesité, cs. biztosul Rübel őrnagyot melléjek adá, s azzal Szebenben oct. 16-án, mint a mely napot pecsétjükre is felmetszeték, megkezdék müködésöket.

Ily gyászemlékü előzmények után viradánk fel oct 16-ra, az Agyagfalvi székely gyülés napjára.

Agyagfalva jelentéktelen székely falu; de a magyar királyok idejében hires nemzeti gyülekező hely volt. A falun alól a Nagy-Külöllő partján, óranegyednyi térség van, itt folytak hajdan a nemzeti gyülések; ide hirdeték jelenleg is.

Oct. 16-án, hétfőn reggel a tér pusztán állt; csak egyes lovagok száguldása s a rét közepén emelkedő háznagyságu szószék gyanittatá, mi fog történni. Nyolcz órakor már népes volt a tér, s a székely főurak szekereinek tábora lepte el. Most megkezdé a nép is fellépését. A maros- és udvarhelyszékiek, kik határőrségi fegyver alá vonva nem voltak, saját nemzetőri őrnagyaik; a csiki és háromszéki székely katonaság dobpörgés s zeneszó mellett saját katona tisztjeik alatt, a nem-katonák kardot kötött papjaik vezérlete alatt foglalták el a tért. Mintegy 30 ezeren lehettünk.

Tiz óra felé megjelent kormánybiztos Berzenczei, oldalán mint segéde Gál Sándor, akkor őrnagy; lóháton jöttek szép kisérettel. A nép ekkor már zászlóaljanként fel volt állitva, utczákat képezett a szószéktől kifelé. Berzenczeit, ki szürke prémes hosszu bekest, szürke prémes veres tollas süveget viselt, szemléje alatt a nép nem győzte éljenzeni.

Tiz órakor megjelent gr. Mikó Imre, Erdély kincstárnoka, főkormányszéki elnök, mint b. Vay s a főkormányszék királyi biztosa. Mint székely főur s loyalis gondolkodásu pa-

triota, szivesen fogadtatott. Helyet az emelvényen vett s a gyülést hivatalosan megnyitá. Megnyitó beszédében felhivá a népet, hogy a vész ellen, mit ármány és reactio a haza nyakára hozott, intézkedjék.

Berde Mozsa háromszéki képviselő és kormánybiztos lépett szószékre, hogy az inditványt megtegye, mi oda ment ki, hogy a székely nép most egyszer menjen haza, szervezze magát, s ha szükség kivánja, álljon harczra készen.

Erre Berzenczei szószékre lépett. A lelkes barna arcz, siket mély hang, a népet megrázá. A fenyegető vészt a legborzasztóbb szinben festé. A lelkesültség népet, szónokot elragadott. A nemzet hölgyei, kik a szószék körében emelvényen foglalának helyt, mintegy szivében a férfiak körének: e lelkesültségre könyekre fakadtak. A nép Berzenczeit, ki a rögtön megindulást hozá inditványba, mennydörögve éljenzé.

A megyék küldöttei felléptek, panaszlának, segélyt kértek. Fellépett s egy másik elmondá, hogy Urbán Vásárhelyt, a székelység fővárosát, egy posta állomásról fenyegeti. Fellépett a harmadik s elsiratta legyilkolt családját. Ennyi vérlázitó szónoklat után, a tömeg elragadta a kormánybiztosok kezéből a gyeplőt. Berde, s gr. Bethlen János kormánybiztosok megkisérték Berzenczeit ellensulyozni; de nem sikerült. A rögtön kiindulás határozattá lőn. Csak a formulázásról lehete már kérdés.

Legelőbb is, hogy megmutassák, mikép azon vád, mintha a nemzet királyától elpártolt volna, nem igaz: V. Ferdinánd s a magyar alkotmány hűségére esküt tettek le. Letevé minden, le a két jelen volt székely ezredes: Dorschner Ferencz és Sombori Sándor. Sőt Dorschner a csikiak ezredese, ki csak most tért vala vissza b. Puchnertől, hogy a népet gondolkodása iránt megnyugtassa: a szószékre lépett s feltévén egy Kossuth huszári csákót, kimondá, hogy szineiért örömmel harczoland.

Ezután egy kiáltványt olvastak fel a szász és román polgártársakhoz. A gyülés nevében felszóliták, ne bontsák fel a csendet, ne küzdjenek az Unio ellen, hagyjanak békét a ma-

gyarnak; különben a fegyverbe állt székely nemzet a hon nyugalmát fegyverrel is megkisérti helyreállitani.

Továbbá felolvasák hadszertárnok gr. Latour egy levelét, b. Puchnerhez, mit hozójával Zöller századossal Marosvásárhelyen fogtak vala el, melyben oct. 3-ról egy zászlóalj határőrt s egy üteg ágyut rendel b. Jellachich alá: ennek következtében nyilvániták, hogy ezen rendeletnek a székely nem fogna engedelmeskedni.

Végre, a székely határőr egész katonaság nemzetőri lábra állittatott. Ideiglenes fővezérnek székelyhuszár ezredes, Sombori Sándor tétetett.

Másnap 17-én, a gyülés megujult lelkesedéssel folyt. Megkisérték keresztül vinni, hogy csak a fegyveres erő induljon ki, s hogy pár hetet készüljenek, várják be a Magyarhonból leinditott ágyukat; nem, mind kivánt menni s rögtön akart indulni. A fegyelem már fel látszott bomolva, már a nép uralkodott.

Harmadnap oct. 18-án a vezértanács a roppant néptömeg rendezéséhez fogott, hogy meginditsa; mert nagy tömegek szellemét semmi se rontja ugy, mint a vesztéglés. Kinevezték a dandár vezéreket, Csikot ezredes Dorschner, Háromszéket — Dobay ezredes Kolozsváron levén elfoglalva — alezredes Donáth, Udvarhelyszéket csiki alezredes Beczman, Marosszéket nemzetőr alezredes gr. Lázár Dénes parancsnoksága alá adák. A pénztár gr. Bethlen Jánosra bizatott.

Dél tájt b. Rauber Nándor, mint a tábor főhadi biztosa, már repült Marosvásárhely felé. Az előcsapat is még az nap Székelykereszturra ért. Feketesárga zászlóit otthon hagyá, egyenruhája fecskeszárnyát levagdalá, császári sinórját letépé, rózsáit eldobá; lelkesültség, határozottság, férfiasság nem hiányzott. A 10,000 szurony s ugyanannyi lándsa, harczkész vezérség kezében, egész Erdélyben rendet hozhatott volna be.

A nép kiszált, a kormánybiztosok visszamentek, s tudtára adák a honn maradtaknak: hogy az agyagfalvi gyülés a határőri katonáskodást eltörlötte; a szebeni general-commando befolyása megszünt; a székely nemzeti főparancsnokság Som-

borira ruháztatott; minden 18—20 éves székely fegyverbe fog állittatni.

Mig a székelyek enthusiasmusra alapitott készülettel foglalkoznak: a szebeni főhadiparancsnokság jól combinalt tervei létesitéséhez lát.

Oct. 18-ról proclamatiot bocsátott, mely által gr. Latour rendelete nyomán, Erdélyt ostromállapot alá veté; a polgári rendelkezést felfüggeszté; s ki másnak engedelmeskednék, haditörvényszékkel fenyegete...

Szebenben minden országos hivatal kulcsait átvette, a pénztárokat lefoglalá. Elrendelé, hogy a magyar helységek nemzetőrei mindenütt lefegyvereztessenek, mi a szebeni magyarságon, vizaknai nemzetőrségen azonnal végrehajtaték...

A román comitével közelebb érintkezésbe jött, vele az irásbani közlekedést megkezdé; az oláh helységek közt fekvő magyarság lefegyverzését reá bizta; tőle a sorezredek pótlására 3745 ujonczot kivánt...

A szász városoknak ágyukat disponált, s magának a szász oltalmi bizottmánynyal 1253 főből álló vadász zászlóalj kiállitását igérteté meg...

Négy tábort szervezett. Egyet Riebel őrnagy alatt Hunyadmegyében, mást Urbán alezredes alatt Régennél, harmadikat Heydte dragonyoskapitány alatt Szász-Kézden negyedik volt a főtábor Gedeon altábornagy alatt Szebenben. Erejét mintegy 6000 sorgyalog, 1300 lovas s a két oláh határőrezred képezé.

Ezeken kivül roppant landsturmot állita lábra, oláhok és szászokból, kiket fegyver s tanitótisztekkel mennyire lehetett maga látott el.

Igy állt szemben az ország, mint két ellenséges tábor. A székelység, magyarság pénz, fegyver, töltés, ágyu s jó vezér nélkül: a román és szász a katonaság oltalmában, sok mindennel ellátva.

A katonaságnak kezén volt a hon legnagyobb erő-

ditvénye, Fejérvár, ágyuival, hadkészleteivel, kezén az ország minden valamire való vára, mint Szeben, Déva, Brassó, Verestorony. A szászság hat keritett városában látott oltalmat, e kivül több templom s kastélyokat birt. A románság nem birt külön erősséget, de a nyugoti havas, mit Jank tartott, erősségnek tekintődhetett, minek bevetelére egész armadia kelle.

A magyarság egyedül régi dicsőségében, őseitől örökölt harcziasságában bizhatott; vára, keritett városa, mely erősségnek tekintessék, nem volt: Kolosvár várfala félig lebontva, -- kastélyai gyengék.

A mint az ostromállapot ki lőn mondva, a szász és román azonnal kezet fogott. Oct. 19-én, Szebenben lett felolvasása után a magyar kormánynyal szinlett egyetértésöket azonnal megszakaszták. Estve fáklyás menetet tartának, hol a két nemzet vegyesen vitte a fáklyákat.

Egyszerre, minden belbátorság megszünt. A közlekedés megszakadt. A szomszéd faluig kaputos ember csak katonai kiséret alatt juthatott el. A posta csak is a szászföldön járt. Az egész magyarság a székely földre szorult: földén mások szabtak törvényt.

Ily feszülten álla pár napig szemben a két egymásra bőszitett párt... Igy állt ekkor egész Europa.... A kormányok és népek közt még mind kardhegyén a kérdés, különösen Austria minden tartományával hadilábon. Olaszország még leverve nincs. Magyarország tábora élén Kossuth Bécs ellen van utban.

Végre az erdélyi hadcsapatok — megkezdék előnyomulásokat. Jelszavuk a magyarság lefegyverzése. Urbán alezredes már ki volt lépve, oct. 14-én Szász-Régent két zászlóalj oláh határőrrel s két 3 fontos ágyuval s kevés lovassággal elfoglalta volt.

A második lépést Riebel József, hátszegi oláh határőri őrnagy tevé. Hunyadmegye magyarsága Déva városába volt szorulva, velök volt 300 önkéntes s nyolczvan, gyalogságra jutott hannoverhuszár. Oct. 20-án mint Hunyadmegye császári

parancsnoka, tudtokra adá, hogy rendelete van a rebelliseket elfogatni, s inté, ne adjanak okot. Azonban iratát nyomban követte, s mintegy 5—6000 fegyveres emberrel Dévát megszállotta. A magyarság az önkéntesekkel együtt Arad felé elfutott. Riebel erre az egész vidéket felfegyverzé. S bár Déva városához csak oláhul akart beszélni, s a magyar lapokat kitiltá: megkell adnunk, hogy alatta legcsekélyebb volt a pusztitás.

A harmadik lépést a fejérvári várőrség tette. Oct. 21-én Maros-portus és Borbánd felől reggeli öt órakor két román népfelkelés todult Fejérvár felé. Ágyu dörge el a várból, mire ezek a várost megrohanák, öt helyt felgyujták. Azonban a nemzetőrség ellenek nyomult, sortüzet adott, s 9 halott elejtésével városokat megtisztiták. Rövid volt az öröm, mert kilencz óra felé Horák várparancsnok leküldött, s megizené, hogy a fegyvert tegyék le, a ministeriumnak mondjanak fel, s a császári lobogót tüzzék ki: mit ha nem teljesitenek, szomoru következményei lesznek. A város felé setetén tátongó ágyuk a feltételeket elfogadtaták, a város engedelmeskedett.

Bár Kolozsvár, a kormány székhelye is fenyegetve volt: b. Vay M. vas következetességgel haladt előre. B. Puchner ostromállapot hirdetése ellenében oct. 21-én kijelenté, mikép ő a nádor és a törvényes ministerium küldötte lévén, a kormányt kezéből ki nem adja; s a csend és béke háboritók ellen a székely táborral fel fog lépni.

De azért a főhadi parancsnokság legkevésbé sem zavartatá magát: ügyes terveit foganatba inditá, seregeit szerelte és rendezé. De nem hivé magát elég erősnek, egy uj hadtest alapitása idejét is eljöttnek látta: s ezt a román nemzetből akará kiállitani. E napról (oct. 21.) Leményi János, egyesült görög püspököt, mint magyar érzelmüt elmozditá, helyébe Krajnik Simon balásfalvi prépostot nevezé, s ugyan e napon kiadta a politika tribunálja előtt nem igazolható rendeletét, melyben a román comitét felhatalmazá, hogy az erdélyi románokat ossza 15 legióba, s mint ilyenek az összes osztrák birodalom 33-ik hadtestét képezendik. A vezérletet s szervező tisztek kinevezését, fegyver és lőpor szolgáltatást magá-

nak tartá; más tiszteket a két oláh ezredből igért; a felosztást kerületek szerint rendezni engedé; a fegyveresek összes számát 195,000-ben alapitá meg.

E rendelet kiadásával b. Puchner Antal oly politikai vé séget követett el, melyet az uralkodás meg nem bocsáthat. Pillanatnyi segélyért a magyar és szász nemzetet oda dobá; Erdély régi felosztását, Erdély egész történeti multját megsemmisültnek nyilvánitá. E nap óta nyers tömeg lett ur az értelmiség felett, ország adatott oly nép kezébe, mely egy megyét sem tanult kormányzani. Engedélyt adott, mit nem sokára a kormánynak vissza kelle vonnia; reményt költött, melyért a románság a magyart irtotta s a szászokat is irtással fenyegeté. Erőszak terére sodrá a nemzetiség kérdését, melyet a nemzetek egymás között békésen kiegyenlithettek volna. B. Puchner és tanácsadói tulbecsülték a politikai bölcsességet, mely e rendeletet teremtette: ők nem ismerték a politikai tér sikamlóságát. Katonák voltak, azt hivék a 195,000 közlegény xerxesi tábora nehány császári tiszt keze alatt vakon fog rohanni.

E nap a románoknak azon örömet hozhatá, melyet a magyarnak ministeriumának megnyerése. Az ő örömük a mi örömünk romjaiból emelkedett; nem hitték ekkor, hogy reményök épen ugy, mint a magyaré, egykor csalódássá válik; s hogy a nemzetek jó vagy bal sorsa egymáséval szoros kapcsolatban áll.

A general-commando másik istápját, a szászokat se feledé. Minden szász szék szervezé nemzetőreit. Szebent keményen erősiték, a város falainak hiányait fenyőfa pallissádokkal egészitéк, redouteokat hányatának: Szeben, a hajdon oly tekintélyes erősség, némileg ismét régi fényébe helyeztetett.

Egy más erősségre is vala szükségök, a székelység ellenében. Erre Brassó nézetett ki. Oct. 22-én Kalliany József tábornok ide érkezett, az ostrom állapotot kihirdetteté. A nép előtt azon kérdés tétetett fel: a királylyal vagy a császárral akarnak tartani? Mosolyoghatnánk e csodálatos kér-

désen; pedig ugy volt: Ferdinánd a magyar király s Ferdinánd az osztrák császár közt folyt a viszály; Brassó oct. 23-én a magyar királyon tul adott; Roth Ágoston képviselőjét, ki hon lévén, mivel ellenzé, honárárulónak nyilvánitá. S elhatározák, hogy Brassó városa megerősittessék. Az erősdités Marchant századosra bizatott, ki székely huszárait Sz.-Tamásnál, a ráczok ellenében, isten számába hagyva, ide jött. S igy a régi várfal nyomán az erődités, mi 60—70,000 pftba került, kezdetét vette.

A többi szász keritett város, mint Beszterczе, Medgyes, Segesvár, Szászszebes szintén várfalaikra gondoltak.

Ily gondosan előre készitve mindent, most látta idejét a a főhadi-parancsnokság, hogy fegyverét kihuzza. Oct. 23-án Szebenből 2000 sorkatona, 700 szász nemzetőr, 8 ágyu s pár ezer lándsás román indula ki, vezére altábornagy Gedeon, ki mint Esztei herczeg egykori segéde, majd az I. oláh, később az I. székely ezred ezredese, a helyet s a helyzetet jól ismeré.

Gedeon altábornagy utjában proklamatiot oszta szét, melyben a vele fellépett császári katonaságot a közbátorság s s alkotmányos élet biztositására kiküldöttnek mondja; s felhivja a népet fogjon vele kezet, mert igy mutathatja meg V. Ferdinánd alkotmányos magyar király iránti hüségét. Gedeon altábornagy a székely tábor ellen volt küldve. B. Heydte dragonyos kapitány egy század savoya-dragonyossal, szász és román felkelt néppel Szászkezdről Sz. Kereszturnak, Udvarhelynek volt rendelve, hogy a bel és kül székelyföld között az összeköttetést elvágja... E mozgalmakra b. Vay oct. 23-án hirdetményt bocsáta ki, melyben elmondja, hogy bár menynyire kivánt volna a katonai kormánynyal egyetérteni, nem sikerült: azért, mint V. Ferdinánd király biztosa, általános népfelkelést hirdet, mert a hon veszélyben van. A hirdetmény elhangzott, mert az oláhság már fel vala keltve, de más részére; a megyei magyarság kisebbségben lévén, nem mozdulhatott. Egyedül a székelyföld müködött b. Vay kezére.

Gedeon altábornagy oct. 24-én Fogarasba ért. Egy

vár van itt a XIV. század elejéről, agg erőtelen sánczokkal és bástyákkal, mint katonai rakhely: ezt egy század önkéntes tartá kezén, ágyu nélkül. Gédeon megjött: elfogá őket, tisztjeit Szebenbe fogságra küldé. Riebel Károly, Leiningen-gyalogsági őrnagy, fogaras vidéke rendezésével lévén megbizva, a románok közül feles fegyveres népet s lándsásokat gyüjtött, s Gedeon altábornagy ezzel is erősödék, oct. 28-án megindult Maros-vásárhelynek, hol a székely tábor centruma tartá főhadi szállását.

S mi erővel várták őket a magyarok? Számra nézt széppel, de még mind lőpor és ágyu nélkül. A 20,000-nyi székely tábor el vala szórva. A XI. és XII. honvéd zászlóalj, az ugynevezett önkéntesek és a Kossuth huszárság még szeretlen, tanitatlan, fegyvertelen; s azok is egyes városok, helységek magyarsága védelmére forditva.

Kolozsvárról a székely táborhoz oct. 22-én elindult 380 honvéd, 110 Kossuth s 30 székelyhuszár; de utjában meghallá, hogy a Maros partján a magyarságot megtámadták, oda sietett. Oct. 23-án Nagylaknál, 25-én Csombordnál ütközött, hogy az Enyedet fenyegedő tábort szélyelverje.

Megállj olvasó, ne szoruljon kebled azokért, kik tán csatatéren fognak elvérzeni: azok legalább fegyverrel kezökben estek el. Erdély nyugoti felében, hol a magyarnak néhány városa, néhány fontos pontja volt: a polgárháboru minden iszonyatosságaival kitört. A magyarság a lefegyverzés szine alatt martalékul esett.

E működés támpontja az ugynevezett Abrudbányai havasok, azon 100 □ mértföldnyi fenyveserdőkkel boritott hegység, melyben Erdély aranybányászata foly, hol Abrudbánya, Zalathna, Ofenbánya, Verespatak, Körösbánya s más bányavárosok és helységek fekszenek, melyek körében most Jank Ábrahám praefect üté fel uralmát, kit népe „havasok királya, czimmel ruházott fel. Az ő székhelye Topánfalva. Ugy látszik még néhány praefect volt parancsnoksága alá adva,

milyenek Buttyán Dani ki Zaránd, Dobra Péter ki Zalatna, Bállint ki Ofenbánya, Axinte, ki Enyed tájékára volt kiküldve.

Ezen népfelkelési hadtest oct. 22-én kezdé fellépését. Nem kivánjuk az egyeseken elkövetett méltatlanságok emlékét megujitani. Hogy müködésöket — mennyire a fájó emlékezet engedi — jellemezzem, néhány jelenetet emlitek meg, minden keserités szándéka nélkül.

Dobra, praefect, october 23-kán Zalathna előtt állott, mely mint az itteni arany s ezüst bányászat főhelye, Fejérvárról fegyvereket kapott s nemzetőrséget szervezett vala; Dobra most körülvette őket s azt kivánta, hogy fegyveröket szolgáltassák ki. A megrémült nők, gyermekek a templomba futottak, a férfiak fegyvert ragadának. Nemegyei János, bánya-administrator, egyszersmind nemzetőri parancsnok alkudozni kezdett; azonban az alkudozás a románok türelmét kifárasztá, a várost felgyujták: lakosai mindenüket hátra hagyva futásnak eredtek, Fejérvárnak tartottak. Petrosánál már át kellett magokat vágni; nem sokat használt, mert Galacz és Fenes közt ugy körül valának véve, hogy fegyvereiket le kelle tenniök. Mint rabokat kisérék tovább, estve Preszákára értek, hol a mezőn meghálaták őket. Nov. 24-én viradólag legelőbb is pénzöktől, ékszereiktől foszták meg. Azután egy jelenet következett, melyet, hiszük maga a román nemzet sem számit hős tettei közé. A szerencsétlenek egyrésze elmenekült, de azért az itt legyilkoltak számát 640 főre teszik, köztök volt a cs. k. bányatisztség nagyrésze. Az alatt Zalathna leégett, a kormány nagyszerü bánya épületei hamuvá lettek, s a berontott nép csak kamarai vagyont 13,000 darab aranyot, 20,000 huszast s 6000 forint bankjegyet vitt el magával*).

*) Megjegyzendő, hogy a kormány 1851-ben Náhlik auditor által nyomozást vétetett fel. A legyilkoltak közt voltak: Nemegyei János bánya administrator fiaival, Császár Zsigmond bányatörvény-széki elnök, Bartha Gyula, Debreczeni Ferencz bányaülnökök. Imre titkár, Ujvári, Antos uradalmi tisztek, Nessenfeld és Tégláss erdőséfár, Sebess aranypróbáló, Reinhold, Mihalo-

Ugyanazon napon, oct. 23-án Axinte tábora is hozzáfogott. Fejérvár mellett az ugynevezett Hegyalját, Borbánd, Sárd, Bocsárd, Krakkó, Benedek, Igen híres bor termő helységeket támadtatá meg. Lefegyverzé, lakosait Krakkóba hurczolák; több kebellázitó jelenet merült fel; s azok egy részét is, kik közben el nem estek, oct. 28. lesujták.

Alább Algyogy, Bokaj s más magyar helységek földesurai szintoly nyomorulttul végzék éltöket.

Küküllő és Felső-Fejérmegye egyesein, főleg a megyei tisztviselőkön hasonló kegyetlenségek követtettek el.

Zarándmegye sorsa se volt kedvezőbb. Buttyán praefect itt is szárnyára ereszté a zsákmányra áhitozó népet. A magyarság Körösbányára, a megye székhelyére huzódott be; oct. 22-én körül fogák, lefegyverzék s felszóliták őket, hogy térjenek haza. Sokan haza; is mentek, ugyanezt akará tenni oct. 25-én a Brádi család, felkérve a körösbányai román lelkészt, hogy kisérje haza s azzal szekérre ültek. A karavánt Brádi András és neje, Brádi János, neje és leányai, Brádi Pál, neje s féléves gyermeke, Brádi Péter és Sándor, s Kriscsóri Ábrahámné és leányai képezék. A család, mely a megye legfőbb hivatalait szokta vala viselni, esti hat órakor megindult, de alig értek ki a városból, körül voltak véve, Brádi Jánosékat a lovak kiragadák, s a Körösvize medrén visszagázoltak a városba; a többit Váka nevü faluhoz vivék, s másnap hajnalban 19 áldozat feküdt vérében; a vezető papot pedig tüzbe dobák.

Borzasztó jelenetek, melyeket, ha esetelni akarnánk, a Toussaint czimü regény egész lapjait irhatnók által. A fanatizált román nép első dühe a szent-domingoi indiánokétól e na-

---

vics kohónagy, Demény urad. ügyész, Horvátovics jegyző, László hadnagy, Frendel bányamérnök, Adorján, Horváth, ügyvéd, Foris, Fillenbaum, Kozma, Pál, Dianics, irnokok, Árkosi földesur, Roth épitész, Lukács postamester, Vilhelm raktárnok, Dodroszky városi jegyző, Muzsnai érczolvasztó, Román cath pap, Salánky ref. pap, Zborai bányász, stb. stb. nejeikkel, gyermekeikkel.

pokban nem sokat különbözött. Mert ne higyék olvasóim, hogy mindent kimeritettem. Erdély nyugoti felében, kivéve Hunyadmegyét, nem volt hová lehajtsa a magyar üldözött fejét. Sibotnál egész csapat menekült magyar sirja domborodik. Hová futhatott volna, a Fejérvári várba, be nem bocsáttattak; s mint a román comité oct. 28-ról tudatá, Szeben csak császári utlevél mellett nyilt meg.

Ily vandalismusnak kellett volna a székely tábornak ellentállani. Arra volt hivatva, hogy a román népnek, mely különben a magyarral rokonszenvez, s mely nyugodt kedélyállapotában oly idylli érzelmü, gátot vessen addig, mig mint nem soká bekövetkezett, — első heve lecsilapul, s belátja: hogy az együtt élő nemzetek sorsa olyan mint a sok gyermekü szülőké, összekoczczanásuknak kibékülés vagy közös romlás lesz a vége.

Ez alatt az Agyagfalváról kiinditott székely tábor kiszált. Négy hadoszlopban nyomult elő, mindenikben négy-négy ezernyi ember. A jobbszárny, Beczman alezredes alatt Régennek tartott, mit Urbán alezredes tartott elfoglalva; a tábor zöme Zsombori ezredes vezérlete mellett Marosvásárhelytt ütté fel főhadi szállását; a balszárny két dandárban nyomult, egyiket, melyhez a vajai réten a marosszéki nemzetőrök csatlakoztak, gr. Lázár Dénes, nemzetőri alezredes vezette Radnot felé; a másik dandár Donáth alezredes alatt a Küküllő partján haladt Balásfalvának.

A csaták sorát gr. Lázár D. nyitá meg oct. 24-én, ki Mikás czintosi tábora egyrészét a Radnoti kastélyban megtámadta, onnan kiverte, s Ludasig nyomult.

A Donáth dandárának egyrésze, gr. Kálnoki Dénes vadász parancsnok vezérlete alatt oct. 24-én Bogácsnál haladt, Sivkovich őrnagy Kleiser, a szász helységnek segitségére sietett; oct. 25-én Magyar-Sároson őket körülvette, s a völgyben fekvő faluban, két ágyuja segitségével ugy megszoritá, hogy mindenüket oda veszték s alig menekültek.

Ez alatt az ezredek raktárából 40 mázsa töltés érkezett, s erre a tábor zöme s balszárnya is előlépett.

Itt már komolyabb volt a kérdés, mert Urban alezredes ellen kellett menni, ki két ágyuval, 8 század Naszod vidéki határőrrel s két háromfontos ágyuval s pár század könnyülovassággal már pár hét óta áll Szász-Régenben, s ki b. Wardener tábornok Gallicziából bejövendő dandárából oct. 25-én még egy zászlóalj bukovinai határőrt kapott vala, s pár ezer felkelt romántól volt támogatva. Dorschner ezredes s Beczman alezredes nyomult ellene, oct. 31-én V.-Szentiványnál csatát kisértettek; s különösen a honvéd zászlóalj vitézsége 80 halottat, köztök Hönig és Kallivoda hadnagyokat hagyá csatatéren.

Urban alezredes erre Szászrégent feladta. Sombori és Berzenczei szintén megérkeztek, s nov. 1-én a város előtt álltak, töle 50,000 frt sarczot s élelmet követeltek; s mire a szászok hosszas halogatással akartak magokon segiteni: Berzenczei a várost a székelyekkel megszállotta, rablást engedett, mi közben egy kereskedő boltban tüz ütött ki, s a város szebb része leégett. . .

Ki hitte volna, hogy Szászrégen kiraboltatása a székely tábor felbomlását vonja maga után? Csakhamar tapasztalnunk kelle, hogy Napoleon kiáltványainak azon tétele, hogy zsákmánylás minden sereget demoralisál, történetileg bebizonyult igazság. Szász-Régen, Nyáradtő, Szászerked, Fejéregyháza, Gerebenes, leégtek a nélkül, hogy valakinek hajszála meggörbült volna. A sereg naponként apada, mind fegyelemtelenebb lett. Pedig ha a vezérek tétlenség helyett csatába, illetőleg Urbán alezredes üldözésére vezérlik, nov. 3-án Beszterczén mily helyzetben találták volna, eléggé jellemezi az, hogy a városnak kijelenté, mikép a székelyekkel megharczolni s a várost védeni ereje nem elég, tehát fegyveröket 30 percz alatt adják be, hogy a székelyek kezébe ne jusson.

Ez alatt Gedeon József altábornagy Fogarastól Medgyesre, onnan nov. 3-án Gálfalvára ért. Innen Klokocsán, Károly-Ferdinánd őrnagyot, felküldé Balavásárára, hogy az [illegible]t elvágja; a balszárny Kalchberg lovas kapitány alatt a

Maros mentén le Oláh Kocsárdig nyomult. Gedeon, Gläzer vezérkari alezredessel, két üteg ágyuval 14 század gyalog, néhány század lovassággal, szász és román nemzetőrökkel nov. 5-én Marosvásárhelynek tartott.

A székely tábor, mely az előtti nap összevonta magát, még néhány ezer gyalogot s néhány száz lovast számlált; de ágyuja egyse volt, vezérei pedig a bizalmat eljátszották már. Igy találta őket Gedeon megérkezése.

A városban a lármadob pergett. A haditanács ülésezett. A fegyveres nép mozgott; de a hosszas békenapokban minden erélyességökből kivetkezett s tisztirojtjokat féltő főtisztek reggelijöket ép oly nyugodtan költék, mint otthon. A legénységből kinek tetszett, sorba állott. A vezénylet körül Gál Sándor és Berzenczei tettek a mit tehettek. S következménye lett, hogy a délutáni két óra alig talált csatatéren 2—3000 fegyverest s ugyanannyi láncsást. Töltést senki se osztott.

Ekkor Gedeon a város közelében, hol a dombok egy félkört képeznek, a nyugoti halmokat elfoglalta. A két tábor csak addig állt szemben, mig Lacroix dragonyos hadnagy, mint parlamentair fegyver letevésre szillitott. Erre megdördültek az ágyuk. A nép, mely soha ágyu szót nem hallott, azonnal megfutott; meg, mert csak legfőbb tisztjei példáját követé, kik a császári sereggel harczolni nem kivántak. A XII. zászlóalj ágyukra tett rohama mit sem használt: pár órái ágyuzás a tért s várost az egész tábortól megtisztitotta.

Ugyanaz nap Kalchberg százados a székhelyek Radnotnál álott csapatát megtámadta, szétverve; Tolnay Gábor őrnagy egy zászlóalj marosszéki nemzetőrrel kivágta magát Kolosvár felé.

A győzelmesek másnap reggel a fedezetlen városba nyomultak. A nép zsákmányolt. A vezérség sarczolt; a város templomait, zárdáit kaszárnyává s istállóvá változtatá...

Igy végződött az erdélyi tragoedia első felvonása, s ha az udvarhelyiek b. Heydtét, Bikafalvánál nov. 6-án vissza nem verik, az ut Háromszékre el lett volna zárva, a sereg nagyrésze hálóba került volna; egyedül a parajdi, akkor járatlan

ut maradt volna fenn a futó szekerek táborának. Berzenczei László az eddig bálványozott, s most megbukott patrióta, álöltözetben Galliczián át Pestre futott, hol a parlamenttől hidegen lőn fogadva.

A város és vidék felett Klokocsán őrnagy vette át a parancsnokságot... Gedeon nov. 17-én eltávozott, Brassóba ment, hogy Háromszék ellen működjék; seregét Kalliány tábornok vette át.

VIII.

A románok szervezgetései, iránya.

(Nov. — 5 nov. 18.)

— Bécsben a forradalmat elnyomják. A Daco-románia szervezete. A praefectek, tribunok. Magyarhoni segély sergek, Dézsen, Zarándban. Kolosvár megtámadtatása, elbukása. —

Mikor az edélyi román nemzet ereje igénybe vétetett: akkor még a birodalom veszélyben forgott. Bécsben, a birodalmi fővárosban nem a kormány, hanem a gyeplőt magához ragadott tanuló-bizottmány, az Aula kormányzott.

Herczeg Windischgrätz ott állott ugyan szép táborával, Bécs mellett; de benn a városban ott volt a felfegyverzett nemzetőrség, vezérei közt Bem; ott a számos munkás; de ott Bécs innenső felén a megszálló sereget fenyegető magyar tábor is Kossuthtól lelkesitve.

A magyarok Moga tábornok alatt oct. 28-án Bécsnek indultak. Oct. 29-én a herczeg Schwechathoz serget állitott elejökbe s őket visszaverte. Erre a magyar visszahuzódott, s a velők kezet nem foghatott forradalmárok Bécset oct. 31-én herczeg Windisgrätznek feladák.

A románok nem sejték, hogy oct. 31-e őket is lesujtotta; nem hitték, hogy a nap, mely Austriának utat nyitott, hogy Magyarországot egész erejével megtámadhassa: őket feleslegesekké tette.

Magyarhon a vesztés után szorongatott állapotba jutott; önvédelméről kellett gondoskodnia. Moga tábornok lemondott s helyét Görgei Arthur foglalta el. Magyarhon fenyegetve volt;

s a parlament, melyet némelyek azzal ámitának, hogy Erdély magát megfogja védeni, most szomorún hallá, hogy maholnap Erdély le lesz igázva s innen is fenyegetve lesz.

Az erdélyi kormány, — a királyi főkormányszék — Bécs szorongatott helyzetét felhasználva, még egyszer megkisérté a szebeni katonai parancsnokságot visszalépésre birni. Hozzá nov. 2-áról jegyzéket küldé: nyiltan kimondá, hogy a románokat tisztjei s a comité láziták fel, hogy fajunk irtását elnézi, minthogy Fejérvárt s Zalathnát megtámadtatni s az utolsót legyilkoltatni engedé, holott ezek gyülöltek nem lehettek, mert nem földesurak; s felszólitá a gen. commandot, hogy ostromállapotát vonja vissza, s hagyja kezében a kormányt; álljon el a román nép éléről s a hon lecsendesül.

Mit se használt. A székely tábor már fel volt oszolva; a magyarnak csak Kolozsvár közelében volt serege, mégis az ellenünk fegyverzés nagyban folytattatott. A szász universitás egy szász vadász-zászlóalj kiállitását, felszerelését szavazta meg. Az oláhok 18-évtől 38-ig mindent felkeltének, még pedig a gen. commando oct 25-éről tett igéretéhez képest 8. p. kr. napi dij mellett. A magyar városok le-, ők felfegyverkeztetének. A nemzeti lobogók eltüntek, s feketesárga zászlókat tüzettek ki. A falukon a nép, mint gátot szakitott árviz dult, az urasági pinczék, magtárok folyvást ürittettek, az ur lakok folyvást romboltattak, égettettek.

Szomoru volt e napokban Erdély képe. E szegény hon, mely nagyobb mint Belgium, Németalföld, Görögbon, Hannovera, Würtemberg és a szász királyság, mely egy tömegben akarmely pártnak szép szolgálatot tett volna: most feldaraboltan, egymás ellenében küzdve, csak önmagát pusztitá.

A szász és székelyföld, melynek mindenike akármely német herczegséggel felér, önmagát kormányozta még. De az ugynevezett magyarok földén, a magyar megyéken, melyek területe majd akkora mint a Hannoveri királyság, hol a falukan többnyire oláh, városain magyar élt: a rajta fekvő egy milliónyi román s 400,000 magyar küzde egymás ellenében. S már e kor-

szakban a magyarság majd egészen leszorittatott volt; a románok egy Dacoromaniát kezdtek szervezni.

Ezen idealis birodalom is ott nyugszik már, hol az első magyar ministerium, a történet nagy temetőjében. Ott nyugszik egy sirban a magyarság szebb álmaival. Irányát már láttuk, illő hogy bővebben ismertessük.

Hogy félre ne értessem, jónak látom ismételni, miszerint nem tartozom azok közé, kik tán helyeselték, hogy az emberiség egy része felytil, a nép alól állt a kor jogigényei szinvonalán. A románok nemzetiségét tisztelem. De a mely nép csak ugy vél befolyást szerezhetni, ha előbb nehány százezer embert, egy hon értelmiségét kiirtja: az, nézetem szerint az emberi s isteni törvények előtt nagy felelősséget vesz magára, s a politikai érettség koszorujára még számot nem tarthat.

Mikor a general-commando oct. 21-én a románoknak a megyék legiók szerinti felosztásába egyezett, se Bécs se a románok tendentiájával nem lehete tisztában; Bécs politikájával nem, mert oly concessiot adott, mit később maga semmisitett meg; a románokával nem, mert nem vette számitásba, hogy ők a marcziusi napokban Ausztriától elszakadni akarásukat s egy Daco-romania alapitását nem titkolák; s bár e napokban tagadák, számitania kellett volna arra, hogy a comité erre dolgozik. Középpontul Erdély volt kinézve; de Bukovinát és a Bánságot is ide akarták volna nyerni Ausztriától; s egy propaganda a két Oláhországot is ide kivánta számittatni.

Ezen uj birodalom főnökét Dux Romanorum czimmel akarák felruházni, mire b. S. Simont akarák megnyerni.

Birodalmukat a marcziusi napokban Frankfurt, később Ausztria védelme alá ajánlák, mely utolsót 1849 dec. a kormánynak nyiltan be is vallottak.

Majusban, mint látók, egy igazgató comitét neveztek ki. Barnucz előbb csak alelnök volt, valóságos elnöknek tekintélyesebb embert choajtottak volna; nem találván, ő vette fel az elnöki czimet.

E comité az oláhságot romai, később román népnek kezdé nevezni, holott magyar szép neve, az oláh, egy gyökből jött

az olasz szóval, mely rokonságuk legnagyobb bizonyitéka; de ők nem elégelték, hogy a román nyelvrokonságnak ágazata legyenek: ők Romát akarák képviselni. Olvasták Eutropiusból, hogy a romaiak 170 évi Erdély feletti uralkodásuk alatt, főleg a hóditó Trajanus, római coloniákat telepitett: ez alapon a világhirü Roma történetét akarák folytatni. Holott ha Eutropiusban néhányat forditanának, fenhagyva látnák azt is, hogy ezen római gyarmatokat a római uralkodás bukásával Erdélyből kivonták, mint a történész mondja: ne harbaris traderentur.

Az emlitett comité, mely Szebenben székelt, Erdély vármegyéit római módon praefecturákra osztotta, abba praefecteket nevezett. S mikor a katonai kormány e felosztásra, legnagyobb szorultságában, oct. 21-én megjegyzését adta, már Erdély titokban fel vala osztva. A katonai kormány 15 praefecturat engedett. De ők azzal be nem érték. Minthogy a szászoktól lakott földön is többségben vannak, azt is megrakák praefectekkel: innen 22 praefecturát állitának. Hogy a szászok ez ellen miként küzdének, több oklevelet birunk.

A praefecturák számmal neveztettek; de azon kivül nevök is volt, mint a Jank praefecturájának Auraria gemina. A praefecturak tiz s néhol több tribunatusokra oszlának. Egy praefectura mintegy 100, egy tribunatus mintegy 10 falut számlált. Küküllő megye felosztását teljesen ismerjük.

A comité állott egy elnökből, ez volt Barnucz; s titkárból, ez volt Florian; pénztárnokból, ez volt Belecescu. A többi csak rendes tag.

A praefecturák élén egy ideiglenes administrator állt, mi ekkor többnyire császári tisztekkel töltetett. Alatta volt egy praefect és egy alpraefect. A praefectek alatt tribunok és vicetribunok, ezek alatt centuriok álltak.

Minden praefecturának serget kelle kiállitani, neve volt legio. A gen. commandotól kivetett 195,000 főből, minden legióra 13,000 fő esett; ennyi tett volna egy legiot. A praefectek, tribunok voltak egyszerszersmind a katona tisztek is. Min-

den falunak meg volt a maga centurioja és vice-centurioja, ezek altisztjei a decuriok és vice-decuriok.

Igy akará feltámasztani az erdélyi románság még egyszer az urban megboldogult romai katonai uralkodást, a rabszolgaság és absolutismus fészkét, kinek Európa több jobbágy népével együtt a román is köszönheti ezredéves szolgaságát. Katonai kormányt állitott, melyet századunk miveltsége, szabad népek közt, többé nem helyesel.

Fizetést sem a comité, sem a praefectek nem huztak, nem volt honnan; ámbár igérve volt. Önfentartásokra requiralás engedtetett, természetesen a magyar urak birtokaiban. Minden praefect és tribun egy-egy udvart nézett ki magának, azt összeromboltatni, feldulatni nem engedé, mint igényelt sajátját. Mi azon hasznot hajtá a volt földesurnak, hogy épületei megmaradtak, mert mi kinézve nem volt, annak nem kegyelmeztek. E honalapitók a requiralást, persze, csakhamar oly értelemben kezdék igénybe venni, mint a ki a fát vágja ki egy pár almáért, miért is a gen. commandó már dec. 15-én jónak látta figyelmeztetni Daco-romania ministerumát, hogy a praefecteknek adjon leczkét arról, miszerint requirálás és rablás közt különbség van.

Nem vagyok oly elfogult, hogy higgyem, mikép isten egyik nemzetét kormányra, a mást járomba teremtette, de azt csakugyan látom, hogy ezen Platoi birodalom kormánya kevés alkalmas férfiakat számlált. Erdélyben a megyei administratiot eddig nemesek kezelték volt, az oláh nemtelen létére a megyei igazgatásnak még abéczéjét se ismerte; Erdély magasabb hivatalaira, ha oláh nemes feljutott, az párviadalra szállt ha oláhnak neveztetett, tehát magyar lett. Ily nemzetből nem csoda, ha clericusok, kántorok, papok, professorok, ügyvédek ültettettek a legmagasb kormányra is, s nem csoda ha olyakat néztek el, mintha valaki aranytojást tójó tyukját felhasitja, hogy hamarább hozzá juthasson.

Barnucz Simon, a comité elnöke, kerlési pap fia; előbb tanár Balásfalván, onnan többek közt a muszkákkali coquettiro-

zással vádoltatván, elmozdittatott. Azóta Szebenben élt, fanaticus, s Diogenes természetü.

Belecescu, mint iró philologus; a forradalom Bukurestben érte mint tanárt; onnan reactionarius nézeteiért futnia kelle. Félszemü, pénzvágyó ember. A comité és gen. commandó közt ő volt Merkur, az élő telegraph.

Lauriani, mint magyar háználi nevelő, sok miveltségre jutott. Szép szónok. A forradalom elején filosophia tanára Bukurestben.

A comité több tagjai addig ignota quantitások.

A praefectek karáról többet mondhatunk. Ezek közt több tevékeny férfi, több politikai jellem.

Mikás Ferencz, azelőtt ügyvéd; legalább ismerte a municipalis életet.

Axinte Sever, gör. n. egy. pap, kit Lemény elmozditván, most a martiusi napokban tért vissza Oláhországból.

Roman Constantin, legalább nyelveket beszélt.

A többit csak vad tetteikről ismerjük. De van mégis kettő, kitől a méltánylásnak egy nemét ellensége se tagadhatja meg. Ezek egyike

Salomon Miklós, Hunyadmegye praefectje, ki nem öletett, nem prédáltatott. A másik

Jank Ábrahám, a havasok ugynevezett királya, ki hogy nemzeti érdekből fegyverzé fel a havasokat, hogy nem önérdek vezérlé, tanusitja az: hogy a magyarok legyőzetése után vonakodott fegyverét letenni, mig a császáriak nemzetének tett igéreteiket nem valósitják; s mert nem tevék, semmi jutalmat sem fogadott el; később megőrült.

És ez emberek többnyire még fiatalok is. Nem éltek a világban, nem volt emberismeretök; nem éltek alkotmány alatt, nem volt fogalmuk a politika jánusi arczáról.

Két metaphysikai ábránd lelkesité: a dacoromania, és nemzetök ketté szakasztott vallásának isméti egyesitése. Hittek, reméltek, mintha most is csak a bibliai téren állottak volna. Nem ismerték a diplomatia kétértelmü nyelvét.

De ne is gondoljuk, mintha ők lettek volna nemzetök

legértelmesbjei. Ők nem birták ezek közvéleményét, sőt a népét se átalánosan. Az egyesült görögh itüek értelmisége, püspökével Leménynyel egyértelemben, a magyarral egy uton várta nemzete jóllétét. A nem egyesült hitüek miveltebb része, Moga, szebeni tanár vezérlete alatt, Sagunának ellene volt. Moga, Fulé, e párt vezérei, Leménynyel tartottak.

Azonban fellépett a comité. Rátámaszkodott a nép communisticus hajlamára s pártot szerzett. A nép, ha papja azt mondá: szabad minden, mert az isten három hónapig alszik, — ugy tett, mintha elhitte volna.

Hol a vakhit nem használt a comité terrorismussal lépett fel; volt pap, kit, mert népével táborba nem ment, vasba verettek. Resinár Tiliskára Szeben mellett, mert fel nem akartak kelni, ágyut küldtek; Poplakára fegyveres népet, s házaikat lehuzaták. Ily szinü capacitatióban részesült Szelistye-szék is.

Igy szerveztetett a nép, mely a magyar ellen a mily kihivó volt csatán kivül, ép oly harczképtelen volt a csatatéreken. A comité a megigért 195,000 embert kiállitani nem tudta, s mégis annyira bizott erejében, hogy magát a szász nemzet és gen. commando alól is emancipálni próbálta; legalább egy ideig terrorismusát oda potentirozá, hogy Szebenből senki se mert egyéb utlevéllel kiindulni, mint a comitéjével, különben életét koczkáztatta.

Mindazáltal néhány hétig e comité is virágzott. Erdély egy részét kezére kerité. Kivitte a gen. commandónál, hogy elrendelé, mikép a megyék román lábra tétessenek. Igy rendezte el Fogaras-vidékét s Hunyad-megyejét oct. 30., Zaránd-megyejét nov. 8., Küküllő-megyejét, nov. 17., Alsófejérét, nov. 28-káról; a városokét, mint Vizaknáét nov. 23., Zalathnáét nov. 29-ről.

Nem kivánom rajzolni ezen hires restauratiokat, csak annak kimutatására, mennyire tisztelték a nemzeti jogegyenlőséget, Fogaras vidéke nov. 11-én tartott tisztujitását emlitem meg. Cs. biztos volt nyug. őrnagy Mángesius. A főkapitányság ürességben maradt. Alkapitány lett román, jegyző román,

senator lett 6 román; egy szászt is akartak, de a szászok egyet se akartak inkább, ha csak egyet adnak. Magyarról szó se volt.

Azonban eljött azon idő is, hogy ha Európát nekik adják, Ázsiát káposztás kertül kérték volna. Miután a magyar megyéket nekik adá a katonai kormány, felléptek, hogy a szász földön is övék legyen mind az, hol ők többségben vannak. S ez volt a botránykő, melyen, miután fejökkel neki mentek, fejöket zuzák szét.

Hogy miként, azt is el fogom mondani annak idejében. Most visszavezetem olvasóimat a dicsőség azon szinpadára, melyen a román nemzet szerepelt. Bár e szinpadon is csak az ugynevezett népséget, katonaságot képviselék, még sem lehet tagadnunk, mikép annyi szolgálatot tettek, hogy most, a kibékülés napjaiban, mint érsékök Sulucz a fejérmegyei gyülésen mondá, szeretnék ez emlékeket egy tiz öl mély sírba temetni.

A székely tábor szétveretésével Erdély keletén a magyarság tábora feloszlott: minden székely saját tüzhelyéhez tért, fegyverét felakasztá, s kétségbeesve jövöjén, minden perczen hitte, hogy földét elöntik a császáriak és románok.

Ezen szétveretéssel a császáriak igen kedvező helyzetbe jövének: a déli és északi tábor s igy az egész császári erő közt a közlekedés helyreállott. A magyarságnak csak a hon északnyugati felében, fővárosa Kolozsvár körül, levén csekély tábora: most már mint egy hálózat nyomulhatott annak megsemmisétésére.

A fővárosnak minden haderejét a XI. honvéd zászlóalj, két századnyi Kossuthhuszárság, egy Pestről küldött háromfontos üteg s néhány ezer magyarhoni és erdélyi nemzetőr tevé. De ennek is Déstől le Enyedig, onnan Nagyváradig, mintegy 100 □ mértfölden kelle a magyarságot az irtó bárd előtt védeni. Harczmezőre kevés jutott.

A császáriak három táborban, három felőlről intézék Ko-

lozsvár megtámadását. A főerő Besztercze vidékéről indult ki, ezt b. Wardener tábornok Gallicziából bejött serge képezte, s 3400 gyalogot, 180 lovast, román népfelkelést s 7 ágyut hozott magával. A második tábor Fejérvár felől jött, 1800 gyalog, 360 lovas s 12 ágyuból állott; vezére Losenau alezredes; mellette egy sereg román, mit Grátzé cs. kapitány vezérelt. A harmadik a Havas felől indittatott le, leginkább románok képezték.

Addig Gedeon altábornagy győztes tábora a székelyeket tartá sakkban, Brassó felől.

Magyarország el levén foglalva, illő segitséget nem küldhetett. Küldött mégis két csapatot, egyiket Nagybánya felől Katona Miklós és gr. Teleki Sándor vezérlete, egy mást Boczkó Dániel kormánybiztos és gyulai Gál Miklós őrnagy alatt Erdély nyugoti tájaira, Zaránd megyébe. De ez utolsónak czélja csak a havasok közé szoritott s halállal fenyegetett magyarság kimentése levén, országos segitségnek nem nézhető. Ezen mentő csapat is csak ugy hatolhatott előre, hogy előbb a románokat Halmágynál szét kellett vernie, s belebb Tirnác znál ismét oly ellenállásra talált, hogy itt néhány száz ember bukott el; a vezér, cs. hadnagy Klima, egy kamarai hivatalnok fia elesett; Nobili praefect pedig elfogatott. Miután a magyarokat magokhoz vevék s a szerencsétlen 13 Brádi holttestét a legnagyobb fájdalmak közt eltemették, nov. közepén visszatértek Magyarhonba. — Katona Miklósék Nagybányán még ott veszteglének.

Igy állt tehát Kolozsvár, elhagyatottan, kétségbe a nagyobb erő előtt. Sorsát még négy város osztá: Enyed, Torda, tulfelől Dézs és Számosujvár. Igy leapadt volt már ekkor Erdély szabad földe. A polgári kormányt b. Vay Miklós, a katonait b. Baldácci Manó († 1852), a Károly-Ferdinánd gyalogság ezredesse vezette, ki csak is oct. 9-kén érkezvén ide, bár erdélyi ember, a bizalmat nem igen birta.

Legelőbb is a kalotaszegi magyar falukra intéztetett a megtámadás, nov. 7-én egy század cs. könnyü lovas, néhány ezer oláhot vezetett reájok a havas felől. Az erdélyi magyar-

ság e legszebb és legerőteljesebb része maga is fegyverben állt, amellett Dobozi Lajos bihari nemzetőri őrnagy fedezetőkre volt; a támadást visszaverték ugyan, de Zentelkét és Szentkirályt a lángoktól megmenteni nem tudák.

A második csapás az enyedi vonalt érte. Novemb. 8-án Enyed városában a lármadob megperdült. A benne volt 2500 fegyveres a nemzetőrökkel védelmet akart kisérteni; de báró Baldacci azon félelmében, nehogy Gedeon altábornagy az utat elvágja, parancsot küldött, hogy gr. Mikes Kelemen ezredes innen fegyvereseit vonja azonnal vissza Kolozsvárra. Gr. Mikes indult, indult vele eszeveszetten a városi polgárság is. Losenau alezredes előnyomult, Enyedet elfoglalta, benne a Bianchiak s Max könnyü lovasokból fedezett hagyott.

A harmadik mozdulatot a főerő tette Dézs felé. Wardener tábornok és Urbán alezredes egyesitett serge nov. 9-ről Rettegről Dézst felszólitá: tegye le fegyverét, adja meg magát a császárnak, adjon hat kezest, s a felszedett hidat a Szamos vizére rakja vissza. A honvédség innen is visszahuzatott vala; a város tehát feladta magát, s Wardener nov. 10-én Dézsre bevonult, s a várossal 10,000 pftot fizettetett. Innen Urban alezredes Szamosujvárra ment, azt szintén elfoglalta, s a városra 40,000 frt sarczot vetett, mit ezüstben kellett fizetni.

Megindult az enyedi vonal is. Nyomultában, Felvinczet, Aranyosszék székelyei praetorialis helyét, nov. 13-án felgyujtatá, porrá égetteté, s benne mintegy 200 székelyt legyilkoltak. Marosujvárt szintén elfoglalták.

Felvincz füstfellegére, s a Grátzé által vezérelt román tábor közeledésére, Torda városa megrémült. A benne volt fedezetet, melyet Pócsa János, székely-huszár őrnagy tartott, kivonulni nem hagyá: az ágyuknak elébe állott; s csak miután nov. 14-én a visszavonulást ellenző polgárságra ágyut töltetének, ugy hagyhaták oda Tordát; hová az nap Grátzé tábora kardcsapás nélkül bevonult.

Kalliány Marosvásárhelyről, nov. 15-én szintén kiindult; de a zarándi beütés hirére Enyed felé disponáltatott.

Kolozsvár előtt azért négy-négy mértföldnyire két sereg állt. A Torda felőli kevésbé volt fenyegető, mert Losenau Egerhegy felől még nem érkezett volt Tordára. B. Baldácci tehát a szamosujvári vonal fedezedére forditá figyelmét. Hogy Urbánt szétverhesse, a XI. zászlóaljjal, kolozsvári nemzetőrökkel s hat ágyuval elébe ment. A császáriak Szamosujvár mellett, a széplaki hágón vártak reája. A magyarok alant a kérői fürdőnél vettek positiot; nov. 14-én megszólalt az ágyu s az mindent dönte; mert a nemzetőrökből álló sereg visszahuzta magát.

Most már Kolozsvár, Erdély fővárosa, egyedül állt: előtte két ellentábor, háta megett egy útszoros, melyen ki csak futhat, de melyen már meg nem állhat. De oda is hova fusson, mert herczeg Windischgrätz nov. 13-ról Magyarország és Erdélyhez megküldé szózatát, melyben tudtunkra adá, hogy mint az összes császári sereg főparancsnoka lépi át a magyar határokat.

Ferdinánd király is sujta egyet tollával. Nov. 14-én gróf Mikó Imre kincstárnokhoz, handbilletet inditott le, melyben a guberniumot régi alakjában visszaállitá, s gróf Mikót ideiglenes elnökévé nevezte; meghagyta egyszersmind, hogy Magyarországtól semmi rendeletet el ne fogadjanak; ellenben h. Windischgrätz s a gen. commando rendeleteit pontosan végrehajtsák; a beküldött kormánybiztosokat adják a katonai kormány kezébe; végre hogy a lefegyverzésben a katonai kormányt segitsék, mert szükséges, hogy az egész erdélyi fegyveres erő egy főnök alatt álljon. Mely rendelet és kinevezés azonban — a szászok és románok gr. Mikó elleni óvására, mit az agyagfalváni elnöklésre épitettek — mondhatni életbe nem lépett, s később visszahuzta azt.

Ily borult vala a forradalmiak láthatára a pillanatban, melyben Kolozsvárt kelle védniök. A király fellépni akarásának még csak előszele lengedezett: már is sokan kezdének ingadozni. A magyarhoni tábor, főleg Bécs felé nyomultában megtisztult vala a császári érzelmű tisztektől; Erdélyben most

állittattak próbára, s csak e ponton látta be a nép, hogy főnökei eddig laviroztak.

B. Wardener tábornok és Urbán alezredes nyomulni kezdett Kolozsvár felé. Közelgéséről oct. 16-kán délelőtt terjedt el a hír. Délután a magyarság harcztérre szállittatott, Kolozsvár és az első falu közé. A sereg minden erejét a XI. honvéd zászlóalj, egy osztály Kossuth-huszárság, a szabolcsi nemzetőrség s egy három fontos ágyütteg tette. Oly sereg, mely csekélysége mellett, csak tegnapelőtt szagolt legelőbb puskaport.

Kolozsvár nemzetőreit nem számithatjuk ide, mert az egész város talpon volt ugyan, de levertségében csak zavargott. A főváros utczáit fegyveres csoportok önték el, a conservativek feladás, a radikálok ellentállásról szónokoltak. A városi és haditanács együtt ült, szenvedőleges szerepet vitt.

Az est beálltával s Urbán dobszóvali közeledtével, a kedélyek mind bőszültebbekké váltak. A felkelt polgárság vezéreitől követelni kezdé, hogy mentse meg a várost. Groisra, mert a városház erkélyéről feladást javasolt, reálőttek; báró Baldáccit, a városházhoz vitték, mint árulót; b. Vayt a nép magához vette, hogy legyen vezére. Szamosfalva égett s azt hitték a város ég.

Mig a város igy zajongott, esti hét óra lett, s megjött a hír, hogy a XI. zászlóalj egy a Szamosfalván inneni utsánczokból tett sortüzzel s szurony csatával az ellenséget visszafutamtotta. Ezen sikert Makrai László, Kossuthhuszár őrnagy s b. Bánfi János, a XI. zászlóalj őrnagyának lehet köszönni; a többi a városban haditanácsot tartott, a helyett, hogy a kapuk előtt álló ellenség ellen sikon állott volna.

Urban alezredes visszavonult ugyan, de csak azért, hogy erejét összepontositsa. Megnyertük ugyan az előcsatát, de elvesztők a rendet, a függést és fegyelmet; s midőn gróf Daun, parma gyalogsági őrnagy, mit sem tudván a centrum visszavonulásáról, a jobbszárnynyal a czukorgyár közelében helyet foglalt, s őrtüzeket rakatott: a város Urbán visszatérhetésétől tartva, a feladást elhatározá; a vezérlők s a főurak oda hagyák Ko-

lozsvártt, honnan még azon éjjen, hogy a másodszori támadást kikerüljék, gr. Mikó Imrét s főbiró Groist, Wardener tábornokhoz küldék, kik egész reménytelenül Urbánt Válaszuton, a várostól mintegy két mértföldre értek utol, s a két vezér s két küldött aláirása alatt nov. 17. hajnalán, következő feltételek köttettek:

a) A nemzetőrség leteszi fegyverét, de a béke helyreállttával ismét visszakapja.

b) A polgári közigazgatásba a győzelmesek most nem elegyednek.

c) A Kolozsvártt levő cs. hadi foglyokat kiadják.

d) Megigérék a császáriak, hogy rablás nem lesz; oláhokat a városba nem visznek.

Az egyezmény szépen hangzott, de fájdalom, csak papiron maradt. A sarcz meghatározása b. Puchner bizatván, azt 200,000 frtban álapitá meg.

Igy bukott el Kolozsvár, Erdély fővárosa, árulás által, mint akkor gondolák; de ha meggondoljuk, hogy nov. 19-én már Losenau ezredes is megérkezett Tordáról, s nov. 21-én a Marosvásárhelyről megindult Kalliany tábornok osztályával szintén ide ért; s ha olvassuk, hogy nov. 16-kára három hadosztály, ezen kivül Jank, Buttyán Dániel, Axente, mondhatni egy sereg praefect vala ide rendelve: be kell vallanunk, hogy fel nem adni annyi lett volna, mint a várost romokba dönteni; ennyi erőnek ellentállani nem lehetett.

Erre a magyarság, a Gyalunál tartott kis ütközet után, nov. 23-án Csucsára vonult... Erdély fel lőn adva.

IX.

Háromszék és a székelyek.

(Nov. 5 — dec. 18.)

— A gubernium. A szebeni Sicherheits-Comité. A háromszéki oltalmi bizottmány. Háromszék ellentállása. Csatái. —

A főváros elbuktával, a Kolosvártt székelő aristocratia Magyarhonba futott. Utána a sereg. E szerint a császáriak Erdély urainak képzelék magokat.

Wardener tábornok, mire Kolosvárra ért, ugyszólva senkit se kapott benne, pedig utasitása volt b. Puchnertől, hogy minden lázitót fogasson el; különösön pedig az Ellenőr és Hiradó szerkesztőségét. Nem találván a főnököket: kezesekül gr. Kemény Samuelt, könyváros Tilts Jánost, az Ellenőr kiadóját, Nagy Péter, ref. papot, cath. tanár Czechet, Mozsa J. kereskedőt vivék el. Másokat is fogtak el, mint főhadi biztos Schopf Adolfot, s Szebenbe vivék őket.

A Kolosvárra vetett 200,000 pft sarczot hajtani kezdék. De nagyobb volt azon veszteség, hogy azon arany és ezüst, mit az erdélyi magyarság, főleg a magyar lelkes nők pipereasztalaikról a haza oltárára tettek volt: a császáriak kezébe esett. Azonban legnagyobb veszteség mégis az volt, hogy Kolosvár buktával az erdélyi fegyveres erő meg lőn semmisitve.

E percztől a császáriaknak mi sem állott utjában, mert azon csapatot, mit az őrnagygyá nevezett Katona Miklós s gr. Teleki Sándor Maramarosból behoztak, s melylyel azon napon, melyen Wardener Kolosvárra ért, Dézset Formacher

ezredestől elfoglalák: tekintetbe sem vehetjük; mert bár nehány ezer ember s nehány ágyuból állott, vezénylete olyan volt, hogy Urbán nov. 24-én kiverte; s vezéreit a magyar kormány haditörvényszék elé állittatá.

Ugylátszik a császáriak sem tartottak tőlök. Mert a mint Kolosvárt bevették, s a fővezérségre küldött Schurter tábornok megérkezett, azonnal kimutaták, hogy a gubernium támogatására nincsen szükségök. Gróf Mikó, hogy a helyzetet fenn felíejtse, Bécsbe indult, egy sereg eredeti okmányt vitt magával, melynek holléte a történet kárára, ma már ismeretlen. A gubernium élén b. Kemény Ferencz, országos elnök maradt. Ily helyzetben vették a rendeletet, hogy a főkormányszék a vezérségnél megjelenjék. Megjelentek. Egy okmány terjesztetett elejökbe, melyet ha aláirnak, általa a polgári kormány az oct. 18-i ostromállapotot hirdető procalmátiónak, illetőleg a katonai kormánynak alája vettetik. B. Kemény Ferencz egyelőre teljesen megtagadta s mint a „Winter Feldzug" irója mondja, erre Urbán alezredes, — ki az emlitett emlékirattal alkalmasint atyai viszonyban áll — laconi rövidséggel kimondá, mikép intézkedett, hogy az alá nem irókat azonnal Bukovinába szállittassa, — azonnal aláirták. Aláirták, mert lemondani nem birtak s értésökre adatott, hogy a Jósika házat, hol a jelenet folyt, katonaság vette körül. Innen magyarázható a gubernium azon rendelete, melynél fogva nov. 25-éről a törvényhatóságokat felszólitja, hogy fegyvereiket adják be.

Erdély főkormányszéke tehát tovább működött; de azért korán se kell gondolni, hogy más állásban lett volna, mint egy katonai kormány expediturája. S ily alakban is csak a magyarokra hatott, mert a más két nemzetnek saját kormányai valának. A románok comitéjét már ismerjük. A szászok Sicherheits-Comitéjét is meg kellene ismertetnünk; de minthogy politikával működtek, s tojásaikat a szász comes fészkébe rakák le, nem vagyunk képesek a comité s a szász kormányegyetem közt a határvonalt elvonni. Egyébiránt a comité elnöke Bachner volt, szebeni rendőrfőnök; tollvivője, lelke, szelleme Benigni József hadititoknok, most a szász hivatalos lap

szerkesztője, tagjai közt több nyugalmazott törzs tisztet s városi hivatalnokat láttunk.

Nem kivánom az anarchia e szomoru napjait a történészetnek átadni. Élet, vagyon, semmi se volt bátorságban. Az iskolák laktanyákká, a templomok széna-raktárokká változtatának. Az istentisztelet mondhatni felfüggesztetett: Kolosvárt például csak vasárnap volt szabad harangozni. A könyvtárok, mint Udvarhelytt feldulattak. A nép ellensége lett minden miveltnek, mert a főnökök fenhangon hirdeték, hogy csak az urakat üldözik. A megyékről minden ur kiköltözött, vagy harisnyát, czondrát öltött, oláhul beszélt, másképen élete nem vala bátorságban.

Erdélynek ily kétségbeesett állapotában emelé fel fejét ismét a székely nemzet.

Marosvásárhelynél láttuk, hogy szétveretett a tábor; de nem veretett a szellem. A tábor haza futott; de ott is az önmentség lelkesité.

M. Vásárhely elfoglaltatott, el vele Maros-szék. B. Helydte, dragonyos kapitány, Udvarhely várossát vette be; bevette vele egyszersmind Udvarhelyszéket. Csikszékben mind ezred parancsnok, ezredes Dorschner müködött a császáriak részére, és sikerült is a népet a forradalmiak ellen felingerelni. Egyedül Háromszék vala még a székelyföldre menekült magyar családok biztos mendéke, mert Csik türte, de nem szerette őket.

Háromszékben hajtók le üldözött fejünket. Az egész honban 52 □ mértföld volt még, hol a nép az intelligentiát, csak azért mert ur, csak mert magyar, halállal nem fenyegette.

A székely közvélemény kimondá, hogy az oláhság csak holttestén keresztül lépheti át Europa e legszabadabb intézvényü földének határát; a nép perczig se békült ki a gondolattal, hogy a harczi dicsőségben hires ősei porait „Landsturm“ tapodja: honnan nov. 12-én Szent-Györgyön közgyülést tartának, s benne a védelmet elhatározták. Azonban, hogy a békés kiegyenlités utját el ne zárják, szintén határozatba ment, b. Puch-

nerrel, legalább időnyerés kedveért, Csik példájára, alkuba bocsátkozni,

A közvélemény két férfit állitott a dolgok élére: a polgári ügyekben képviselő és kormánybiztos Berde Mozsát; a katonaiakban a hazakerült Dobay Károly határőr ezredest, ki mint a kolosvári honvédek felszerelő biztosa, még birta a nép kegyét. Egyébiránt egyik se forradalmi ember.

Az emlitett gyülés határozatához képest, mindjárt az nap megirák b. Puchnernek, hogy nálok tökéletes rend, vagyon és élet bátorság van; ők hivei ő felségének, tehát se katonát se oláhot rájok ne küldjön, különben a támadó lesz a következményekért felelős. — Sezzel P. Horváth Albert, Háromszék főkirálybirája Szebenbe indult; azonban a brassai térparancsnokság az irást tőle elvette, hogy maga küldje meg.

Ily előzmények után a béke reménye mindinkább füstbe menvén, nov. 15-éről Háromszéket századokra oszták s nemzetőri lábon készülni rendelék.

Nov. 16-áról két nevezetes rosz hirt vettünk. Egyiket, hogy b. Heydte, Udvarhelyszék meghóditója, Udvarhelytt ez nap székgyülést tartott, benne uj tiszteket tett, hivatal elelfogadásra kényszeritvén, különben hitszegőknek nézi; a levéltár kulcsát elvette; a fegyverek beadását halálbüntetés alatt elrendelte; s 5000 szász és oláh láncsás közepette, mint jegyzőkönyvbe irák, fellépett mint dictator, kinek hatalmában volna a széket saját áltisztjeivel igazgattatni.

A más kedvetlen hir Szebenből érkezett. E napról a gen. commando Háromszék átiratára tett — szóbelinek nevezett, de nyomtatásban kiadott és szétküldözött — feleletében, Háromszéket a Kossuth párt gyúpontjának nevezé, s mint irá, a székelyek elvetemülését, egészen az „ottani nemesség, némely reformatus papok, s hamis lelkü jogászoknak“ köszönhetni, s e három osztályt mintegy ujjal mutatván ki a nép dühének, azzal végzé iratát, hogy mondja meg a brassai Garnison, mikép az oct. 18-i proclamatio értelmében feltétlen hódolatat kiván, másképp a székkel, mely a gen. commando alól magát kivette, érintkezésbe nem jöhet.

A harcz bekövetkezése felől tehát tisztába valánk. Gedeon altábornagy nov. 19-én Brassóba érkezett s a vezényletet átvette. Heydte százados tábora, már a székely földet tapodta: s e népnek sehol sincs még tábora, sehol ágyuja, pénze.

És mit tett a lelkesültség. E földön, mely soha ágyut nem birt, melyen soha puskapor-malom nem létezett: a nép ágyut és puskaport állitott elő. Nem elég a mit mondtam: e nép az ágyuöntés s puskapor készités titkát másodszor feltalálta.

Egy ember állt elé az eke mellől, negyven éves, nyugalmazott káplár, azon ajánlatot tette, hogy vasból ágyut fog önteni, ha pártolják. Elmosolygák Gábor Áron ez ajánlatát, de a nép miatt nem merék visszautasitani.

Másfelől hallá a nép, hogy Szacsvai, egy ottani nemes, vadászataira, őseitől örökölt módon saját házánál puskaport készit: felszóliták, mondja meg titkát.

E közben az irányталan falvak felett, a kétségbeesett nép közepette egy 4—5000 lélekből álló várasocska, Kézdivásárhely fellép. Nem lévén nagyobb városa a széknek, mintegy Chartago Roma ellen, merészen felláll. A kis város egyszerre arsenállá változék, hol minden fegyveren dolgozott. A gyermekek össze futottak, ónból puskagolyót öntének; a leány czinedényeket gyüjt s órá pondusokat ágyuk számára; a nő földet hord, belőle salétromat állit; az agg várdát áll, kordonra megy a határszélre; a béna, s vidéki nemes puskaport gyárt. Benne Thuróczi, egy kerekes előáll, összeszedi a város rosz üstjeit, rézedényeit s réz ágyut önt a vas mellé, furó-gépet talál ki, felállitja, ágyuját maga kifurja, felszereli, pedig soha ágyut nem látott. Egy más a gyógyszertárba megy s gyógyszerész segedelmével a gyutacs készitését kitalálja. Szóval, egyszerre egy sereg lángész terem elő, mely teremt, feltalál, hogy magát megvédhesse; egy sereg ember, mely a kis Kézdivásárhelyt a világtörténet leghősiesebb városai közé emelte.

Nov. 23-ka mindezt csak készülőfélben találá. E napon ismét székgyülés lön S. Szentgyörgyön. Tárgya báró

Puchner keserü válasza. Az értelmiség aggódva tette tanácskozás tárgyává az iratat, mely egyedül őt kárhoztatá. Berde Mozsa, kormánybiztos felkérte beszédében a gyülést, fontolja meg, mit tesz puskapor és ágyu nélkül hadat izenni a hadikormánynak. Nem használt; a nép harczolni akart.

Dobay ezredes is megkisérté a népet alkudozásra birni. Végre miután beszélő tehetségét kimerité, felkiált: nincs pénz! Berzenczeitől 6000 pfrt maradt; ott vannak a szék s ezred jövedelmei. Felelt a nép. Dobay felkiált! nincs puskapor! A nép menydörög: van még néhány mázsa s gyárunk maholnap naponként fél mázsát lesz képes előállitani. Dobay az öntendő ágyukat csak puffogtatni valóknak nevezé; s ekkor Gábor Áron lelkesült arczczal felkiált: „ha ágyuim első lövésével nem fogom a czélt találni, a második töltés engem szaggasson szét!“ Délutáni egy órakor a gyülésbe rendre három futár lépett: az egyik jelenté, hogy ellenség közeledik; a másik, hogy a bozdai vámoni őrséget az éjjen lefegyverezték: a vezérség kétségbe volt esve, a nép pedig harczolni akart. Határozat nélkül oszlottunk el.

Ugy volt, miként a futárok mondák. Oláh határőri kapitány, Strava, megkezdé Bodza felől a beütést. De a Kossuth-lovagok ott termettek, visszaverék. Az ellenség tehát megjött; védő még sehol. Fegyverben csak az egy osztály Kossuth-huszár s a XII. zászlóalj romja állott. De ismernünk kell azt, hogy a Kossuth-huszárok, s a XI. és XII. zászlóalj közlegénységét, az ugynevezett önkénteseket: Erdély tanuló ifjusága, irnokai, ügyvédei, birtokos fiai, szóval a haza virága alkoták. Honszerelmök vérmezőre vitte őket. Elseperte a vihar őket, a haza virágait; s lőn a hon sok ideig virágtalan tavasz.

E fiúk tevék a háromszéki tábor alapját, mind bátor, lelkes fiak. Némelyik alig 16 éves, mint a kis Sándor László, s már elől megy az elsők között; lova játszian repül könnyü terhével; de a kard mi oldalát veri, véresen tér meg.

Az önkéntesek egy része székely fiu, s a nép, melyből ily fiuk állnak elő, nem lehetett méltatlan hozzájok. A székely nép munkaszerető, innen erőteljes; a székely tiszta,

rendtartó nép, innen arcza maga az élet; a székely alkotmányát Európa legszabadabb népe, a baskoké se haladta tán tul; innen a nép hazájáért élni halni kész. Ily embereket lehangolni, nagy feladat volt.

De a vezérség, híve akarván maradni a gen. commandonak, s kétségbeesve az eredmény felöl, még egyszer elpróbálta. Rendeletet bocsátott a falukhoz, hogy minden egyes falu hányja vesse meg komolyan, akar-e a gen. commandoval harczolni vagy sem? s ezt nov. 28-kára kelle beküldeniök.

Azonban Kézdivásárhely, mint maga is székely katona város, felemeli szavát, fel benne azon lelkes öreg, ki augusztusban rokkant bajtársaival akart a ráczok ellen indulni, ha nem mennek a fiatalok: Pap major, mint a város térparancsnoka, aláiratva a városnak oltalmi bizottmány czímet felvett elöljáróságával: hirdetményt intézett a falukhoz, megirák: hogy Vásárhely indul s minden, ki igazi székely, induljon fegyveresen Szent-György felé, hol öket Dobay ezredes fogja vezényleni.

E felszólalás sikerre vezetett. S mikor nov. 28-kára a lavirozó vezérség a nem-harczolás feleletét várá: im a hirdetett gyülésre nem egyes követek, hanem az egész szék özönlik; kezökben nem irás, hanem fegyver s nemzeti szinre festett láncsa.

Valami meglepő volt látni, mint vonult a vallásos székely nép szent énekek mellett... Azonban szent nyugalmát csak hamar elveszté.

Jöttek a kedvetlen hirek, hogy b. Heydte százados nov. 26-án Erdővidékére, székök szélére beütött, ott a népet lefegyverzé. Jött, hogy katonatisztjei harczra kelni nem akarnak. Jött végre, hogy az Erdővidékén parancsnokoskodó, XII-dik zászlóalji őrnagy Balázs Manót, mert áruló levelezése felfedeztett, saját honvédei elfogták s ugy hozák a szék fővárosába.

Mikor a tábor Szent-Györgyre ért a szerencsétlen férfi már a piaczon ki vala kötvé: a nép itéletet kért, mint árulóra. Már estve felé volt, a nép mind inkább ingerült lőn ellene. Balázs, ki székely századosból lett honvéd, ki mint

százados a keze alatti apját, mint mondák, megbotoztatá, közmegvetés tárgya lőn. Csak sejték, de nem tudák, mi később felderült, hogy ez ember máj. 16-ról azt irá a gen. commandonak, hogy kész nemzetiségéről is lemondani, ha sikeresebben felhasználhatják a magyar ellen. A különben eszes, szép, magas termetü férfi ott állt, most a bitófa alatt: neje nem látogatta meg, csak gyermekét csókolhatá meg, kit hozzá felemeltek.

Estveledett már, vallatása folyt. A nap haladóban; ekkor egy a népből azon aggodalmát fejezé ki, hogy az ily bünösre, ha ráestveledik vagy fedél alá jut, nem lehet kivánt itéletet mondani. A nép az itélőszék termébe rohant, onnan kihurczolá: átlővé, s ős székely szokás szerint, mint árulót szuronyaival s lovának patkójával szétszaggatá.

Igy elevenité fel a székely őseinek azon törvényét, mely arra, ki honáért fegyvert fogni nem akart, később szolgaságot, de az ős időkben feldaraboltatást rendelt.

E tény, e percz Háromszéket s benne Erdély értelmiségét megmenté. E percz a félénket hőssé, a kétkedőt határozottá, az árulót hazafivá varázsolta. E merény Háromszéknek sereget, lőport, vezért, mindent teremte.

Csak ily fanatismusból magyarázható azon bámulandó vakmerőség, hogy Háromszék 80—90,000 népessége az erdélyi osztrák erőnek s Erdély két fellázitott nemzetiségének odadobja a kesztyüt; s harcziasságában tulbizakodva, 6000 puskás s ugyanannyi láncsás hada harcztérre száll ágyu, rendes katonaság szuronya s felkelt oláhok özöne ellenében. Ez erőfejtés valami nagyszerü. Csak innen láthatjuk mi, késő nemzedék, hogy a harczi dicsőség, mit egy 60 □ mfldnyi Sparta a történet lapjaira vérbetükkel irt, igaz és nem mese.

Csodadolgokat beszéllek, épen azért kell meg emlitenem, honnan e gyülölség ösztönözte vak szenvedély a katona kormány ellen.

A székely nemzet, a világhóditó hun király Ethele maradéka, vérrel oltalmazta meg magának e földet. Ezen évezred első századaiban, a magyar királyok alatt, mint a magyar

birodalom határán lakó nemzet, hogy a széleket oltalmazhassa: csaknem katonai lábon állt, polgár katona volt; megszünvén a török betütése, elveszté régi kormány szerkezetét: ő is csak olyszerüleg ült fel hadra, mint Erdély több nemesei. De azért vérében maradt a harcziasság. Hogy Austria alá ajánlta magát hazánk, s Rákóczi alatt Austria ellen fegyvert fogánk: Austria Erdély népét lefegyverzé, a nemzet felkelése helyébe sorezredeket állittata. Fegyvereinket elvevék, de azért a nép nem puhult.

Mint tudjuk, Mária Theresia császári trónját Europa hatalmai öszeakarák rontani. Fejedelmünknek szüksége lett nagy mértékben katonára. A székelyeknek most visszaajánlta a fegyvert; de e nép csak saját nemzetéből állitott tisztjei alatt kivánta elfogadni. A kormány s a kormány homlokán Buccow főhadparancsnok, feltétlenül kivánta a fegyver felvételt: a nép tehát sehogy se akarta. S mi lett belőle?

Az, hogy 1764 jan. 18-án Csikban, Mádéfalván, az összegyüjtött fegyvert elfogadni nem akaró székelységet négy ágyu körülvevé s halomra lődözé. Igy alkotának a székelységből két gyalog s egy fél lovas ezredet, hogy határvédő polgár-katona lenne. Igy kapta vissza a székely fegyverét, harcziasságát. Igy szerze hősies dicsőséget Napoleon ellenében.

Igy kapa fegyvert; de igy kapá azon gyülölséget is, mely benne katona tisztjei iránt kifejlődött. Azt hitte, most lerázhatja nyakáról a gen. commandot; s harczolni vágyott élethalálra.

Azonban ily erő ellen küzdeni, nem volt kis feladat. Mert bár a sereg zöme Magyarország ellen volt rendelve, még is Gedeon altábornagy nehány ezer emberről s 8 ágyuról rendelkezett, s minden áron arra tört, hogy Háromszékre betörjön. Sergét elrendelé, balszárnya b. Stutterheim ezredes alatt Földvárnál állott, vele félüteg ágyu; a sereg zöme Hermánynál, vele szintén annyi ágyu; a jobbszárny a Bodzán volt elnyomulandó. Mindenütt császári gyalogság, lovasság, szász nemzetőrök s felkelt románok ezreitől támogatva.

E mellett mondhatni a székelyek jobbszáárnya hát megett, ott állt a bajor eredetü b. Heydte, dragonyos kapitány,

ki e tájon azon szerepet vitte, mint északon Urbán, ki egyébiránt oly tevékeny férfi, hogy maga is gyakran a havon hált; s mint Udvarhely parancsnoka Erdővidékén tetszése szerint nyomult előre.

A benyomulás nov. 30-kára terveltetett. Hogy az Olt vonalról a figyelmet elvonja, Gedeon b. Heydtéval támadtatott először. Nov. 29-én 4000 emberrel előnyomult, s a két sereg Hidvég és Árapatak közt találkozott. Az önkénytesek megkezdték a tüzelést. Heydtének két ágyuja, a székelyek ágyuját még most vasazzák. Az ágyu szól már: Gábor Áron koppantatja az utolsó szeget, felpattan ágyujára, a ló repül vele s a köd homályában a székelyek sorában csak dörgeni kezd az első székely ágyu. Egyedül még, de elégséges volt, hogy a nép megölelje, megcsókolja s örömkönyek közt szuronyra vegye ellenét. Visszaüzte, s azzal a legelső szász helységre, Földvárra rontott. Mi az egész Barczaságot leveré, s b. Puchnerhez követségek mentek, hogy sergét erősitse.

A vész elvonult: a székelyek bátorságot kaptak. A vezérség Gedeon altábornagyhoz küldött, s figyelmezteté, hogy fel ne lépjék, mert akkor az oct. 18-ki proclamatio elismerésére semmi kilátás. Megállt tehát, s a székelyek nehány napi szünetet kaptak. S e szünet alatt a sereg magát szervezé; a székely és szász föld között vonalt huzott, melynek centruma Kökösnél, balszárnya Hétfalunál, jobbszárnya Erdővidékén foglalt állást. A centrumot Dobay ezredes, a jobbszárnyat Zsombori Sándor lovas ezredes, a balt Nagy Imre lovas alezredes vette át.

Igy teremtének tábort, mely e naptól Háromszék egész vonalát fedezé, s mely, ha b. Heydte Erdővidék felől folyvást nem nyugtalánit, Brassót ostrom alá vette volna. Azonban Heydte le-lecsapott; dec. 2-án Köpecznél harczola, hol Pap őrnagyot és Botár századost elfogta; dec. 9-én Felső-Rákosnál ütöttek össze; mignem Gál Sándor alezredes dec. 13-án a Rikán kiverte. Ez alatt a Gedeon ellenében felállitott sereg támadólag kezde fellépni; dec. 5-én magát saját földéről a szászok földére Földvár, Szt-Péter, Hermányba tette át. Ott állt őrt,

hazája földét féltve, imádva, s megmutatta, mit meg akart, hogy oláh tábor, vagy maga a császári sereg is mig magát lándzsásokkal támogattatá, földére lábát be nem tevé. Nemcsak, sőt az egész Brassó vidékét annyira fenyegeték, mikép b. Puchner kényszeritve látta magát, hogy Gedeon altábornagy hadosztálya mellé, még Schurrter tábornokét is ide rendelje, ki egy hat fontos üteggel s Parma, Sivkovich-gyalogság s könnyü lovassággal dec. 9-én Kolozsvárról kiindult, serge egy részét Marosvásárhelynek, másikat Szebennek oly sietőleg repité, hogy a gyalogság szekereken szállittatott.

Igy állt Háromszék ügye, midőn Bem Erdély határain megjelent.

X.

Bem tábornok fellépése.

(Dec. 1—31.)

— Czetz, Beöthy Ödön, Bem fellépése.— V. Ferdinánd lemondása.— H. Windischgrätz Magyarországba tör. — Az erdélyi sergek létszáma. — A csucsai csata — Dézs, Kolozsvár bevétele. — A románok ohajtásaikat formulázzák. — Bem Beszterczét beveszi. — Szebenben muszka segélyről gondoskodnak. —

Erdély délkeleti szegletéből északnyugati szegletébe vezetem az olvasót: a székelyektől a Kolozsvárról kifutott táborhoz.

Kolozsvártól az ország határszéleig, Feketetóig 10 mértföld van. Ide a völgybe vonta magát a tábor, Erdély utolsó falujába, Csucsára. Itt megy el az országút Nagyváradra, szegény oláh faluk között, szűk völgyben, mit a Kőrös vize mosott, magas hegyek tövében. A sereg itteni állása kényelmetlen.

Báró Baldácci a közvéleményben elbukott: vezérletről kellett gondoskodni, ki a zilált népet ujjá teremtse. E végre a Tolnay Gábor marosszéki nemzetőri őrnagy kiszorult zászlóaljából Nagy Samu, Zeyk László, Albert Mihály személyében küldöttség ment a pesti honvédelmi bizottmányhoz, elmondá Erdély szomoru állását: más kormánybiztost s más vezért kére.

Kormánybiztost nem kaptak azonnal, mert Pálfi János, képviselő hazánkfia, nem fogadta el. Vezérül egyelőre a fiatal Czetz Jánost, a sereg táborkari őrnagyát, egy erdélyi nyu-

galmazott őrnagy fiát nevezék. Később kormánybiztosul, Biharmegye főispánja, a tüzes öreg, Beöthy Ödön érkezett meg.

Czetz felvette, folytatta működését; szabad szárnyat engedve talentomának. Feladatul Erdély visszafoglalása állott: nagyszerü feladat, nagyszerü tervről kelle gondoskodnia. E szoroson visszahatolni Kolozsvárra lehetlen volt: egy hálózatot kelle hát kiterjesztenie, mely több szoros úton nyomuljon Erdély szive felé. E végre a főhadiszállást Somlyó városába tette át; a balszárnyat Nagybányára terjeszté, a jóbbat Csucsán hagyá.

E működésben találta táborunkat dec. 1-je, mely napon Kossuth Bemet fővezérül kinevezte. Bem jött, vele a vigasztalás; de igen a nagyszerü hír is, hogy V. Ferdinánd lemondott s trónját I. Ferencz József, unokaöcscse foglalta el. Rég rebesgeték e hírt, a hazát mégis meglepte. Mindenki óriási eseményeket jósolt a jelentékeny változásból.

E lelépésről hirdetmény Olmützből kelt, dec. 2-ról. Hirdeti fejedelmünk, mikép lelép, mert ifjabb erő kivántatik az uj státus formák megalapitására.

A magyart lehangolá e változás, mert Ferdinánd királyban oly férfit láta kormányán, ki békés napjaiban szerette az alkotmányt, most pedig azt hivék, csak keze van családjától megkötve. Ferdinánd fejdelmünk országgyüléseinket helyreállitá, főbb hivatalnokainkat az ország által engedé ujolag választatni; több jót tett: mint ilyet, s szelid természetü fejdelmet, Erdélyben megszokták volt pietással emlegetni.

Annál meglepőbb volt az uj fejdelem nyilatkozványa, mely bár szabadságot, egyenjoguságot, népképviseletet, mindent igért; de mivel főczéljaul az összes ausztriai birodalom egyesitését, s igy Magyar- és Erdélyország bekeblezését tüzte ki, ellenszenvre talált hadsergünknél. Csak tüzelte harczvágyukat.

A tróncsere hírével egyszerre jött azon tudósitás is, hogy Pesten a képviselőház dec. 7-én összeült, ezen okiratokat tárgyalás alá vette: kinyilatkoztatá, hogy azon családi egyezés Magyarországot nem kötelezi; mig a király a hazával

oklevelet nem köt, alkotmányunkra az esküt le nem teszi, s magát Magyarhon koronájával meg nem koronáztatja : rendeleteit, bitorlásnak czimezék, s az engedelmességet honárulás bűne alatt mindenkinek megtilták.

A nevezetes határozatnál Erdély képviselői is jelen voltak : a határozat tehát Erdély részéről is aláiratott. A tábor pedig, mely alkotmányáért, fajunk életéért fogott fegyvert, s most hontalanul, hazájából kiszorittatva ette keserves kenyerét — magáévá tette.

Már közelgett azon idő is, mikor h. Windischgrätz Magyarországot kilencz felől intézé megtámadtatni: mint üldözött vad, ugy nézte magát hazájában a magyar. A fegyvert, mit önélete mellett emele fel, gyalázatnak tartá eldobni. A szomoru kimeneteltől minden rettegett; de feltétlenül letenni a fegyvert, mint követelteték, a nemzet lovagiassága nem engedheté.

Erdély serge is igy gondolkozott, pedig nem vala már hazája, s épen az, hogy a kibujdosottak a császáriak és oláhság kezében hagyák családaikat, lelkesité arra, hogy honuk visszaszerzésében oroszlány módjára harczoljanak.

Csak vezér hiányzott : közlegény elég vala.

Itt érkezett Bem.

Egy férfi lépe fel a játékszinre, mely e napok óta nyolcz hónapon át, a szeretet, bámulás, istenités tárgyává lett, kit még ellensége is becsült.

Bem József Gallicziában, Tarnowban született 1795-ben. Krakkóban végzé iskoláit; 1810-ben a varsói katonai neveldébe lépett; 1812-ben már mint hadnagy lovas üteggel működött Napoleon alatt Oroszország ellen; 1815 óta Bontemps tábornok segéde volt; később a vársói tüzér akademiában előadásokat tarta. Szabadelmüségeért Constantin nagyherczeg kegyét, mit birt, csakhamar elveszté : haditörvényszék elébe, onnan börtönbe került. Sándor, orosz czár halálával szabad lett. Lembergbe ment, hol irodalommal foglalkozott. Mikor a lengyel 1831-ki forradalom kitört, a sereghez sietett, hol mint őrnagy lovas üteg parancsnokságával bizatott meg. Apr. 10-én

az iganici csatán ütegével 40 orosz ágyu ellenében ugy tartá magát, hogy köztisztelet tárgyává emelkedék, alezredes lett. Majd bekövetkezett az osztrolenkai csata, maj. 26-án; már csaknem veszve a csata, mikor Bem ágyuival, 80 ágyu ellenében felvágtat, majd puskalövésre felállitva addig tüzelt, mig a szétszórt sereg magát háta megett rendbe szedte. E személyes bátorságaért ezredessé s az összes tüzérség főparancsnokává neveztetett. Később, mikor Rybinszkyt fővezérré választák, Bemnek csak két szózattal volt kevesebb szavazata... A lengyel forradalom buktával Francziaországba ment, családjával. 1833-ban Don Pedro mellett harczolt, Portugálban... A martiusi napok kitörése után Lengyelhonba ment, forradalmat remélt. Onnan Magyarországon át Bécsbe, a nemzetőrséghez, hol a főparancsnok octob. 14-kén falragaszban jelenté, hogy Bem, az ismeretes lengyel tábornok a strategiai ügyek vezetésében oldala mellett áll. Maga a Belvederben lakott, s Bécs városa oltalmát h. Windisgrätz ellen ő intézé. Oct. 18, 20-ról már proclamál. Az utolsóban felszólitja Bécset, hogy alakuljon mozgó nemzetőrséggé. Csapatot állita, s azzal oct. 25-én kiütött a császáriakra. Bekövetkezett Bécs megtámadtatása, oct. 28-án; Bem a legveszélyesb ponton volt, két golyót kapott. Éjjel felé mondják, hogy Bécs alkudozni akar, s követeit el is küldé Windischgrätzhez. Bem eltünt, mint bérkocsis Pozsonyba hajtatott. Oct. 31-én ott volt Kossuthnál. De nem biztak benne, egy fiatal lengyel Pesten, mint árulóra rá is lőtt. Innen volt, hogy csak dec. 1-én vette a magyar kormány tehetségét igénybe.

E férfi fellépése epochát képez elbeszélésünk folyamán. Sebekben gazdagon, rövid ősz szakállal, de kék szemének egész lelkességével érkezett hozzánk. Közép magasságu termet, kisérete iránt zárkozottság, nők iránt nyájasság, vakmerő bátorság jellemzé az 53 éves tábornokot. Megjelenése szellemet, bátorságot hoza seregünkbe. Erdély közvéleménye, mintegy jóslélekkel azonnal felkarolta, teljes bizalmával ruházta fel, s szabaditójának tekintette.

Mielőtt a függönyt az erdélyi tragoedia harmadik felvo-

nása előtt szétvonnám : egy pár szót kivánok ejteni a fellépendő személyzetről. Ismerntünk kell a két párt erejét, mely egymás ellenében kardot köszörül.

A magyar tábor dec. 15-én igy állt:

a) A jobbszárny Csucsánál táboroz, vezére Riczkó Ignácz ezredes. Alatta áll:

Őrnagy, b. Bánfi János a XI. honvéd zászlóaljjal	700 fő
százados Fráter, az LV. zászlóaljjal . . .	700 „
százados Pereczi, Kresz könnyü-lovassággal	75 „
bihari nemzetőrség	3000 „
	4475 fő.

Vele egy 6 fontos üteg. Vezérkari tisztek : őrnagy Baumgarten József, százados Dobay József.

b) A centrumon mint tábor-parancsnok: őrnagy Czetz János, mint csapat-parancsnok ezredes gróf Mikes Kelemen működött. Alattok állt:

Őrnagy Toth Ágoston a XXVI. zászlóaljjal .	850 fő
őrnagy Szilágyi, egy háromszéki zászlóaljjal	850 „
debreczeni nemzetőrség	500 „
b. Kemény Farkas őrnagy alatt Tordai nemzetőrség	400 „
őrnagy gróf Bethlen Gergelylyel Kossuth-huszár	400 „
őrnagy Kiss Sándorral székely-huszár . .	300 „
debreczeni lovas nemzetőrség	200 „
őrnagy b. Eglofsteinnal szilágyi nemzetőr.	1000 „
	4450 fő.

Ágyuja : hat darab három, négy hat fontos. A vezérkar főnöke őrnagy Forró Elek, székelytiszt.

c) A balszárny parancsnoka őrnagy Zsurmay, lengyel menekült. Mellette vannak:

őrnagy Messzena a IV. zászlóaljjal . . .	1000 fő
őrnagy Keller a Sándor-gyalogság III. zászl.	900 „
a bécsi legio	400 „

szathmári önkéntes	400 fő
Koburg huszár	200 „
Vilmos huszár	160 „
szathmári önkéntes lovasság	50 „
nemzetőrség	500 „
	3610 fő.

Ágyuja 8 darab hat fontos.

A magyarság összes ereje e szerint 11,150 gyalogból, 1385 lovasból állt, 24 ágyuval.

Hogy mi volt a császáriak összes ereje e napokban, közlöm azon hivatalos táblázat kivonatát, mely dec. 3-ról kelt.

a) Enyed, Dézs és Bánfihunyad közt három dandár feküdt: dandárvezéreik Schurrter, Kalliany és Wardener tábornokok.

A tábornok Schurtter dandárát teszi:

Bukovinai határőr	4 század
Bianchi gyalogság	4 „
Leiningen gyalogság	4 „
Ferd. Max könnyü lovas	5 „
	17 század.

Ágyuja: 4 hat fontos, 2 vetágyu.

A tábornok Kalliany dandára:

Károly-Ferd. gyalogság	8 század
Siwkovich gyalogság	6 „
Uracca granátos	2 „
Savoya-dragonyos	4 „
	20 század.

Ágyuja: 4 darab három fontos, 1 vetágyu.

A tábornok b. Wardener dandára:

naszodi oláh határőr	12 század
Parma gyalogság	4 „
Siwkovich gyalogság	4 „
Fer. Max könnyü lovas	2 „
	22 század.

Ágyuja: két három, két hat fontos, s egy vetágyu.

b) A székelyek ellenébe, Segesvártól Sárkányig, más csapat huzódott: vezére ezredes Stutterheim, és őrnagy Riebel Károly. Tevő részei:

Udvarhelytt:	orláti oláh határőr	1 század
	Bianchi gyalogság	1 „
Segesvárott:	orláti oláh	2 „
	Bianchi gyalogság	1 „
	Ágyuja négy.	
Fogarasban:	orláti oláh (vele két ágyu) . .	1 „
Földvárnál:	Bianchi gyalogság	4 „
	orláti oláh	2 „
	Savoya-dragonyos	2 „
	Ágyuja: 2 hat fontos.	
Brassónál:	naszodi oláh	2 „
	oláh huszár	½ „
	Ágyuja: 2 három fontos.	16½ század.

c) Egy más tábor a Bánság ellen, Riebel József őrnagy alatt. A következő századok alkoták:

Vajdahunyadon:	orláti oláh	1 század
Dobránál:	dobrai székelyhuszár	½ „
Déván:	Leiningen gyalogság	1 „
	Turszky gyalogság	1 „
Zaránd megyében:	Károly Ferd. gyalogság.	1 „
	Bianchi gyalog	1 „
	orláti oláh	2 „
	Ágyuja: 2 három fontos, egy vetágyu.	7½ század.

d) A negyedik osztály a városok fedezetére volt rendelve, parancsnoka nyug. alezredes Töpke; századai igy következtek:

Szebenben:	Turszky gyalogság	2 század
	szász vadász	3 „
	Turszky gránátos	2 „
	Leiningen gyalogság	1 „
	Ágyuja: két három fontos, egy vetágyu.	
Brassóban:	orláti oláh (vele 4 ágyu). . . .	1 „

Orláton : orláti oláh	1	század
Kis-Csürön : Ferd. Max könnyü lovas . .	1	„
Szászsebesen : szász vadász	1	„
Medgyesen : Leiningen gránátos	2	„
Marosvásárhelyt : Bianchi gyalogság . .	1	„
orláti oláh	1	„
Ágyuja : egy vetágyu.	16	század.

e) A fejérvári várban, Horák tábornok alatt:

orláti oláh	5	század
tüzérség	1	„
szász vadász . . . . . , ...	2	„
Ágyuja : egy 12, s egy fél három fontos üteg.	8	század.

Állott tehát az összes osztrák erő 93 század gyalogság, 15 század lovasság s 37 ágyuból. Kik mellől nem szabad felednünk a román praefectek táborait, mi egy császári sereg mellől sem hiányzott.

Ily két tábor álla szemközt azon pillanatban, melyben Bem az erdélyi hadsereghez jött.

A szegény magyar ki volt szoritva hazájából; Erdély, mint akkor mondogaták: Csucsától Bucsáig terjedt : a császáriak 195,000 oláh s 40,000 szász nemzetőrre támaszkodtak.

A császáriak élén, mint főparancsnok b. Puchner, ki Erdélyt, népeit, positioit igen jól ismerte; a magyarok élén Bem, egy idegen, ki Erdélyt soha se látta, magyarul szót se értett.

A császáriak Erdélyen kivül a bánsági hadserget is magokénak mondhaták, az is Puchner parancsnoksága alatt állott; a mellett egy sereg vezért birtak, mint b. Wardener, Kalliany, Schurtter, Horák, Pfersmann, Gedeon, Galbrun, Gräser tábornokokat; a magyaroknál alig van két három tanult katona, minden katonai tudomány, készültség: a bécsujhelyi katonai akademiából került Czetz, s a vezérkari századosságból átlépett Toth Ágoston és Kis Sándornál volt; a többi főtiszt, mint b. Kemény Farkas, gr. Mikes Kelemen, Zsurmay, gr. Bethlen Gergely huszár törzstisztek, s b. Bánfi János, ki elébb Alexander gyalog,

később székelyhuszár főhadnagy, a fiatal Dobay, az ezredes fia, gyalogsági őrnagyok, kik e hadjáratban annyira feltüntek, csak személyes lovagiasságuk, oroszlányi bátorságuk által emelték ki magokat.

A császáriak tábora jól fegyverzett, pontosan betanitott, rendesen ellátott sereg volt, sorezredek s más rendes katonákból; a magyarok ujonczok, szerelés, gyakorlat nélkül; a tüzérség nem tud egyebet mint tölteni; a lovasságnál nem tudni, a ló gyakorlatlanabb vagy a legény. A kemény hidegben sem illő ruha, sem illő élelem.

A magyarok vezéri talentomairól szó se lehet, hol tanultak volna? A magyar embert a császári sergekben, legfelebb századosságig emelék; mig b. Puchner 80 éve daczára tapasztalt főparancsnok, s oldalán van a sok talentumu s Erdélyt, mint egykori székely ezredes, igen jól ismerő Gedeon. Bár köztök is megvolt a baj, mert a mint b. Puchner leveleiben irja: egyedül Gedeont használhatá, mert Schurtter, Pfersmann betegesek, Kalliany Erdélylyel ismeretlen, Galbrun, Gräser pedig a lázzadókhoz szitanak.

Bem, azon sebességgel, mi hadjáratát annyira jellemzi, az egész táboron szemlét tarta: Csucsán kezdé s Nagybányán végezte; s már dec. 13-ról tudósitja Kossuthot, hogy tiz napi itt mulatása után magát támadó helyzetbe tette. Somlyón kinevezé segédeit. Czetz őrnagyot alezredessé s táborkara főnökévé, Forrót őrnagygyá s iroda vezetőjévé tette; saját titkárául a később őrnagyi ranggal felruházott Kurz Antalt, eddig Brassóban lakott, de külföldi születésü történetbuvárunkat vette fel.

Nevezetes a beszéd, melylyel Bem tisztikarát Somlyón köszönté. „Uraim — szólt az öreg, — a kormány engem e sereg parancsnokául teljes hatalommal nevezett ki. Feltétlen engedelmességet kivánok, ki nem engedelmeskedik, főbe lövetem: azonban jutalmazni is tudni fogok . . .“ Ennyi volt a beszéd; Bem egész szellemét kiönté e kevés szavakban.

Igy fogott Bem missiójához, hazánk visszafoglalásához, s benne a nemzetiségek általa tervelt kibékitéséhez.

Elközelgett a nagy nap, dec. 18-ka, melyen her. Windischgrätz Magyarországot kilencz felöl rendelé megtámadtatni; az erdélyi császári sereg is ide tartozott.

B. Wardener kezdé meg a támadást dec. 17-én. Serge két részre volt osztva: egyik részét Losenau alezredes vezette Hunyad felöl, állott egy Siwkovich, két század Károly-Ferdinánd gyalogság, s 3 század lovasságból; a másik fele, Wardener jobbján, az Almás völgyén haladt, élén alezredes Urban, s alatta 9 század oláhhatárőr. Mindenikkel feles felkelt románság: Losenaut a hegyekröl Jank, Urbánt Buttyán D. praefect támogatá. Czéljok átkelni a Királyhágón, bejutni Nagyváradhoz Magyarországra.

A magyar tábor főparancsnoka e ponton Riczkó ezredes vala: Csucsát tartotta; a balszárny Kis-Sebesnél feküdt Dobayval; a jobb szárny a völgyben, melyen Urbán nyomult.

A csata dec. 18-án megkezdődött, ágyu, szurony tüzesen müködött. Az országut, a Körös és Sebes vize összefolyásától Csucsáig, vérrel festetett.

E napon, tul, a más völgyben Urban is támadott. Baumgarten, az előbb aranyosszéki székely-huszár kapitán, most őrnagy vezete serget ellene. Itt is keményen csatáztak. Maga a vezér székely huszárai élén, térdén kis golyó által átlövetett.

A csucsai völgyet Dobay szintén jól tartá. A XI. zászlóalj, itt lépe a dicsőség utjára. A csata közben könnyülovasok jöttek ataquirozni, homlokán gr. Saint-Quentin őrnagy: egy ágyura törtek; a XI. zászlóalj tüzet ad, s az őrnagy apró fegyver által elbukott. Ily változó szerencsével folyt a nap. Egyik derék őrnagyát veszté, a más derék alezredesét látta sebesülten.

A császáriak visszavonultak Kolozsvár felé, Riczkó dec. 24-én már Hunyadon volt.

Másnap a második vonalon, Sibónál, a Jablonczi ezredes osztályával Binder őrnagy támadott. Sibót báró Kemény Farkas őrnagy tartá, főleg a Tordáról kimenekült

fiatalsággal, kiknek egyrészét aztán Piski eltemette. Binder, Károly Ferd. s oláh határőri gyalogsággal jött, mintegy 15,000 felkelt oláhval, kiket Mikás vezetett, gyüszüsen, parasztruhába öltözve. Kemény és Kiss csapata elszántsággal védették magokat, mignem Czetz is megérkezett, szintén gr. Bethlen Gergely a Kossuthhuszársággal.

Másnap dec. 20 án a mieink támadtak, Szurdoknál. Heves tüzelés keletkezett; a Kossuthok kardra vették: a császáriaknak vissza kelle magokat vonni, Gorbó felé.

E csata nyereménye lőn, hogy a centrum Bemmel a Szamosvölgyén fel, magát összeköté.

Bem is megkezdé nyomulását, Nagybányáról. Néhány mértföldön békésen haladott; sehol senkit se talált. A császáriak Jablonczi ezredes alatt dec. 22-én Kápolnánál vártak reá; positiójok jó: előttök a falu, jobbjoknál meredek hegy, baljoknál a Szamos vize. A falunál fogadák Bemet; de visszavonák magokat a hegyormáni földnyilás mögé: keményen álltak. Bem a Szamos jegén serget küld oldalba, mire elhagyák a völgyet; lehuzódtak Bethlennek: Bem pedig a Dézst tartó császáriakat kiverve, 20-án a várost elfoglalta, s útat nyitott magának Kolozsvár felé.

Valami csodálatos vala ez ember szerencséje. A három vonalon három csatát áll: s im, diadalmasan halad a főváros felé. Dec. 25 én, karácson első napján, mikor róla senki se álmodnék, megjelenik Kolozsvár alatt. A kolozsvári fedezet alig lel időt, hogy Felek felé menekülhessen. A Károly-Ferdinándok podgyászos szekerei már zsákmányul estek. Az öreg b. Wardener, ki Kolozsvártt az oláhoknál felismert lovakat visszaparancsolta, maga is fut, s Enyedre érve szélhütést kapott, s pár nap mulva meghalt. A Kolozsváron felül állott csapatok a hegyeken futnak át. S Bem egy kardcsapás nélkül bevonul oda, hol az őt még nem várt magyarság alig hitt szemeinek; hol a megfáradt, kiéhezett, elrongyollott sereg végre megpihent. Soha Kolozsvárnak vidámabb karácsona nem volt. Épen ebédre érkeztek. Az Unio ünnepét ujra megülék, mert Magyarhon által látták magokat megszabadítva.

A vivmány nem csak az, hogy a főváros magyar kézbe esett, de egyszersmind az, hogy ez által a további működésre basis lőn nyerve, mert Kolozsvárral Erdély északnyugoti fele is megkerült. Hét nap előtt e sereg Erdélyen kivül állott, s most szülőföldén, a sok kivándorlott család ismét házi tüzhelyénél van. S másnap, dec. 26-án délben, Kis-Kapusnál, Riczkó előnyomuló serge a Bemével egyesült.

Karácson másodnapját egy jelenet is derité. A magyar sereg már Kolozsvártt tanyázott, midőn két cs. könnyülovas bevágtat Kolozsvárra, s a szállásmestert keresi: szállást akartak táboruknak. De ott termettek Kossuthaink, utolérék, s azon kötelességet kellé elválalniok, hogy gr. Mikest a székely zászlóaljjal, s Kossuthokkal oda kelle vezetniök, hol táboruk feküdt. Ugy volt, miként mondák, Papfalván, a szomszéd faluban négy század gyalogság s fél század könnyü lovasra találtak, kik fegyveröket azonnal letették.

Urban alezredes, a mint Kolozsvár elfoglalásáról értesült, a legnagyobb ügyességgel egy oldalmozdulattal Kolozsváron alól, Apahidánál, a várostól egy órányira, az nap estve melyen Bem beérkezett, egész táborával a Szamosan át bevágott a mezőségi hegyek közé, s ugy jutott Bethlenbe.

Bemnek nem tartozott szokásai közé, győzelmei után nagyokat pihenni. Munkához látott. A szervező szellemmel felruházott, egykori cs. vezérkari őrnagy Toth Ágostont alezredessé, s Kolozsvár és vidéke katonai parancsnokává tette, felhatalmazván, hogy ujonczot, hadszert teremtsen. A seregen szemlét tarta: s Czetz alezredest, a XI. XXXII. zászlóalj, egy osztály Kossuth-huszár, s ágyukkal Tordára inditá, hogy fedezze, s magát az aranyosszéki székelységgel összekösse; hol az XXXII. zászlóalj ujonczozásához fogott.

Miután dec. 27-én békitő kiáltványt intéze Erdély minden lakóihoz, melyben a multakra amnestiát igér: maga is kiindult Kolozsvárról.

Bem jó katona volt, de ábrándos politikus. Nem ismerte Erdély népei multját, jelenét, szenvedélyét: ily proclamatio

már késő volt e hazában. Az itteni nemzetek belebb márták már kezöket a vérbe, mintsem ily igéretnek higyjenek. Különösen az oláh, messzebb ámitotta volt magát, mintsem Dacoromaniáját koczkáztassa. A helyett hogy bejövetele vagy proclamatiója hirére fegyverét letegye, uj rablás, gyilkolás, égetéshez fogott. Marosujvár, Kocsárd s más népes magyar faluk egyszerre felgyujtatának, s benne a magyart lekonczolták.

Oly tényeket követtek el, hogy a gen. commandó is megsokalta, s dec. 26-ról proclamálá, hogy szünjön meg az oláhság a rablás és gyilkolástól, különben kénytelen lesz rögtöntörvényt hirdetni. De hogy hirdessen, néhány ezer fegyvertelen magyar életét még nem látta elégnek.

Mig Bem fellép s amnestiája hatását várja, Szeben felé foly a Dacoromania restauratiója. Küküllő-megyében, dec. 22-én tarták meg, a hivatalokat 12 oláh, három szász s öt magyarral kivánák betölteni. A beparancsolt magyar papok azon megjegyzéssel, hogy ők mindenbe beleegyeznek, azonnal ott hagyák. S oly fejetlenség állt elő, hogy Roth L., a szerencsétlen szász pap, mint itteni cs. biztos, kéntelen volt a gyülést eloszlatni. Sőt, hogy az románok ellenünk törő gondolkodása stadiumát jellemezzem, meg kell emlitenem azon gyülést, mit Szebenben a római császár vendéglő termében, dec. 28-án tartának. Elnöke volt Saguna püspök, katonai biztos altábornagy Pfersmann. Részt vett mintegy 200 egyén. E gyülés határozotakat hozott s terjeszte ő felsége elébe. A katonaság részéről aláirta altábornagy Pfersmann, Glanz Flórián haditikár s Klima alezredes; a románok részéről Saguna, mint elnök, Dunka Pál, Baricz György, Chamia J. mint jegyző. Maga Saguna vitte, s terjeszté az udvar elé.

Ezen petitio tette volna a Dacoromania chartáját. Kértek benne magoknak hivatalképességet egész Erdélyben, népességi számuk arányában; 65,000 szuronyos fegyvert, iskolákat, törvénytanszéket, akademiát; erdőt a nép számára; protestáltak az Unio ellen; kiindulási pontul kérik

a második osztrák alkotmányt igérő diplomát; kérik a gubernium felfüggesztését; nemzeti főnöket, addig a comité legyen permanens. Különösen kiemelték, hogy a román nép kárait a földesurak javaiból kárpótoltassák; oly nép kárait, mely e forradalomban csak nyert, de nem volt honnan veszítsen. Megtámadák a szászokat is, tiltakoztak a szászföld nevezet ellen, s királyföldnek kivánák e földet neveztetni; tiltakoztak azon vád ellen, mintha ők reactionariusok vagy republicanusok, vagy comunisták lennének.

Általában e petitióba annyi mindent felöleltek, mintha azt hitték volna, hogy Austria az ők kegyelmekből áll még, s hogy a dynastia oly szorult helyzetben van, hogy ha ők egyet kérnek, a felség kettőt ad.

Ily ábrándos fellegvárokat épite Erdély magyar vértől piros földére azon nemzet, mely ellen Bem tábornok az általános amnestia nemes fegyverével akart harczolni.

De térjünk vissza Bem táborához, kisérjük az öreget a csatatérre, az ő elemébe.

Kolozsvárt tölté karácson első és másod napját, a harmadikán serge élén haladt.

Kolozsvárt alezredes Toth Ágoston maradt, vele az LV. és általa Tasnádon alakitott XXXI. zászlóalj, s két ezer bihari és középszolnoki nemzetőr, egy század Kossuth, egy század székely-huszár, s 50 kolosvári önkéntes lovas, s négy hatfontos ágyu.

Számosujvárt és Désen is hagya fedezetet.

Ő pedig magával vitte a II. X. honvéd, a tordai önkéntes, a Sándorgyalogok harmadik zászlóalját és a bécsi legiót, egy osztály Kossuth, egy Koburg, egy Székely, s egy század Vilmos huszárt. S vive két hat fontos, s egy három fontos üteget, vagy is 18 ágyut.

Hol csak haladott, a magyarság fejét felemelte; a lefegyverzett nemzetőrségek ismét felfegyverzék magokat.

Igy ért Bem tábornok Bethlenhez, a császári északi tábor ellen. Dandár parancsnokok mellette gr. Mikes Kele-

men és Riczkó ezredesek, két fiatal ember, kik nem sokára csaknem egyszerre esnek el.

Bethlennél a Károly Ferdinánd gyalogság ezredese Jablonszky és alezredes Urbán várt Bemre, ki dec. 28-án ide érkezett.

Bethlen a Szamosvölgyében fekszik, az országutban, mely Kolosvárról Bukovinába vezet. A falu felett két felől hegyek: előtte a Szamos, rajta 120 lépesnyi hosszu hid.

Dec. 29-én korán reggel Bem megkezdé ágyuzását. Nincs mit e csatában leirnom; hasonlitott Bem legtöbb csatáihoz. Négy óráig a legborzasztóbban ágyuztatott: ekkor szuronyt szegeztetett s a császáriakat visszanyomta.

Futását a császári tábor, mi mintegy 4000 főből állhata, két völgyön folytatá. Binder százados azon völgyen mene fel, mely Naszódhoz visz, Urbán, kinek Jablonszki — lába elfogyása miatt — a vezényletet átadta, még tovább folytatá utját a fő uton Beszterce felé. Binder nyomát Riczkó, az Urbánét maga Bem követte.

Dec. 31-én a két ellenséges tábor egymással ismét szembe nézett. Binder Naszod, Urbán Beszterce városa előtt várta be a magyart. A csata története itt is annyi, hogy az ágyu megdördült, de a szurony elnémitá, s Bem Besztercének, Riczkó Naszodnak ura lett. S a császáriak nyomultak kifelé a hazából Bukovina felé.

Naszod, az Urbán fészke, mint a II. oláh ezred stabhelye, honnan a pazsurák osztatának, s hová a magyarok kötözve hordatának: a győzelmes nép dühének áldozata lett. Urbán tiszti szállása több tiszti szállásokkal leégettetett. S 12 ágyu, 7 mázsa lőpor s több fegyver jött birtokukba. Binder százados a kis-ilvai völgyön Bukovinába menekült, azonban az Urbán ezredi pénztárát, 80,000 ftot huszasokban magával vitte.

Beszterce pedig, ámbár szász és reactionarius város, nem bántatott; hanem általános amnestiában részesült. Mit Beszterce azzal köszönt meg — később — hogy tornyából Bemre lőtt s mellőle segédét lelővé.

Nem sok öröm, mert a megijedt gen. commando ugyanez

nap dec. 31-én a szász és román főnököket Szebenben összehitta, s okmányt iratott alá, mely mellett a két nemzet az Oláhhonban fekvő muszka sereget behitta.

Legszomorubb volt Pest helyzete. Hg Windisgrätz közeledett: a képviselőház a szilvester-estét együtt töltié, futása szervezésével foglalkozott; kimondák, hogy Pestet feladják, a kormány és képviselőház Debreczenbe huzodik. S még azon éjjen a futás megkezdődött.

Ily gyászos helyzetben találta Erdélyt 1848 alkonya. Forradalomban az országot, melyet ez év hajnala legmélyebb szunyadozásban talált. Forradalomban, de nem lázzadásban. Forradalma nem királya V. Ferdinánd ellen volt, ki törvényeit megszentesité: hanem azok ellen, kik szuronynyal támogaták a magyart kiirtani akaró nemzetiségeket.

A gyászos év alkonyán itt állt a két ellenséges tábor, kivont karddal, szemben egymással. A két tábor meglátszott osztozva lenni a haza földében. A forradalmárok birták a székely földet, mi Erdélynek $1/5$-e; a császáriak birák a hason nagyságu szászföldet; a magyar megyék felett, mi Erdély $3/5$-ét teszi, a két tábor megosztozott. De nem csak a földet, a föld népét is két részre látjuk szakadva. A magyarság a forradalmárokkal tart, vele a székelység; s igy a forradalmi 10,000-nyi sereg mintegy 700—800,000 ember rokonszenvére támaszkodik. A császáriak 15,000-nyi sergével ott müködik az állitólagos 195,000 felkelt román s 40,000 szász nemzetőr. Igy szakadt ketté a haza szive.

Végzetes lesz emlékezeted örökre — 1848. Mennyi családnak hozál gyászt. Mi kevés család ülheté otthon karácsonát, s alig volt abból is egy, melyből valaki ne hiányzott volna. Soha ennyi köny, ennyi vér ok nélkül nem ömölt. Ha a szivek a siron tul is éreznének: jaj volna azon sziveknek, melyek Bécsben a szent Loretto kapolnában ezüstben temetkeztek.

Vérrel irtad emlékedet fel, emlékezetes év. Frankhonból köztársaságot alkotál, Olaszországból, Magyarhonból csatatért, Berlinből, Bécsből, Prágából s több nagy városokból csatapiaczot teremtél. Felhozád a szabadság napját s vér-

rel borítád el ujból azt. Hat fejdelmet sujtál le trónjáról, hármat temetél el; s két uj fejdelmet léptetél trónra. A nyolczadik trónra bár nem király, hanem köztársasági elnök ült, mintegy franczia lap jóslólag megjegyzé : a népfenség dec. 20-kán Napoleon Lajos részére leköszöntött.

Igy hajtók le fejünket az év utolsó estvéjén.

1849.

XI.

Bem a Székelyföldre ér.

(Jan. 1—13.)

— Pest feladása. Bem Borgónál a császáriakat kiveri. Háromszék magatartása. Az árapataki pacificatio. Szászváros sarczoltatása. Enyed elpusztulása. —

Az ujév első reggele az egész országban Pestre nézve volt a legszomorubb, a megelőzött esti ülésben a képviselő ház kimondá, hogy Debreczenbe kell vonulni : az ujév reggelén tehát az országgyülés és kormány, a roppant hideg daczára, futott. A ministerium levéltára, a nemzeti muzeum kincsei, a királyi korona jelvényei, a bankjegy sajtók, szóval minden, mi a nemzet előtt drága és becses volt, Szolnokig vaspályán, azontúl szekerek táborain repíttetett Debreczen felé. E szivrázó jelenetet látni kellett, toll le nem irhatja. Pest üresen maradt, mert férfiak menekültek, mivel fejöket félték, a fiatalság futott, mivel besoroztatástól tartott.

Nagy volt a rémület, mert h. Windischgrätz, a hozzá alkudozni küldött országos követeket, milyenek gróf Batthyáni Lajos ministerelnök, Deák Ferencz igazságügyminister, b. Perényi Zsigmond felsőházi alelnök — alkudozás helyett, letartoztatta. S a két ellenséges tábor már oly szembe jött, hogy Perczel és Jellachich között jan. 2-án Mórnál csatára került, mit azonban Perczel elvesztett, s következése lőn, hogy a hadi tanács Pest feladását elhatározta, Görgei a Bányavárosoknak indult s a császáriak jan. 5-én Pestre bevonultak....

Bemet az ujév Beszterczén találta, s háta megett egy nagy tér maradt, melyen az erdélyi kormány magát szervezhette. Középpontja a felszabaditott Kolozsvár. Élén Beöthy Ödön, bihari főispán, országos fő-kormánybiztos, ki mindjárt jan. 2-kán oly határozottan lépett fel, hogy az erdélyi kir. főkormányszéket, melynek tagjai a főkormányzó és helyébe nevezet elnök nélkül, az Unio és ministeri kormány daczára is kormányozni akartak: teljesen megszüntette, a főkormányszék irodáit bezáratta, s kulcsait magához vitette; egyedül a levéltárt hagyta nyitva. Az Unio-bizottmány tagjaiból maga mellé tanácsadókat vett fel s azokkal kezdett kormányozni.

Hogy a vagyon és személy-bátorságot helyreállitsa, jan. 6-kán kiadta azon rendeletét, mely a Magyarhonban már megkezdett vadászzászlóaljak toborzását itt is megkezdeté, feladatokul tüzvén, hogy az oláhok által elrablott vagyon visszaszerzésére s az egyes magyar helységek oláhok elleni védelmére kezet nyujtsanak. Itt veszik kezdetöket az erdélyi vadász zászlóaljak, mi egyébiránt a szászok közt Szebenben már életbe volt léptetve.

Bem, mielőtt Beszterczéről tovább lépne, a határszélekre szoritott császáriak teljes kiüzését vette czélba. Riczkó ezredest, a meghóditott Besztercze vidék főparancsnokává nevezé, egy zászlóalj Sándor-gyalogot s egy osztály Koburg-huszárt s néhány ágyut hagyott neki; s azzal serege többi részét uj csatákra vezette.

A császáriak, Urbán alezredes vezetése mellett Beszterczétől pár órára, Tihuczánál kemény állást vettek. Hátok megett Bukovina feküdt már, jobbjokon és baljokon magas hegyek, egykor fenyves erdők. Legalább a katonai becsületnek eleget akartak tenni, mert a katonaság már le volt hangolva s a velök menekülő praefectek láncsásaiktól teljesen el valának hagyatva.

Bem jan. 3-án indult ki ellenök. Tihuczánál órákig tartó csata fejlett ki, mignem a honvédek a hegyek élén hátba

kerültek s a császáriakat elhuzódásra kényszeriték. S ezzel az északi sereg Erdélyből teljesen kiszorult.

Bem oly közel hazája határihoz, lelke vezér ábrándjának, hogy édes hazájára is hasson, ellent nem állhatott, s be kivánt csapni Bukovinába. Miután azonban tisztei, kik mindannyi Antaeus, csak addig hitték magokat győzhetetlennek, mig hazájok földét lábuk alatt érzik, ellent mondani látszottak; tetszésökre bizá tehát, hogy a kik önkéntesen kivánnak menni, azok kövessék. Néhány századot magához vett, s azzal utánok rontott, s oly sebesen üzé őket, hogy a seregnek — miként a gallicziai gen. commando jelenté — 12 uj lovat kellé adni s 119 rokkantat mással kellett pótolnia.

Votra-Dornától megtért, Borgó-Marosényben a határszoros őrzésére hat ágyut s fedezetet hagyott, s azzal Beszterczére vonult, hol a legénységnek egy havi dijpótlékot osztatott; s idejét látta, hogy husz napi hidegbeni táborozás s fárasztó csatázás után sergének kevés pihenést hagyjon.

E szerint Besztercze és Naszod-vidékének ura lőn. Képzelt missiójára gondolt: mint idegen és szláv eredetü azon hitben élt, hogy az erdélyi nemzetiségek kibékitése neki könnyen fog sikerülni. Környezetét megalakitá; maga mellé 200 főnyi őrcsapatot állitott, mely csatáiban kisérje; egy katonai intézkedő bizottmányt szervezett, melynek elnökévé gr. Mikes Kelemen Kossuth-huszár ezredest nevezé, s a mint fellépéséből látjuk, országos hatásu akart lenni, s czélba volt véve, hogy az erdélyi főkormányszék működését pótolja; azonban, miután Beöthy Ödön a kormányt egészen kezéhez vette, ugy látszik e bizottmányt megszüntette.

Mindjárt kezdetben, Beszterczéről jan. 6-ról rendeletet bocsátottak ki, mely közbocsánat igéret mellett felszólitá a népet, tegye le fegyverét, térjen haza; különben, ha fegyveresen találják, hadi törvényszék lesz jutalma; a besztercze-vidéki katonai parancsnok mellé három polgári biztost rendelt, s Besztercze és Naszod-vidékére 100,000 pfrt hadi költséget vetett . . . s kezdődött e vidék szervezése.

Mig az északnyugoti részeken ezek merültek fel, Erdély délkeleti felében forradalmunk történetében páratlan jelenetek folytak le. A két forradalmi tábor alig állt egymástól 15 mértföldre, s a nélkül harczolt, hogy egymásról legkevesebb tudomása lett volna, a császáriak a hon kétfelét oly hermetice eltudták egymástól zárni.

Bem Beszterczén volt már s Háromszék Bemnek még nevét sem hallotta; Gedeon altábornagy hadosztálya mellé dec. 18-án Schurtter tábornok dandára is Brassóba érkezett s ez által 1 zászlóalj Sivkovich, 3 zászlóalj Parma, 1 zászlóalj oláh határőr, két század könnyülovas s egy 6 fontos üteggel erősödött a székelyföldre betörni akaró császári sereg, s azzal Háromszék bevétele tervbe vétetett.

Dec. 24-én Hidvégnél már csatát intéznek, s ezt Zsombori ezredes elvesztette; mi az egész Háromszéket a legnagyobb aggodalomba ejtette, s a székelyeket Gedeon altábornagygyali egyezkedésre kényszerité. A sereg felbomlás pontján állt. Háromszék hemzsegett az ide menekültek sokaságától, kik ez által magokat veszélybe döntve láták. E sorok irója is, mint egyik köröztetett, többed magával Moldvába, Bákóba vette magát: itt hallók először V. Ferdinánd lemondását s Bem Erdélybe törését; visszafordulánk s a hirt meghozók, mi egészen uj hangulatot idézett elő.

Ez alatt, dec. 28-án, már létre jött volt az ugynevezett árapataki szerződés, melyet Háromszék pacificatiója czim alatt Brassóban jan. 2-kán következő pontokban cseréltek ki: A háromszéki volt székely katonaság fegyverszünetre lép, de fegyverét le nem teszi; idegen fegyveres népet határaiba be nem bocsát; Gedeon Háromszék területén senkit el nem fogattat: ezzel szemben igérték, hogy a Kossuth-huszárok és önkéntesek lovát, fegyverét s az ágyukat kiadják, s az esküt a szék Ferencz József hűségére leteszi . . . E szerint, a császáriak, mig mindenütt feltétlen megadást követeltek, egyedül Háromszékért tettek kivételt.

A vezérek egyezkedtek ugyan, de a csapatok s csapat vezérek, mint hadnagy Sárosi Ferencz erről mitsem akartak tudni;

következése lőn, hogy a kiigért fegyvereket ki nem adák; s mire meghallák, hogy Erdővidéknek Háromszékhez tartozó részére fegyveres nép lopódzott be s a vashámorokat, melyeken ágyuit önteté, összerombolák: jan. 5-én, mely nap Zsombori Sándor ezredes vezérlete alatt az egykori határőri főtisztek Brassóban az esküt Gedeon altábornagy kezébe letették: a szászföldre rontottak, s hogy hámoraikért elégtételt vegyenek, Hermánt szuronynyal bevették s felprédálták.

Igy mentek a dolgok, s Gedeon altábornagynak szemet kellett hunynia, mert dandára egy részét b. Puchner már magához vonta; s megelégedett azzal, hogy jan. 7-én Háromszék katonaságot viselt 86 faluja nagy részéből, két-két ötven éven felüli öreg székely Brassóba ment, s az esküt a nép részéről letette.

A béke pontjai a széktől is esküt kivántak. Erre nézve jan. 10-ére a 48-ki törvények nyomán szokásba jött bizottmányi gyülést Sepsi-Szent-Györgyre kihirdeték. Máskor e gyülések, mint a melyek a régi márkális székeket helyettesiték, népesek voltak, most kevesen jelentek meg s azoknak is egészen uj dolog volt mire megérték, hogy esküt kell letenni. A többség vonakodott; a főkirálybiró, P. Horváth Albert azon kijelentésére, hogy különben öt felől fog e szék egész erővel megtámadtatni, végre is reá hajlott a többség. S igy, mig egyrésze az esküt mondta: a másrész a brassai „Wochenblatt" egy számát körözteté, melyben Bem bejötte s Kolozsávárig nyomulása foglaltatott. Ez volt az első nyomtatott hir, mely Bemről Háromszékbe jött; de ezt is meggyengité azon hozzá ragasztott közlemény, miszerint Bem serge nem szabaditó sereg, hanem h. Windischgrätztől Magyarhon egész területe el levén foglalva, mint töredék, csak menedéket jött keresni Erdély hegyei között.

Igy tartá magát Háromszék két hónapon át a császáriak, egy sereg ágyu s landsturm ellenében, mig a székelyföld több székein lándzsás had ült: Marosszéken Klokocsán őrnagy, Udvarhelyszéken Heydte kapitány uralkodott, mig Csikot a császáriakkal tartó ezredesök Dorschner tartá semleges helyzetben. Bántatlanul maradt területe, mig M.-Vásárhelytt a

várbeli reform. templom raktárrá, a ferencziek zárdája istállóvá; Udvarhelytt az iskolák lándsások laktanyájává lett. Háromszék erélye, vezérei s kormánybiztosai ovatos politikája kivitte azt, hogy földére be nem törtek; mely szerencsével Erdélyben még csak Aranyosszék négy szomszédos falva, Rákos, Várfalva, Kövend és Bágyon dicsekedhetett.

Igy találta Bem a székelyföldet.

Mig Háromszék igy tartja magát, s Bem a Székelyföld felé halad, s Czecz alezredes a XI. zászlóaljjal, 4 ágyu s lovassággal Tordáig, illetőleg Aranyosszékig elényomult: a császáriaktól tartott többi területen nagyszerü ellenlépések merültek fel. B. Puchner hiveinek jan. 6-káról a birodalmi egység s nemzeti egyenjogositás bekövetkezését proclamálja, Erdély alkotmányos népeit a despotismusra vezető Gesammtmonarchia, csendesen germanisaló Gleichberechtigung s mi ezeknek következése, a földönfutó democratiával szövetkezett bureaucratia áldásaival édesgeté. A szászok, kik azt hitték, hogy Erdély ezredéves történeti multját s századokon át alkotott térképét egy szuronydöfés megsemmisitheti: szintén jan. 6-ról már a biztosokat is kiküldék, hogy a már meghóditottnak hitt Kolozs, Torda, Doboka-megyei szász helységeket Besztercze vidékhez, a Küküllő megyei 13 szász és oláh lakta falut pedig Segesvár és Medgyesszékhez csatolják.

De mindez csekélység az oláhok fellépésehez képest. Ezek szászot és magyart egyaránt megkezdettek támadni; a támadást Popovics Dénes, Szászsebes táji praefect kezdette meg, ki jan. 5-én, mint valami hóditó Szászvárosra rontott, s egy papirosról a következő plajbászolt feltételeket olvasta fel: a város fizessen neki hadisarczot; 24 óra alatt minden földesur menjen haza; s mig ezek teljesülnek, a város adjon 12 kezest. Kirchner királybiró a kezesek adásának merőben ellenszegült, ellenben a hadisarcz felhajtásához hozzá kezdett,

s egyedül az Algyógyról ide menekült gr. Kún Farkas 2000 frt hozott. Azonban mig a sarczolás folyt, Szebent a futár megjárta, megérkezett a roszaló parancs, s a már 9000 egynéhány forintot zsebre rakott s kiindult Popovicsnak utána mentek, s a general commando rendeletére a pénzt tőle elvették.

E fellépés még csak irgalom ahhoz képest, mit Axente praefect tábora Enyed környékén elkövetett. A havasokról leözönlött románok a Maros terét elöntötték. A hegyaljai magyar helységeket megszálták; Földvárt, Vörösmartot felégették, s akkor Enyednek, alsó fejérmegye középpontjának rontottak.

Elbeszélésünk Enyed romlása leirásához ért, e városéhoz, mely Erdély egyik legnevezetesebb pontja, s melyet a tatárok 1658-ban, az osztrákok 1704-ben szintén feldultak volt. Most az első láncsás csapat jan. 8-án hétfőn délután mutatkozott; két tribun bement, felszólitá a várost, hogy tegye le fegyverét s 16,000 ember részére csináljanak szállást. Fedezet benne semmi, a császáriak pár nap előtt kivonultak belőle: a mi fegyverök volt még, azt is kiadák. Szürkület felé elterjedt a hír, hogy az éjen a várost felfogják gyujtani. A borzasztó hirre a városi hadnagy a musinai papból alpraefectté lett Prodánhoz megy; Prodán a hirt koholmánynak állitá, s azon izenettel bocsátotta vissza, hogy csak alugyanak békével, mert egy román sem megy be, s felkérte, hogy ezt hirdettessék ki. De minő ébredés! Prodán tábora, Musina felől a várost megrohanta. Az első álom édes mámorából fáklyával gyujtott házak vakitó világa s a menekülők lövöldöztetése ébreszté fel őket. Lőn borzasztó zavar és jajgatás. A város több helyen égett. A megrémült lakosság ruhátlanul fut, csakhogy az égő utczák lángja közől menekülljön. De a lángözön, a hó és holdvilág mintegy nappallá változtatá Enyed utczáit, s a futókat még csak az éji homály sem fedezé. Axente a csombordi hegyről nézte s felszólitá Losenau ezredest, hogy eloltására katonaságot küldjön.

Borzasztó jelenet. Gyermek, nő, öreg és ifju személyválogatás nélkül bukik. Egy nyugalmazott császári kapitány,

diszöltönyében, a lutheranus pap ornatusában lépett eleibek: nem vala kegyelem. A sz. Ferencziek zárdája tömve lőn néppel, elébe feszület és pap állott, a golyó még ide is elhatott.

Jan. 9-én félszázad honvéd indult Tordáról feléjek, de a lángot látva, az is visszatért; ugy érkezett aztán jan. 11-én estve meg egy század s 25 Kossuth-huszár és nemzetőrök. A szerencsétlen város az nap magától kialudt volt, de még füstölgött. A honvédekkel egy sereg férfi tért vala meg, felkeresni elvesztett kedveseit, s ki irhatja le az örjöngést, mikor házuk hamvában élettelen lelték fel családjukat. Az érkezett segély, az egyes rablókat üzve, bejárta az utczákat: elé magyarok, kik elbúva vagytok! kiáltozák; de sokan cselnek véve, most is rejtőzve maradtak ... Egy óránál tovább a veszélyes positiot, nem tarthaták ... Két nap hamuba dönté a virágzó várost ugy, hogy alig maradt meg 20—30 háza. Leégett a híres reformatus kolégyom, le 25—30,000 darabra menő becses könyvtára, kézirattára, s becses muzeuma, gazdag érem- és ásvány-gyüjteménye, rablók és lángok martaléka lőn. Kik menekülhettek, azok Tordára, Felenyed, Ujfalu, Csombordra futottak. De a roppant hideg sokakat az utban megfagylala. Más része, mintegy 1200 polgár az erdőkre menekült, hol farügygyel táplálkozott, mig jan. 16-án b. Kemény István, alsófejéri főispán, gr. Toldy Lajos, Paget János, b. Wesselényi Ferencz, Szilvási Miklós s néhány főur, mint e végre alakult lovas csapat, Pereczi százados vezérlete alatt őket leszabaditák, s az aranyosszéki nemzetőrök közreműködésével Tordára, Kolozsvárra szálliták.

A borzasztó esetet Szász Károly adta elő a képviselő háznak s segélyül a honvédelmi bizottmány 100,000 pengőt utalványozott.

Honnan jön Prodánnak e borzasztó gondolatja, titok maradt. Annyi bizonyos, hogy a császáriak Kolozsváron kivül Enyedet, Tordát, Aranyos és Háromszéket nézék a forradalom fészkének. Mindazáltal, hogy ily rombolás nem volt czél, mutatja az, hogy Puchner Prodánt befogatta s Fejérvárra záratta; s mutatja az, hogy b. Puchner rendelkezett Pro-

dánhoz, hogy Tordát meg ne gyujtsa, mert sóvágó város, s császári raktárok helye, s nem lehet a raktárokat kiürittetni.

Jan. 14-én Bálint Simon, verespataki pap praefectsége alatt álló egy más csapat Járát égeté le, s pusztitá el aranybányait.

Ily jelenetek közt érkezett Bem jan. 13-án Marosvásárhelyre s köté magát össze a székelyfölddel.

XII.

Szeben első ostroma.

(Jan. 14—31.)

— Bem Vásárhelyről kiindul. A császári dandárok várják. A gálfalvi csata. Medgyest beveszi. Szebent megtámadja, csatát veszt. A szelindeki csata. Vizaknára húzodik.

Kezdődik Bem hadjáratának harmadik cyclusa, mely Szebenben akart végződni.

Bem Beszterczéről kiindulva, Szász-Régenen át, jan. 13-án 18 ágyuval M. Vásárhelyre érkezett, honnan a helyőrség várparancsnok Augusz ezredessel már (jan. 11.) eltávozott vala. Oly nevezetes ponthoz ért, mikép távol sem gondolta, hogy véres csata nélkül juthat hozzája. Nem hitte, hogy b. Puchner Vásárhelyt, mely Fejérvár után legfontosabb kiindulási pont lett volna, ott hagyja: s sergét s katonai hirnevét a szász föld védelmének feláldozza. Bem, miután Vásárhelyt megkapta, b. Puchner kártyájába látott s az ügy megvala nyerve.

Bem, mielőtt a szász földnek indult volna, egyik fősegélyforrása, a székelyföld megtisztitását s szervezését tüzte komoly czéljául. A nép felkeltésére embereket küldött szerte, kik őket egyszersmind bejöveteléről is értesitsék. Hogy a rendet annál hamarább helyreállitsa, a székely székeket katonai kormány alá rendelte. Jan. 14-kéről Dorschner csiki ezredest, mint a ki az agyagfalvi gyülésen a magyar alkotmányra megesküdt s esküjét megszegte, az ezredességből letette, hadi-

törvényszék elé idézte: s helyébe, — ki ép az idézés napján Csikszeredát oda hagyta, — a csiki születésü Gál Sándort nevezte ezredessé.

M. Vásárhelytt katonai főparancsnokul Forró Elek ezredes maradt, ki a melléje állitott gr. Teleky Elek és Biró Mihály marosszéki kormánybiztosokkal, jan. 17-én a hadi lábot proclamálta. Azonnal ujonczozáshoz fogtak, s mint müködésök első eredménye tünik fel az, hogy a Jenei József őrnagysága alatt jan. 21-én, az első itteni vadászzászlóaljat már fel is esketék.

Mig ezek folytak, Bem Szebennek indult. Itt már nehezebb feladatra talált: a császári összes sereg lánczozatán kelle keresztül törnie. Kalliáni tábornok 10 ágyuval Medgyesen, Losenau alezredes hat ágyuval, ezzel összeköttetésben Mihálczfalvánál, Axente praefect a Maros balpartját, védőleg Csombordnál, Csernovicz százados Dévánál foglalt állást, mig Gedeon altábornagy Brassóból kihozott dandárával, 8 ágyuval Segesvár mellett Szászkézden állt, s az egész vezérletét b. Puchner, Erdély főhadi kormányzója személyesen vezette.

Bem Vásárhelyről lett kiindulása napján, jan. 17-én, a mint a Kis-Küküllő terére ért, b. Puchnert Kalliáni dandárával Gálfalvanál találta, utját akarták állani; a Gálfalván inneni füzesekbe voltak felállítva. Bem b. Puchnerrel itt találkozott először, Szebentől mintegy 10 mértföldre, a szász és magyar föld határánál. A csata megkezdődött. Apró fegyver nem szólt, de annál keményebb volt az ágyuzás. A császáriak végre is feladták a tért, elhuzódtak, még pedig oly sebesen, hogy az üldöző sereg előcsapatát Bem és kisérete képezé. Azonban, Szőkefalvánál Hepperger könnyü lovassági hadnagy osztályával egész véletlen megrohanta; már veszélyben volt Bem élete, mire gr. Lázár Albert, nemzetőri őrnagy, a merész hadnagy fején halálos sebet ejtett; gr. Teleki Sándor, Kis Sándor s mások előrohantak, s a könnyü lovasokat szétszórák. — Erre a császáriak Szőkefalván s a nagyrészt leégetett Borzáson át becsaptak a hegyek közé, s Medgyest hátrahagyva, Asszonyfalváig meg sem álltak.

A császáriak a gen. comm. jelentése szerint 30 halottat, 15 sebesültet vesztének, kik között 10 könnyü lovas s Somogyi gránátos főhadnagy; a magyarok 9 sebesült s két halottról emlékeztek, kiknek egyike a még ifju Komáromi Sándor. Eredménye lőn, hogy Bem jan. 18-án Medgyesre minden további ellentállás nélkül bevonult, s két ágyu, 800 fegyver s feles élelmiszer birtokába jutott.

Jan. 18-án b. Puchner már Szebenben volt, a pénztárokat a verestoronyi utzsoros felé inditá, mi Szebent teljesen leverte. Bem jan. 19-én Szelindekig nyomult s jelenté, hogy Puchner fut, mint futott Wardener és Urbán, s vesztése, futása a mieinket lelkesiti, az övéit demoralizalja.

Másrészről Puchner is tollat ragadott, Losenau és Gedeon dandárát Szebenhez rendelé, s kiáltványt bocsáta közre, melyben a kislelkűeket megfeddé, Szebent Windischgrätz, Schlick és Urbánnal biztatá s felszólitá a hű szász és román népet a császáriak segélyére; annyival inkább, mert ügyök — mit folyvást gute Sachenak czimeztek — oct. 18-kán ötvenszer roszabbul állt s most miért félnének.

B. Bruckenthal Sámuel, a szebeni nemzetőrség parancsnoka is tollat ragadott: jelenti, mikép sergünk, melyet Magyarhonból kiszoritott seregnek nevezett, Medgyesig jött; felszólitja csapatát, mig a segély megjőne, legyenek ügyelettel; figyelmezteté, hogy a mint Bemet Szeben alatt meglátják, egyet lövet s arra fegyverkezzenek, s mire Szebennek tart, két ágyu lövést tétet s arra fegyverzétten a piaczra gyüljenek.

E bátoritásokra szükség is volt, mert a kik tehették vagy futottak, vagy utkészen állának. A román comite oly sebesen állt odább, hogy oly iratokat hagya asztalán, mint az oláhhoni Muntyán Majorescoét Pestről, melyben a szerinte kevély magyarok kiirtását tanácsolá . . .

A székelyektől fenyegetett Brassó sem volt kevesebb rémülésben. A feketesárga zászlókat behuzák; a székelyekhez követséget indítottak, mely kijelentse, miszerint Brassó a magyarokkal tart . . . Schurtter tábornok Brassót elhagyá sergével, s hogy ha kell Oláhországba menekülhessen: Törcsvárra

vonult; s miként a „Wochenblatt“ megjegyzé, az oláh nagyok Brassóból, a már itt felállitott praefecturájokkal együtt Bem hirére ugy eltüntek, hogy sárga gallért nem lehetett többé látni.

Ily előzmények közt következett be Szeben megtámadása. Bem, hogy annál biztosabb legyen, a Tordán álló Czecz alezredesnek rendelkezett, hogy elényomuljon. Könnyü volt már, mert a császári sergek Szebennél valának öszpontosítva. Mindazáltal Czecznek, ki Tordáról jan. 17-én indult ki, naponkint 18—20 órai utat kelle tennie, Balásfalván jan. 19. román felkelést kelle szétszórnia, s ugy érkezett jan. 20-án késő éjjel Vizaknára.

Bem Szelindekről az nap estvéjén szintén Nagycsürre nyomult; s megérkeztét Czecznek ágyuval adá tudtára, mire azonban Czecz helyett Szeben ágyui feleltek.

Szeben, mint a mely jókora térből kiemelkedett halmon fekszik, mint a melynek régi kőfala palissádokkal ki volt egészítve, melynek sánczain 24 ágyu, s mely előtt b. Puchner 7000 gyalog, 1200 lovas, 4000 nemzetőr, felkelt nép s 30 mozgó ágyuval állt: bár mily ostromló seregnek is dolgot adott volna, s mennyivel inkább Bemnek, ki Czecz seregével együtt csak 6000 gyalogot, hat század lovasságot s 28 ágyut hozott ellene.

Bem jan. 21-én, reggel 7 órakor Szeben alatt volt. Azonban ott voltak a császáriak is, kik az egész éjjet kün töltötték. A balszárnyon, szemben Czeczczel, kilencz ágyuval Losenau ezredes a vizaknai utat fedezte; a kőzépet 4 tizenkét s 4 háromfontos ágyuval Kalliáni tábornok foglalta el; a jobbszárnyon Riebel Károly őrnagy; mögöttük sánczba vert ágyuk, s feles tartalék. A vezényletet b. Puchner vitte, ki Teutsch őrnagy s tüzérparancsnok Niederau századossal a tizenkét fontosok megett foglalt helyet.

Bem három felől nyomult. Jobbszárnyát Czecz — félreértések miatt — Vizaknán késő osztálya képezé, balszárnyával Kiss alezredes Szent-Erzsébet felől jött, a közép gr. Mikes Kelemen ezredes s gr. Bethlen Gergely őrnagy alatt az országuton haladt. A völgyet sürü köd fedé, egymás állását ki nem veheték. A mint a várostól ezer lépésre a hidhoz értek, Bem

ágyukat vonatott elő s köszönté elleneit: mire a 12 fontosok s sánczi ágyuk azonnal megdördültek, s Bem mellől gróf Mikes Kelemen lovas ezredes s Térey főhadnagy azonnal elesett, több tiszt megsebesült, gr. Teleki Sándor alól lovát ellőtték.

Erre Bem pár száz lépést visszahuzódott, s az ágyuk mindkét részről menydörögni kezdettek, mi alatt Bem a székelyek és a bécsi legióval a sánczok bevevésére kisérleteket tétetett. Tizenegy óra tájt már öt ágyunk demontirozva volt s a havat mindenfelé vér boritá, a mikor Bem parancsot adott a visszavonulásra, mert a császáriak balszárnya oly erővel tört elő, hogy feltartása nagy áldozatokba került. A lelkes, fiatal gróf Eszterházi Kálmán e ponton veszté jobbját, ágyugolyó által.

Azonban épen e perczben, a mint a köd felszálni kezdett, pillanták meg Czecz érkező osztályát. A lelkes XI. zászlóalj Inczédi Samu, a XXXI. Dobai József tüzes őrnagyaik alatt előtörnek, a sereg zöme üldözését megzavarják; Bem ujra positiót vesz, a csata ismét oly erőre kapott, hogy átment délutánra; s ha a kifárasztott s meggyérített legénységet ágyutöltés hiányában vezérei szuronyra vehetik — e nap, melyen a szászoknak Olmützben a birodalmi gyülésben hely engedtetett s b. Geringer a szászokhoz a Gesammtmonarchia alapján szervező biztosul kijelöltetett — Szebennek keserü napja lett volna. Igy Czecz az ismételt rohamra Ladamos felé vette utját; Bem pedig Losenau ezredes üldöző dandára előtt ágyuival folyvást ujabb meg ujabb positiót vett, mignem estve 8 órakor Szelindeken Szebentől két mértföldre állapodhatott meg.

Véres ütközet volt: 57 magyar csatatéren maradt; az említett elesteken kivül Grabicza és b. Messena őrnagy megsebesült, ugy szintén Kropf, bécsi legióbeli, ki miután a szebeni kórházban magához jött, kötelékét leszaggatván, halálra vérzett. De a császáriak is 94 halott, 121 sebesült s több tiszt elesését jelenték, milyenek Pap dragonyos, Braunmiller bianchi százados. Ők 1020 ágyulövést tettek. Nekünk 5 ágyunk, 4 készletes szekerünk odaveszett; de mégis meg volt eredménye, mert a sereg vezéréhez s önmagához bizalmat kapott. Mi a lel-

kesedés legmagasb fokát érte el az által, hogy a midőn kifáradt sergével Szelindekre ért, a legénységnek szállásolást s a lovasságnak lekantározást rendel, mikor halják, hogy Losenau ezredes már kanyarog be a hegyen utánok. Azonban Bem maga őrködött. Ágyuit a falu déli végén a postamester kertjében rejté el, s mire Losenau egész diadalérzettel ágyulövésre közeledett : Bem már kiszegzett ágyuiból maga kezével kartácsokat bocsát. Elég! szólt, s azzal tisztei bámulatára szobájába vonult. Elég volt; az ellenség, mely csak lovasságból állott, azonnal visszafordult.

Szelindeken megpihent, Czecz is ide érkezett s más sergeket is várt : mert jan. 22-én Gedeon dandára is Szebenbe ért. A Magyarhonból magával hozott, több hónap óta táborozó háromszéki zászlóaljbeli, székelységet, helyőkbe Gál Sándor alatt másokat remélve, innen jan. 23-án hazabocsátá. Másnap, jan. 24-én ebéd után azon kellemetlen hir lepé meg, hogy az ellen két felőlről támad. Ugy volt, a császáriak zöme Kalliani alatt Nagycsűr, jobbszárnya Kleiser őrnagy alatt Balásfalva, balszárnya Riebel őrnagy alatt Vizakna felől nyomult ellene, hogy bekerítsék, elfogják. Bem sergét kétfelé osztá s a csatát mind a két helyt elfogadta. A nagyuton maga, Balásfalva felől Czecz vezényelt; Bem 12, Czecz 6 ágyu ellenében működött.

Setét estig folyt a csata. Parányi sergünk, mely a XI. XXVII. XXXI. és LV. zászlóalj romjaiból állott, dicsően tartá fel a többszörös rohamot. Bem nyugodtan járt a golyók zápora közt, mert a győzelemben nem kétkedett, mi sergének erőt, lelket adott. A XI. s LV. zászlóalj oroszlányként küzde.

De jött a futár s hozta a hirt, hogy az ellenség harmadik felől is közelg. Riebel jött itt, minden ágyu nélkül. Bem hivatja a tartalék lovasság századosát, Zsurmayt, másképp Zsurmanszky Lipótot, egyikét azon lengyeleknek, kik csapataikkal szökve jöttek vala át. — Kapitány ur! szólt Bem, az ellenség két felől már fut; a harmadik helyt vágjon be. Ugy lőn. Zsurmay robogott. Az estve is beállt, s a támadók minden ponton visszahuzódtak . . . Mennyire meg volt Bem az eredménynyel

elégedve, mutatja az, hogy jan. 23. és 27-ről főtisztei nagyrészét előléptetésben részesité: Kis Sándor és gr. Bethlen Gergely lovassági alezredessé, Makrai László, Pereczi Péter, Zsurmay Sándor lovassági, Szabó Nándor, Kofler Bodog, Keresztesy Imre, Kálnoki Sándor, Csutak Kálmán gyalogsági, Bauer Lajos táborkari őrnagyokká, Pünkösdi Gergely saját őrsége századossává lőnek kinevezve.

Másnap, jan. 25-én, nehogy amazok ujra támadjanak, a miéink cselből körutat tettek Szeben felé, s miután erre az ellen Szeben védelmére visszavonult, ők is visszatértek Szelindekre; s mert a falu már ki volt élve, s egy utczája véletlen leégett, Bem jan. 31-én táborát Vizaknára, Szebentől pár órára tette át.

Bekére várt, Arad felől. De különösen a bel székely földről remélt, hol a mig Háromszék utra készült, Gál Sándor, mint Csikba kinevezett ezredes jan. 20-án csapat élén Háromszék felől megjelent, s Beczmann alezredest felszólitá, hogy a parancsnokságot adja át. Ugy lőn, az ezred tisztei a Dorschnerrel távozott Balás és Benedek hadnagyokat kivéve, engedelmeskedtek, s Gál Sándor már jan. 23-án hirdetheté, hogy az czi(parancsnokságát átvette; s ez órától Bem segitségére k észült . . . Azonban köztök mintegy 20 mértföld feküdt, ugyan annyira állt a Déva felől várt segély is. Ily kényes helyzetben várt reájok parányi sergével Bem Vizaknán, Szebentől pár órára, a császári öszpontositott sereg torkában.

XIII.

A muszka interventio kezdete.

(Dec. 31 — febr. 14).

— A muszkák behivását elhatározzák. Szeben és Brassó kérésére nem jönek. B. Puchner felszólítja. A bejöttek létszáma. A hermányi csata. A románok tiltakoznak. —

Bem fellépése s elényomulása a császáriakra roppant hatást gyakorolt. A szászok bekezdék látni, hogy a császári sergek, román legiók s saját nemzetőreik, vadászaik a nyomuló magyar tábort fel nem tarthatják: a muszkák behivására gondoltak. Mint tudjuk, a martiusi napok után, a mint a két Oláhországban forradalmi mozgalmak mutatkoztak, a muszka alkalmat vett magának a benyomulásra. Lüders tábornok vezérlete alatt egy hadtestet vont rajta végig, mely Erdélyt délkeleten félkörbe kerité, s a mint V. Ferdinánd dec. 2-kán lemondott, Ferencz Károly főherczeg Petersburgba utazott, s a alkalmasint a kérdés felett tisztába jöttek.

Meg levén törve az út, a mint Brassó a székelyektől s Szeben Bemtől fenyegetve lőn, miként már emlitők, dec. 31-én Szebenben gyülést tartottak, s a szász és román főnökök okmányt irtak alá, melynek alapján a hadi kormány Lüders orosz hadsereg parancsnoktól nehány ezer embert kérjen. Azonban e segélykérés mégis oda formuláztatott, hogy azt Szeben és Brassó kérje saját oltalmára; mit ha megnyernek, akkor az egész erdélyi sereg sikra szálhatván, Bem megtámadásai ellenében magokat elég erősnek hitték. A segélykérés tehát ugy

vette ki magát, mintha a szászok folyamodnának. De hogy e gondolatra nem a szászok s nem dec. 31-én jöttek, mutatja az, hogy fenn egy tekintélyes huszár őrnagy hazánkfiához, már jan. 5-én rendelkeztek, hogy behivatván a muszkák, bejövetelök körül intézkedjék. B. Puchner azonnal ki is küldött, s a segélyadásra kész Lüders jan. 12-dikén Erdély szorosai felé serget inditott.

A bécsi ministerium érezte a kérdés kényessége terhét, s következtében h. Schwarzenberg azt irta jan. 20-ról b. Puchnernek, hogy bár segitséget még mind nem küldhet, az oroszokat még se hijja be; de ha már behitta volna, nyilatkoztassa ki a muszkák oláhoni főparancsnokának, hogy csak is saját felelősségére tette; ha pedig már bejöttek volna, fogadja őket barátságosan; kimenetelekről ne intézkedjék, azt a két udvar fogja diplomatiai uton elintézni. Ez irat azt gyanittatná, mintha a muszkák behivása Puchner rögtönzése lett volna. De Timoni, az osztrák oláhhoni agens, jan. 22-ről kelt levele a kérdést még jobban felderiti. Azt irja ugyan is b. Puchnernek, hogy a futár Petersburgból megérkezett; meghozta, mikép a czár helyesli azt, miszerint Lüders tábornok Szeben és Brassó kérésére segélyt nem adott; azonban oda van utasitva, hogyha az erdélyi katonai parancsnokság fog segélyért folyamodni, akkor jöjjön be Erdélybe; de mihelyt feleslegessé válik benn létele, azonnal vonja ki sergeit Oláhországba. Ezek alapján — folytatja Timoni — Lüders az orosz sergeket már vonja is össze, készen áll, s várja a felszólitást: végül megjegyzi, miszerint a fontos és kényes kérdést fontolóra venni merőben b. Puchnerre bizzák, s annyival is inkább, mivel Fuad Effendi, a török kormány biztosa a bejövetel által az általok czélba vett semlegesség elvét sértve találja.

Még be sem érkezett e levél, miután Bem Szebent már egyszer megrohanta, a szász nemzet kormányzó egyeteme, melynek élén comese, Salmen Ferencz állt, jan. 23-ról örömét fejezte ki a főhadi-kormányzóságnak a felett, hogy muszkák kapásához van reményök.

Bem a szebeni csata után Szelindeken, Szebenhez egy

állomásra megállt s b. Puchner jan. 24-én másodszor is megkisértette összerontani; de miután nem sikerült: tollat ragadott s Lüdersnek kereken megirta, hogy most már a segélyre égető szüksége van s a sergek induljanak.

Erre adta Lüders jan. 27-ről azon válaszát Bukurestből, mely a muszka sereg lépteiről, létszámáról teljes felvilágositást ad. Tudatja benne b. Puchnerrel, hogy vette levelét, melyben segitséget kér; irja, hogy adott volna Brassó és Szeben kérésére is, de a politikai consideratiók kényszeriték czárját őt odautasitni, hogy csak a legnyomasztóbb szükségben, s csak is az erdélyi osztrák commendans formulázott kérésére adjon; — azokból, folytatja Lüders — miket b. Puchner ir, átlátja, hogy e szükség beállt, de hogy bejöhessen, világos felhivását várja; igaz ugyan — irja tovább — hogy Európa ezt nem nézheti egy független status ügyébe avatkozásnak, mert ez csak egy nép protegalása bandita sereg kegyetlenkedései ellen, de ismétli, miszerint világos felkérést vár, mert a rendelet, mit kapott, igen határozott; azonban tudatja, mikép a készületeket folytatja, hogy azonnal s kellő segitséggel benn teremhessen; mire nézve három hadosztályt alakit: egyik Szebennek megy az Olt partján, áll 4 zászlóalj gyalog, 8 ágyu s 3 század kozákból, a második Brassónak, Kimpalung és Pitest városok felől, álland 3 zászlóalj gyalog, 4 század lovas, 3 század kozák és 8 ágyuból; a harmadik sereg Ployest felől nyomul, s áll 4 zászlóalj gyalog, 4 század lovas, 2 század kozákból, 8 ágyuval; s után veté, hogy ezek jan. 30-ára a kijelelt helyekre megérkeznek.

Még ezen levél megérkezte előtt a császáriak, ugy látszik, minél nagyobb erő behozatalát kivánták: mire azonban Scariatin, orosz ezredes megirja (jan. 28-káról), mikép több segélyt nem küldhetnek; s tiltakoznak, nehogy többre levén szükség, ez által az orosz fegyver becsülete compromittáltassék.

Ilyszerü előzmények után a segély csakugyan felkéretett. Bár, mint a lelkiismeret utolsó feljajdulása, jan. 27-ről Reinheger megirja b. Puchnernek, mikép fontolja meg, vajjon nem

lesz-e ennek kedvetlen eredménye, miután a hatalmasságok követei, de főleg a török nyilván ellene van.

Mit sem használt. A koczka elvettetett. És jókor, mert Magyarhonban az osztrák sergek a netovábbat elérték; sergünk többé nem futott: hanem jan. 22-től Perczel szembe kezdett menni; s Szolnoknak ismét urai lettünk; valamint egyelőre az is nagy horderővel birt, hogy gr. Teleki László Párisban, Dembinszki Henrik lengyel emigrans tábornokot, hihetőleg a Bethlen Gábor fejdelem mellett harczolt s Kemény János által emlitett Dembinszki utódát, ügyünknek megnyerte; s bejövén, mint altábornagy jan. 30-án — Erdélyt, illetőleg Bémet kivéve — az összes magyar hadsereg fővezérségét átvette.

Az orosz sergekre tehát szükség volt, s átlépték határainkat. Febr. 2-án Brassóba érkeztek. Mi ellen az európai kabinetek tiltakoztak, az interventio megtörtént. Egy kabinet állt e pillanattól Európa szeme előtt, mely népszeretet helyett szuronyra fekteté jövőjét; s e percztől világos lőn, hogy a kabinet, mely az orosz hatalom karjaiba veté magát: mint alkotmányos kormány szerepelni nem akar.

Ha igaz, hogy a bécsi lapok kifejezték, mikép a behivásról nincs tudomások, a muszkák behozása még akkor is különös jelenet egy kabinet életében. Előáll egy főhadi parancsnok, saját felelősségére, ministerelnök rendelete ellenére idegen segélyt hoz, hogy magát egy perczre megmenthesse. H. Schwarzenberg ministerelnök, megirta báró Puchnernek jan. 20-káról, hogy segélyt ne kérjen, s báró Puchner febr. 2-kán mégis belépteté.

Ha igaz, még akkor is különös a játék, melyet a nap hősei a dynastiával üztek. Egyre röpültek a fényes győzelmekről szóló haditudósitások, s mégis idegen segélyt hoznak be. Az „Oesterreich. Courir“ szerint e hóban Ausztria zászlói alatt 188,300 német, 96,300 cseh és tót, 37,700 lengyel, 12,100 ruthen, 27,600 horvát, 19,000 szerb, szláv, 57,000 olasz, 20,700 oláh, 32,500 magyar, 600 czigány, 200 zsidó s igy (492,000) félmillió ember harczola Magyar- és Olaszország egy része

ellen : mégis Erdélyben, hol a szász gárdisták s 195,000 román landsturm állt szolgálatukra, 10,000 oroszra szorultak.

És a kormányok [még sem akarják hinni, hogy az uralkodók trónja csak is ragaszkodó polgárok vállain nyugszik biztosan; s különösen Ausztriának, melynek, volt oly fénykora, a mikor a Habsburgház méltán dicsekedhetett, mikép a nap birodalmában soha sem nyugszik le, megtanithatta volna a történet, hogy egy Geszlerért Svájczot, egy Albaért Belgiumot, mi könnyü elveszteni.

Az interventio tehát, melyről sokan álmodni sem akartak, megtörténék. Szemünk előtt nyomta el az orosz a két oláhhoni szabad mozgalmakat, s mi még sem akartuk érteni a czár azon körjegyzékét : mikép legtávolabb sem nézete bármely nemzet belügyébe avatkozni, s hogy fegyveres készületeinek egyedüli czélja saját és szövetségesei birodalmát az anarchia dulásaitól megóvni.

S mi nagy volt a meglepetés, február. 4-kén, mikor a Bem alá Szebenhez indult székelység átkel Dobolynál az Olton, s ott a sürü ködben muszka ágyuk köszöntik. Az orosz tehát és az alkotmányosság, Európa e két legnagyobb hatalmassága, összetüzött. A székelység megállt s rendezé magát, nem tudván ki és mennyi az ellen. A tüzelés mindkét részről folyt. Azonban Engelhard orosz tábornok Brassóból sergeit a székelyek elébe állítja. Jobb szárnyunkat a Hermány és Szentpéter közt felállított ágyuk, a centrumot maga a tábornok, a balszárnyat a lovasság attaquirozta. S öt órai harcz után oda ütött ki, hogy Gál Sándor serge visszanyomatott. Bár oly kemény harczot vivtak, hogy egy ágyu mellől minden embertünket levágták, köztük a derék vásárhelyi polgárttüzért Jancsót, vesztésünk még sem volt igen nagy. A muszka két tisztet s közlegénységet vesztett, a császáriak sem maradtak áldozat nélkül. De nagy volt a nyereség abban, hogy az északi colossussal a harczot, ha nem is győzelemmel, de becsületesen kiállók. Nyereség volt, hogy Kossuth-huszáraink kardjokat a dzsidával összemérték. És meg kell jegyeznem, hogy a magyar,

ki kardját legelőbb mérte oroszra, az Horváth Ignácz Kossuth-huszár őrnagy volt, bár maga is sebbekkel tért meg.

Engelhard tábornok febr. 10-kéről hirlapban tudatá Brassó polgáraival, hogy Brassót védeni a czár akaratából jött: tisztába jöttünk a kérdéssel. E nyilatkozatra még a román atyafiak is megdöbbentek: Brassóból tudtunkra adatott, hogy ott, midőn a bátorsági bizottmány a muszkák behivását tárgyalá, a szász mellette, a román ellene nyilatkozott, s már febr. 14-kéről azt irják Szebenből az „Ostdeutsche Post"-nak: hogy ők, az oláhok, akaratjok ellen követték el a vétket, hogy az oroszok behivását aláirták, a segély behivás eszméjét a szászokra hárítták; s tudaták, hogy a behivást csupán Saguna és Orgidán Rudolf, brassai kereskedő pártolta, a comite tagjai pedig ellene küzdöttek; mindazáltal nem tagadja, hogy az náluk is keresztül ment, s ez iránt az akkor fenn volt Saguna és Müller-Gottfried tanár kezéhez felhatalmazást küldtek... Mikor a román comité tagjai aláirták — ugymond — azt hitték, csak ijesztgetés; különben kezünket hagytuk volna elvágatni inkább, mint ily aláirásra használtatni magunkat.

Igy nyilatkozott valamelyik tagja a comitének s mint irományai mutatják, maga a comité is igy szeretett volna nyilatkozni, de nem tehette; mindazáltal mart. 4-ről nyiltan kimondá, miszerint igaz, hogy szorult állapotukban a behivást vérző szivvel ők is aláirták, de a jan. 21-iki győzelem után ellene voltak.

XIV.

A piski csata.

(Febr. 4—17.)

— A vizaknai, szászvárosi és piski csata. Bem győzelmesen Medgyesre vonul. —

Kezdődik a cyclus, melynek viharos folyamán Bem hirnevét nálunk is megalapitá, s katonái bizalmát teljesen megnyerte.

Bem, kinek javait a czár ez időtájban Sobotevinszki tábornokának adományozta; kit jan. 30-ról Bécsből mint oly csavargót köröztettek, kinek holléte nem tudatik, hogy 90 nap alatt haditörvényszék előtt jelenjék meg: a férfi, kinek hollétét nem akarák tudni, Szebenben akará magát praesentalni.

Mint emlitők, táborát Vizaknára, Szebentől három órára tette át. Kilátásai nem valami fényesek, mert támpontjaitól, honnan segélyt s készletet várhatott, messze, ellenségei kiindulási főpontjához ellenben igen közel esett. Természetesen távol volt minden támadási szándéktól, elégnek tartotta volna, ha e rosz positiókban bár magát védőleg a várt sergeket bevárhatja. Mert ereje csekély, s még abból is b. Kemény Farkas alezredest többek közt a XI. és LV. zászlóaljjal s pár század Kossuth-huszárral s 6 ágyuval innen elinditá, hogy Szerdahelyen, Szászsebesen keresztül magát Dévaig vágja ki, s a Szent-Tamásnál harczolt székely hazafi, Beke József alezredes által Arad felől vezetett segélycsapatokat ide vezesse.

Mig a vakmerőségéről ismert b. Kemény Farkas Robinzoni utját teszi, Skariatin, orosz ezredes, a felkért orosz

dandárral febr. 4-én Szebenbe vonult, s a császáriakat képessé tette, hogy Bem ellen egész erejöket felhasználhassák:

Bem ott feküdt Vizaknán, a völgyben fekvő kis magyar városban, honnan csak pár út vezetett ki, s melynek déli szélén régi felhagyott bányák, s ezeken tul ágyulövésnyi lankás térség emelkedik. Bem ezen bánya mélyedésekbe helyezé el ágyuit, igy fedezé magát Szeben felől.

Két hete már, hogy Szebentől pár órára táboroz. B. Puchner ismerte e kellemetlen szomszédság horderejét, s a belőle reá nehezülő compromissiót: az első kedvező napot arra kivánta felhasználni, hogy Bemet állásából kiverje. Losenau ezredeshez azon rendeletet bocsátá, hogy személyesen száljon ki, s vizsgálja meg a leendő csatatért. Megtette s erre febr. 4-ke hajnalán Szebenből Bem ellen indultak.

A „Winter Feldzug" szerint Riebel Károly őrnagy 3 ágyuval, 800 gyalog s 40 lovassal Szelindek felé küldetett, mint jobbszárny; a centrumot b. Stutterheim ezredes dandára képezte 2223 gyalog, 86 huszár s 15 ágyuval; a balszárnyon Kalliani tábornok nyomult elő 1895 gyalog, 72 lovas s 3 ágyuval; mig Coppet ezredes 2439 gyalog, 160 lovas s 6 ágyuval mint tartalék, s Losenau ezredes 424 lovas s 3 ágyuval, mint önálló lovas dandár kisérik a sereg zömét. Összesen tehát 7387 gyalog, 772 lovas s 30 ágyuval rontottak Bemre, mig az orláti útat felkelt néppel fedezteték.

Czecz „Bem's Feldzug"-ja szerint vezérünk csupán a IV. XXXI. honvéd s Kemény F. tordai önkéntes zászlóalja s a bécsi legióval, összesen 1930 főre menő gyalogsággal, két század Kossuth- s egy század Vilmos, s 75 Kress könnyű-lovas, s igy 375 lovas s 24 ágyuval rendelkezett. A balszárnyon Zsurmay, Vilmos huszár őrnagy 4, a jobbszárnyon gr. Bethlen Gergely, Kossuth-huszár őrnagy ugyanannyi ágyuval fogadta őket, mig Bem Czecz alezredessel a tábor zömét tartá, az emlitett aknamélyedéseknél.

Heves ágyucsata kezdődött, 50 ágyu reszketteté a levegőt. Két órai tüzélés után a balszárnyon Zsurmay megbontá elleneit, a IV. zászlóalj szuronyszegezve rontott előre; erre a császári

centrum hat fontosai is visszahuzódtak a 12 fontosok mellé. Bem a sikernek örvendve, szokott vakmerőségénél fogva a sánczokból ágyuit kilépteté, egy pár demontirozott ágyut s töltényes szekeret hatalmába kerített, ágyuit már ellene szekereiről tölteté : mire b. Puchner felismerve, hogy maroknyi néppel van baja, lovasságát s gyalogságát rohamra vezényle, ezek egyenesen Bemnek rontottak, kit Simonyi Simon őrnagy s az oda hatolt honvédek és bécsi legió a könnyü lovasok kardcsapásaitól csak nagy nehezen birtak megszabaditani. A magyar centrum a tulsuly e merész fellépésén megbomlott, futásnak eredt, a fedezetlen maradt ágyuk szintén utánok rohantak: s mert Bauer Lajos őrnagy, Bem iroda főnöke, a podgyász szekerek inditására parancsot várt, a szekerek és ágyuk Vizakna szűk utczáin egymásra tolultak, minden rend felbomlott, s az ellen kedve szerint dult a megbontott futó sereg között.

A sok podgyász-szekér, rajtok Bem iratai, pénztára, azon kivül 11 töltény-szekér, 13 ágyu, melyek közt egy egész lovagüteg, minden oda veszett. Egy felhagyott sóakna 180 halottunknak lőn sirja, s 50 sebesültet szállitottak Szebenbe; de a győzelmesek is 3 tiszt (D'Or, Binder századosok, és Nahlik hadnagy) s 89 közhalottat, 137 sebesültet számláltak.

A vizaknai csata teljesen vesztve vala. Minek legszomoritóbb következése lőn az, hogy Bemnek Szeben közelébeni tartózkodását, mi által bátoritólag akart hatni a levert kedélyü Erdélyre — fel kellett adni. Huzódtak, de még itt is azon vesztés érte őket, hogy Zsurmay a balszárnynyal Medgyes felé szakadt; a többi Toporcsa, illetőleg Szerdahely felé tartott, mignem Czecz és Bethlen Gergely a futókat rendezte, Bem pedig hátul az ágyukkal folyvást positiót véve, verte vissza Losenau ezredes üldözésre rendelt osztályát, mely 9 ágyuval nyomult utána, s mely ellen csak az út s hidak elrontása által tarthaták fen magokat.

Igy ért a vert had estvére Toporcsán, Kis-Apoldon át Szerdahelyre; hol sajnosan láták, hogy sergök 1500 főre s ágyujok csak is nyolczra olvadt le, s még ez ágyukhoz is csak annyi töltésök van, hogy darabjához alig jut 20 töltés.

Szerdahelyre estvefelé érkeztek. S mert a szászvárosban magukat beszállásoltatni nem merték, a kifáradt sereg fegyvereit az utczákon gulákba rakva pihent, éjfél után 2 óráig. Bem a sebesülteket és betegeket előre inditván, azok éjféltájt Szászsebesre érkeztek : azonban román és szász népfelkelés rontott a városra. Bartels ezredes a fejérvári őrség mozditható részével utánok bevonult, s a 200 főnyi fedezet, betegek és menekvők martalékul estek.

Bem, hogy üldözőitől menekedjék, febr. 6-a reggelén már Szászsebes előtt állott. Bartels ezredes védelmet kisértvén, Bem elévonatá ágyuit... Szászsebest megtisztitá.... bele vette magát, s végre egy pontot lelt, hol megállhatott.

Szászsebes középkori fenálló várfala nem sok biztonságot nyujtott ugyan, de a szelendeki és vizaknai positiókhoz képest egész erőd, s mint ilyet, a másfél nap óta étlen szomján, álmatlan vonuló serge kipihenésére igénybe vett.

Ebédjöket alig költhették el, ujra lármadob veré fel őket, mert Losenau ezredes a császáriak előcsapatával utólérte. Bem, ki egy talpalatnyi tért sem szokott ingyen feladni, arra határozta magát, hogy a várost oltalmazza. Kijárásait, mely két kapu s két ajtóból állt, a bécsi legióval eltorlaszoltatá, s nyugodtan hallgatá a golyók süvöltését, melyek a szeredahelyi kapu belövésére voltak czélozva. Egész estvig lőtték a várost, a golyók nyomai most is látszanak, s mire vették a hirt, hogy a sereg zöme az nap Szerdahelyen meg fog hálni, magok is a közel fekvő Reho és Pétersdorf falukra huzódtak.

Másnap, febr. 6-án fél tiz órakor az összes császári erő a város alá érkezett, s ha van kedvetlen látvány egy hadjáratnál, ez valóban az volt. Mindenki a bekerittetés s lefegyverzés veszélyétől rettegett.

E válság közepette, mint szabaditó angyal érkezik Minaszevics, mások szerint Truszkolanszki, könnyülovas főhadnagy, mint parlamentair : Bemet felszólitja, hogy körül levén véve, a bizonyos legyőzetés előtt, kedvező feltételekre adja meg magát. Bem egyelőre nem volt hajlandó elfogadni. Mondják neki, hogy

a tiszt lengyel, s mint ilyen kivánt vele szólani. Annyival roszabb — felelt — oly lengyellel, ki most osztrák szolgálatban áll, nem akarok szót váltani. A parlamentair elfogadása az udvarias gr. Bethlen Gergelyre lévén bizva, addig huzta halasztotta, mig Czecz ezredes a tovább vonulást szép csendesen elrendezte; ekkor Bem kiadá válaszát: hogy oly sereg vezéreivel, mely a magyar parlamentairt (Ivánkát Svechátnál) elfogatja — nem alkuszik.

Ebben egy egész óra telt, de ezen óra arany hidat épite, mert a visszavonulás Szászváros felé, mely utat a fejérváriak tán elkéstek elzárni, megkezdetett. Az előcsapatot, melyet egy 400 főre menő gyenge zászlóalj képezett, mindjárt azon szerencsétlenség érte, hogy gr. Alberti könnyülovas századával s nemzetőri dobosokkal Pétersdorfnál körülfogá s velök a fegyvert letétette. — A fősereg szerencsésebben haladott, s mire a császáriak Bem cselfogását belátták, Bem messze járt. Bevonulván Szászsebesre, Kalliani és b. Stutterheim dandára utánok rohant; de Bem az aulistákkal, két ágyuval és lovassággal folyvást positiót vevén, fedezte övéit. S a sik téren, hol az ellenség lovasságának martalékaul eshetett volna, a Kenyérmezőn, hol Báthori és Kinisi győzött, hol Kinisi győzelme végével széles jó kedvében a töröket fogába kapva tánczoltatá, e történeti nevezetességü téren, mieink meglátva a győzelem akkor álló emlékoszlopát: oly jó hangulatba jöttek, hogy gr. Bethlen Gergely a lovakon száguldozó kocsisok, markotányosnék sergéből csapatot alakitott, s mintha rohamot akarna kisérteni, velök a császáriaknak rugaszkodott, s oly zavarba hozta, hogy ágyuzni kezdtek a játszi tömegre.

Igy haladt a parányi tábor a császári roppant erő előtt. De aligha haladhatott volna, ha honvédeink Benczenczet, hol az oláhoktól megtámadtattak, magok megett fel nem gyujtják, s ez által b. Puchner elébe akadályt nem gördítnek, ki már esti 7 órakor Sibótnál állott. Mieink ez időben Szászváros felé jártak, s mit sem tudva arról, hogy az nap a várost felkelt románság foglalta el: biztosan közeledtek, s egyszer csak bámulattal veszik észre, hogy a város végéni füzesekből tüzelés

fogadja. Ha tüzéreink hirtelenében kartácscsal nem viszonozzák, Czecz, ki az elől haladók között volt, maga is odaveszett volna. Erre a tábor zőme megérkezett, csatárlánczban elényomult, s a szurony éji szállást szerzett a városban, hol a lakosok magyar része a kis serget, mint szabaditóját örömmel fogadta.

A fáradt legénység pihent, de nem a főnökök. Gr. Bethlen Gergely két huszárral az oláh falukon át Dévára járt s hajnalra meghozá a hirt, hogy a Vizaknáról Beke elé küldött b. Kemény Farkas kis csapatával az ellenséges hangulatu Szerdahely, Szászsebes, Szászvároson át, mondhatni a fejérvári várőrség ágyui előtt szerencsésen odaérkezett, Dévát a Csernovicz százados vezérlete alatt álló Rukovina ezredbeli egy zászlóaljtól s Salamon hunyadmegyei praefect lándsásaitól megtisztitotta, a megérkezett Beke segélycsapataival egyesült, s előörseik már a piski hidnál állanak. Ezen hir Bemet arra atárzá, hogy Beke dandárát Szászvároson bevárva, a tovább indulás helyett, az őt nyomban üző császáriaktól csatát fogadjon.

Bem azon reményben, hogy Kemény és Beke megérkeztéig tán feltartja ellenét, febr. 7-én sergét rendezi: mi közben a császáriak már sötét hajnalban a város előtt megjelentek. Egy óráig tarták a tüzet. Ekkor a Dévaról ép a csata kezdetén érkezett bihari lovasok gránáttól megbomlának, s egész sergünk vissza kezdett huzódni a városba. Bem mint mindig, most is utolsó volt, a visszavonulásban. Egy odaveszendő ágyujának oltalmára kél. Hidegvérü bátorsággal addig várt odasiető övéire, mig az ellen csatárai kis korbácsát tartó középujját ellövék; de azért az ágyu meg volt mentve. Bár, mint mondá, egy felesleges ujjával kevesebb van, karát sokáig plébe kötve hordozá.

Czecz a piaczon a futókat Dobay s Makrai őrnagyok segítségével ujból rendezé, s a XXXI-ik zászlóaljat az ellenség elébe küldé, hogy feltartóztatná.

Erre Bem, hogy sergét szervezhesse s kapott sebére gondolhasson, Dévára huzódott. A piski-hidnál b. Kemény Farkast a XI. zászlóalj, a LV. zászlóalj két százada, egy Mátyás vagy Kossuth-huszár század, egy szakasz Lehel-huszárral s

8 ágyuval, már positiót foglalva találta : az ellenség közeledtét várta, ki azonban az nap a támadást elhalasztá.

A mint sergünk Dévára ért, boszankodással hallá, hogy Salamon alpraefect Csernovicz százados rendeletére Kemény Farkast éjjel Hátszeg felől megrohanta, s az alvó kis sereg tervbe vett legyilkoltatását csak is Bethlen Gergely ideérkezése akadályozta meg.

Az Arad felől e napon érkezett segélysereg a Márjásiak egy zászlóaljával, a III. és XXIV. honvéd, egy torontáli önkénytes zászlóaljjal, egy osztály Würtenberg-huszárral, összesen 4000 fővel s 12 ágyuval tette erősebbé a Bem táborát.

Szüksége is volt reá, mert Kalliani és Stutterheim dandára, a lovasság Losenau ezredes alatt s 24 ágyu Padnál Piskitől negyed mértföldre, Coppet ezredes a tartalékkal Szászsebesen állt; mig jobbra, egy Károly-Ferdinánd zászlóalj a zarándi havasokat, egy más a Maros jobb parti falukat ment felkelteni; a Dévaról elhuzódott Csernovicz százados pedig Hátszeg vidéke felől 1700 gyalog 40 szerezsán, 2 ágyuval s feles felkelt románnal készült közreműködni.

Bem Dévan ellőtt ujja amputáltatásával foglalkozott. Febr. 8-ka déltáján b. Kemény Farkastól azon izenet lepé meg, hogy Pad felől császáriak mutatkoznak, s előörseik már összecsaptak; s ő — ki inkább bevágni mint vezényelni tudott — állását alig fogja megtarthatni. A piski hiddal Erdély is elveszett! — kiálta fel erre Bem. — Czeczet oda küldé. Dedácsot megrakák, Szent-Andráson tartalékot állitottak, csatára készültek. De csakhamar kitünt, hogy a mi mutatkozott, csak is három zászlóalj gyalogság, két század könnyü-lovas, egy század határőr-huszár s egy üteg ágyuból álló recognoscirozó csapat volt, mit b. Buseck alezredes vezetett.

Igy viradtak fel febr. 9-kére, mely nap az erdélyi hadjáratban nevezetes forduló pontot képez. Bem, miután sergét rendezte s a Magyarhonból jött dandárral egyesült, visszaindult, hogy az elvesztett Erdélyt visszafoglalja s a székelyekkel egyesülhessen.

Bem, mielőtt Dévaról kiindult volna, azon értesités folyt-

tán, hogy Salamon Miklós alpraefect volt mondhatni egyedül, ki alatt a magyarság bántatlanul lakott, levelet intézett hozzá, melyben ebbeli méltánylatát kifejezvén, neki 1000 pftot küldött s felszólitá, hogy állitson egy csapatot, neki 120, tiszteinek 30 forint havidíjról tett ajánlatot . . . ki azonban a levelet (mart. 8-án) egy hónap mulva a román comiténak küldte át.

Ezzel maga is a tábor után indult, melyet Czecz vezérelt, mert Bem vérvesztése miatt, egyelőre csak is szekérben követhette. A csapatok következő renddel vonultak. Elől egy osztály Kossuth-, utána egy század Würtenberg-huszár, utánok egy Márjási-, a torontáli önkénytes és XXIV-dik honvédzászlóalj, ezeket az összes tüzérség követé 15 ágyuval, nyomukban jött a ráczok elleni táborozásból megtérő székelyzászlóalj, a IV. és XXVII-ik zászlóalj maradványa, a XII-ik zászlóalj Juhász őrnagy alatt, s egy kis-aradi mozgó csapat, mit egy század Würtenberg-huszár zára be.

Mire Szentandrásra érkeztek, a piski-hidnál b. Kemény Farkas ágyui már szólottak, a csata még 8 órakor megkezdődött . . . E perczben veszi kezdetét az oly nevezetessé vált piski-csata.

Piski egy szerény falu Hátszegvidékéről a Marosba siető Strigy vize jobb partján. A Strigy vize délről északi irányban tartva, Piskitől nehány száz lépésre ömlik a Marosba, Piskitől fogva mindkét partján térséget hagyva maga után. A Strigy vizét, nyugotról keletre menő irányban az Arad, illetőleg Déva felől vonulé országút Piski mellett metszi át, itt van a hiressé vált piski-hid, mely ezen időben fából volt épülve s husz öl hosszu futását gerendázat metszette kettőbe. Hol a magyarok álltak, a bal parti térségen, egy emelkedés van, mely ágyuiknak igen jó álláspontul szolgált : átellenben azonban, mit a császáriak foglaltak el, egy hegylánczkezdi futását, melyről az ágyuk a híd körét igen kényelmesen dominálták, mig a hegy lábán futó országúton belől mintegy 2000 lépésnyi térség a lovasságnak nyitott pályatért. Mindkét félnek meglehetős jő állása volt. A Maros és Strigy vize nagy részt be levén fagyva, nagy akadályul egyiknél sem jött számitásba.

Mikor Bem megérkezett, b. Kemény a hidat még birta, gyalogságával elfoglalván a víz balpartjáni fogadó épületet, az országuton elényomulni akarókat apró fegyverrel tartá vissza.

A császáriakat, mert b. Puchner gyengélkedett, egyelőre Kalliani tábornok vezérlette. A balszárny élén Kunich őrnagy, a centrumén b. Stutterheim ezredes. A tartalékot, mit lovasság s félüteg ágyu képezett, Losenau vértes ezredes Padnál tartotta. A tüzérség főereje, 18 ágyu a már emlitett hegy magaslatáról dolgozott. Kopál főhadnagy azzal volt megbizva, hogy Leiningen gyalogság s egy utász osztálylyal, mihelyt az ágyuk annyi utat nyitnak, elérohanjon s a tán felszedett hidat helyreállitsa.

Két órai ágyutüzelés után a magyarok ágyui a hidtól hátrább vonultak; a bianchiak egy zászlóalja a fogadót rohammal bevette; a vadászok szintén elérontottak, a hidat tartó XI. zászlóaljat a hidon keresztül nyomták. A haza szivében Kolozsvártt felcsapott XI. zászlóalj itt szerzé igényét a vörössipkához. Mig egy része szuronynyal és golyóval a rohanó ellent tartá fenn, a más rész közvitéz Apafi lelkesitésére addig foglalkozott a híd felszedésével, mig utoljára közülök csak a hirmondó maradt fenn, jelenteni, hogy a híd fel van bontva. Fel volt bontva, de csak is ugy, hogy az ágyuknak szolgált akadályul, mert a bianchiak és vadászok átvergődtek. A császáriak ágyuja s egész hadteste a híd felé nyomult; az utászok a hidat helyreállitani megkezdették. Azonban a közel fekvő füzesekből a magyarok hátravonult ágyui ismét megdördültek; a XI. zászlóalj szuronyt szegzett ... erre egy jelenet következett, melynek dicsőségét mindkét rész a másikra kivánja háritani. A császáriak szerint a magyarok, hogy a bianchiakat rászedhessék, fehér zsebkendőt tüztek ki; a magyarok versiója szerint a bianchiak éltek e fogással, mire b. Kemény Farkas azon könnyü hiedelemben, hogy átakarnak állni, kiséretével odavágtat, ezek elveték a fehér kendőt s őt Bemnek vélve, lováról lerántották, kisérete közül Rutkai és Székely elestek, s az öreg Keményt is csak nagy nehezen mentheték meg.

Itt érkezett meg Czecz a fősereggel, 11 órakor.

A vezényletet Keménytől azonnal átvette. A Márjási, egy pár honvéd zászlóalj s egy osztály Kossuth-huszár elényomul, a megrongált s kitüzült ágyukat ujak cserélik fel. A hidon átkelt császári gyalogságra szuronyt szegeztek; a lovasságra, mely már a hidig hatolt vala, tüzet adtak: dandár-parancsnoka, a császári sereg egyik legkitünőbb embere, Losenau ezredes puskagolyó által elesett... A bekövetkezett harczot leirni annyi volna, mintha a festő vérbe mártaná tollát, hogy annál hívebb legyen. A 60 lépés hosszu hidon, mely két nyilásu ugyan, de félölnyi magas válfala egymástól a harczolókat mondhatni el nem választá, ott küzdtek részünkről a XI. LV. honvéd zászlóalj s a szerencsétlenségökre még mind fehér szijjas Márjásiak: ott a más részről a Bianchiak, Sivkovichok, részint szemben, részint egymástól könnyeden elválasztva, részint a híd körében feljegelt Strigyvizén keresztül kasul gázolva. Nem volt elég, hogy a vakmerész Kossuth-huszárság közikbe vágott, még azon szomoru kénytelenség is eléfordult, hogy tüzérségünk az ellen elényomulni akarása akadályoztatására közikbe kartácsolt. Szurony és kartács győzött, a félig meddig felszedett hidon fegyver és ember egymásra hullott a Strigy zajló vizébe.

A mint az ellen egyszer jobbra-át-ot csinált, honvédeink tüze megjött. Inczédi Samu, Koczó őrnagyok, Frater százados leszáltak lovaikról, s elől gázolva mutaták, hogy kell a vizen át a futó ellen után rohanni. Két tisztet már elejtettek, Hitsch tüzér főhadnagy sebesülten fogságra esett, s egy ágyut elfoglaltak.

Ekkor jelenik meg Bem lóháton, felkötött karral. Lovasságot s két üteg ágyut vesz elő, s a megbomlott császáriakat a Maros partjától fel a hegyekig első positiójukból kiverte. A tábor egész vonalon már előre nyomul. Nehány ágyunak a kemény tüzelés miatt már töltése nincs, jelentik Bemnek: csinálja ön a tempot s kövesse az ellent — szólt — s azzal tüzéreink, mintha töltést kaptak volna, kedvre derülten lépdeltek előre.

Esti 4 órára járt, midőn a balszárnyon a Würtenberg-huszárok, Károlyi őrnagy vezérlete alatt a könnyü-lovasságra bevágtak, s bár amazokat megfutamtatták, Aranyi százados — később Vilmos őrnagy — foglyul esett. A Kossuth-huszárság a jobbszárnyon szintén babért akar aratni, a velek szemben álló könnyü-lovasságra robog, azok bevárják, s csaknem összeérnek, a mikor egy ismeretlen vizmosásból, az oda rejtődzött Bianchiak Stromfeld százados alatt sortüzet adtak : jól voltak találva, sokan hultak el, köztök Horváth Miklós Enyedről, régebb könnyü-lovas hadnagy, most első százados, kit öt golyó talált. Mint fiatal lovasságnál szokott, a hirtelen fordulásnál a rend felbomlott. Ezt látván a nyomukban volt bihari nemzetőri lovasság, szintén visszafordità kantárszárát...

Szerencsétlenségükre a Maros jobb partján leindított Károly-Ferdinánd zászlóalj s a jobbszány e perczben jött a csatatérre. A szintén ide érkezett b. Puchner nekik rohamot parancsol. Elő rohantak, egy félzászlóalj Bianchi, Pollodina százados alatt nyomukban jár : a lovasság hátrálásától megrémült gyalogságot megbonták. A jobbszárny futása, az egész futását maga után vonta, a magyarság, nehogy tul rekedjen, eszeveszetten rohan a hidnak. A félelem, mint egy ragadvány egyszerre megrontá a sereg szellemét. Pap Vilmos, székely százados, az öreg Pap major méltó fia, még ekkor is visszagázolt a Strigyen feltartani a győzelemre rohanó ellent; de minden erőfeszités hasztalan... Minden első akart lenni a hidon... Egyébiránt nem csoda : a lovasság bevágott, az ágyuk kartácsoltak, Piski lángban volt.

Mondhatni csak Bem nem futott, Kemény Farkassal a hidnál megállt, s könyes szemekkel nézte futó táborát, mely ön lova patkója dobogásától az ellenét nem birta megkülönböztetni... Ich muss die Brücke haben, oder werde ich fallen... Ne fuss magyar! ne fuss magyar!! nincs hid, nincs haza!!! kiabálta utánok végtelen fájdalmában. Mitsem használt. A megrémült, még harczedzetlen forradalmi sereg, a mint az összetört apró fegyver, szerte hult ágyuk, szilagba szakadt szekerek romja közt haladt, s a fehér havon itt pirosló vér-

foltot, amott egy-egy elbukott sebesültet látott, ki könyörülő golyóért rimánkodott — fejét egészen elvesztette.

De még sem volt minden elveszve. Szerencséjükre Szent-Andrásnál, a hídtól mintegy óranegyedre eső dombon pár székely század volt, mint tartalék felállítva. A sok vezéri talentommal felruházott Czecz s a vészben viharban gyönyört lelő gr. Bethlen Gergely e századokhoz vágtatnak, egyiket az országút egyik, másikat a másik felére állítják, oda egy pár szakasz huszárságot, oda a lóháton jövő tisztikart, hirtelen vonalt képeztek s golyóval fenyegettek mindent, ki sorba nem áll. Ez mindent megmentett.

A futásban kifáradt sereg már ugyis megállt volna. A mint ember ember mellett állt, s fel kezdék ismerni a jó positiót, mely jobbról hegyre, balról Dedácsra és erdőcskejére támaszkodott: önbizalmukat egyszerre visszanyerték; a lelkesedés, mely villanysebességgel szokott tömegnél terjedni, átalános lett; a zürrel vetekedő rendetlenségből mintegy varázs ütésre hadoszlop fejlett, s mire Bem positióról positióra tüzelve oda érkezett, ismét harczra vezethető serget talált.

A császáriak biztos, de lassu taktikája ez egyszer nekünk kedvezett. Mert a midőn ide értek, mintha mirmidonok nőttek volna ki a feloszlottnak hitt tábor helyében: bámulva látták, hogy a csatát ujba kell kezdeniek.

A hídon átkelt császári ágyuk ujra megdördültek, a mieink egész erélylyel fogadták. Napoleonról irják, hogy nagy csaták elején, mig az ágyuk a nyitányt játszodták, többnyire szunyadott: kifáradt sergünk szintén ágyumenydörgés mellett pihente ki magát. S nehány percz mulva, mint a ki rosz álomból magához tér, honvédeink a két szárnyon már egész lelkesülten rohamra készültek. Az apró fegyver az ágyukat hatalmasan segíti; a szurony villog: b. Puchner, mielőtt sorait megbontatni engedné, desperált fogáshoz nyult, harmincz ágyujából óra negyedig záporban ontá a golyót, kartácsot és gránátot, szünni nem akaró mennydörgést idézett elő . . . Már estve volt, setétedett, de a fegyvertüz villáma mint egy nagyszerü lángözön világitá a csatatért, melyben hőseink, mint lángboritott

szobrok nyugodtan álltak, vége felé Bem szeme már örömben uszott. Nehány percz, s a csatának dölni kell. A császáriak ágyuja szünni kezdett. Czecz, b. Kemény Farkas s gróf Bethlen Gergely, a három dandárvezér s Bem segédei mint annyi vészmadár, mely az orkán süvöltésére elősiet s a csapkodó hullámokra veti magát, paripáiknak sarkantyut adnak, a serget rohamra vezénylék. A XI s XXIV. zászlóaljnak jutott a dicsőség előlrohani ... utána a többi ... a lovasság is bevágott... az ellent egész hosszában megbonták, csakhamar hídat, csatatért, mindent megkaptak. Utolsó positiójokat, a hidnáli fogadót, hová Bianchiak vonták be magokat, szuronynyal vették be. Erre a lovasság és ágyu átvette a csatát... s a gyalogság mintegy diadalmenetben kisérte volna őket, ha a csendes hold- és hó-világ meg nem világítja a csatatért, hogy láthassák, mennyi szabadsághős maradt hátra vérében.

A piski híd megvolt tartva tehát, s Bemnek igaza volt, hogy vele Erdély veszve lett volna. Az állás fontosságát mind a két rész ismerte. Mieink mintegy 5—600 ember vérén szerzék meg, mig a más rész szintén annyit hozott hasztalan áldozatul: Losenau ezredesen kivül köztök valának a lovasságtól Wagner főhadnagy, b. Canitz és Wolf gyalogsági had nagyok, kiknek a kormány Fejérvár piaczán emlékoszlopot állittatott, mig a magyaroknak egy fejfája sincs.

A sereg, mely reggel óta tört éhségét és szomjot, esti 10 órakor Padra ért, ott vett éjji szállást, hol az előtti éjjel a császáriak háltak.

Másnap, febr. 10-kén Bem tovább indult. Az előre kocsikázott b. Puchner Sibotra azon rendeletet küldé, hogy Stutterheim dandára Alvinczen, Kallianié Szász-Piánon, a lovasság Szászsebesen, Coppet dandára Szászsebes előtt vegyen állást. Bem előtt egész hálózat volt kiteritve, mely mig egyfelől minden utat elzárt, arra volt számitva, hogy ha Szászsebesnek megy, bekeritsék. Azonban a ravasz vezér mit sem zavartatá magát, haladott előre, s tettetve magát, mintha Szászsebesnek illetőleg Szebennek akarna tartani, estvefelé Szászsebes irányában sebesen elhaladt, Alvinczen Stutterheim dandárát meg-

lepte, a fejérvári várba futamtatá, s táborhelyét éjji szállásul vette. S midőn másnap, febr. 11-én az öszpontositott császáriak Szászsebesnél csatakészen várnák: egy oldalmozdulattal Fejérvár tátongó ágyui lötávola körvonalán, a Maros balpartján fel, Limba és Csüged között, járatlan utakon, a legnagyobb erőfeszitéssel bemerült a hegyek közé, ott hagyá a Marospartot. Estvére Bervén volt, hol másnap fáradt sergét kipihenteté... a vonulás rendezőjét, Czeczet ezredessé nevezé... b. Kemény Farkast a betegekkel és podgyászokkal Kolozsvárra küldé. Maga febr. 13-án Szász-Csanádra ment, honnan Holdvilágon, Asszonynépén, Kis-Kapuson át, febr. 15-én reggel Medgyesre vonult be. Tiz napi folytonos küzdelem után mondhatni révpartra ért.

Igy végződött az óriási oltalmi harcza, mely még Vizaknán, febr. 4-én kezdődött. Tiznap alatt mintegy 30 mértföldöt futott és futamitott. A császáriak a helyett, hogy üzték volna, febr. 12-én Szebenbe öszpontositák magokat. Ott hagyták a csatavonalt, hol Dévától Szászsebesig minden út melletti egyes épület, Szent-Halom, Szent-András, Piski, Pad, Gyalmár, Benczencz faluk egyrésze hamuba dült. Ott hagyák Dévavárát, mely bár épen Déva város felett fekszik, sem Kemény Farkas, sem Bem ellen nem demonstrált; söt parancsnoka, Runkán százados febr. 10-én reggel arra ébredett, hogy a várőrség, mit az orláti határőr ezred képezett, a várat oda hagyta.

Bem Medgyesre ért. Hogy ezen térfoglalás horderejéről némi tájékozással szolgáljunk, a székelyföldre kell pillantanunk.

Emlitettük, hogy Bem Szelindekről egy zászlóalj Magyarhonból megtért székelyt hazabocsátott, hogy a honlévőket harczravezessék. A velek ment Kis Sándor ezredes, Gál Sándor ezredest már nagyszerü készülődés közt találta. Háromszék fegyverben állt, s a Dorschner által lehangolt csikiak szelleme oda lön változtatva, hogy pár nap mulva, febr. 2-án öt csiki zászlóalj érkezett le Szepsi-Szent-Györgyre, hogy

a háromszékiekkel egyesülten az ekkor Vizaknán álló Bemhez áttörjenek.

A székelyek ezen öszpontosulásából a brassai muszkaőrség Brassó megtámadását magyarázván ki, Engelhard orosz tábornok a császáriak mellé muszkákat adott, s ugy keletkezett Szent-Péternél a csata, mit fenebb említettünk: mire Gál Sándorék megfordultak s a közelebbi egyenesebb utat feladva, Udvarhely felé vették utjokat, a Kükülló völgyére.

E völgyet az őrnagygyá lett b. Heydte tartotta nehány ágyuval: Gedeon dandára Szebenbe hivatása után Segesvárt vevé nyugtalanitó portyázásai támpontjának, jan. 31-én Erzsébetvárosra csapott le, az őrséget kinyomta, a nemzetőrséget lefegyverzette; febr. 8-kán Medgyesnek ment, Szilágyi alezredest benne megtámadta, s miután ez M.-Vásárhely felé elhuzodott, betült a városba, mely az nap tiszteletére világitást rendezett.

Azonban Medgyes öröme nem soká tartott. Mert a mint fenebb említettük, Zsurmay és Pereczi őrnagyok a vizaknai csata alkalmával elszakadtak Bemtől, Nagyselykre huzodván, a medgyesi őrségtől pótcsapatokat s még két ágyut kapva, állást foglaltak. Nem sokáig tarthatták, mert egy Szebenből eddig hatolt muszka csapat által fenyegetve, febr. 8-án estve Kis-Kapusra mentek, onnan febr. 9-kén reggel Medgyesre akartak beszálni: midőn nagy csodálkozásokra Szilágyi helyett, benne b. Heydtét találták. Zsurmay, hogy M.-Vásárhelyre átvághassa magát, szuronyt vett elő, a császáriakat belőle kiverte. A mint megpihent, hivatja a polgármestert, s kérdi, mennyibe kerülhetett a tegnapi világitás? Mintegy 2000 frtba, volt a felelet. Én a fáradságtól megkimélem a várost — viszonzá kedélyesen Zsurmay — nekem nem kell világitás, csak a 2000 frt... s azzal tovább folytatá utját, M.-Vásárhely felé. De azért oly hatása volt, hogy a mint b. Heydte visszaakart a városba térni, a szászok elébe küldtek, megizenték, hogy ha városukat megszálni akarja, annyi erőt hozzon, menynyivel megtarthatja, mert minden napra nincsen 2000 frtjok.

Bem tehát Medgyest üresen találta...

A tábornok ide febr. 15-én szált be; Gál Sándor s vele a székelyek ez nap Udvarhelyre értek. B. Heydte e hír hallattára, éjszakán oda hagyá Segesvárt; s másnap, febr. 16-kán, Forró Elek ezredes, illetőleg a székelyek előcsapata előtt a sánczokkal, pallisadokkal erődített város kapui kardcsapás nélkül megnyiltak ... A két tábor között már csak néhány mértföld, s e távolság közepében is ott van Erzsébetváros, az örmények barátságos városa ... E szerint Bem elérte, mit oly régen ohajtott, magát a székelységgel összekötötte... Ezzel a Háromszéket oly hősileg védelmezett XII. zászlóalj, s itteni Kossuth-huszár osztály is beolvadt Bem táborába.

XV.

A románok s Urbán délpontja.

(Febr. 1—27.)

— Csányi L. fellépése. A románok végezéljokat lelepleszik. Romaniát kérvényeznek. A szászok felébrednek. Urbán Marosényre, majd Király-Németire üt. Bem Beszterczére jő s ujra kiveri.

Egy pillanatra mellék térekre vezetem olvasóimat, hol ugyanezen idő alatt szintén nevezetes események folytak le.

A tüzes véralkatu bihari főispán, Beöthy Ödön helyett, ki ostromló biztosnak páratlan volt: febr. 1. a mérsékeltebb, s több szervező talentommal felruházott Csányi László lépett fel, mint teljhatalmu országos kormánybiztos, ki eddig a magyarhoni központi hadsereg, illetőleg Görgei mellett kormánybiztoskodott. Egyik nagyobb honfi mint a másik: az első mint menekült halt el Londonban, a második elitéltetett, vérével pecsétlé meg elveit.

Csányi mindjárt kezdetben febr. 6-án azzal lépett fel, hogy büntetőtörvényszékeket állitott, s a főispánokat, megyei kormánybiztosokat oda utasitá: miszerint a birák megválasztásánál ne annyiban születésre, mint képességre nézzenek; democrat kiindulási pontját tehát azonnal bevallá. Ugyan-e napról a székelyekhez fordult, hozzájok intézett kiáltványában örvend, hogy 10,000-ren utban vannak; biztositja, hogy a határőri szolgálat el fog töröltetni, s reményét fejezé ki az iránt, hogy közelget az idő, hogy a székelység Mádéfalván lett leágyuztatásáért számot kérhet. Febr. 10-én egy más kiáltványban a Bem retiradájára megrémült orszá-

got lelkesíti, festvén Enyed s a haza gyász sorsát, melyet a véres emlékü Bastakorával hasonlitott egybe.

Két oly férfi dolgaink élére állása, milyen Csányi és Bem, a magyarokra nézve egészen uj fordulatot igért. Az erdélyi főhadi kormányzóság gyanítva a jövőt, készült a vihar elébe. Ellenben a románok, vagy mert a győzelmet biztositva láták, vagy mivel tisztába jöttek, hogy a kormány rájok támaszkodása tetőpontját érte: minden áron arra törekedtek, hogy a nyert igéreteket formuláztassák. A Szebenből Bécsbe küldött Saguna püspök be sem várva a melléje inditott Lauriánit és Popázu brassai esperestet, febr. 6-án Olmützben a felség elé lépett, üdvözlé trónraléptét nemzete nevében, melyre ő felsége méltán számithat, mint a mely maj. 15-ke óta a magyarok ellen működik, a magyar ministeriumnak az engedelmességet felmondta, a császári serget ujonczokkal tartja, s Urbán mellett ernyedetlenül küzd: s kérte az uralkodót, hogy mihelyt a béke helyre áll, a román nemzetet is hív nemzetei közé emelje. A császár a románok hódolatát, mint ki lön fejezve, oly férfi ajkáról, ki a jó ügy élén áll, kedvesen vette: s biztositá, hogy azon egyenjogosságra, melyet a többi nemzetiségeknek is ad, a románok is számolhatnak.

Azonban a románok igényei a csupa egyenjogusitás határain tul röpkedtek. Mit sem törödve a többi nemzetiségek történeti s ethnographiai viszonyaival, mit sem adva arra, hogy Erdélyben a compact székely és a szászföldet beolvasztással fenyegetik: terrenumról, külön fejdelemségről álmodoztak. Nem volt elég, hogy Erdélyt praefecturákra oszták, azt Romaneának kezdék magok s a general commando közt folytatott irataikban nevezni; mintha a kihalt nemzeteknek jogai volnának, előbb Daco-, most már csak Romanea nevet használtak, s a román administratio mellett a romai törvényeket is magokénak állíták, sőt a forradalom után a kormánytól ezt kivánták részökre alkalmazásba hozatni.

A szervezési tervekről részleteket nem hozhatunk ugyan, de a roman comite iratai között többek közt oly töredékre is akadtunk, mely latin nyelven igy hangzott: 1. A rebellisek

javai confiscaltassanak. 2. E javak nyilvánitódjanak (roman) nemzeti vagyonnak. 3. A többi nemesek javai maradjanak bántatlanul. 4. E javak falunként irassanak egybe s terjesztessenek a nemzeti bizottmány elé decisio végett. 5. Aközben a b. Apor panádi és b. Vay tordosi birtoka confiscálttassék. 6. A kisebb nemességnek egy-egy telek szakasztassék ki. 7. A közhelyekből kiszakitott szántok előbbi tulajdonosaiknak visszaadattassanak.— Ezeken kivül javaslatba hozatott, hogy Felső-Fejérmegye darabjai a szomszédos hatóságokhoz csatoltassanak; Alsófejér pedig két kerületre osztatván, a Maros jobb parti részének székhelye Fejérvár, a balpartinak Balásfalva legyen . . .

Ily eszmékkel voltak a románok ez időben saturálva, s azon hiedelemben, hogy a monarchiát megmentették, eljöttnek láták az időt, hogy eddig titkolt terveiket leleplezzék. Az Olmützbe ment küldöttség okmányt terjesztett ő felsége elé, melyben nyiltan felléptek, s kérték, hogy Erdélyt, Bukovinát és Bánságot a magyar korona területéből kiszakassza, s azokat román fejedelemséggé egyesítse. (Lásd az okmányt, s a szászok replicáját, „Sieb. Bote“ 1850. 9. 29. 68. sz.).

Ily kielégithetlen vágyokat költöttek vala fel a románok keblében a megszorult főhadi parancsnokság simogatásai, s csak itt ébredtek fel a szászok, mikor látták, hogy sugalmazott politikájok, a magyar alatt századokig állt önállóságukat végenyészettel fenyegeti. Hogy a románoktól el ne nyelessenek, magok is Kronlanddá akarák az általuk lakott területet emeltetni, de miután az három darabra van szakadva, állandóságához magok sem sok reményt kötöttek: a Romania alapitásnak tehát ellenszegültek... Miből a két kezetfogott nemzet meghasonlása következett.

E meghasonlás természetesen még titok, az ellenmüködés csak közvetve, a kormánytestületekre hatás által alkalmaztatott.

Ezek közül a főhadi kormány bár még nem látta idejét velök szakasztani, miután a muszkák behozatalától őt megkimélni nem birták, már nem sokat adott a románokra. Az egyik cs. vezér tollából folyt „Winter Feldzug“ lapjain több

helyt felmerül azon kicsinylő vélemény, melyre a császáriak a románok támogatásáról jöttek vala. De még szükség levén reájok, megtették azt, hogy hivatalnokaik számára a rebellisek elkobzandó jószágaiból fizetést igértek, de hogy őket gyengítsék, a gen. commando Golescot és Cristoforot, két olaszországi menekültet, Szebenből eltávolittatá, miként azelőtt Magieru ministerrel is megtette.

A szakadás tovább ment. Febr. 10-ről már azt irja a gen. commando a comitének, mikép szükségesnek látja, hogy ezentul minden nemzetőrség egy főnök alatt álljon, következőleg a szebeni szász és román nemzetőrök is: különben megtörténhetik, mi Szeben védelménél megtörtént, hogy az román gárdatisztek elfutnak, s nevezetes pontok maradnak fedezetlen.

Ezen vádat febr. 13-ról Schott, a szebeni román gárda őrnagya többek közt azzal menté, hogy kapott fegyvereik roszak voltak, s csupa négy töltést osztottak volt.

De a comite is visszairt, kimondá, mikép a legiók felállításánál a general commando a nemzetnek autonomiát, önállóságot adott: azzal pedig, hogy a román gárdista a szász alá rendeltetett, ez önállóság megsemmisittetik. Kimondák, hogy ők az autonomiát, mit 4 hó előtt kaptak, a király-földen ugy mint egyebütt megtartják, különben szomoru lesz a következése; mert e lépésben a szászok őket elnyomni akarását látják tervbe véve.

Akként is tőnek. Mert bár egyelőre csak a magyar megyéket nyirbálák, később a szászszékeket is czélba vették. Igy látjuk, hogy már mart. 6-kán Ujegyházszék panaszol a gen. commandonak, hogy Elisei Armat, ki magát e szász szék praefectjének nevezi, az ottani oláhokat a szász hatóság alól felmentette, a falukat román lábra szervezi, s a szék erdejét megtámadta . . .

Igy álltak szemközt ez időben a szászok és románok, a general commando és román comité, s a mind két részről igénybe vett román és szász hirlapok.

Az irodák zöld asztala mellől ismét csatatérre megyünk, Erdély északi felibe, hol Urbán ezredes ügyességének és szerencséjének tetőpontján áll.

Bukovinába levén szoritva, hogy az előőrsi szolgálat unalmait megszakassza, azon gondolatra jő, hogy járatlan utakon a magyar előőrsökre csapjon. Malkovszki altábornagy, nem hogy támogatta volna, sőt jóvahagyását sem adta: azért Urbán ezredes Pojána Stámpiból elényomult, s a triplex confinium csucsát, a Munyirozlavát megkerülve, az erdők rengetegjein át, a mieinknek háta mögé került, s febr. 5-ke hajnalán 22 fok hidegben, egy nap és egy éjji hógázolás után Marosényt, a Borgói, völgy utolsó faluját, előőreinket elfogva, körülvevé. Mintegy 900 Sivkovich, Károly-Ferdinánd és bukovinai gordonistát hozott magával. Jól levén a lakosok által a helyőrség fekvéséről értesitve, a falut s annak minden pontjait, tüzérséget, lovasságot tervszerint meglepte. A kiállva volt őröknek az mondatott, hogy ők székely katonák, s azok csendesen hagyák az egyes csapatokat vonulni. Még sötét volt, midőn Urbán tisztei egyszerü gordonista ruhában, a parancsnok Koffler őrnagy hálószobájába kopogtatnak s engedelmet kérnek, hogy ily korán alkalmatlankodnak... Késő volt már minden... A vigyázatlan őrnagygyal 11 tiszt, három század Sándor-gyalog, 44 Koburg-huszár, 74 ló, két ágyu esett Urbán zsákmányává. Különösen a tüzérség sorsa lepte meg a hont, mert fiatal tanárok, ügyvédek, mérnökök, festőkből alakult vala; kik Bukovinába érvén besoroztattak; de azért nem soká mint kocsisok, narancsárusok, nők, álruhában Csernoviczból s Brünnből haza jöttek. — Tanár Jakab József, J. Elek testvére, mint besorozott Olaszhonból Görögországba szökött, s mint tanár ott hala el.

Urbán e kalandos tett után, melyben 43 katonájának lába elfagyott, febr. 7-ére hajnalán Bukovinába visszaért.

Malkovszki altábornagy a sikert látva, maga is kedvet kapott Erdélybe törni. Seregének előcsapatát Urbán ezredes képezé; előtte a határszélen állt honvédek visszazuhédtak; s febr. 12-én már Borgó-Prundon volt. A vidék parancsnoka,

Riczkó ezredes Beszterczét feladta, maga Király-Németiben állt meg, egy más csapatot Voronieczki herczeg, a lengyel legió egyik osztálya parancsnoka alatt Szeredfalvánál állita fel. Könnyü volt Urbánnak, mert otthon volt, s itt a keze alatti oláh határőrök közt minden emberben kémre, vezetőre, támogatóra talált. — Ismét meglepést tervelt, Jádról febr. 18-a éjjelén szép csendesen Beszterczén át elényomult, Wieser őrnagy a Szeredfalvánál állókat, Urbán Riczkót hajnalban megtámadta, a faluba rontottak, s heves csata közben, Riczkó ezredes apró golyótól elesett, 3 tisztje, 250 embere foglyul, 3 ágyuja zsákmányul esett: a többi Magyarosnak futott, hol az üldöző gr. Baudessin lovassági főhadnagy huszáraink kardjának esett áldozatul.

Riczkó osztálya Dézsre s Kolozsvárra huzódott. Azonban Tóth Ágoston kolozsvári főparancsnok s most már ezredes, serget vezérelt Urbán elébe. A futókat összeszedé. Merészen előre tartott. De Urbánt sehol fel nem találva, febr. 21. Király-németit ismét elfoglalta.

Bem a kedvetlen hirt Medgyesen vette. Hogy Urbán a tréfát harmadszor is ne ismételje, a borgói vonalról komolyan kezd gondolkozni. Előbb is febr. 22-ről a székelyekhez felszólitást intézett, elmondja, hogy a borgói hütlen oláhok miatt vesztései vannak, s hogy oda a csend fentartására oly nép kell, milyen a székely: felszólitá, hogy a 26—40 éves székelyek, kinek kitelepedésre kedvök van, gyüljenek M. Vásárhelyre.

Ezen nyilatkozvány után, mely annyi eredménytelen kedvetlenséget idézett elő, Bem a medgyesi táborból 3500 gyalog, 350 székely-huszár s 14 ágyut küldött előre, febr. 23 kán maga is megindult s Beszterce alatt termett. Már ekkor Fischer tábornok 3000 emberrel, 6 ágyuval Borgó-Prundig, Malkovszki altábonagy Marosényig jött vala. Bem mondhatni csak megmutatá magát, s Beszterce febr. 26-án azonnal megürült; Urbán hátrább vonult, előbb Borgó-Zsoszénynél, majd Borgó-Prundnál positiót vett, de Bem pár órai ütközet után mind a kettőből kiverte. Másnap febr. 27-kén báró Bánfi János őrnagy az üldözést tovább vezette, mignem Urbánék a határ-

széli hegyekben elmerültek. Vonulások oly sebes volt, hogy Bem csak szekeren követheté; s mégis hadnagy Fogarasi s főhadnagy Pampert mellett, 27 halott s 15 sebesültet hagytak hátra, mi a győzelmet 1 halott s 11 sebesülttel fizettük.

Erre Urbán Bukovinába ment, vitézségéért Leopold-renddel diszittetett fel, mi őt báróságra emelte. Sergében, mely a fáradságos vállalatok által tönkre volt téve, typhus ütött ki. Mig átestek rajta Kimpolung, Eisenau és Váma helységekben szállásolták el őket, Urbán ezredes szintén elkapá. Csapatja parancsnokságát Springinsfeld alezredes vette át; azonban a muszkák juniusban bekövetkezett bejöveteléig semmi kisérlethez sem fogtak.

A Borgói-szorosnál tehát negyedfél hónapig teljes szélcsend állott be.

XVI.

Bem elleneit Erdélyből kinyomja.

(Mart. 1—22.)

— A medgyesi csata. Bem Segesvárra huzódik; onnan Szeben alá, azt beveszi. A szebeni orosz őrséget Verestoronynál kiűzi. A frekki, feketehalmi csata. Brassó hódol. Brassót a muszka s a császári sereg oda hagyja. A felső-tömösi csata. A császáriak Oláhországba mentek. —

A husz napi hadjáratra térünk, mely Erdélyt az orosz és császári seregektől megtisztitá.

Fősergünk Medgyesnél táboroz, s roppant ellenség áll vele szemben. Brassóban Engelhardt tábornok alatt 6000, Szebenben Skariatin ezredes alatt 4000 muszka fedezet: támogatásuk által mintegy 12,000 császári léphetett sikra, kikhez a szász nemzetőröket s a felkelt románságot kell még számitanunk. Végül ott áll a borgói utszorost fenyegetőleg a bukovinai hadsereg és Urbán.

Mint ütött be Malkovszki altábornagy, s mint vonult vissza eléadtuk: annyit kell még emlitenünk, hogy e beütésnél combinatióban müködtek b. Puchnerrel. Mihelyt a bukovinai sereg beindult, Szeben körül az egész császári sereg mozgásba hozatott: Brassóból Schurtter tábornok dandárának fele Szebenbe, b. Heydte őrnagy portyázó csapatja Ujegyházra rendeltetett. A véletlen esetére az olasz harcztérről most érkezett Maroicsics táborkari őrnagy és Skariatin ezredes Szeben tartása felett tisztába jöttek.

Ily előzmények után a sergeket meginditák. A fővezér, minthogy b. Puchner és Gedeon altábornagy gyengélkedett,

Kalliany tábornok. Dandár vezérek: az Olaszországból szintén most érkezett s nagy reméllyek közt felléptetett Van der Nüll, gradiskai határőrezredes, a másik b. Stutterheim ezredes harmadik b. Uracca alezredes; mindenik dandár mintegy 3000 főből áll, s mindenikkel 12 ágyu. A tér, mi a két sereg közt illetőleg Szeben és Medgyes közt fekszik, 4 mérföld.

A völgyön, mely 1000—1500 lépésnyi szélességben vonul Medgyesnek, Van der Nüll dandára jött elől: mart. 1-én előcsapatja már Kiskapushoz ért, melyet Herkálovics őrnagy a XXIV-ik zászlóalj, kevés lovasság és hat ágyuval ez napon szerencsésen megtartott. Ugyancsak e dandár más osztálya, a fejérvári őrség által támogatva, balra Balásfalvára csapott, mi honvédek által volt megszálva. A jobb kézfelőli más völgyön b. Heydte őrnagy volt megbizva, hogy Medgyes háta mögé kerüljön.

A császáriak ily nagy mérvbeni közelitése sergünket nem kevésbé lepte meg, mert kedvelt vezére, Bem Beczterczén vol, másnap bizonyos volt a csata... Ily feszült körülmények között érkezett Medgyesre — Bem, esteli 10 órakor.

Marcz. 2-án reggeli 8 órakor Van der Nüll Kis-kapust megtámadta: az őrség feladatához képest, feltartá az ellent mig a sereg magát rendezheté, s azzal visszavonult a tábor zőméhez, mely Medgyestől délre, mintegy fél órára egy amphiteatralis kerekségü téren foglalt helyet, melyet az országut ketté metsz. Előtte Szász-Ivánfalváról a Nagy-Küküllőnek tartva egy patak fut, jobb partjára Bem 16 ágyut szegeztetett ki, s védelmökre sánczoltatásokat tett: itt fogadta el az ellenség tüzét; a Déva felől jött osztálylyal érkezett Hrabovszki alezredes, 4 ágyuval Musna felé vett állást. Kemény ágyu csatá folyt, a mikor tiz óra felé Bem Medgyesről kilépett, Czecz ezredestől a vezényletet átvette, s az eddigi védelmező csatát támadóra fordítá. A császáriak vele szemben egy jól épült fogadót foglaltak volt el, b. Bánfi János alezredest a XI. és XXIV. zászlóaljjal előküldé, hogy onnan őket kiverje. A XI zászlóalj Inczédi Samu őrnagya alatt oroszlányi bátorsággal rontott előre, s egy csatát nyitottak meg, mely leginkább az épület el- és visszafoglalása körül központosult. Ágyu és szurony öt óráig

vittak egymással. Ekkor alezredes gr. Bethlen Gergely a Mátyás-, Károlyi őrnagy a Würtemberg huszárokkal, s többek közt az LV. zászlóaljjal előrontottak, a császáriakat állásokból kiverték, s a csata el vala döntve.

V. d. Nüllék megfutottak. Bem Kis-kapuson át Asszonynépeig üldöztę őket, hol b. Stutterheim ide érkezett dandára közbe lépése, esti 10 órakor, a csatának véget vetett. Eredménye lőn, hogy a magyarok épen azon állásban maradtak, melyből reggel ki mozdultak: az előrs Kis-kapuson állt meg, a sereg zöme pedig a sánczok mögé vonult. — Bem annyira meg volt seregével elégedve, hogy apróbb kitüntetések mellett, a megsebesült Inczédi Samut alezredessé, gr. Lázár Albertet, gr. Bethlen Olivért, Alsó Sándort őrnagyokká nevezte ki.

Másnap mart. 3-án még keményebb csatára volt kilátás. Van der Nüll ezredes dandára mellé b. Stutterheim és b. Uracca dandárai is megérkeztek. A tábor vezényletét ma már maga Kalliani tábornok vette át, kit táborkari őrnagy Maroicsics támogatott. Miként tegnap, a Kiskapuson állt őrség most is csakhamar visszavonult. Bem előbb azon ponton foglalt állást, melyen tegnap a császáriak. Délután 3 órakor megkezdődött a nagyszerű csata, melyben a császáriak 36 ágyuval mintegy 10,000-en, a magyarok hasonló erővel csaptak egymással össze. Két óra hosszat ágyu csata folyt, a mikor két 12 fontos ágyu, melyet Maroicsics őrnagy a Sezu-Máre nevű hegyre tiz lovas fogatokkal vontatott fel, megszólaltak s a magyarok ágyuit rombolni kezdé. Bem erre tegnapi állásába huzódott. Azonban mi tegnap nem sikerült, a balszárny megkerülése, ma csaknem létesült: mire Bem a mindenfelől intézett rohamot be nem várva, visszahuzódását megkezdette.

A csata a császáriak részére meg volt nyerve, de a mint jelenték, 500 halott, 137 sebesült s több tiszt életével vásárlák a győzedelmet. Bem Medgyesen összeszedte sergét, s mert a császáriak utczaharczot kezdeni nem láttak tanácsosnak, az éj setétében a várost csendesen odahagyá, mig a császáriak az egész éjet a hideg daczára Medgyes előtt táborozva töltötték.

Bem, ki távol sem gyanitá, hogy a császáriak a nyert

győzédelmet hasznukra ne forditsák s üldözőbe ne vegyék, a legnagyobb óvatossággal a Küküllő jobb partján huzódott Erzsébetváros felé, s ott a balpartra térve, az ország uton ment fel Segesvárnak, hová mart. 5-ke reggelén érkezett. Bizonyos volt benne, hogy uj csata következik, azt Segesvár előtt akarta elfogadni. A várostól félórára egy vizmosásos árkot választott ki álláspontul, azt három zászlóaljjal éjjel nappal sánczoltatta, távol sem gyanitva, hogy az öt mértföldre maradt győzelmesek három egész napi időt engednek számára.

Ez idő alatt kényelmesen rendezte sergeit, M. Vásárhelyről uj csapatokat huzott össze, ágyuit, fegyvereit kijavittatá, s most már nyugodtan várta a támadást.

Mart. 8-án — mely napon Engelhard tábornok a székely és szászföldet egybekötő hidat, mert Bem Brassóra törésétől félt, levágatá; mely napon a magyarhoni fővezérséget a Dembinszki helyébe lépett Vetter tábornok vette át, s Bem egyedül most sem rendeltetett más fővezér alá — a Medgyesre érkezett b. Puchner, sergét Bem ellen inditá. Azonban, vagy mert a győzelemben bizonyos lévén, Bemet a székelyföldtől el akarta vágni, hogy oda ne menekülhessen; vagy mert a rögtönzött sánczokat tulerősöknek hivé: Szent-Ágota felé indult: másnap Trapoldon V. d. Nüll dandárának még egész kényelmesen rendjeleket osztogat, s ugy haladott a délről megkerült Segesvárnak.

Az elbizakodás ez óriási botlását, a vész perczeiben legleleményesebb Bem hasznára tudta forditani. A mint a papi-papiroson oly szép haditervet megértette, azonnal dobot üttetett, csupán annyi időt vesztett, mig két fegyelmet sértett huszárt Zsurmay kérése daczára — ki ezért kilépett — főbelövetett: azzal mart. 9-én délfelé sebes léptekben megindula, másnap reggel a gr. Albertitől ott hagyott Medgyesre ért; gr. Bethlen Gergelyt 8 ágyuval Musna felé inditá, hogy balszárnyát fedezze; még az nap Nagy-Selykig haladt; honnan mart. 11-én d. u. 3 órakor Szebentől pár órára, Nagycsürnél állott, Szeben ostromára készült.

Nem kivánjuk illustrálni a roppant meglepetést, mely a császári tábornokokra következett, midőn mart. 9-ke estvéjén

győzelmesen vonultak be a pusztán hagyott Segesvárra; nem a leveretést, midőn arra ébredtek, hogy Bem futás helyett, Szebennek nyomult... Ők is oda indultak, de már késő volt.

Késő volt, mert Szeben felett a koczka el vala vetve. Fedezetét 4000 muszka s mintegy 2000 osztrák tette; Pfersmann tábornok s Skariatin ezredes, kikre a védelem bizva volt, vár falak, sánczok és ágyukban bizva, távol sem hitték mi következik.

Bemet Nagycsürnél muszkák fogadták, egy órai ágyuzás kezdődött, melynek végével a székelyek a szőlőkben felállított muszkákat szuronyra vették, s azzal a csata a Szeben alatt elnyuló térségre lőn áttéve. Itt ujra állást vettek, s még borzasztóbb ágyucsata fejlett ki; a Würtemberg-huszárság az ellen jobbszárnya megkerülésére indult; Kis Sándor alezredes Koburg- és Vilmos-hüszárokkal egy orosz ütegre rohant: a muszkák elhagyták a szabad tért, s visszavonultak az alsó város sánczai megé. Hat órakor tehát már csak Bem állt a sikon, ki egyenest a város alá nyomult s ostromát megkezdette. Az ágyu menydörgött, s közben a székelység rohamokat kisértett, de a muszkák visszaverték. A bécsi legió, a LXII. ugynevezett torontáli zászlóalj szintén közremüködött, s 7 órakor már megmászták a sánczokat: mire a muszkák odahagyva a külvárost, a felső város falai közé huzodtak... Bevenni, e volt a feladat... E nélkül az alsóváros megtartására se volt kilátás; s Bem fájdalommal gondolt reá, hogy ha nem sikerül, az egész nap küzdelme elveszett. Hogy a rohamot könnyebbé tegye, nehány gránátot vettetett; de a meggyult házok világa a magyarok sorait a muszka golyóknak még jobban kitette, a győzelem még kétesebbé vált... Azonban e válságos perczben Bethlen Gergely kerülő osztályával Szeben alá érkezett, s ki nem fáradt csapatokat vegyitett a csatába. A lelkes XI. zászlóalj forradalmi dalok mellett a sánczokon s külvároson át a kapuknak rontott, a fellelkesült székelyek és Máriásiak utánok, uj meg uj rohamot kisértettek...

Már 200 muszka feküdt a harcztéren. A parancsnok visszavonulót fuvatott. A nagy laktanya körül az elvonulás elendezése megkezdetett.

Képzelni lehet a roppant zavart, mit e jelenet elöidézett. A város, melyet a törökök soha be nem vettek, melynek ös falai most pallissádokkal voltak erösitve, mely 4000 muszkát fizetett, csakhogy megvédelmezze: fejét vesztve futkosott, fogatott és pakolt, gyalog és szekeren, a vonulást megkezdö muszkák után futásnak indult. A nemzetörség a piaczon megdöbbenve állt, s csak a császáriak tartották még a kapukat, még mind remélve, hogy b. Puchner hátba támadni fog.

Az égö házak lángjától világitott rémes jelenet közepette, 10 órakor egyszerre csak menydörögni kezd a magyarok éljen kiáltozása. Már csak egyes golyók süvöltenek: a torlaszos utczákon a honvédek fegyvere villog... A muszkák erre Szebent elhagyák, ágyujik némán futnak. A város megnéptelenedik, itt-ott elkésett menekvö sieť még, s annyi futó között egyedül Benigni József, a „Sieb. Bote" szerkesztöjét éri egy Kossuth-huszár golyója, mely nemzeti viszályt szitó czikkeire a végzetes pontot feltevé.

Itt álltak a györzelmesek Szeben piaczán. Az ellenküzdedem középpontja, a gen. commando székhelye, a szászok fövárosa, a román comité tüzhelye a magyarok kezében volt. A bosszu pohara fenekéig volt ürithetö. A rablás, égetés, gyilkolás szörnyeinek festett honvédek kéjittason jártaták tekintetöket végig, s azzal hozzáfogtak a város fenekestöl felforgatásához — gondolják némelyek... Nem; senkinek egy hajszála sem görbült meg. Kincstárak ajtai helyett szent helyekét törték fel, klastromok, zárdák ajtóit, hogy a bennek sinlett magyar foglyokat szabaditsák meg, hogy részt vegyenek a fájdalmas közörömben, mely a századok óta együtt békésen lakó nemzetek mások által felidézett romlása felett tegnap másutt, ma itt ülé torát. A barátok klastroma s katonai laktanyából nö és férfi rabok örömkönyekben uszó arcza köszöntö a szabaditókat. Itt a Köpecznél foglyul esett Pap Mihály örnagy hosszu, ösz szakállal, lánczait zörgetve keresi három honvédtiszt fiát; ott gr. Kemény Sámuel, Kolozsvár kezese, s Schopf Alajos, volt hadibiztos vezeti öket a gen. commando és román comité irományai lefoglalására. Mások a zsákmányul esett fegyver és

készlettárok ajtait állják el. A családi öröm s harczi vivmány diadalérzete egymást váltogaták.

Roppant diadal. Mert a mellett, hogy Szeben elvesztése a császáriak szellemére végtelen lesujtólag hatott : 21 ágyu, 1 millió puskatöltés, 6000 ágyugolyó, 5000 apró fegyver, 150 mázsa lőpor, feles élelmiszer, ruhakészlet jutott a magyarok birtokába; s velek az ágyuütteg, melyet Vizaknán elvesztettek volt. B. Berger alezredes s Teichert őrnagy, 14 tiszt, 115 közvitéz foglyul esett; a kórházokban 850 beteg, kik között 123 muszka sebesült maradt hátra.

Másnap, mart. 12-én meghozák a hirt, hogy b. Puchner Berethalom és Ujegyházon keresztül sebes léptekben közeledik: Bem, hogy a győzelmet biztositsa, Gr. Bethlen Gergely alezredest 12 ágyuval, 3 zászlóaljjal s egy osztály huszársággal elébe inditá. Serge más részét pedig Szeben előtt állitá fel, nem is gyanitva, hogy meg ne támadtassék.

Bethlen ment, de nem talált ellent, mert b. Puchner, — ki épen azon napon neveztetett Bécsben hadszertárnokká, mely napon Erdély hadszertárát, Szebent elvesztette — Szeben eleste hirére az erdélyi hadtest vezetését Kalliani tábornok kezébe tette, maga Pfersmann, Gräser és Jovich tábornokokkal, három század lovasságtól kisértetve, a Verestoronynak vette utját, hol, a muszkák háta megett, mart. 13-án Oláhországba ment; a Bánságnak tartott, mely szintén vezényletére volt bizva.

Kalliani a frekki hidnak ment, az Olt megé huzodott, s Skariatin ezredessel egyezkedéshez kezdett, hogy Szebent visszafoglalják.

Bethlen Gergely pedig a fáradságos expeditió után, nehány elfogott szekér s 76 fogolylyal visszatért Szebenbe: foglyul vivén egyszersmind Coppet ezredest is, kit Bem, azon igéretére, hogy a magyarok ellen többé nem harczol, Bécsbe bocsátott. Mindazáltal később egy Coppettel fogunk találkozni, ki mint tábornok az erdélyiek, illetőleg Bem ellen harczolt.

Bemnek Medgyesnél embere volt, de lőszere hiányzott; most lőszere van, embere nincs, mennyiben tőle messzemaradtak. Azonban összekezdé vonni, s a végcsapáshoz készült.

Első, ki hozzá érkezett Herkálovics táborkari őrnagy, ki egy csapattal még a medgyesi csata alkalmával (mart. 3-kán) elszakadva, két ágyuval Balázsfalvának ment; ott felvéve az LV. zászlóaljat M. Ujvárnak tartott, hol a Károlyi-huszárokkal, egy zászlóalj gyalogság s 6 ágyuval erősödött; honnan M.-Vásárhelynek csapott fel, hol Tolnay Gábor csapatját magához véve, Medgyesen át Szebenbe érkezett.

Bem pár napot Szebenben mulatott, rendezte a helyőrséget. A város és a vidék főparancsnokságát b. Bánfi János ezredesre bizta. Senkit sem huzott felelősségre, beérte azzal, hogy a városi tanácsot uj választás utján restauráltatá.

További lépésekre gondolt. Ismerte a császáriak tervét, hogy Skariatin ezredessel Szeben ellen támadást akarnak intézni, keményen intézkedett ellenek; az itt talált fegyverekből a magával hozott 2000 láncsás székely ujjonczot azonnal felfegyverzé, a Máriási zászlóaljat 1300 főre egészité, a nagy sáncz-ágyukat beszegezteté, s két dandárt szervezett: egyiket b. Bánfi J. alatt, melyet a muszkák, egyet Czecz ezredes alatt, melyet a császáriak ellen inditott. A két dandár mart. 16-án darabig egy irányban haladt; s hol utok ketté szakadt. Vesztényen, figyelő osztály hagyatott.

Már ekkor a muszkák Boiczára, illetőleg a Verestoronyi szorosba voltak visszahuzodva, a császáriak pedig sebes léptekben haladtak Brassó felé: mert mart 14-én Engelhard orosz tábornoktól azon izenetet vették, hogy Brassót 10,000 felkelt székely fenyegeti, mit egyébiránt az előre küldött Kiss S. ezredes rendezett.

Bem természetesen e zavarukról nem sokat tudott. Czeczet a XIV. XXXVII és L. honvéd s 4 zászlóalj székelységgel, egy osztály Würtemberg s ugyanannyi Kossuth-huszársággal, egy század Károlyi s ugyanannyi Kresz-lovassággal 37 ágyuval a császáriak ellenébe inditá; kikről távol sem tette fel, hogy a második nagy strategiai hibát kövessék el,

hogy Szeben visszafoglalása megkisértése helyett, Brassó megtartására siessenek.

Mig Czecz haladt, Bem Bánfi J. dandárával, mely vadászokból, az LV. s egy székely zászlóalj, egy osztály Würtemberg huszárság s két üteg ágyuból állott, Talmácsnak vette utját, a Szebenből kivert muszkák kiüzésését vette czélul. Estve setét volt már, midőn Boiczához, Erdély utolsó falujához ért, melynek déli szélén a Verestoronyi vár emelkedik. A muszkák már a szorosba elmerültek volt, császáriak fedezték a vonulást, kik a falu Erdély felőli részén voltak felállitva. Bem balszárnyokat megkerülte: gr. Heusenstamm százados 94 ember vesztéssel átvágta magát; oly zavarba jöttek, hogy b. Bruchenthal Samuel, a szebeni nemzetőrség parancsnoka, nehogy kézbe kerüljön, az Oltba ugratott, hogy a balparton fekvő Porcsesdre meneküljön, azonban a habokban lelte sirját. — Erre Bem másnap mart. 17-én a Verestoronyi-szorosban üzni kezdé őket Alant az úton ágyui, fent a jobbparti sziklákon, vadászai dolgoztak. A muszkák többször megálltak, először a vámon innen, másodszor a Riu-Váduluj hidján, Erdély végpontján, s azzal, ide hagyák Erdélyt... Bem a határról diadalérzettel tére meg. A verestoronyi szoros őrizetére az LV. zászlóaljat hagyá, vele hat ágyut, mit maga szegzett ki, előlök az ágyulovakat s a szekér elejét, a sereg bámulatára, Szebenbe visszaküldötte. Erre elhagyta a Verestornyi-szorost, tábora után sietett, mely győzelmesen haladt Brassó felé.

Czecz ezredes a Brassó felé indult sereggel az nap, mart. 16-án Fenyőfalvára ért, hol az ellen utócsapatára talált. A frekki híd a falutól félórára fekszik, 380 lépés hosszu, fából épült s egészen fedve van: ezt oltalmazták a császáriak, hogy az Oltoni átkelést akadályozzák. Van der Nüll és b. Uracca dandára már messze járt, oltalmával b. Stutterheim dandára volt megbizva. A hidnál Klokocsán őrnagyot találták, ki egy zászlóalj Károly-Ferdinánd s egy zászlóalj első ezredi oláh határőrrel, két század dragonyossal s négy ágyuval volt felállitva. Esti 10 órakor kezdődött a támadás. A császáriak a hid előtt várták, azonban egy órai ágyuzás, s a székelyek és

az L. zászlóalj szuronyszegzésére visszavonultak. Most a híd felett kezdődött a csata, a Károly-Ferdinándok 71 embert vesztettek, a határőrök ellenben mig a hidon áthuzódtak, teljesen felbomlottak, s kitől merre lehetett, visszaoszlottak hazájokba, Riebel József őrnagyokat otthagyák.

Reggel négy órára a hid Asbot százados által helyre volt állitva. Átkeltek, még pedig minden ellenállás nélkül; Perecz i őrnagy lovasságával s két ágyuval már futókat üzött.

A hirre, Fogaras várparancsnoka, Stráva százados Riebel sorsára jutott, reggelre a várőrség, mi szintén oláh határőr volt, odahagyta a várat: a parancsnok két ágyujával Brassónak vette utját, Fogarast üresen hagyá.

Czecz mart. 18-án Vledényig hatolt. Kün éjjelezett, mert a császáriak Feketehatalomnál csatát akartak fogadni.

Mart. 19-én fiatal vezérünk támadást rendezett. Van der Nüll dandára Brassó fedezésére sietvén, Feketehalmot Stutterheim és Uracca dandára tartotta. A város nem lévén oltalmazható, a tőle egy órányira fekvő erdős magaslaton állták el az utat, mig egy csapat a Feketehegy mellett, b. Heydte a Pojána völgyén akart háta megé kerülni. Igy volt kifeszitve a háló, melyen Czecznek át kellett magát vágnia. Előcsapatját egy osztály Würtemberg huszár, Máriasi vagy is a XXXVII. és Kabos székely zászlóalja képezé; ágyujok hat; osztály parancsnokuk Károlyi alezredes, a vezérkar élén őrnagy Herkálovics. A centrum négy zászlóalj székelységből, két röppentyü, 21 tábori ágyu s lovasságból, az utócsapat egy zászlóalj gyalogság, 4 ágyu és a többi lovasságból állott.

Czecz oly sebesen lepé meg őket, hogy a császáriak terve egészen dugába dölt, az előőrségét állásából oly hirtelen kiverte, hogy a városból elősiető dandárok csak is a várostól óranegyedre vehettek állást. Tiz órakor kezdődött a csata, folyt a mikor Bem odaérkezett. Elé az ágyukkal! kiáltá. Öt röppentyüt bocsáta el, hárma a legsikeresebben talált, s az ellen sorait futásra kényszerité. Mire a császáriak 267 halott és sebesültet hagyva, Brassó felé vonultak. — Heydte, ki tölök

elszakadt, a törcsvári szoroson át, csak is 26 órai folytonos futással mentheté meg csapatát.

Mart. 20-án Bem Feketehalomról Brassónak ment. Brassó nem az a város, melyet nagy sereg ellen oltalmazhatni lehetne, egy völgyteknőben feküvén, ha a csata elvész, a seregnek, melyen meneküljön, utja nem marad. Egyetlen menedék, a tőle keletre fekvő tömösi utszoros lévén, Brassó előtt kellett volna tehát csatát állni, de Engelhard tábornok feladatának nem ismerte, sőt követelte, hogy vonulását a császáriak fedezzék. Mit talált tehát Bem? Mire délben Vidonbákhoz ért, a brassai tanácsot lelte ott, mert a tábor alig várva a hajnal első sugarát, utját a tömösi szorosnak vette: e szerint a két császár armadája, az osztrák három dandár, a muszka segitség, a brassai, szebeni és segesvári nemzetőrség kiséretében, a harczot kerülve, nemcsak Brassót, de egész Erdélyt feladá, s a legsebesebb léptekkel sietett menekülni. Bem délután 5 órakor Brassóba belovagolt.

A császári sereg a határszéli hegyek közé merült, átvonulásával vesződék, mire mart. 21-én sergeink a Tömösi-utszorosban őket üzőbe vették. Az előlmenő két század székely gyalogság s félszázad lovasság Felső-Tömösnél bukkant Van der Nüll utócsapatára. Golyózápor, kartács, gránát fogadta őket, Szabó Nándor őrnagy a nyomukban haladó serget előnyomta, hat fontos ágyuival akkora erőt fejtett ki ellenek, hogy egyik positiot a másik után adák fel, s még az nap egészen kiüzte hazánk határiból... A győzelmi jó kedvnek nem kis tevő része volt Molnár Ádám székely tüzmester, ki minden pár lövésre: előre az ágyukkal! retirál az ellenség!! kiáltással buzditá az erdőben huzodó csatárlánczat; maga pedig retiralt, nem retiralt, mindegyre közelebb nyomult s bőgeté a hat fontosokat. Miért is helyben hadnagygyá lőn.

A császáriak 186 halottat és sebesültet vesztettek. Részünkről halottat nem találtak, sebet 30 kapott. Nyereségünk lett 80 fogoly, 100 magán és tiszti podgyászos szekér, mit Bem a székelyeknek ajándékozott, s ezen kivül 2000 fegyver.

Igy leveretve ment ki a sereg, mely Bémet respectálni nem akarta. Igy lőnek megczáfolva azon hadjelentések, melyek demanxi modorban szüntelen csak diadalról beszéltek . . . Kimentek Oláhországba, hol a legnagyobb nélkülözéseknek néztek elébe.

Négy hónapig maradt künn e hadtest.

Egyelőre Krajovánál álltak meg. Onnan akartak bemenni a bánságba, hogy a temesvári őrséghez csatlakozzanak. Visszaveretvén, Cserniczhez huzódtak, a Duna mellé. Ide érkezett Radeczkitől 40 napi itteni táborozás után gr. Clam Gallas s a nálánál jóval ifjabb Pergen tábornok, 80 ágyu-lóval, s egy század tüzérséggel.

Összes erejök 36 ágyu, félütteg röppentyü, egy zászlóalj Párma, egy Leiningen, két zászló Károly-Ferdinánd, két zászl Bianchi, két zászlóalj Turszki, egy zl. szász vadász, két század gordonista vadász, 6 század lovasság, mely részint dragonyos és könnyülovas, részint dézsáni, vagyis Fogaras vidéki határőrhuszár. Összesen mintegy 12,000 ember ment ki, de a sok nélkülözés, künn táborozás körülbelöl 3000 életébe került.

XVII.

A visszahóditott Erdély szervezése.

(Mart. 4. — apr. 14.)

— Bem szervezései. A Bánságba megy. Csányi kormányzása. A mart. 4-i osztrák alkotmány. A függetlenség kimondása. —

Szeben és Brassó bevétele, illetőleg a császári és muszka sereg kinyomása után, Erdélyben még csak két erőd maradt a császáriak kezében : Fejérvár, az erdélyi katonai operatiók középpontja, s a Dévai vár, mely egyébiránt kicsinységénél fogva nem sokat nyomott a mérlegben.

A szászok le voltak fegyverezve, a románok már csak is a nyugoti havasokat birták, a compromittáltak ide vonultak vala fel Jankhoz, az erdők rengetegjeibe veték bizalmukat. A többi tér meghódolt, szervezés alá jött.

A kettős irányu szervezés, a katonai és polgári azonnal kezdetét vette; amazt Bem, ezt Csányi L. országos teljhatalmu kormánybiztos intézte.

Bem mint ünnepelt hős tünt fel a háladatos haza szemében. A kormány Erdély visszahóditását nagyszerü vivmánynak tekintette, mert csak is ez által vivatott ki, hogy a képviselőház Debreczenben nyugodtan tanácskozhatott. Kossuth e naptól benne a magyar hadsereg leendő fővezérét látta, s hogy az lehessen, pályáját előkészité. Erdély pedig Bemben a nehány hónap óta dult élet és vagyonbátorság visszaállitóját tisztelte. Kormány és nemzet vetekedett Bem iránti elismerése nyilvánitásában.

Erdély részéről a székelyföld kezdé meg nyilatkozatát, tekintélyes küldöttség köszönté őt Brassóban, mint a hon megszabaditóját, s felkérte, hogy legalább Háromszéket látogassá meg, különben az egész Székelyország Brassóba zarándokol. Bem engedett az őszinte székely nemzet ohajtásának, s a Brassó bevételére következett vasárnap, mart. 25-én nehány törzstiszt kiséretében felindult. Két óra mulva a kökösi hidnál volt, a pontnál, hol a székelyföld kezdődik. Egész néptömeg fogadta. Az egybesereglett székelység, nő és férfi, gyermek és öreg, hosszu sorban, a fiatalság lóháton, nemzeti lobogós dzsidákkal, s a szekerek tábora várt reája. Zene, ezer ajk éljenzése köszönté. A nemzetőrség őrnagya beszédet tartott hozzá; kocsiját virággal halmozák el, s örömkönyekben ragyogó arczok áldása kisérte utját S. Szent-Györgyre, Háromszék fővárosába. A székháznál Horváth Albert, főkirálybiró nagyszerü terítékkel várta. Ismét üdvözölni jöttek sorai s éljenzései közt haladt. A lépcsőzeten Háromszék hölgykoszoruja üdvözlé, vérpiros rózsát tüztek rendjelei mellé, ellött jobbja kötelékét himzett nemzeti szalaggal cserélték fel, az egész asztalnál urhölgyek szolgáltak fel neki, a legszebb kezek pótolák a jobb kéz szolgálatát . . . Bem, a mogorva öreg harczos meglepésig nyájas lön, mindenik számára volt bókja, s az egésztől azzal vált el, hogy a székelyt, melyet hősiességéért eddig becsült, ma szeretni tanulta, s hogy e vala életének legszebb napja.

Bem mindenesetre szerencséje tetőpontján állt.

Be levén Erdély visszafoglalása végezve, s a Bánság megtisztitása lőn reá bizva, a bekövetkezett napokat arra forditá, hogy Erdélyt a bel- és külellenség ellen kellőleg biztositsa, s azzal kiszáljon.

E nagy czél elérése végett legelsőbb is Erdély népeire gondolt. Hogy a legyőzött nemzetiségeket megnyerje, mindjárt Szeben bevétele után kiáltványt bocsátott ki, melyben elmondá, hogy a magyar szabadságért harczol, azt és az egyenlőséget vallás és nyelvkülönbség nélkül a haza minden polgárára ki akarja terjeszteni ... a kormány nevében átalános amnestiát hirdetett ... a szász nemzet municipalitását biztositá . . . kimondván, mi-

szerint a szabadságharczok egyik feltétele a szabadsajtó, felszólitá a német lapok kiadóit, hogy hirlapjaikat azonnal folyamatba tegyék, s mart. 21-ről felszólitá az elbujdosottakat, hogy térjenek haza, mert a magyarhaza megbocsát.

Ő mint menekült, világfájdalma egész szeretetével fordult a népekhez. A honn maradtak az őszinte szavakat meglehetős jól fogadták. A román nép, melynek főnökei eltüntek, örvendett, hogy bántatlanul maradt; a szász nemzet mondhatni bizalommal fordult feléje: a brassai tanács mart. 22-ről maga is felszólitást intézett a polgársághoz, hogy övéit bátran visszahihatja, mert bántalma nem lesz; a brassai lap azon nyilatkozattal indult meg, miszerint „october óta szurony által volt lenyügözve, s a brassai térparancsnokság terrorismusa alatt kénytelen volt oly czikkeket igtatni lapjába, melyek gyalázat bélyegét süték egy nemzet homlokára, mely szabadságharczosok babérai érdemes.“

A nemzetiségekkeli ilyszerü békelődések közt, vivmányai legfőbb biztositékára, a hadsereg szervezésére gondolt.

Győzelme részeseit kitüntetésekben s jutalmakban részelteté. A tiszteket előlépteté, a közlegénységnek Szeben bevételért két, Brassóért egy havi dijpótlékot osztatott. Ez alapon Toth Ágostont b. Bánfi Jánost, gr. Bethlen Gergelyt, b. Kemény Farkast, Kiss Sándort ezredesekké; Inczédi Samut, Ihászt és Hrabovszkit alezredesekké, több századost őrnagygyá nevezett.

Czecz ezredest tábornokká s jóváhagyás reményében erdélyi főhadparancsnokká tette, vele Szebenben a comandirozó generalisi szállást elfoglaltatá.

Megjutalmozván a meglévőket, uj sergekről gondoskodott. A honvédzászlóaljak s lovassági osztályokból törzscsapatokat választott ki, s azokat uj zászlóaljak magvává tevén, főleg Gál Sándor ezredes ügyes tapintata következtében, a mindenfelől sereglő székely ujonczokból tizenhárom zászlóaljat alakittatott; még pedig oly sebességgel, hogy azok a hadügyminiszteriumtól egymásután jeleltethetének meg a LXXIV—LXXXVI. folyó számokkal. A lovasság állitása bár lassabban, de szintén

folyt. S nehány hét alatt, miután a szász és román nemzetből is ujonczozni kezdettek, oda vitték, hogy 30,000 begyakorlott ujoncz állt sorban, csakhogy nagyrészt lőfegyver nélkül. Ezeken kivül az éltesebb székelységből 10 zászlóalj mozgó nemzetőrség alakittatott, kiket a határszéli szorosok őrzésére forditának.

Sereg már volt, felszerelésökről kellett gondoskodni. Szeben 100,000, Brassó 40,000 frt sarcza lőn egyelőre erre fordítva. A megyékben s székelyszékeken begyült s a haza oltárára tett pénz és ruhabeli áldozatok nagyban segiték: némely hatóság ujonczai egy részét felöltöztetve inditá ki. A városok egyre müködtek.

A fegyver és készlet gyártás mindenfelé folyt. Kézdivásárhelyt mintegy 70 ágyut öntöttek; Nagy-Bányán, Szebenben, K. Vásárhelytt lőport, Kolozsvártt, M. Vásárhelytt, Szebenben, K. Vásárhelytt gyutacsot gyártottak; Kőhalomban nyergeket készitettek, Marosportuson b. Stein ezredes vezérlete alatt fegyvert javitottak; egész arsenállá vált Erdély, mely mint egy Circassia, hegyi fekvésénél fogva, önvédelemre készült.

Azonban az önvédelemnek még egy nagy teendője volt, a határszéli szorosok elsánczolása, őrséggel, ágyukkal megrakása. Mint tudjuk, Erdély Oláhországgal 57, Moldvával 33, Bukovinával szintén a határszéli görbületek után mérve, 8 mértföldon határos; de mindenfelől magas hegyektől levén körülvéve, az e tájokról várhatott betörések csak nehány határszéli útszorosra voltak szoritva. Nehogy a muszkák és császáriak mig ő a Bánságba működik, betörhessenek, redoutteokat hányatott; Dézs előtt a hidfőnél s Borgó-Prundnál nagyszerü védelmi sánczot huzatott. S mire mindezek majus hóban készen voltak, a szorosok következőleg voltak felszerelve:

Bukovina felé: Borgónál és Radnán	6000	ember	14	ágyuval
Moldva felé: Tölgyesen . . .	2000	„	4	„
„ „ Gyenesen	1000	„	4	„
„ „ Ojtozon	2000	„	6	„
Oláhország felé: Bodzán . . .	1000	„	4	„
„ „ Tömösön . .	2000	„	6	„
„ „ Törcsvárnál .	1500	„	4	„

Oláhország felé : Verestoronynál			2000 ember	6 ágyuval	
A szorosok szomszédában :					
„	„	Csikszeredán . .	1000 „	6	„
„	„	Kézdivásárhelytt .	1000 „	8	„
„	„	Brassóban . . .	2500 „	6	„
„	„	Fogarasi várban .	1000 „	—	„
„	„	Szebenben . . .	2000 „	12	„
„	„	Medgyesen . . .	1000 „	—	„
„	„	Déva alatt . . .	2000 „	6	„
„	„	Hátszegen . . .	800 „	—	„
„	„	Fejérvár alatt . .	3000 „	12	„
„	„	Kolozsvár körében	6000 „	12	„
			37,800 ember	110 ágyu.	

Kik azonban nem mind rendes honvédek, mert köztülök 3000 nemzetőr, köztök van a Rákóczi szabad csapat, vannak vadászok, van egy zászlóalj lengyel s egy század lengyel dzsidás. Ezek közt volt a székelyek tiz zászlóalj mozgó nemzetőrsége, köztülök I és II. Beszterczevidékén, a III. IV. V. a csiki és háromszéki szorosoknál, a VI-ik a Bodzánál, és Tömösnél, a VII. Törcsvárnál, a VIII-ik Verestoronynál, a IX és X-ik Verestoronytól Vaskapuig volt felállitva.

Természetesen, mikor Bem Brassóból a Bánságba indult, ezek egy része még csak tervbe volt véve, mindazáltal oly rendelkezéseket tett, hogy a vele harczolt régi honvédekből 10,000-t azonnal kiindithatott, s a fennebb kimutatott létszám, általunk kijelölt állását nem sokára elfoglalhatta.

Hogy Szebent biztosan hagyhassa, mart. 27-én Verestoronynál hecsapott a muszkákra, őket az egész szorosból Oláhországba nyomta; a harminczadon belől néhány ágyut állitott fel, s a szorost Ihász alezredesre hagyva, tovább haladt.

Mart. 28-án már a Maros partján állt, hogy Fehérvár alá kelljen, miben azonban pár napi akadályt lelt, mert a császáriak Szebén bevétele után a Marosoni szép hid egy részét elégették

volt. Fejérvár alatt b. Kemény Farkas mart. 28-ka óta ott állt cernirozó hadosztályával; mart. 31-én Bem is átkelt, a várat ágyuztatni kezdette, s apr. 2-án August ezredes várparancsnokot feladásra szolitotta : mi nem sikerülvén, Marosportus és Borbánd felölről a várat kétfelől sereggel körülvevé s a czernirozást elrendezte.

A várban tiz század gyalogság, 48 lovas s feles várágyu lévén : Bem Kemény mellett 2400 gyalogot, kik között van a 32-ik zászlóalj; egy osztály Mátyáshuszárt, 60 aranyosszéki önkéntes lovást, 6 hatfontos ágyut hagyott, bombákat rendelt, s azzal serge után indult.

Mielőtt tovább kisérnök, meg kell emlitenünk, hogy a képviselőház inditványára Szeben bevételeért a kormány Bemnek a magyar érdemjelek második osztályu érmét küldötte meg, s azt Csányi kormánybiztos mart. 28-án Szebenben ünnepélyesen átadta. Most, a midőn apr. 5-én Fejérvár alól Szászsebesre érkezett, a kormány és képviselőház három küldöttével találkozott, kik neki, az ostrolenkai hősnek, Szeben bevevőjének, az osztrák-orosz sereg kiverőjének, a magyar érdemjelek első osztályu érmét tüzték mellére, mi 6000 frt évdijt biztositott, s e mellett egy okmányt kézbesitettek, mely által altábornagygyá lett kinevezve. Az átadás részleteiből megemlitjük azt, hogy Német alezredes, ki a küldöttséget vezette, kimondá: hogy nem szónokol, mert ő katona, hanem tisztelete jelétül megcsókolja az öszvezér jobbját, mely Magyarország szabadságáért megcsonkult. Bem a szintén meghozott ötvenöt harmad rendü érdemjelt vitézei közt maga is kiosztotta, s felkérte a biztosok által a kormányt, hogy még 96 tiszt, s 249 közvitézt diszesitsen fel.

Innen Déva alá ment, melyet a bánsági császári seregre támaszkodva, Kudlich főhadnagy tartott. A vár, mely mint sasfészek 800 láb magas sziklacsucson setétlik, kettős várfallal lévén körül keritve, melybe jól elzárt csigaut vezet fel : kevés katonasággal volt tartható. Déva város épen alatta fekszik, az országut szintén ott fut el : ennyiben magatartása alkalmatlan volt, különben nem lett volna veszedelmes. Faltörőágyuk hiányában, Forró Elek ezredest 2000

ember s 6 ágyuval, alatta hagyta. Csutak Kálmán örnagyot Abrudbánya fedezésére inditá. S azzal apr. 14-én a történeti nevezetességü Hunyadvár szent-földére lépett.

Ezalatt Bánfi János ezredes a sereggel a klassikai szépségü Hátszegvidékére érkezett. E mindenfelöl festöi hegyekkel környezett völgy délnyugoti szegletében fekszik a római romokban gazdag Várhely s felette van a Vaskapunak nevezett hegynyilás, mit két zászlóalj bánsági határőr tartott. Apr. 16-án Bem is megjött, csekély összeütközés után Vaskapu megtisztult : s az erdélyi sereg Magyarhon határát átlépte. — Mi azonban, mig Fejérvár és a havas be nem volt véve, nagy botlás volt.

Bem vivmányait, a nemzet és haza iránta mutatott elismerése nyilatkozatait láttuk : de a midőn Bemet csodáljuk, nem szabad elfeledkeznünk arról, ki dicsőségének jogoson osztály részesse. Mert ha a hadvezér méltán mondhatja, hogy adjanak neki katonát, szereljék fel, élelmezzék azt, s akkor a félvilágon átmegy : akkor azt, ki a hadvezérnek mind ezt keze alá szolgáltatja, méltó elismerésben részeltetnünk, mert Bem mind ezt Csányi L. ország kormánybiztosnak köszönheti. Forradalmunk e kitünő kormányférfia, e nagy, ez óriási, Brutusi jellem a polgári téren nem volt kisebb, mint Bem a katonain.

S a midőn Csányira kegyelettel emlékezünk, soha sem szabad mellőle felednünk, a mellette müködött kormánybiztos Asztalos Pál képviselőt, kinek fiatal lánglelke oly sokat tett Erdélyért, ép Szeben bevétele napján hunyt el, s most ott pihen köztemetőnkben. — A vidéki kormánybiztosok érdemeit leszámitva, nekik köszöni a magyar ügy, hogy az ujonczok mirmidonokként termettek elő, hogy az áldozatok folytak, s alig volt egyház, mely ágyunak harangot ne adott volna.

Hosszas volna Csányi szervező szelleme minden mozzanatait átfutni, csak is némely átalános intézkedéseit emlitjük meg. Csányi Bemet, mint polilikust nem csodálta, némely intézkedéseinek, milyen volt a székelyek Borgóhozi telepitése, épen ellene dolgozott : azért, a megmentés nagy munká-

jában igyekezett vele öszhangzásban maradni. A piskii csata után, Csányi kiáltványt bocsátott Erdély népeihez, az oláhokat emlékezteté, hogy a magyar kormány szabadságot, földet, jogot adott, s ha 8 nap alatt a havasokból lejőnek, bünbocsánatot igért; a szászokat felhivta, elégeljék meg a iszonyúságokat, melyeket pénzök s bujtogatások előidézett, simuljanak a magyar hazához, mely nélkülök és ellenök is előbb-utóbb kivivja jogait.

Vissza lévén Erdély hóditva, letarolt, feldult hazánknak semmire sem volt nagyobb szüksége, mint egy szervező kormány főre: viszont Csányi szelleme schol sem volt inkább elemében, mint itt, hol mondhatni egy chaost kellett ujra rendezni. Hozzá fogott s alig hiszem, hogy csalódjunk, ha kezét látjuk Kossuth Bemhez Czibakházáról irt rendeletében, melyben mart. 18-áról megirja a tábornoknak, hogy amnestiaival a kormány politikáját ne anticipálja, a szászoknak teendő igéretekkel a kormány kezeit ne kösse meg; s a muszkák behivásában résztvetteket fogassa el. Mennyire folyt be e rendelet keletkezésére, nem mondhatjuk meg, annyi áll, hogy Csányi szellemét hordja magán. Még mit sem tudhatott a muszkák teljes kivonulásáról, már mart. 23-án Szebenbe ment, működését megkezdette, kiáltványt bocsát ki, melyben elpanaszolja mikép ármány és árulás az egyesült magyarhazát majd végveszélybe sodorta; s hogy többé vér, láng és gyilok ne pusztitsák e hont: Szebent s a királyföldet ostromállapotba tette; a király földre 4 rögtönitélő s 7 büntető törvényszéket állitott; a Bem által rendelt tisztujjitást helyben hagyta; a közpénztárokat ideiglenesen álladalmi felügyelet alá rendelte, hogy ellenünk ne használhassák; az inspectoratusságokat a szász helységek felett megszüntette; az orsz. kincstári hivatalokat, milyen a főposta hivatal, a tartományi főbiztosság, s a főpénztár hivatal, Kolozsvárra rendelé; s végre a lotteriát megszünteté.

Mart. 24-én Szebenvároshoz ir. Felhányja Szeben tetteit, s elrendelé, hogy a fegyvert 48 óra alatt halálbüntetés alatt adják be, mi alól a szebeni magyarságot sem vette ki. Márt. 25-én a

gen. com. és oláh comite széthordott iratai visszaadóinak jutalmat hirdetett.

Mart. 26-án a szász és oláh néphez nyilatkozott. Nem tudátok — ugymond — az ármány titkait. Most láthatjátok, hogy a gazdagabb nagyravágyóknak, magánérdeket hajhászó kalandoroknak, a megszüntetett dézmát sajnáló papoknak szolgáltatok eszközül: térjetek azért haza, mert büneitek megbocsáthatók; de ha nyolcz nap alatt haza nem tértek, javaitok elvétetnek s elfogatás esetében testileg fenyitődtek.

E rendeletek közzététele után Csányi Brassóba ment. Mart. 29-én érkezett oda, a napon, melyen Brassó-vidék tisztujitását tartá, még pedig oly széles censussal, hogy ki 120 pft értékkel birt, választó vala. Megérkezése nagy mozgást idézett elő. Minden testület tisztelgett. A német beszédekre német, a magyarokra magyarul felelt. Csupán Mager Károly, kereskedő és városi szónok hozta ki sodrából, ki többek közt a városi közönség élén a katonák kaszárnyákba szállásolását ohajtá. Csányi a követelő szónoklatot, mintegy sziklán ülő sas, felhuzott vállokkal hallgatá végig. Mi megette áltunk. Meine Herren!... kezdé válaszát, s nehány körmondat után megáll: tudnak e az urak magyarul? kérdi a városi közönségtől, s az igenlő feleletre megrázó beszédet kezdett: felhányta, hogy vérfoltok, leégett falvak üszkei kiáltanak büntetésért, felhányta a pénz és véráldozatot, melyet a muszkák behivása által az országnak okozának, fel az Engelhardt orosz tábornoknak tett örömtisztelgéseket, mig a magyart, kik e hont szerezték, kiknek kegyelméből e földet birják — lefegyverezték, üldözték, bebörtönözték, legyilkolták. Azonban a magyar kormány mindent feled, de azt, hogy egy várostól, melynek csak kegyelmet ad, mikor halomba nem löveti, mint ők a mi városainkat — feltételeket el nem fogad... Szóval, hogy fel nem jegyeztük, a forradalmi szónoklatok egy remekével szegényebbek vagyunk... De azért Csányi senkit el nem fogatott. Törvényszékeket állittatott. S oda hangolta Brassót, hogy midőn az nap a magyar zászlók kitüzését s a világitást elrendelték: a lapok azt mondák: kár volt rendelni, mert különben is megtették volna;

félévtől katonai despotismus alatt álltak; most a democrata sereg győzelme felett örömmel világitanak.

Azzal tovább ment Háromszéknek, vonulása diadalmenet volt. Kézdivásárhelytt a díszebéd pohárköszöntéseit gyermekektől öntött, szerelt és kezelt ágyucskák lövöldözései kisérték; meglátogatta a rögtönzött lőporgyárt, meg az ágyuöntődét, hol az itt öntött 23-ik ágyu díszlövésével fogadták. Azzal Szebenen át visszatért Kolozsvárra.

Csányi e körutjában azon meggyőződésre jött, hogy ha sikert akar a szászok és oláhok ellenében, keményebb rendszabályokhoz kell nyulnia. Apr. 4-ről a szásznemzet vagyonát, mint a melyet az országegységének, szabadságának felforgatására használtak, nehogy továbbá is ily czélokra forditthassák — lefoglaltatta. A szászföldön rendőrséget állitott, annak élére volt harminczados Dobokay Józsefet állitotta, megbizván őt a honjokba meg térni nem akarók vagyona lefoglalásával; e rendőrség működését apr. 16-án kezdé meg.

Mig az ellenforradalom főnökeivel igy bánik, a nép iránt még most is a legnagyobb kimélettel volt. Bem meghagyta apr. 4 éről, a mezőgazdaság érdekében, hogy egy századhoz fuvarba egy szekérnél többet ne rendeljenek: Csányi apr. 18-ról azt rendelte el, hogy a tisztek fuvart ezután ne nyugtatvánnyal, hanem kész pénzzel fizessék, mint Magyarhonban. Hallván, hogy némelyek a nép által okozott káraikat igen magasra becsültetik: apr. 10-én békebiróságot állitott, mely közvetitő legyen; azokra nézve, kik tán a magyar fegyver tekintélyét a roboltatás visszaállitására használnák, apr. 8-án tudatá, hogy az ilyenekkel, mint hazaárulókkal fog bánni. Hogy a székelységet megjutalmazza, folyó évi adóját elengedte; s számokra a Parajdi aknán a só mázsája árát 2 ftra szállitotta.

Ez alatt a hatóságok szervezése is keményen folyt. A megyéket a magyarhoni megyék mintájára alakiták át, mit Belszolnok kezdett meg, mart. 29-én. Eddig Erdélyben a főbirák következtek a főispán után, ugy jöttek az alispánok, szolgabirák: most alispánokat kaptunk, fő és alszolgabirákat. A székelyszékek, hol fő- és alkirálybirák, dullok vitték a közigazgatást, ha-

sonló lábra vitettek át. A Fogaras-földi kapitányság szintén megyévé lőn alakitva.

Mig ezek Erdélyben folytak, mind a bécsi mind a magyar kormány egy-egy óriási csapást intézett egymásra.

Az osztrák birodalmi gyülés Kremsier-ben együtt ült s meddő tanácskozásokat folytatott Austria megmentéséről. Két uj eszmével küldöttek, a Gesamtmonarchia és a Gleichberechtigung eszméjével, ezek alapján akartak a régi meggyengült Austria helyébe, egy fiatal „Uj Austriát" teremteni.

Az austriai örökös tartományoknak nem sok kifogások lehetett ellene, mert alkotmánynyal, önkormányzattal nem birtak: ellenben a magyar korona és hozzá kapcsolt részei, kik külön, saját alkotmányuk alatt éltek, mélyen voltak a kérdés által érdekelve, mert ez által történeti multjok, ősi alkotmányos állások megsemmisitéssel volt fenyegetve.

Hogy e nagy eszmét kivihessék, s hogy Magyarországon annnál kevesebb ellentállásra számithassanak, a magyarországi és erdélyi más ajku nemzetiségeknek külön korona tartomány s bizonyos autonomia lőn igérve. Mint a szász és román nemzet közötti polemiákból s elbeszélésünk folyamából is már láttuk: Erdélyben a magyarság ellenében két nemzetiséget akartak még gleichberichtigolni.

A szászok, mint láttuk a Gesamtmonarchiához csatoltatásokat korán elkezdték sürgetni, s egy memoriale-ban, mely jan. folytán a Wiener Zeitungban kijött, azt kérték, hogy a szászföld a magyar korona alól kiszakittatván, Markgrófságra emeltessék. Mit tettek a románok, arra nézve azon feleletet látjuk jónak felhozni, melyet a szászok ezen törekvése felmeritett. Szintén a bécsi ministeriumhoz fordultak, elmondák hogy a szászok csak most leleplezett iránya nálok igen kedvetlen érzést gerjesztett; ezennel a szászok földének Markgrófsággá alakitása ellen tiltakoznak, mint mi a nekik is megigért Gleichberechtigunggal ellenkezik; indokul felhozák, miszerint a szászföldön a kétszázezernyi szász ellenében kétszázhetven-

hétezer román lakik, s ezeket bekębleztetni nem engedik; az Andreanum diploma s Mária Terésia azon leirata alapján, melyben visszatetszését nyilvánitá az iránt, hogy a szászok a fundus regius-hoz tulajdonosi jogot követelnek, a szászok kizárólagos jogát kétség alá hozták; végül azon vádra, miszerint a szászok őket független Daco-Romania alapitása szándokával gyanusitják, kijelenték, hogy ezt a német birodalom koronája alatt tervezik, ez alapokon arra kérték a ministeriumot, hogy rólok nélkülök ne rendelkezzék: különben a világ előtt protestálnak.

Ily előzmények folytak Erdélyben, a mikor febr. 26 és 27-én, h. Windischgrätz és Debinszki közt lefolyt kápolnai csata kedvező hire Bécsbe érkezett. Görgei, Klapka s egy sereg tábornok és dandár vett benne részt, a magyarok végül is oda hagyták a csatatért, s a jelentés ugy hangzott, mintha Magyarország e csata által meglett volna hóditva. E benyomásra Ferencz József császár az alkotmányozni akart kremsieri birodalmi gyülést szétoszlatta, s octroyálta az annyit emlegetett mart. 4-i birodalmi alkotmányt, melynek Magyarországot és Erdélyt illető pontjai igy következnek:

„71. §. Magyarország alkotmánya olyképen fen fog tartatni, hogy azon rendeletei, melyek e birodalmi alkotmánynyal nincsenek öszhangzásban, elvesztik erejöket, s hogy minden nemzetiségek és divatozó nyelvek egyenjogusága a nyilvános és polgári élet minden viszonyaiban alkalmas intézmények által biztosittassék. Ezen viszonyok külön szabály által lesznek rendezve.

72. §. A szerb vajdaságnak oly intézmények biztosittatnak, melyek egyházi ügyeik és nemzetiségök megőrzése tekintetében régibb szabadságleveleken és ujabb időkbeli császári nyilatkozatokon alapszanak. — A vajdaság más koronatartománnyali egyesitése, küldötteinek kihallgatása után, különös rendelet által fog elhatároztatni.

73. §. Horvát- és Tótországban, hozzáértve az odatartozó tengerpart vidéket, ugy szinte Fiume városában és a hozzá tartozó vidéken, az ezen tartományok külön intézményei az ezen

birodalmi alkotmány által meghatározott kapcsolaton belül, Magyarországtól teljesen függetlenül fognak fentartatni. A birodalmi végrehajtó hatalom közvetitése által Dalmátországból követek fognak értekezni ezen országok tartományi gyülésével egyesülésök és ennek föltételei iránt, s az eredményt megerősitésül a császár elébe terjesztendik.

74. §. Erdély nagyfejedelemségének belszerkezete és alkotmánya a Magyarországtóli teljes függetlenség és az országot lakó nemzetek egyenjoguságának elvei szerint, öszhangzásban a birodalmi alkotmánynyal, ujabb országos alapszabály által fog megálapittatni. — A szász nemzet jogai ezen birodalmi alkotmány határai közt fentartatnak.

75. §. A birodalom épségének oltalmára fenálló határőri rendszer katonai organisatiojában fentartatik, s mint kiegészitő része a birodalmi hadseregnek, a birodalmi végrehajtó hatalomnak leszen alárendelve. A határőrvidék lakosainak, birtokviszonyaikat illetőleg, külön alapszabály által ugyanazon könnyebbitések biztosittatnak, melyek a többi koronatartományok lakosainak már megadattak."

Képzelni lehet a hatást, melyet ezen alkotmány hire Magyarországon előidézett. A 71. §. a magyar korona és tartományai függetlenségét, a 72. §. az ország integritását; a 74. §. Erdély unióját semmisitette meg, s a magyar törvényhozás jogainak leglényegesebb részeit az összes birodalmi gyülésre, a Reichsrathra ruházta át.

A birodalmi kormány e fellépése a magyar kormányt szintén elhatározó lépés tételére birta. Megelőzni Magyarország beolvasztását, e volt az egyetlen gondolat: csak a kivitelben, ha volt elágozó nézet. A háboru az ország és dynastia közt kérlelhetlenül folyt, hogy lehessen szerencsésebben bevégezni, e foglalt el minden kedélyt. A mart. 4-i alkotmány kihirdetése után Ausztriát ujabb szerencse érte. A mult évben kezdődött európai forradalmak rendre elbuktak; a szárd király Carlo Alberto, ki Ausztriával nyilt harczot vívott, mart. 27-én el-

veszté a hires novarrai csatát, s Viktor Emmanuel részére leköszönt: most már az Olaszhonban működött osztrák sereget is Magyarország ellen fordithatá. Naponta ujabb sergeket hozhatott a magyar csatatérre, s vezérkarát tapasztaltabb vezérekkel gazdagithatá: Van der Nüllt Erdélyben már emlitettük, Magyarhonban b. Wohlgemuth és Welden jelent meg. Azonban a mint tavaszodott, a magyarok fegyvere is mind szerencsésebb lett. Mart. 30-án Vettertől a fővezérséget Görgei vette át. Perczel apr. 3-án bevette a Szt-Tamási sánczokat, s ez által a ráczok meg voltak törve; Görgei apr. 6-án megnyerte az isaszegi és gödöllői csatát, diadalmas serege Pestig nyomult előre. Erre apr. 10-én a váczi győzelem következett, mire h. Windischgrätz fővezérségét b. Veldennek volt kénytelen átengedni. Kossuth tehát, hogy Ferencz József császár dec. 2-ki trónralépése s mart. 4-kén kiadott chartájára óvását megtegye, hogy az europai diplomatia figyelmét a magyar kérdésre vonja, s a hadsereg megett a visszaléphetés hidját felszedje: azon merész gondolatra jött, hogy Magyarország Ausztriától függetlenségét proclamálja. April 14-kén a képviselőház elé lépett s a függetlenség iránti inditványát megtette; s miután el lőn fogadva, b. Perényi Sigmond a felsőház elnöke, a kérdést még azon nap elfogadtatá. A függetlenség ki lőn mondva. Függetlenségi nyilatkozatot szerkesztettek, s szerte bocsáták. Kossuth Magyarország kormányzójának kiáltatott, mint kormányzó ministerium alkotásával bizatott meg.

Nagyszerü jelenet. A mily merész gondolat volt Magyarország Ausztriába tervezett beolvasztása, ép oly merész volt a reá tett felelet. A kérdés horderejét kormány, képviselőház, nemzet és hadsereg egyiránt érezte. A magyarhoni sereg viszhangul apr. 19-én a nevezetes nagysarlói, apr. 25-én a szőnyi csatát vivta; mig a más rész apr. 24-én mintegy diadalmenetben vonult be Pestre, melyet e csaták teljesen felszabaditottak.

A függetlenség kimondása s Pest bevétele csaknem egyszerre terjedt el Erdélyben. Mindamellett, hogy sem a sereg,

sem a nemzet republicanus hajlamokkal nem birt, s a királyság eszméjéről le nem mondott, a kormány ohajtásához képest a két nagy esemény hirét, mindenfelé megkezdették ünnepelni.

A gyermekek fapuskákkal fegyverzeten csapatokban jártak az utczákon. A nők, mint M. Vásárhelytt, a lelkes gr. Lázár Ester fellépésére, a debreczeni központi mintájára, betegápoló egyleteket alapitának, mire szükség is vala, mert volt idő, mikor egyedül Kolozsvártt 13 orvos s 1462 betegünk volt. Pünkösdben a székely fiatalság megjárta, mint szokás énekelve zöld vetéseit, de pünkösdi királynét nem tett, a nélkül tére meg. A honvédek a magyar kártyából a királyt kiveték, s a nélkül játszának. Ihász alezredes, Verestornyon tánczvigalmat rendez, melyben Szeben hölgykoszoruja s Zukada török őrnagy is részt vett, s midőn a társaság már legjobb kedélyhangulatba merült: a vár ágyui megdördültek, a zene elhallgatott, a tisztek állomásokra futottak, s ekkor Ihász a megrémült nőkhez lép s jelenti, hogy csak egy jelenet a honvéd életből, mely megtörténhetett volna. A helyőrségek kedvnyilvánitása másfelé sem maradt el. Czecz tábornok Szebenben, a commandirozói lakban ebédeket rendezett; gr. Bethlen Gergely ezredes a Bruchenthal háználi szállásán fényes tánczvigalmat adott.

A székely születésü Bardocz kath. hitszónok, városról városra járt, az erkélyekről egész papi ornatusban, polgári praedicatiókat tartott.

Mig a közvélemény és sereg igy nyilatkozott, a hatóságok, városok és megyék hódoló feliratokat intéztek. A szász városok szintén megtarták a Tedeumot, Szeben maj. 9-én székes ülésén tette magáévá, Brassó feliratát két követ kézbesité Debreczenben a kormánynak; mely maj. 2-án megalakult: élén Kossuth L. állt mint kormányzó, Szemere Bertalan mint ministerelnök miniszteriumot alkotott, s Csányi L. kormánybiztosunk közlekedési ministeri tárczával bizatott meg.

E kinevezéssel az ország nyert, de Erdély vesztett; mert helyét a maj. 6-án kinevezett különben derék Szentiváni Károly, gömöri főispán, mind a mellett is, hogy mellette oly

fejek voltak, mint a nagy törvénytudó Horváth István, — nem egészen pótolhatá. Nem is volt oly könnyü az, főleg Erdélyben, hol a kormánybiztos gondjait egy feldult, ezer érdekre szaggatott szegény haza vette igénybe. Bár merre jártunk, mindenfelé leégett falvak maradványai, melyek körül az udvarházak megbarnult kőfala, setétre égett kéménye leverőn emelkedék; az országutak hosszában a fogadók mind lerombolva, leégetve. A marhaétetett szőlők pusztán hevertek; a sok vetetlen maradt szántókat veres mák s kék kátáng virág nőtte be; az útfeleken annyi sirhalom; hol a felbujtogatott nép a szabadságot anarchiában, a testvériséget communismusban, az egyenlőséget a gazdagok porbarántásában kereste, egy kormánybiztosnak nehéz volt feladata. Csányi ismerte e helyzetet, s hogy több vészt megelőzzön, kormánybiztosi állását azzal fejezte be, hogy a fogságra jutott Roth István Lajos luth. lelkészre, Kükülló megye császári administratorára, Kolozsvártt gr. Karacsai Sándor elnöklete alatt hadi törvényszéket ülletett: s maj. 11-én főbelövette.

XVIII.

A havasok s Fejérvár ostroma.

(Apr.—maj.)

— Az abrudbányai havasok elleni expeditiok. Csutak és Hatvani kisérlete. Abrudbánya pusztulása. Egyezkedések. Cernirozó gordont huznak. A centrum állásfoglalása. A balszárnyon b. Kemény ismét előnyomul, de sikertelen. A jobb szárnyon Vasvári elesik. Déva feladja magát. Fejérvár ostroma. —

A császári sergek kimenetele után, mint emlitők, csak Fejérvár és Déva vára s az abrudbányai havasokra huzódott románok ide menekült sor- és határőrkatonák által vezetett tábora maradt hódolatlan. Déva és Fejérvár szintén e havasok aljában fekszik, s miután területét mintegy 100 □ mérföldre tehetjük, Erdély $^1/_{10}$-d. része volt kezökben, s benne Jank mintegy 40,000 puskás és lándcsás nép felett rendelkezett.

Kényes kérdés, mert Abrudbánya, Körösbánya, Offenbánya, Verespatak, Nagyág s több bányahelységben sok a magyar lakosság; nehéz pont, mert az egész terület csupa hegy és fenyves erdő; völgyeit rakonczátlan patakok járják; szekérút kevés, országutja csak is Zarándon át Abrudbányáig tart; többi része csak lóháton és gyalog járható. Falvai órányi kiterjedésüek, elszórt házakkal, melyek középpontját a templom teszi; rakott csürös kertekről, tele pinczékről szó sincs, magok is az országból lóháton czipelik fel a gabonát: a benyomuló sereg tehát csak is a magával vitt eleségre számithatott. Különben gyönyörü vadregényes vidék, az itt fakadó Szamos, Aranyos, Ompoly és Körös egy sereg festői, az itteni arany és

ezüstbányák sok érdekes tájképet idéztek elő: ha ezen havasokat országutak hálóznák át, ha a bányahelységeknek apró váracsok szolgálnának biztos rakhelyül, ha a természetet a cultura is segitené: e havas Svájcz szépségeivel vetekednék.

E gyönyörü táj a forradalom alatt Jank vaspálczája alá jutott volt, innen nevezte magát havasok királyának, s osztá parancsait a császár nevében. Innen ment ki az expeditio Zalathna, Enyed, Jára s több havasalji városok és faluk hamuba döntésére, innen volt támogatva Fejérvár: mint ilyen hely folyvást a legnagyobb figyelem tárgya maradt.

Bem, ki azt hitte, hogy a szabadság levegője előbb-utóbb ide is elhatand: egyelőre nem sokat törődött a havassal. Nehány hónapig elégségesnek látta Zaránd felől egy figyelő hadtestecskét állitani fel, mely alkudozzék, s a románok figyelmét Erdély más pontjairól ide forditsa.

December végén a később alezredessé lett Beke József ment fel s fedezte Zarándmegyét; de a piski csatához ő is lejött vala.

Szeben bevétele után Csutak Kálmán őrnagy lőn felküldve, ki Körösbányáig hatolván, apr. 2-án kezdé meg előlépését. Apr. 3-án Szarapcz, Mihelyen és Bucsesdnél a sánczokat bevette, Buttyán praefect menekült, de tábora, vágómarhái, élelmiszerei zsákmányul estek. Azonban Csutak győzelmének nem sok hasznát vette, mert Brádnál tovább haladni nem birt, még apr. 20-án is itt állt. Miért is maj. elején Hatvani őrnagy küldetett helyébe.

A fővonal mindenesetre ez, mert ágyuval csak itt lehetett benyomulni. De volt a kérdésnek egy más ága is, az, hogy a havas alatti helységek a lecsapások ellen biztosittassanak. E végre Csányi kormánybiztos a Beöthi által meginditott szabad vadász csapatok, s mozgó nemzetőrök kiállitását végrehajtá, s rendelkezés alá bocsátotta. Bem ezen uj erőre támaszkodva elrendelte a havas cerniroztatása megkezdését, melynek mig egyik feladata a szomszédos helységek védelme, más feladata volt Feketetótól le Déváig cordont tartani, mely a hava-

sokat bezárja, s minden élelmiszerek felvitelét gátolja. A főparancsnoksággal, illetőleg a berendezéssel egyelőre Zarziczki lengyel ezredes lőn megbizva. Ő mart. közepén egy hadtestet alkotott össze, melynek balszárnya Zaránd és Alsófejérmegye, centruma Aranyosszék és Tordamegye, jobbszárnya Kolosmegye havasaljait foglalja el: a balszárny vezényletét b. Kemény Farkas ezredesre, a centrumét Szilágyi birtokos b. Eglofstein Béla nemzetőr alezredesre, a balt a martialis kinézésü Trángus őrnagyra ruházta, s az egyes positiok elfoglalása, a csapatok elrendezése körül a parancsnokoknak szabad kezet engedett.

Nem akarunk részletekbe bocsátkozni, mindazáltal, hogy e hadjárat módorát rajzolhassuk, a centrum elhelyhezkédése felől némi tájékozást hozunk. Egyelőre Toroczkó-Szegyőgytől kezdve Túron, M.-Létán, Szent-Lászlón, Gyalun foglaltak állást... Majd egy második positiót vettek, melybe következőleg voltak felállitva: megjegyezvén, hogy positioikat falvaktól falvakig vették: balszárnya szélső csapatát az LV. zászlóalj Szathmári százados s Velics Károly vadász századja képezte, kik Lapádról Nyirmezőig álltak. Innen a Bedelői havasokig egy más csapat szabad ég alatt táborozott, s állott Kovácsi János vadász, Biró Samu egerbegyi, Zsakó István toroczkoi nemzetőr századából, velök volt egy szathmármegyei nemzetőr s egy vadász század. A harmadik csapat a Bedelői-havastól Lunka határáig nyult, tévörészei két aranyosszéki nemzetőri század Egei János s b. Jósika Pál alatt, kik az Aranyos széleig terjeszkedtek. Tovább a nagyoklosi keresztnél Lengyel Ádám vadász, a Runki-havason Csipkés Albert vadász, a kákovai határ Bojnyik nevü havasán Filla százados a XXXI. zászl. egy századával; a kisbányai határon a Gruju Gázsi havasán az LV. zászlóalj többi századja mellett, ott van a Tarsoly Gergely vadász, Tarsoly Lőrincz turi nemzetőri századja; tovább ugyancsak a kisbányai havas Dilma-Grozávestyilor nevü részében a XXXI. zászl. első százada Valla századossal, a Gyálu-grozávestyiloron ismert szinésztünk Feleki Miklós vadász, a fülei havason Hajnál Jó-

zsef vadász századja. A tartalékot Kákovánál 300 szathmári nemzetőr képezte. E szerint az összes létszám 4175 gyalog, kikhez még 24 Koburg, 4 Vilmos huszár, 24 tordai lovas nemzetőr számitandó.

A mint a csapatok e positiot elfoglalták, a románok 3—5000-nyi osztályokban az egész vonalon egyszerre rohanták meg őket, de mindenütt visszaverettek; s következése lett, hogy az állásvételközben Kisbányát, Bikalatot, Szurdukot, Kisoklost, Runkot, Kisbánya-havasát, Kákovát fegyverrel kellvén elfoglalni, e falvak egy része leégett. Mi azonban más szárnyokon nem történt.

A cernirozók e pontokon megálltak, de azért az egyes összeütközések nem maradhattak el, mert a románok le-lecsaptak s a magyarok élelmi készleteit igyekeztek elfoglalni. A magyarok megkezdék missiojokat, a románok hangulata megváltoztatását. Küldöttségek által érintkezésbe jöttek; hogy az elfoglalt falvak lakosait visszaédesgessék, hét embert küldtekfel, kik következő, plajbászszal irt válaszszal tértek meg: „Velünk nincsen magoknak semmi bajok, nekünk sincs semmi magokkal; mi semmit se igérhetünk, mig nem törvénykezünk, holnapután törvénykezünk s akkor megirjuk, hogy megadjuk-e magunkat vagy sem. Aláirva: Hidegszamosi kapitány."

Apr. 2-án Naod, ki tábori előjárónak czimezé magát, Kákováról egy magyar leányt küldött le Magyar-Létára, s tőle levelet, melyben inti e csapatot, ne kezdjen irtó háborut ellenek, mert Verespatakon, Abrudbányán, Offenbányán és Zalathnán 20,000 magyar van kezökben, s ők a fegyverteleneket nem bántják; különben is, közelg a számolás órája, mert a muszka már közelit... s felkérte őket, hogy egy nálok fogva lévő leányt egy mással cseréljenek ki.... Ily parlamentirozás közt folyt le itt a cernirozás.

A tábor balszárnyán nevezetesebb események történtek. Parancsnoka b. Kemény Farkas egyelőre Fejérvár cernirozásával lévén elfoglalva: Zaránd felől egy csapat, Bem-

től nem függőleg müködött. Csutakot maj. elején Hatvani szabadcsapatbeli őrnagygyal válták fel, mely választás még szerencsétlenebb.

Hatvani ideérkeztével egy időben Szemere miniszterelnök azon gondolatra jött, hogy a havasiakat egyezkedésre szólitsa fel, mi végre Drágus, belényesi képviselőt, mint román születésüt Jankhoz küldé: köztök a kérdés tárgyalás alá került, még pedig a magyar kormánytól küldött következő alapon:

I. Az oláhok, mint külön nemzetiség, jövőre az okmányokban román névvel fognak emlittetni.

II. A magyar kormány azon ohajtástól lelkesitve, hogy Magyarország minden nemzetisége magát önállólag kifejthesse, a románoknak következő nemzeti garantiákat nyujt:

1. A magyar nyelv diplomaticai használata csak is a törvényhozás s kormányzási ügyekre fog terjedni: a községi tanácskozás nyelvének meghatározása a törvényhatóságokra bizatik.

2. Oly megyékben, hol a románok többségben vannak, a tanácskozás nyelve a román és magyar egyaránt lehet; a jegyzőkönyv mind a két nyelven vihető; a nemzeti gyüléssel, kormánynyal s hatóságokkal a közlekedés magyar.

3. A román elemi tanodák nyelve román.

4. A behozandó szóbeli eljárások nyelve az, mi az illető hatóságé.

5. A románoknak szabadságában lesz folyamodványt anyanyelvökön is benyujtani.

6. A görög vallás, egyházi és tanodai igazgatási tekintetben, a többi vallással egyenlő jogba lépik: a szerb papságtól független, püspökét szabadon választja, ki patriárka czimet vesz fel.

7. A görög vallás részére a ministeriumban külön osztály lesz felállitva, melynek tagjai e vallásuakból fognak beállittatni.

8. Tanodái és templomai egyenjogot élveznek a többi vallásokéival.

9. A templomi és iskolai alapitványokat magok kezelendik.

10. A budapesti egyetemnél számokra theologiai facultás lesz felállitva.

11. Évenkénti zsinattartás engedtetik.

12. Oly helyeken, hol többségben vannak, a nemzetőrség vezényleti nyelve román lehet.

13. Minden álladalmi hivatal nyitva lesz előttök.

III. Kik a magyarok ellen küzdöttek, a szerződés megkötése után fegyvereiket a legközelebbi polgári hatóság kezébe leteszik.

IV. A magyar kormány a multakért amnestiát ad.

V. A felkelt nép két hét alatt Magyarország függetlenségére az esküt leteszi s fegyverét beadja; a kik nem teljesitik, az amnestia javadalmában nem részesülnek.

E méltányos, Czecz könyvében tuldemocratának festett 18 pontot vitte Drágus Jankhoz: de az eredmény sehol sem mutatkozott... Hogy a sikert siettese, Hatvani őrn. Brádról 1500 emberrel 4 ágyuval Abrudbányára nyomult, s itt azon tapintatlanságot követte el, hogy az itt talált és elfogott Buttyán praefectet kivégezteté.

Ezen eszélytelen fellépés a románokat fegyverre kelté, Hatvanit Abrudbányán megtámadák, első nap Klein, a halálfős német legió parancsnoka a tüzet jól kiálta; másodnap azonban vissza kellett huzódniok; mire azok Abrudbányára berohantak, a magyarok házait felgyujták, sokakat leöltek.

Nem volt elég. Hatvani megtért, maj. 16-án másodszor is elfoglalta Abrudbányát, Jank ujra megtámadtatá őket. Folyvást küzdöttek a hegyekről benyomulni akaró felkeltek ellen; maj. 19-én tehát másodszor is feladák a szegény várost, s most nem csak a városi fenmaradt polgárság, de egyszersmind Hatvani négy ágyuja, a legió, s a sereg nagyrésze is áldozatul esett. Mert a mint a városon inneni hegyek szorosain haladtak volna, a mit a hegyekről jövő golyó el nem ejtett, azt kő zuzta agyon.

Nagy vesztés egy ember botorságáért. Miből az következett, hogy a derék Drágus képviselőt, mint a trakta alatti

fegyverszünet megszegése egyik lehető okát, kivégezteték. Másik következése lett, hogy a románok, mert most már rendes ágyujok is volt, még elbizakodottabbak lettek, s békélődésről hallani sem akartak: nem gondoltak arra, hogy végül is a két nemzetnek, ha veszni nem akar, ki kell egyezkednie.

E perczt̄ől a havasi nép a vandalismust nem pártoló Jank befolyása alól másodszor is kibontakozott. A havas közti s alatti magyar helységek ismét fenyegetve lőnek; sőt maj. 31-én Moga József, egykori ofenbányai jegyző, most alpraefect vezetése mellett mintegy 7—8000-ren Tövis, Borbánd és Portusra csaptak, s csak is a fejérvári cernirozó sereg erélyes tüzelése nyomta őket vissza.

E bajnak valahára végét kivántak vetni. Három felől egyszerre akartak felnyomulni: Zaránd, Fejérvár s Bánfi-Hunyad felől. Tervök volt, elfoglalni a hegyeket, mi által a völgyeknek urai lettek volna, s oda czéloztak, hogy az összeszoritott ellent vagy csatázásra vagy megadásra szoritsák. Azonban Bem, ki a könnyü kibékülés reményét soha sem adta fel, vezérei e tervét elvetette, s a merész b. Kemény Farkast bizta meg, hogy Zaránd felől, azt mi Csutak és Hatvaninak nem sikerült, harmadszor is elpróbálja.

Kemény jun. 3-án indult fel Dévaról. Mintegy 4000 gyalogot, 18 ágyut s egy üteg röppentyüt vitt. Előcsapatát Forró ezredes, utócsapatát Inczédi alezredes vezette. Jun. 4-én Brádon voltak, onnan jun. 8-kán kezdé meg expeditióját. Jun. 9-én az országutat bevágva találván, a Vulkán hegyet meg kellett kerülni, a miért Abrudbánya romjai közé csak is jun. 11-én érkezett. A várost mindenfelől környező hegyekről meg lőn támadva, s csatájuknak az est vetett véget. Innen elébb akart nyomulni Topánfalva felé, hol Jank képzelt birodalma középpontja volt, de midőn látta, hogy serge elől minden eleség el van takaritva, félt nehogy ugy járjon, mint az élelméből kifogyott Hatvani: épen visszahuzódással foglalkozott, a midőn jun. 16-án Abrudbányáróli vonulása közben Axinte 12,000 emberrel ujra megtámadta, s a hegyekről golyó és közápor kezde reá omlani. Csak is az utócsapatát vezető Forró

ezredes hidegvérének s a XI. zászlóalj hősiességének lehet köszönni, hogy az ágyuk oda nem vesztek. Estvére a romokban heverő Zalathnára, s onnan másnap Fejérvár alá értek; most véglegesen hozva a meggyőződést, hogy itt e vadonban, guerilla csapatok ellen ágyuval sikerrel működni nem lehet, miután rendes csatát elfogadni vonakodnak.

Erre a románok még inkább vérszemre kaptak, a havasokkal szomszédos, Hondol bányahelységet, a sóraktáros Solymost, Rápolt, Gyogy s más falvak magtárait, csurös kertjeit megszállák s magokat eleséggel ellátták.

A havast cernirozó tábor balszárnya legkevesebb viharnak volt kitéve. Elfoglalván állását, mondhatni csendesen maradt, mignem a Keményféle utolsó expeditióban nekik is szerepet adtak. Zarziczki ezredes kiadá rendeletét, hogy Gyalu és Bánfi-Hunyad felől egyszerre felindulván, hátban közremüködjenek. Azonban uj rendelet keletkezik, mely a közelebb eső gyaluiakat még utolérte; de már a bánfi-hunyadi őrség messze járt, Mariselnél elfoglalta az állást, hol a gyalui csapattal egyesülendő lett volna. Hol a gyalui és mariseli völgyek összejönek, ott töltöttek egy éjet, azonban reggelre körül voltak kerítve, a parányi sereg se előre se hátra nem mozdulhatott. Igy töltöttek két kínos éjjet és napot, folyvást nyugtalaníttatva. Végre belátták, élet vagy halál, de ki kell vágni magokat. A sereg parancsnoka Vasvári Pál, a martiusi napok ifju Demosthenese, most a Rákóczi-csapat őrnagya a vezényletet az egykori granátos főhadnagy, a derék s ezért őrnagygyá lett Buzgó László századosnak engedte át, s a kivágás megkezdődött, sikerrel folyt, Buzgó vele a sereg kijutott: azonban Vasvári lovát ellőtték, gyalog maradván, a 26 éves szabadság hős, kitől a forradalom történetét vártuk, a harczmezőn lelte korai s dicső halálát. Pár hónap mulva eljött Teleki Blanka grófhölgy, sátrat vonatott, lerajzolta a tájat, mint mondják, Vasvári testét kiváltá s családja sirboltjába temetteté.

Ez órától a magyarok Jank ellenében folyvást védelmi állásban maradtak; a románok is beérték a requirálás babéraival. Csendesen nézték a bekövetkezett események lefolyását.

Sok leégett falu és város siratja e felkelést . . . Jutalmul a felkelt nép kereszteket kapott . . . Vezére Jank, egyelőre szóbeli kitüntésekben részesült; s miután vágyait el nem érte, a forradalom után szelíd őrültségbe esett . . . most a népnek, mely akkor bálványozta, kegyelet helyett szánalma van számára.

A havas mellett ott tartá magát még Fejérvár és Déva, ostromuk szintén folyt.

Emlitettük felebb, hogy mikor Bem Erdélyből a Bánságba ment, Forró ezredest 2000 emberrel 6 ágyuval Dévavára alatt hagyta, mit Kudlich főhadnagy 200 emberrel s 3 ágyuval védelmezett. Ostromlók és ostromlottak sok ügyességgel viselték magokat. Forró a vár alá sánczokat huzatott, külső kapuját leégette, de 800 láb magasan feküvén, a sziklahegy meredeksége miatt hozzá nem férhetett. Ellenben a várőrség, ha két magyar állt meg Déva utczáin, tizennyolcz fontosát azonnal rájok bocsátá; Déván gyertyavilágot nem tűrt, s tőlök egy honvéd sem mutathatta magát. Négy hétig tarták magokat. Azonban a várnak nem levén kutja, mert Forró a közelebb hegyekre ágyut vonatván vizfogóit előtte, a viz teljesen megszükült: betegség, szökés következett be, mire a várparancsnok maj. 27-én, épen pünkösd első napján, déli 12 órakor kéntelen volt magát feladni. A derék katona, kinek már sója nem volt, élelme is csak négy napi, illő capitulatiót vivott ki magának: fegyverét letette, de azért katonai tisztességgel vonulhatott ki a Bánságba egész őrségével. A három ágyu mellett, 400 apró fegyvert s egy sereg lőszer készletet hagyott zsákmányul.

Fejérvárral már nem lehetett ily könnyen boldogulni. Szintén elbeszéltük, hogy Bem apr. első napjaiban Kemény Farkast hagyá alatta. Ereje mintegy 2500 fő s egy üteg hat fontos, mi mellé még 4 hat fontos s 3 három fontos ágyu érke-

zett, de ezzel Fejérvárnak nem sokat lehetett ártani. Apr. 20-án ezredes b. Stein Miksa, a hadügyminister segéde váltá fel Keményt, ki bár tanult katona, mert Pétervárraddal jött át a magyarhoz, s csak is esküje által látszott a magyar ügyhöz kötve lenni, katonái bizalmát nem birta. Helyzete annál bajosabb, mert egy várat kelle megvivnia, mely kellő magaslaton, a mult század elején tervszerüleg épült, ágyukkal, készletekkel teljesen fel volt szerelve: minthogy e nevezetes hadi pontra, Erdély Komáromára oly sok szem volt függesztve, nagy felelősség fekütdt Stein vállain. Tulfelől a közel hegyektől dominálva levén, s mert bevehetlennek nem tarták: senki sem akarta számitani, hogy kellő segédeszközökkel nem rendelkezik.

A vár parancsnok az öreg, de erélyes Auguszt ezredes, kit felebb a Marosvásárhelyi várból láttunk ide vonulni. Mellette egy sereg derék tiszt, s 18 fontos ágyuk.

Végre maj. 13-án Stein, Arad bevételével két 24 fontos ágyut, két 30 s két 60 fontos bombamosarat kapott, de hiányzott a bomba, mit Vajda-Hunyad és Ruszberg csak később szolgáltatott; Váradról egy röppentyü üteget rendelt, s azzal hosszas készülődés után, miután a muszkák is bejöttek, megkezdé az ostromot.

Borbánd és Portus felől, az emelkedések szélére sánczot hányatott, mozsarait oda helyezte be, s jun. 24-ke hajnalán a bombák és 24 fontosok üvölteni kezdének, melyekre a vár 18 fontosokkal felelt. A rohamra készülésnek sehol semmi nyoma. A várbeliek figyelő pontja a püspöki templom tornya levén, hogy ártalmatlanná tegyék, röppentyüt bocsátottak bele: s az a tornyot oly sebességgel boritá lángba, hogy a figyelő tisztek alig menekülhettek le; többek közt a püspöki lak s pénzverde lángok martaléka lett. Stein ezredes erre feladásra szólitá a várőrséget, de azt izenték, hogy a katonai becsületnek még nem tettek eleget. Apfler Adolf könnyü lovas főhadnagy kijött: Stein a bombázást délután 5 óráig megszünteté, s az alatt a lángok lecsendesültek.

Igy viradtak fel jun. 25-kére. A tétlen hagyott legénység Steint fenhangon gyanusitá; a vidék mint nagyszerü tüzjátékra

sereglett, a bombák minden 5 perczben s a röppentyük mint fehér galambok repültek; a gyermekek a várból jövő golyók, mint lapdák után futkosának... Reggeli 8 órakor érkeztem Portushoz, a golyóktól felszántott földeken, a tönkre zuzott füzfasor alatt kimentünk a bombákhoz, hol egész bohóczkodás folyt. Tüzéreink bocsátották a bombát, egy kettő a magaslatra futott, elkisérte szemével a golyót, mely mint egy sas repült: ha jól volt irányozva élczczel kisérék, ha roszul volt, a várbeliek vettek reá jogot magoknak; a lövésre a vár soha sem mulasztá el felelni; mieink sem mulaszták el, hogy gunyosan fittyet ne hánjanak; s mentől jobban czéloztak, annál nagyobb halota, annál nagyobb tevékenység által igyekeztek zavarni őket irányzásukban.

Tizenegy óra lehetett, mire Stein ezredest, Portuson szállásán meglátogattam. Hogy tudósitásaink egyezzenek, már kész jelentését átnyujtá. Egy órakor ebédhez ültünk, zenekar játszott, a tisztikar vígan ürité a rosamálit, mit a várból borvizért cseréltek. Stein ezredes hozzám megjegyzéseket tett legénységére, mely a borcserét árulásnak tekinti; az ebéd vége felé Miller főhadnagy belépett, jelenté, hogy a 60 fontosak elfogytak. Már csak fujják a 30 fontosok s a 24 fontosok secundáljanak: felelt kedélyesen a parancsnok... Erre ágyuink mind nagyobb időközben szólaltak meg, egy óra alatt teljesen elcsendesültek... Az ostromnak vége volt... a vár cernirozva maradt...

XIX.

A muszkák betörése.

(Apr. 15. — jun. 31.)

— Bem a Bánságból visszajő. Sergeink szelleme. A muszkák előkészületei. Ellenkészületek. A sergek ereje. A muszkák és császáriak betörése Beszterczénél, és Brassónál.

A bécsi kabinét martiusban az orosz kormánynyal már elkezdette volt egyezkedését az iránt, hogy szükség esetében interveniáljon. Aprilisban, minthogy a magyar sergek a Tiszavonaltól a császáriakat Pesten felül nyomták s Bécset fenyegeték, a szükség beállott: az orosz tehát készült. Csupán a működési tervvel és belépési határnappal nem voltak még tisztában, mert Ausztria, hogy ő láttassék győztesnek, minél előbb minél apróbb csapatokban ohajtá bejövetelőket, ellenben az oroszok, kik az osztrák sergeket nézték segitségnek, egészen ellenkező terv nyomán haladtak.

A magyar nemzet sehogy se hitethette el magával, hogy Europa elnézze: azért nem sokat törődött a szállongó hírrel. Csak a kormányférfiak ismerték a nyomasztó helyzetet; nagyban készültek. A sereg, erejében tulbizakodva gondolt reája.

Erdélyben az utszorosokat 30,000 ember 110 ágyuval állotta volt el; majd három hónapot maradván ez állásban, april elejétől jun. közepéig, sánczolás, torlaszolással tölté idejét.

A vezényletet az erdélyi főhadi parancsnoknak nevezett Czecz tábornok vezette, Szebenből.

Bem nem vala benn. Az erdélyi seregből 10,000 embert vett volt magához, azzal apr. 16-án kiment a Bánságba, hogy

az oda betörni akaró b. Puchner táborát visszaverje, s minthogy erről Erdély fenyegetve volt, a Bánságot megtisztitsa. Apr. 17-én Vaszilovánál a vaskapui szorost tartó császáriakat megverte; apr. 19-én már Lugoson volt, hol Bánfi Jánossal, kit 2000 emberrel a dobrai szoroson küldött vala ki, egyesült. Az elébe jött Leiningen tábornokot visszanyomta Temesvárra, oda ment s a várat Pereczi ezredessel cerniroztatni kezdette. Perczel tábornokkal egyesülve Orsova felé tartott Malkovszki tábornok elébe, ki az Erdélyből kiszorult 14,000 emberrel, 40 ágyuval közelgetett; azt maj. 8-kán Fejértemplomnál, maj. 10-én Petrilovánál, majd Szászkánál megverte, maj. 16-án visszanyomta Oláhországba; s Orsováról tudósitá a kormányt, hogy a Bánságot az egy Temesvár kivételével visszahóditotta... Az itten folyt dolgokból még csak annyit emlitek meg, hogy sergéből a derék XI. zászlóaljat, a Würtemberg-huszárokkal visszainditá, maga is jun. elején visszatért Erdélybe.

Mig Bem künn járt, a tétlenségbe merült erdélyi sereg szelleme oly irányt kezdett venni, mi a hazafiak keblét méltó fájdalommal tölté el. Mig a lelkes közhonvéd ott állt az ország határain, tűrt és nélkülözött: a tisztek nagy része, mintha a szabadságharcznak vége lett volna, hadi gyakorlatok helyett, városokra vonta magát, az érdemjel és rangosztás felett vitázott; következése lett, hogy a haza megmentése gondjai helyett a születés és érdem, a népfiai ambitiója s a fennszülettek féltékenykedése egymással vitatkozott.

Czecz tábornok, b. Kemény Farkas, b. Bánfi János ezredesek maj. 16-án a magyar érdemjelek második osztályával diszesittettek fel, mások harmadrendűeket kaptak: mi által katonai kotteria kezdett kifejleni.

Nem volt elég, hogy magok között surlódtak, a magyarhoni táborból, melynek szintén a volt hibája, hogy a helyett, hogy Weldent üzte volna, tétlenül tölté a tavaszt: egy más kóranyag is szivárgott át, a polgári kormányzat embereiveli huzalkodás. Mit Görgei Kossuthtal tett, azon szellemben működött Czecz Szentiványi országos kormánybiztos, s a Czecz és Gál Sándor által sugalmazott Bem, Kossuth ellenében.

Bem mert magyarul nem tudott, a nép hangulatát s a kormány intézkedéseit nem ismerte : fájdalom, oda vitte környezete, hogy haza jövén, tisztei helyett, az országot akará ostromállapot alávetni, holott semmi ok reája; s csak is azon előitéletességből kimagyarázható, melylyel Czecz, kiadott könyvében a polgári tisztek felől nyilatkozik.

Azonban Kossuth fellépése az ostromállapotot, mely a székely megyei tisztek erélyén különben is megtörött, megszüntette.

Azonban, a mint a tétlenség megszünt, s a közelgő vihar előszele megjött, minden egyszerre megváltozott; a surlódások elnémultak, a seregben ismét előállt a testvériség, a polgári és katonai osztály azonnal kezet fogott. Csak egy legyőzhetlen baj maradt fenn, az, hogy a kormány bár 20 sajtóval dolgoztatott, elég apró pénzjegyet előállitani nem birt : a katonákat tizesekkel, százasokkal kellvén fizetni, a pénzforgalom ezer akadályokkal küszködött.

Ez alatt a nagy katastropha mind sebesebb léptekkel közeledett.

Az orosz czár a segitséget megajánlta, csupán annyit kötött ki, hogy a létszámot maga határozhassa meg, s katonái az osztráktól külön müködhessenek. Ennek alapján — mint a „Bericht über die Kriegs-Operationen der Russischen Truppen gegen die ungarischen Rebellen“ czimü orosz munka irja — már apr. 15-kén felkérte a bécsi kabinet a czárt, hogy Erdélybe 30,000 embert inditson; de e közben Magyarhonban szintén roszra fordulván az ügymenet, belátták, hogy ily részletes segitségekkel semmire se mennek. Elmaradt tehát, s egy tekintélyes segélysereg lön utba téve, melynek főereje Galliczián át Duklánál törjön be Magyarhonba, mi által a hont kétfelé szakaszszák.

Ezen vonal élelemmeli megrakása öt hetet vett igénybe. Galliczia és Bukovinába, illetőleg osztrák földre vonulásokat

maj. 5-én kezdék meg, s ugy folytaták rendre 18-kig; mi alatt az osztrák sergek Pozsonyig lőnek visszanyomva, s oly égetővé lett a szükség, hogy 13,000 embert 48 ágyuval vasutra tettek, ugy inditák Bécs fedezésére. Maj. 11-én a czár kiáltványt bocsátott ki, tudatá, hogy a magyarhoni zavar lecsendesitésére, minthogy, mennyiben lengyel tábornokok állanak élén, birodalma nyugalmát fenyegeti — fegyverrel szándékozik fellépni; s azzal Sasz tábornok maj. 16-án Árva megyébe tört, hogy a magyarok figyelmét a Duklai vonalról elforditsák.

Erre a két császár maj. 21—23-án Varsóban találkozást tartott, a segélyadás feltételei felett tisztába jöttek, s a czár jun. 4-én kiadá rendeletét, mely szerint gr. Paskievics, varsói herczeg, 240 ágyuval, gr. Rüdiger lovassági tábornok 120 ágyuval Magyarországra; Lüders tábornok, 26 zászlóalj gyalog, 16 század lovas, 18 század doni kozák s 56 ágyuval Erdélybe Brassóhoz, Grotenhielm tábornok 8 zászlóalj gyalogság, 6 század lovasság, egy század doni kozákkal, 32 ágyuval, s Urbán 2800 főre menő császári sergével ugyancsak Erdélybe Besztercéhez, jun. 18-án betörjenek; Grabbe és b. Sacken tábornokok pedig 80 ágyuval Gallicziát fedezzék... az egész feletti parancsnokság Paskievits herczegre bizatott.

A muszka intervenczió tehát szervezve volt, s a hiedelem, hogy az európai diplomatia mellettünk fel fog lépni, kezdett csalódássá válni. Palmerston, angol szempontból vette az ügyet, mig a függetlenség ki nem volt mondva, rokonszenvet mutatott; de Ausztriára nézve szintén elve, hogy ha nem volna, teremteni kellene. Francziaország, mely tavaly küldött követünk viszonzásául Pestre követet inditott: most maj. 23-án gr. Teleki László, párisi magyar követtől elfogadta a benyujtott függetlenségi actát; az amerikai kormány jun. 18-án hasonlókép elfogadta a muszka intervenció elleni tiltakozást; de azért sehol semmi tettleges lépés. Legtöbb rokonszenvet a török udvar mutatott, legalább Omer basa, az oláhországi parancsnok, küldötteinket igen kedvezőn fogadta; Ibrahim bey Kinenben a gr. Teleki Sándor által vezetett küldöttséget, mely útlevelet kért a szultánhoz, csókkal üdvözlé, Bemért, Kossuthért poharat

türitett, s ennek nyomán Beöthy Ödön, mint kinevezett konstantinápolyi követ, s vele gr. Teleki Sándor és gr. Bethlen Olivér mint attaché már Brassóban a láda aranyot be is válták volt; azonban az olaszországi belügyminister Philipesco ellentállásán a diplomatiai összeköttetés létrehozása megtörött. Ellenben az oda menekült császári sereg részére 10,000 piasztert, s mintegy 600 db aranyot gyüjtöttek Bukuresztben.

Ily elhagyatott állapotban látva magát a magyar kormány, már maj. közepén tudatá a nemzettel, hogy a muszka jő, s egyedül csak önerejére számithat. Hogy a népet figyelmetessé tegye, jun. 6-kára országos bőjtöt rendelt; Horváth Mihály, cultusminister imát tett közzé, melyet a papok három hétig hetenként kétszer imádkozzanak el, hogy a fenyegető vad ellenséget az ur elforditsa; a hadügyministerium ujonczozást, népfelkelést rendelt, a 18—22 éves egyéneket 4 évre, a 22—30 éveseket a győzelemig sorozni kezdék; nem lehet tagadni, az ország készült, de azért nagyon le volt veretve.

A sereg sem érezhetett máskép, de annál lelkesültebbnek látszott. Tán egyedül Görgei látta a dolgok végét, ki a midőn maj. 21-én Kossuth rendeletére Budát bevette, felkiáltott: „a honvédek dicsősége meg van alapitva; de e strategiai baklövés által minden elveszett.“ Kevesen reflectáltak a történelemre, mely szerint Bécset bevenni, megtörni csak ott lehet, hol Mátyás király, Bethlen Gábor és I. Rákoczi György fejdelmeknek sikerült, — Olmütz körül.

Mikor a muszkák beindultak, az osztrák fősereg, 42,000 ember 180 ágyuval Pozsonnál állt; a többiek 162 ágyuval Galliczióba, Bukovinába, Oláhországba s Horvátországba voltak kinyomva; Lipótváros, Arad, Temesvár és Fejérváron kivül minden várat birtunk. A muszkák beindulásával Weldentől báró Haynau vette át a fővezérségét, s támadó helyzetet foglalt.

A két császár tábora tehát jött, s a mit a magyar kormány elejökbe állithatott, körülbelől egyelőre 137 zászlóalj honvéd, 144 század lovas, 350 fogattal ellátott ágyu. Nem sok ember, de a honvéd lelkes, a lovasság többnyire átállott, az or-

ságba életveszélylyel beszökött huszár, a tüzérség, mert tanult fiak kezelék, igen jó. Ezekből Görgei 50,000, Klapka 18,000, Dembinszki 20,000, Damjanics 15,000, Perczel 20,000, Bem 30,000 embert vezérelt. Ha megemlitjük, miszerint a fegyverletételkor 32 tábornokunk, 74 ezredesünk volt, a sereg vezényletéről meglehetős tájékozást nyujtottunk; kik közül, közbevetőleg legyen mondva, Erdélyben tábornok kettő, ezredes 8.

Bem, hogy a muszkáknak Erdélyben is elébe lehessen állani, szintén nagyszerü intézkedéseket tett. A sorozást itt is keményen folytaták; többek közt Gedeon őrnagy Kolozsvárt a 133-ik, Benő István őrnagy a 134-ik zászlóaljat Tordán ekkor állítja. Bem a Bánságból visszatérve, jun. 5-kén Szebenben volt, a vezényletet elrendezé, több előléptetései között, Horváth Ignáczot, Kossuth-huszár őrnagyot alezredessé tevé. Jun. 8-kán a határszéli szorosok vizsgálatára körutat kezdett; végezvén, Kolozsvárra jött, hol a nők díszes karddal tisztelék meg; onnan Nagyváradra ment, hol jun. 19-én Kossuthtal értekezletet tartott.

Mi alatt Bem Kolozsvárról Váradra ment, Miklós, muszka czár Duklánál serge felett szemlét tartott, a Kárpátoknak inditá: maga visszatért, a sereggel kisebb fiát, Constantin nagyherczeget hagyá.

A muszkák Magyarhonba tehát jun. 18-án pontosan betörtek, s mert Dembinszkinek a határhegyek védése nem volt tervében, egyszerre Magyarhon földén álltak.

Rüstow szerint az orosz sereg 160 zászlóalj gyalogság, 307 század lovasságból állott, 587 ágyut hozott magával, ...esen 200,000 muszka jött. A császári sereg 175 gyalog ...lóalj, 149 lovas századdal, összesen 176,000 emberrel rendezett, s 605 ágyuval volt ellátva. Ez a megtámadók létszáma a perczben, melyben a muszka Magyarország határát ...e.

Feladatunkhoz képest, csak is az erdélyi hadjáratra szoritkozunk. Erdélybe két ponton törtek be, Beszterczénél és Brassónál. A nagyobb erő Brassóhoz jött, Lüders tábornagy vezérelte, 28 zászlóalj gyalogságot, 34 század lovasságot, 56 ágyut, összesen 28,606 embert hozott; a kisebb erőt, mit Grotenhjelm altábornagy vezénylett, 8 zászlóalj gyalogság, 18 század lovasság képezte, 32 ágyuval. Érdekesnek látjuk megjegyezni, hogy az erdélyi táborban 11 tábornok, 58 törzstiszt, 992 hangász volt; s összesen 8523 ló jött.

A 39,000 muszka mellett még császáriak is jöttek, még pedig két osztályban. A Bukovinába kiszorult Urbánféle tábort, most Springinsfeld alezredes vezette, összes ereje 3000 ember s 9 ágyu; az Oláhországba kiszorult Puchnerféle tábor vezére most gr. Clam Gallas altábornagy, osztály parancsnokok gróf Pergen és Coppet tábornokok, a legényéég száma 11—12,000 ember, 36 ágyuval; e szerint a császáriak száma 14—15 ezer ember és 45 ágyu, mi az oroszokkal együtt véve 54,000 ember 133½ágyura megy.

Nagy erő az erdélyi sereggel szemben, mely miután belőle 10,000 a Bánságban harczolt, csak is 36 zászlóalj gyalogság, 19 század lovassággal s 65 ágyuval tudott sikra szállni; fél annyi ágyu, s 27,090 ember a két akkora ellenséges erő ellenében.

A betörés jun. 19-ére, épen az napra esett, melyen két hónap előtt a függetlenségi charta aláiratott. Bejövetelőket a határról kiáltványnyal adák Erdélynek tudtára. Bem e napon épen Kossuthtal Nagyváradon értekezett; következtében a csatát mind a két helyt alvezérek fogadták.

Brassónál a tömösi és törcsvári szorost Kis Sándor ezredes tartotta, mintegy 4000 emberrel. A tömösi szorost Lüders, a törcsvárit a télen is benn volt Engelhardt tábornok támadta meg. Lüders tábornagy előcsapata a határszéli szoroson tuleső Sinai zárdánál már jun. 17-én mutatkozott; másnap az egész sereg megérkezett; a betörés jun. 19-én kezdetett meg.

A tömösi szoros, Erdély felől menve, erdős hegyek közti völgyszorulaton indul kifelé mely később a Predjal

nevü hegyre kanyarodik : itt a Predjalon fekvő kolostornál vett állást Lüders s inditá Dyck tábornokot, hogy 8 zászlóalj gyalogság, 8 század lovasság, 8 század kozákkal s 20 ágyuval a támadást megkezdje. A szorost, mely háromszoros sánczozattal volt torlaszolva, a ráczok elleni csatákban nyaralt Szabó Nándor alezredes tartotta 3 ágyuval. A muszkák közeledtére előörseink a hegytetőni első sánczba vonultak, s reggeli 7 órakor megkezdődött a csata. A muszkák ágyuval és rohammal váltogatva kisérlették a szerencsét, egyik colon a másik után rohant az ágyuk torkába, holttesteken járva törtek a sánczokra, s bár a székelység, melyből a védsereg állott, a hegyek ormairól hatalmasan tüzelt: az első sánczokat fel kellett adniok, s a másodikba vonultak, mely épen a Predjál gerinczén metszé át a szorost. Itt a csata ujra kitört, az ágyuk egyre menydörögtek, rohamra roham következett : délutáni 2 órakor e sánczokat is feladák, az elhuzódókat csupán csak a kozákság üzte, Dyck tábornok nem látta tanácsosnak a völgybe utánok szállani. A csatának ez nap vége volt, mind két részről feles volt a halott, a muszkák közül ott feküdt a doni kozákok főnöke, Kosztin alezredes.

A magyarok a harmadik sánczba vették magukat, mely Alsó-Tömösön tul, azon ponton zárta el a szorost, hol az országut a legkeskenyebb szorulatot metszi át. A sánczot 5 ágyu, a völgyet elzáró hegyormokat a gyalogság védelmezte. Ma Kis Sándor ezredes vezényelt.

Lüders tábornok kemény ellentállásra számitva, az uton, mely a kolostortól Brassó felé vezet, egy osztályt inditott előre. Serge több részével előre nyomult. A tegnapi véres harcz még nagyobb mérvben kitört, a muszkaágyuk a golyót, kartácsot és gránátot záporban szórták. Négy roham volt már visszaverve, mind a két részről feles már a sebesült és halott, mire a muszkák az ágyukat aprófegyver lőtávolába nyomják elé : Dyck tábornok sebet kap, Kis ezredesnek előbb lovát ejtik el, majd karját lövik át, később czombjába kapott golyótól eszméletét veszti. Igy folyt a csata, melynél a thermopylaei szoros védelme sem lehetett elszántabb; nehány órát küzdöttek

igy, a mikor hátok megett a hegyekről kozákság kezdett a völgybe omlani. Kis ezredes ismét lóra emelteté magát... de késő volt... a székelység, mely vezérét elesni látta, az egész muszka serget háta megett képzelve, nehogy a szorosba rekedjen, futásnak eredt... Prásmáron át, hol Szabó Nándor őket ismét sorba állitá, Háromszékre huzódott.

Lüders tábornok most már ellentállás nélkül lépdelt előre. Az előszáguldó kozákok, a hátra maradt Kis ezredest elfogák, ki mint mondják később Csernoviczban sebei kötelékeit letépte s ugy hala el. A győztesek délutáni egy órakor Brassó előtt álltak, az álladalmi javakat s menekülőket szállitó szekerek tábora rohant, de nagyrésze a kozákok kezébe esett.

Brassó nem volt fedezve, csak is a város előtt emelkedő fellegvár tartá magát. Egy lengyel menekült, Sidlovszki őrnagy védelmezte azt 200 emberrel s 6 ágyuval. A muszkák felkérték, s mert ellenkező választ kaptak, ágyukkal körülfogák, lövetni kezdék, s másnap, junius 21. reggel 5 órakor a fellegvár is elesett; parancsnoka, nehogy lengyel létére muszka kézbe körüljön, magát főbe lőtte.

Engelhard tábornok osztálya 8 ágyuval jun. 20-kán indult be Tölcsvárnál. A határon a magyar sereg sánczait hasonló elszántsággal védelmezte. Azonban megjött a hir, hogy Tömösnél az ágyuk elnémultak: ezek sem tarthaták tovább, s Engelhard tábornok jun 21-én Rozsnyóra ért, magát Lüderssel összekötötte.

Ugyan ez időben Beszterczénél hasonló események folynak. Grotenhjelm altábornagy 41 ágyuval már maj. 28-kán Csernoviczhoz érkezett; jun. 17-kén Votra-Dornánál Urbán csapatával egyesült; s jun. 20-kán átlépték Erdély határát, még pedig két irányban: Pawloff tábornok a kies Radnavölgyére indult, s e szerint a sereg jobb szárnyát képezte; Grotenhjelm a fősereggel a borgói szoroson nyomult előre.

A magyarok részéről a főparancsnokságot Dobai József vitte, kit Bem közelebbi körutjában nevezett alezredessé. Sergeink mind a két völgyet fedezék: Radnát Klement őrnagy tartá a XII. zászlóaljjal, mellette van többek közt, egy

zászlóalj kiszolgált csiki székely, Sándor őrnagy alatt, s egy század bágyoni székely huszárság; a borgói völgyben Damaszkin, a LXXIII. zászlóalj őrnagya alatt ott állt a XXXI. honvéd, a Sárosi Ferencz és Kálnoki Sándor székely zászlóalja.

A támadást jun. 20-kán Pawloff tábornok kezdé meg, ki Radnának két völgyen indult: főserge 8 ágyuval Kis-Ilva, balszárnya pedig Nagy-Ilvának tartott. Nagy-Ilván az előőrsön álló század foglyul esett; a Kis-ilvai vonalon csata keletkezett, a muszkák a magyarokat folytonos csatázás közt az nap Naszodig nyomták; honnan másnap Betlenig huzódtak.

A Borgói szoroson, mint fővonalon keményebb volt az ellentállás. Grotenhjelm jun. 21-én nyomult elő. Marosénynél, hol az út be volt vágva, oly tüzzel lőn fogadva, hogy csak s délután 3 órakor kényszeríthetó visszavonulásra. A sánczozatba huzódtak, mely Borgó-Prundnál volt készitve. Jun. 22-ke reggelén a muszka már Prund előtt állt, a két felőli magaslatokat ágyuval, vadászokkal megraká, borzasztó keresztttüzelést kezdett; Dobay alezredes három óráig tartá fel őket; mire az osztrákok rohamainak s a muszkák megkerülő csapatainak engednie kellett, a sánczokat feladta, csata rendben elhuzódott, Beszterczén átvonult; Bethlenbe ment, hol a radnai őrséggel egyesült, s másnap a Toth Ágostontól 3 üteg ágyura, 1500 emberre tervelt, de még nem egészen kész, Dézs előtti sánczokban foglalt állást magának.

XX.

A muszkákkali csatázások.

(Jun. 22. — aug. 6.)

— Bem jádi, wallendorfi, besztercei, Gál Sándor úzoni, sepsi-szentgyörgyi, szemerjai csatája. Bem a székelyföldre, onnan Moldvába üt. Damaszkin szeredfalvi, tekei, szász-régeni csatája. Ihász önvédelme Verestoronynál, fegyverét a töröknek leteszi. Lüders Fogarast, Szebent beveszi. Bem segesvári csatája. Petőfi eleste. Stein kelneki csatája. Bem Szebent beveszi, Lüders másnap kiveri, kimegy a Bánságba. —

Az Erdélybe tört orosz sereg az ötödik hadtestet képezte. Lüders tábornagy vezénylete alatt állott, feladata volt: Szeben bevétele s Fejérvár felszabaditása után, magát b. Jelacsichcsal összekötve, a Tiszavonal felé Görgei ellen vonulni. Kossuthnak e tervvel szemben a lett volna ohajtása, hogy Bem Erdélyt feladva, összes erejével menjen ki Magyarországra, egyesitsék minden erejöket, Bem vegye át a fővezérséget: előbb a muszka főerőt s azután a mellék sergeket verjék meg. Bár mennyire hizelkedett Bemnek a fővezérséggeli megkináltatás, ő Erdélyt feladni nem látta tanácsosnak: azon reményben volt, hogy ha őket ujra kiverheti, az oláhhoniakat s Omer basát is belevonhatja a játékba.

Mint emlitők, a mely nap a muszkák Erdély határit átlépték, Bem Nagyváradon Kossuthtal értekezett. A kedvetlen hirre Kolozsváron át Beczterczének tartott, mire jun. 24-én Dézshez ért, s Dobait ott találta, oly haragra gyult, hogy

Dobait a messzevonulásért haditörvényszék elébe akarta állítani.

Dézsnél 6000 embert 14 ágyut talált, azzal másnap Somkerékig, harmadnap Beszterczéig nyomult elő, negyednap jun. 27-én csatára szállt, hogy a muszkákat a borgói völgyből kiverje. Grotenhjelm altábornagy Bem közeledtére Pawloff tábornókot is magához vonta a Radnai völgyből, s nem várva Bem támadását, Borgó-Ruszról Jád felé nyomult, hol 11 órakor találkoztak. Bem a mint a muszkákat megpillantá, imát tartatott, megzendült a dal: „Önként álltam a honvéd zászló alá, Édes hazám szeretete vitt reá!" azzal összeütköztek. Hosszas és kemény csata fejlődött ki, a kemény ágyuzás közben majd Bem, majd Grotenhjelm kisértett rohamot és megkerülést. A tusa estig tartott, végül se lett más eredménye, minthogy Grotenhjelm Borgó-Ruszra, Bem Besztercze felé vonult, a honnan a reggel mindketten kiindultak.

Másnap, jun. 28-án Grotenhjelm délutáni egy órakor Bemet a Jád és Beczterce közt fekvő Wallendorfnál megtámadta. Öt rohamot vertek vissza a magyarok, négy órai csata után feladták a harcztért, Wallendorfon keresztül megkezdék a vonulást, mit Bem, mint mindig ágyuval, fedezett. Beszterczén alól tüzte a muszka lovasság, azonban Bem Sófalva irányában összes tüzérségét egy völgyületbe rejté, s bevárva a a lovasságot, egyetlen ágyu-sorttüzzel minden üldözésnek véget vetett. Bem mélyebben pillantott a muszkák tervébe, mint Dobai; belátta hogy Grotenhjelm terve nem lehet más, mint Lüderssel egyesülni: nem ment Dézs felé, hanem hogy a Vásárhely felé vivő utat fedezze s magát a Székelyföldtől el ne vágassa, a Szeredfalvi hidnál veve állást.

Ez alatt Bem főhadiszállása Tekén volt. Vásárhelyről néhány ezer embert vont magához, jul. 1-én ismét visszaindult, Beszterczét elfoglalta, s előrseit ujra Wallendorf előtt állitotta fel. Bem pár napig Beszterczén csendesen ült, jul. 3-án haditudósitásban hirdeté, hogy az ellenséget a Borgóiszorosba zárta, ő maga fogja zárva tartani, mig serge más része Brassó felé siet, hogy Lüderset is visszanyomják.

Ugyane napon Omer basához, az oláhországi török főparancsnokhoz levelet intézett, felkérte támogatását, tudtára adá, hogy oláhországi menekültekkel nem sokára be fog törni.

Grotenhjelm, hogy Lüdersről tudósitást nyerhessen, jul. 4-én Szászrégen felé portyázó csapatot inditott, s ez úton nyerte a reá nézve kedvetlen hirt, hogy Lüders a székelyek miatt Brassótól előbb lépni még nem tudott.

Bem jul. 5-éről kiáltványt intézett a magyar nemzethez, lefesté a muszkasereg képzelt nagyságát, le a Romanow család dynastiájat, mely a nagy orosz birodalmat kevés muszkával s s egy sereg hazátlan német tiszttel tartja féken, azt josólá, hogy Oroszhonban forradalomnak kell kiütni, akkor e sergek visszafognak hivatni; felhivá a magyarokat, hogy addig álljanak ellent; sőt igyekezzenek kikergetni Oláhországba, hol az oláhországi szabadelvűek már is várnak reánk.

Jul. 9-én Grotenhjelm azon hirt vette, hogy a muszka fősereg Miskolczról Pest felé készül, s meghagyatott neki, hogy ő is kezdje meg a támadást: erre másnap, jul. 10-én négy osztályban indult Bem ellen, a főosztály 16 ágyuval Vladiszlávcsiewits tábornok alatt, a Wallendorfra vivő országuton; a jobbszárny 4 ágyuval Fackler százados alatt, hogy a Dézsfelé vivő útat elzárja, Somkeréknek; a balszárny 8 ágyuval Pawloff tábornok alatt Vinda, a szélső balszárny 3 ágyuval Springinsfeld alezredes alatt Zsolna felé tartott előre.

Bem serge egy részét Háromszékre inditotta volt, maga is megindult, de a muszkák kilépésére visszatért. A csata Besztercze előtt reggeli öt órakor vette kezdetét, s mikor oda érkezett, a sereg már fel volt bomolva. Visszavitte őket, a csatát megujitá; de észrevette a tervet, s nehogy a völgybe zárassék, megkezdé visszavonulását. Beszterczén kellvén áthuzódni, a város kapuit már bezárva találta, azonban a lengyel legio Zárziczki vezérlete mellett az ágyuknak utat nyitott; a gyalogság a város mellett haladt; Bem is ott szerencséjére, mert a mint kocsija a piaczon robog, Lukenics századost, Bemnek vélve, a toronyból belövék. Beszterczén alól a XII. zászlóajtól fedezett ágyuk tüze megett a rend ismét helyre

állt. Két órakor, Sófalvánál, hogy serge a szeredfalvi hidon átköltözhessék, ujra positiot vett. Négy ágyu már átment, a tábor huzódott, csak 12 ágyu volt még a Sajon innen, a mikor egy ezred lovasság bevágott: ha a hidat fedező Inczédi Samu alezredes sortüzet nem adat, s 16 ágyu be nem kartácsol, a hid elveszett s Bem sergétől elvágatott volna.

Bem is átkelt... Damaszkin őrnagyot alezredessé nevezte, a 16 ágyut elrendezte, még azon éjen a Székelyföld felé indult....

Azonban a forradalom napja mindefelé leáldozóban... jun. 30-án Garibalditól Romát bevették... az olasz forradalom elbukott... Pest előtt muszkák álltak... a képviselőház és kormány jul. 2-án Pestet elhagyta, Szegeden üté fel sátorát.

A székelyföldi eseményeket ott hagytuk el, a mikor Lüders tábornagy Brassót bevette, a székelyek a Tömöstől Háromszékre huzódtak... Lüders azt hitte, hogy a székelységet megtörte, Engelhardt tábornokot már Szeben felé inditá, nem soká maga is akará követni. Hogy a székelyföld meghóditását bevégzettnek tekinthesse, Hasford tábornokot 14 ágyuval jun. 13-án Kézdivásárhelynek inditá s Lein ezredesnek, ki 12 ágyuval Moldvában maradt vala, rendelkezett, hogy az ojtoziszorosan bejöve, szintén Kézdivásárhelyre érkezzék. Csekély csatázás után, jun. 25-én mind ketten oda értek, a székelyek Csikba huzódtak, Hasford a várost lefegyverezte, az ágyuöntödét, gyutacsgyárt, lőpormalmot elrontotta, s jun. 30-án Brassóba diadalmasan visszaérkezett. Ez idő alatt Lüders Erdővidékén s Hétfaluban portyáztatott, mert fegyveres nép sehol sem mutatkozott, azon hiedelemben, hogy a székelyeket tönkre tette, ismét Szebennek indult, előcsapata már Sárkánynál állt, a midőn jul. 1-én megjött a hir, hogy az egész Háromszék fegyverben áll, s a Csikba huzódott székelyek Gál Sándor alatt csatarendben közelednek.

Lüders csak most ismerte fel mi a székely, belátta, hogy Brassót nem hagyhatja oda addig, mig az Oláhországban lévő császáriak fedezésére be nem érkeznek. Gr. Clam Gallas Ede altábornagyot tehát a verestoronyi szorostól, hol hasztalan próbált betörni, visszatéritette, hogy a törcsvári szoroson jöjjön be. Addig is seregét Gál Sándor megsemmisitésére inditá, ki már ekkor a székelyföld véghatárán, a kökösi hidnál táborozott.

A csatázás jul. 2-án kezdődött. A kökösi hid ellen Adlerberg tábornok ment 6 ágyuval, mig Jessauloff tábornak 12 ágyuval mint tartalék Szt-Péternél álla meg. Adlerberg megjelenésére Gál ezredes Uzonhoz huzódott vissza, s a 6000 székely, melynek balszárnyát Szilágyi Samu, jobbszárnyát Szabó Nándor szintén alezredes, a tüzérséget Gábor Áron örnagy, a székely ágyuk teremtője vezette, szembe szált. Mindjárt kezdetben a székelyeket azon szerencsétlenség érte, hogy a székelyektől bálványozott Gábor Aron, egy ágyugolyótól találva elesett. Bár a vesztés nagyon lesujtólag hatott, Semsei százados a tüzérség élére állt, a székelyhuszárság bevágott, Adlerberg tábornokot a kökösi hidon átnyomták; csak is a muszka tartalék odaérkezése vetett véget a csatának.

Lüders még jobban meggyőződött, hogy Gál Sándor ellen komolyabb eszközökhez kell nyulnia. Jul. 5-én személyesen indult ellene. Centrumát Jessauloff alatt 18 ágyuval Uzonnak, jobbszárnyát 4 ágyuval a Feketeügy balpartján, balszárnyát 4 ágyuval Rennenkampf tábornok alatt Sepsi-Szt-Györgynek inditá. Gál Sándor az ellenség közeledtére a kökösi hidat feladta, Sepsi Szt-Györgyhez vonult, itt akarta fogadni. A székely sereg a város előtt az Olt bal partján foglalt állást, a muszkák közeledtére, lovassága nyomulván elől, Gál Sándor a Vilmoshuszárokat eléjökbe küldte: rendezni akarta a csatát, azonban csak arra ébredett, hogy alvezérei engedelmesség helyett visszavonulást kezdenek, az ágyuk állásaikat elhagyva robognak, s a gyalogságot ott hagyák fedezetlen. Erre a muszka lovasság bevágott, egész századokat körülfogott... Pár nap mulva, négy nagy sirhalmot találtunk: hol küzdöttek, a még

aratatlan buzaföldön nem maradt egy kalász, a föld simára volt tapadva, a legyektől ellepett vérfoltok mintegy megmutaták, hány esett el; a tért még akkor is szertetört puskadarabok, összeszurdalt csiki kalapok és tölténytáskák boriták.

Oltszemnél Gál Sándor rendbe akarta szedni táborát, Szilágyi alezredes mint szárnyvezér a nép nevében a megállásnak ellene mondott, s hangok merültek fel, melyek Gál Sándor helyébe Szabó Nándort kivánták vezérnek.

Gál Sándor, ki ha nem is volt csatatéren Hanibal, ellenei gyülöletében Hanibalnak érezte magát, a sereg kivánatának nem engedelmeskedett, a vele maradt 200 gyalog, 30 lovas tiszttel és közlegénynyel gyáva futás helyett a Mitács szorosán megállt, nehány ágyut a Nyerges szorosára küldött. Móricz Sándor derék utászkari százados közremüködése mellett kimondhatá, hogy e pár száz emberrel inkább utolsóig elvérzik, mintsem a Csikba vezető két ut-szorost a muszkáknak feladja.

Itt állt Gál Sándor, közlegénykép állva az előörsen, mig pártos tisztjei, két alezredes s 14 őrnagy, Csik védelme helyett Csikszereda várába vonták magukat s táblabiráskodtak . . . E leverő helyzetben találta őket Bem jul. 16-kán . . . Szörnyü haragra gyult ... Gál Sándort, ki mint székelyföldi parancsnok egy sereg ágyut öntetett s vagy 25,000 embert állitott Bem keze alá, kegyvesztés helyett a vezérségben meghagyta; jun. 3-kán kiadott rendeletére hivatkozva, mely főbelövéssel fenyegeti azt, ki zászlóját elhagyja, a szakadást inditó alezredeseket s két őrnagyot elfogatá s haditörvényszék elébe állitotta.

E közben érkezett Bemhez Kossuth jul. 9-én Szegedről inditott levele, melyben őt a magyarhoni összes seregek fővezérségével kinálta meg; mire Bem másnap válaszolván, csak azon esetre nyilatkozott hajlandónak, ha Magyarország magát két hónapra, mely alatt győzni remél, katonai diktatura alá veti; s azzal Háromszékre indult.

Mintegy 15,000 emberrel s 40 ágyuval rendelkezett, melyből azonban a Gyimes és a Rika fedezésére pár ezeret le kell számitanunk. A Nyergesen nyomult elő, jul. 17-kén már K.-Vásárhelytt szállásolt, jul. 18-án Háromszék közepén Eresztevényen állt. Jul. 19-kén — mely nap Ferencz József császár Schwarzenberg herczeg ellenjegyzésével b. Wohlgemuth Lajos főtábornokot Erdély polgári és katonai főkormányzójává s melléje cs. biztosul Bach Eduardot kinevezte — az ojtozi szoros felé kémlelő csapatot bocsátott. Jul. 20-ka délutánján szemlét tarta, két zászlóalj gyalogot, nehány század huszárt s 4 ágyut az ojtozi szorosnak inditott; serge több részéből a lándsásokat haza ereszté, a puskás nemzetőrséget Eresztevényen hagyta, lovasságát a gabnaföldeken egyenesen Sepsi-Szt-Györgynek, a gyalogságot és az ágyukat pedig mellékutakon Angyalosnak inditá.

Ez előrenyomulásban a diadalérzet mellett sok volt a szomorító: a sereg leétetett határok, kalászos gabonából készült tábori sátrak közt haladt; az érintett faluk lakosai örömkönyük közt fogadták a harczosokat, könyezve panaszolák, hogy Háromszékről már is többet vittek el 20,000 véka gabonánál, 2000 darab marhánál, melyek közt egész falusi csordák voltak, mint Kökösé és Angyalosé. Estve felé, mikor Sepsi-Szent-György elé értünk, elől megdördültek az ágyuk, Van der Nüll belőle Ilyefalvára huzódott, a muszka lovasság Kökös felé vevén utját, a hid felgyujtani akarása közben addig késett, mig lovasságunk utólérte: vonulások közti gyakori megfordulások s összecsapások, a kard csillogása, a sík téren a legszebb látványt adá. Néhány ágyulövés a várost megtisztitá s a sereg bevonult ... Bem hajnalban eltünt, a vezérletet Gál Sándorra bizá.

Mig Bem ezen előnyomulását tette, Lüders tábornok előkészületekkel foglalkozott, hogy Szeben felé mehessen. Jul. 11. Engelhardt tábornokot 20 ágyuval Fogaras felé inditá, hogy a szebeni utban fekvő, 800 ember s 4 ágyuval tartott Fogarasi várat kézre keritse; mit jul. 12-kén rövid csata után végre is hajtott, az őrség a várat és 4 ágyut kezében hagyá.

Jul. 15-én gr. Clam Gallas az Oláországba szorult osztrák sereggel a törcsvári szorosan beérkezvén, Lüders Rennenkampf táborok alatt két zászlóalj gyalogságot, 8 század lovasságot, s 8 ágyut adott melléje : ott hagyta a székelyek sakban tartására, maga Szebennek sietett.

Gr. Clam átvevén a vezényletet, Háromszék ellenében következő állást foglalt : jobbszárnyát Rennenkampf alatt a kökösi hídnál állitá fel, Van der Nüll dandára, mint centrum Sepsi-Szent-Györgyöt foglalta vala el, Eisler dandára, mint balszárny, Földváron álla meg, a tartalék Stutterheim és Schönberger alatt Hermányon és Botfalun maradt. Utasitások volt, hogy visszaveretés esetében Szeben felé vegyék utjokat.

Ily állásban találta őket Bem jul. 20-án.

Megjelenésére gr. Clam, hogy a fenyegetve vélt Brassót fedezhesse, összes erejét Hermány és Szent-Péter mellé huzta. Jul. 22-kén látva, hogy a magyarok nem támadnak, tisztába volt, hogy Bem az általuk jól ismert moldvai expeditióra vett időt magának. Csatához készült, julius 23-án előnyomult, délután 2 órakor Ilyefalvára ért. Van der Nüll dandárát, mint balszárnyat az erdőken, Schönberger dandárát az Olt partján, Stutterheimét az országuton nyomta elő, Eisler őrnagy tartaléknak maradt; mig Rennenkampf muszkái a kökösi hídtól, Kilyén felé voltak előrendelve.

Gál Sándor székelyei Szemeria előtt, a réten voltak felállitva, a tartalék, mit csiki fekete zekés nemzetőrök képeztek, kiket a mart. 1-én nemzetőri alezredessé nevezett Tamás András nyugalmazott őrnagy vezetett, Szemeria megett foglaltak állást. Öt óra felé Ilyefalváról az országuton a császári ágyuk nyilsebességgel elérohantak, az ut mellett két felől állást vettek, a borzasztó tüzelést azonnal megnyiták. Gál Sándor a csatát ritka ügyességgel fogadta; Van der Nüll, hogy utjokat elvágja, az erdők sűrűjéből a jobbszárnyra és Szemeriára röppentyűket kezdett bocsátni; a muszka lovasság hosszu csatárlánczban ügetve sietett fel, hogy hát megé kerüljön : Szemeria meggyult, a székelyek, ha a falun túl nem akartak rekedni, az előnyomuló 12 fontos ágyuk elől magukat Szemerián keresztül,

visszavonták. E közben a muszka lovasság, hogy a székelyek eleibe vágjon, a Sepsi-Szt-Györgyi hídnak rohant, kiket legnagyobb bámulatokra, elrejtett ágyuk kartácsai vetettek vissza. A gyalogság Sepsi-Szt-György előtt állást foglalt, az ágyuk egy részét ott a dombra vonták fel, a város végén, hová a kórház lőn épitve, a székelyek 18 s a császáriak 20 ágyuja közt az ágyucsata ujra kezdődött. Az est beálltával az ágyuk elnémultak, az égő Szemeria világánál apró fegyvertüz s kölcsönösön váltogató roham indult, minek csak is éji 11 óra vetett véget... Következése lett, hogy Gál Sándor Sepsi-Szt-Györgyön helyt maradt, gr. Clam pedig visszament, honnan jött, Hermányra és Szent-Péterre.

Bem ez alatt megkezdé moldvai expeditióját. Nem vagyok bizonyos, Kossuth vagy Bem agyában fogamzott e terv, de mint a Szilágyi Sándor „Forradalom történetében“ közölt, Kossuth jul. 16-ki Bemhez irt levele mutatja, Kossuthnak e gondolat igen tetszett, még pedig két okból: egyszer, hogy a törököket, kik kétes politikát követtek, compromittálják; másszor, hogy ha lehetne, Oláhországban forradalmat idézzenek elő. Mint Kossuth e levele mutatja, Bolexes és Boliák Cesár, oláhországi menekültek, legió alakitásról tettek volt ajánlatot; Kossuth Bemhez utasitá őket, felszólitá, hogy az általok alakitandó legiót tegye előcsapatnak, hogy mint a törökök és oláhok barátai látszassunk megjelenni.

Ily előzmények után lépte át Bem Moldva határait. Jul. 22-én az Ojtozi-szorostól Moldva lakosaihoz kiáltványt bocsátott, melyben felhijja, fogjanak fegyvert, gyüljenek zászlója alá, hogy a törökökkel kezet fogva, az oroszokat Erdély s a két Oláhország földéről kiverhessék. Jul. 23-kán benyomult, a Hersánál állt orosz csapatat megverte, az Onestből elébe siető Ustrugoff tábornokot Bákóba nyomta. Jul. 24-én Oknáról proclamál, tudatja, hogy bejött, s ujlag felszólitja a moldvaiakat, siessenek lerázni a muszka jármat. Azonban Moldva sokkal inkább el volt nyomva, mintsem e kiáltványok viszhangra találhattak

volna : mint Rüstow helyesen megjegyzi, az oláh nép indolens, a bevándorlott székely-csángó-magyar pedig sokkal csekélyebb, mintsem valamihez kezdhessen. Az oláhok helyett a moldvai muszka hadparancsnok, Moller tábornok fogadta Bemet, Bákóból 16 ágyuval elébe nyomult . . . Bem belátva állását, jun. 25. még egy kiáltványt bocsátott ki, megirta, hogy időt hagy a felkelésre, s azzal sergeit visszavezette . . . A borgói vonalhoz sietett.

Tizenöt napja, hogy elhagytuk e csatatért, hol azóta nevezetes események folytak le.

Bem jul. 11 kén hagyta volt el embereit, a Szeredfalvi hídnál : a fősereg a Marosvásárhelyre vivő országutat, a jobbszárny a sajói völgyet fedezte. Pár napig csak apró összetűtközések nyugtalaniták.

Jul. 16-ka reggelén Grotenhjelm nagyszerü támadást intézett. Pawloff tábornok Damaszkin ellen Szeredfalvának, Springinsfeld az osztrák sereggel Harinának, maga 17 ágyuval még tovább balra Galącznak nyomult, hogy mig Pawloff csatázik, ők a magyarság jobbszárnyán hátmegé kerüljenek.

Galacz és Harina csakhamar el lőn foglalva, s akkor Pawloff Szeredfalvánál megkezdé a csatát. Ágyuit a dézsi és szeredfalvi út elválásánál állitá fel : Damaszkin négy ágyuja Sárosi őrnagy fedezete alatt a hídnál, a többi a hegyoldalból fogadta a tüzet. Csakhamar észrevették, hogy a fősereg hátok megett áll, s nehogy oda rekedjenek, a vonulást megkezdették. Kemény összetűtközés fejlett ki : a hidnál állt ágyukat, Tolvaj, aranyosszéki székely-huszár hadnagy a mezőségen át Szamosujvárra vágta ki; a fősereg vonulását Kálnoki őrnagy fedezte négy ágyuval, csak is az ő s a huszárság ritka bátorságának köszönheték, hogy nagy vesztés nem érte.

Mikor Galaczhoz érnek : a faluból, birka istállokból, erdőből és vetésekből egész véletlenül muszka golyók fogadák. Képzelhetni a zavart, midőn magokat bekeritve látták, hol csak egy mocsáros völgy átgázolása nyithat szabadulást. Meg voltak rohanva, Damaszkin életveszélyben forgott. Az összebom-

lott seregre a kartács ömlött, de szerencséjökre roszul czéloztak... Azonban az ágyuk a völgyet áthatolták, a mezőségnek vették utjokat; a XII. LXXIII. zászlóalj s a lengyel legió önfeláldozólag fedezte a vonulást, mig nem az ágyuk a hegyoldalon állást vettek, a hegyre nyomuló ellenséget fogadták... Egyszersmind borzasztó zápor indult, s az üldözésnek vége lett. Damaszkin alezredes Szent-Györgyön sergét összeszedte, Kis- és Nagy-Czegén át, reggelre Örményesre, onnan Faragón át Szászrégenbe érkezett.

Szászrégenben Inczédi Samu és gr. Lázár Dénes alezredeseket találta, az elsőt honvédekkel, az utolsót marosszéki nemzetőrökkel. Egyesültek. A sereg kivánni kezdé, hogy a vezérletet Inczédi vegye át, mint régibb alezredes, s mint a ki több csatákban katonai talentumának s rendithetlen bátorságának számtalan jeleit adta: Damaszkin vonakodott, mi oly viszályt idézett elő, hogy néhány tiszt, mint Vér György, b. Reviczki, Marsó, Szász Guszti öket oda hagyta.

Damaszkin látva, hogy nem üzetik, visszanyomulásra gondolt. Jul. 21-én mintegy 5000 emberre menő sergét megindítá: maga Tekének, Inczédi Samu Nagy-sajónak tartott. Késő gondolat, mert Grotenhjelm, ki egy egész hónapon át Beszterczénél belebb jöni nem birt, ez nap szintén szerencsét akart kisérteni, hogy magát valahára Lüderssel összekösse. Sergeit rendezé: Besztercze előtt 4 ágyut hagyott; Wladislawliewics tábornokot 6 ágyuval Sajónak küldé, maga 23 ágyuval Szeredfalván át Tekének indult.

A két egymás ellenébe nyomuló sereg Tekénél és Sajónál estve felé találkozott. Tekénél rövid csata fejlett; a LXXIII. zászlóalj, mely Erkedén állt, elvágódott; Inczédi hallván, hogy ágyuzás kiséri Damaszkint Régen felé, maga is visszahuzodott...

Másnap Grotenhjelm Dedrádon dandárait egyesité, jul. 23-án — mely nap Bem Moldvában, Gál S. Szemerjánál csatázott — reggeli 5 órakor már Szász-Régen előtt termett. Balszárnya Vécs felől, a centrum a bányiczai, a jobbszárny a berecztelki völgyön jött: a magyarok a város feletti dombokat,

szőlőket és erdőket foglalták vala el. A muszkák a balszárnyra vették magokat, hol többnyire lándcsás s oly vén székely nemzetőrök álltak, hogy némelyiknek unokája is táborozott: két órai csata után Szász-Régent feladták, még pedig oly hirtelen, hogy a város alatti hídat magok után fel se szedheték. Tartani kellett tehát, az L. és LXXIII. honvéd zászlóalj, lengyel legió és Hunyadi csapat a Maros partra állt, a kartácsolás daczára addig tarták, mig Rádnotfájánál ágyuink rendben voltak, a folyamon és hídon áttörő ellenség tüzét itt felfoghatták. A Görgény vizéni híd felett uj csata támadt, a muszka kartácsaink daczára helyre állitá, s üldözését egész Sáremberkeig folytatá.

Itt megálltak. Vásárhely előttök van, igen, de a muszkák a Maros jobb partján hatalmasan nyomultak előre. Ott hagyták tehát Vásárhelyt, Ernyénél becsaptak a hegyek közé a székelyföldre, s jul. 25-én a Kisküküllő völgyén, Erdő-Szent-Györgyön álltak meg.

E futás páratlan. A sereg a harmadik folyó völgyére szalad, ott hagy egy várost, hová azelőtti napokban a szebeni s medgyesi térparancsnokság betegekkel s podgyászokkal költözött; a m.-vásárhelyi térparancsnokság néhány száz szekeret elő állit, mindent felterhel, s inditja Udvarhely felé, a más ellenséges tábor torkába. Damaszkin a roppant botlást csak itt teheté jóvá: jul. 26 án 3000-re olvadt sergét s a szekereket visszainditá, még az nap M.-Vásárhelyre érkezett.

E helyzetben találta őt Bem jul. 28-kán. Azon czélból jött, hogy Grotenjelmet visszaverje; de vevén a Szeben felőli szomorú hireket, hogy Gál Sándor székelyföldre rekesztetését meggátolja, terveit megváltoztatá. Hogy belássuk, mily komoly okai voltak, Lüders táborához kell fordulnunk.

Lüderset Brassónál hagyók el, a székelyek egy hónapig tartották sakkban, holott feladata lett volna, legyőzni Erdélyt, s azzal a Bánságba menni ki.

A mint gr. Clam az osztrák sergeket, Törcsváron jul. 15-én bevezette: a székelyföld ostromát reá s egy muszka osz-

tályra bizván, Szebennek indult. Jul. 17-én Fogarasnál volt, hol Clam Gallas támogatására s a közlekedés fentartására Dyck tábornok alatt 8 zászlóaljat s 16 ágyut hagyott. Jul. 18-án Engelhardt az előcsapattal Porumbákig nyomult; a frekki hídnál magyarok lévén, Porumbák és Szakadát közt az Olton hídat veretett, a magyarok visszahuzódtak, s Lüders jul. 20-án Veszténynél táborozhatott.

Vesztény Szeben és Verestorony közt fekszik az országutban, mindkettőt magyar őrség tartá. Lüders, hogy háta megett ellenséget ne hagyjon, jul. 20-kán a Verestoronynak fordult. Ihász Dániel alezredes, mint a szoros parancsnoka, Talmácsnál hat ágyuval fogadta, kevés ágyuttüz után balszárnya meg lévén kerülve, egyenesen a szorosba vonta vissza magát. A Verestorony egy kis, Erdély felől nem is igen oltalmazható erősség, Ihász benne őrséget hagyott: a muszkák sánczait rohammal bevették, az őrséget foglyul ejték. Erre 12 ágyuval Ihász után rontottak a szorosba, s mert a vesztegintézetnél vett állásából kiverni nem birák, megkerülték: Ihász kéntelen volt a szorosan ki, Oláhországba vonulni; Kinestnél a török az üldözők elébe állt, Ihász az LV. zászlóaljjal fegyverét a török kezébe letette ... Bár a muszkák kiadatását kérték, 900 emberével első volt, ki Widdinbe érkezett.

Lüders jul. 21 én Szebenbe ért, s mivel a zászlóalj, mely az őrséget tartá, Medgyes felé vette utját, Szebent kardcsapás nélkül kézrekapta.

Lüdersnek most Fejérvár felszabaditására kellett volna sietnie, de tanácsosabbnak tartá előbb a székelyföldet, Bem erőforrását tönkre tenni. Öt ponton fordult ellene: Dyck tábornokot 12 ágyuval Fogarasból Kőhalmon át Udvarhely, Clam Gallast a Barczaságról S. Szent-György, Dannenberg tábornokot Moldvából be az Ojtozon K.-Vásárhely, Grotenhjelmt Sz. Régenből M.-Vásárhely elfoglalására inditá; Barnuczczal Szebenből felhivást küldetett ki, mely a románokat, kik az örökségre számot akarnak tartani, jul 29-ére fegyveresen Nagy-Csergedre rendelé; ő a segesvári vonalt választá magának.

Szebenben Hasford alatt 16 ágyut hagyott. Azzal 12,000

emberrel, 32 ágyuval jul. 26-án megindult, s mivel a medgyesi és ebesfalvi őrség magát M.-Vásárhely felé vonta, jul. 29-én minden komolyabb ellentállás nélkül Segesvárra érkezett, s várta, hogy mindenik hadosztály elfoglalja kijelelt állását.

Ez alatt Bem Moldvából egyenesen M.-Vásárhelyre érkezett, itt értesült Lüders tervéről. Futárokat állittatott elő, egyik Gál Sándorhoz ment; másik Steinhoz, hogy aug. 5-én Szeben alá menjen; harmadik Kazinczy Lajos ezredeshez, ki Görgei táborától elszakasztva, Maramaros körül tétlen vesztegelt, hogy Kolozsvár fedezésére siessen; Kemény Farkasnak rendelkezett, hogy Vásárhelyt néhány óráig tartsa, akkor huzódjék Kolosvárra s Steinnal Tordán át az összeköttetést tartsa fen. Megtévén rendeleteit, azon ötletből, hogy ha a főerőt viszszaveri, a terv megsemisül, egyenesen Lüderst kivánta megtámadni. Minthogy a moldvai becsapás sikertelen maradt, Háromszék tartása nem levén többé életkérdés: Gál Sándor serge egy részét Dobai József ezredes alatt M.-Vásárhelyre rendelte, most Segesvárnak térité, maga is jun. 30-án oda indult. Négy szekérrel ment, hét segédével, a Váczmánon találkoztam velek, az elsőben Bem ült Lőrinczi József századossal, egy másban Pünkösti Gergely és Gyalakai Lajos századosok, az utolsóban Kurz Antal, titkára, Petőfivel, a kiért e körülményt részletezem. Székely-Kereszturnál Dobaival találkozott, s 5000 emberrel 11 ágyuval, másnap jul 31-én Segesvárnak ment.

Közeledtére a muszkák Segesvár előtt állást foglaltak, 20 ágyut a marosvásárhelyi, 8-at az udvarhelyi országutra helyeztek. A csata az utolsó osztálylyal kezdődött, mely előtt egy patak folyt, balszárnya a Küküllő mellett, jobb szárnya erdős hegyoldalon, centruma az országuton feküdt. A mint Bem Héjasfalváról kijöve erejét bemutatá, Lüders azon véleményben, hogy az aránytalan kis sereg csak demonstrál, s a fősereg M.-Vásárhely felől jön; a vezényletet Iwin altábornagynak adta át, maga a vásárhelyi utra száguldott. A muszka előőrsök Fejéregyházát feladák, Bem átnyomult, jobb szárnyát e falu elé, centrumát az országutra, a balt a völgy gabnaföldeire állitá fel. A csata délelőtt 11 órakor kezdődött. Lüdersnek meghozák,

hogy Vásárhely felőli félelme alaptalan, erejét innen is áthozá. Bem a muszkák balszárnya által tartott magaslatot akará minden áron elfoglalni, de nem sikerült; de mindjárt kezdetben Skariatin tábornokot önkezével előtte. A parányi sereg a 10 zászlóalj gyalog s 14 század lovas s 28 ágyuval ellenében az irtózatos ágyuzás daczára, esti 7 óráig huzta el a csatát. Azonban a székely ágyuk kimelegedtek, nem lévén mivel felváltani, a centrumon négy elpattant: 4 század uhlanus és kozákság a jobb szárnyra veté magát, s azzal a csatának vége volt. A sereg, mely többnyire tüzet nem próbált ujonczokból állt, megfutott, felbomlott; Bem lovát ellövék, kocsiba ült; az uhlanok közikbe vágtak: 500 ember fogságra jutott, 7 ágyu, két zászló oda veszett; Daczó Sigmond lovas őrnagy, Zeyk Domokos százados, Dané János főhadnagy s mások elestek; Bem szekere feldőlt, rajta a pénztár, a diszkard, mivel a hölgyek megtisztelték ott rekedt, Bem az út melletti mocsárba veté magát: szerencséjökre az est beállt a futókat leplével eltakarta; négy Vilmos-huszár visszajött, holtestét keresék s őt magát találták meg.

De nem találták Petőfi Sándort, a magyar Berangert, a nép szabadság dalnokát, ki a télen Bem mellett volt. Miután Mészárossal, a nyakravaló nem hordás miatt összejött, s honvéd rangjáról lemondott, most érkezett ismét vissza; jul. 25-én együtt akartunk Bem után indulni Moldvába, hogy vele találkozzék. — Ide nemzetőri ruhában s szekérrel jövén, gyalog nézte Fejéregyházáról hosszasan a csatát, mely a mint egyszerre felbomlék, ő is futott: hol az ut Fejéregyházáról Héjasfalvának a hegy alá kanyarodik, s emlékoszlop emelésére oly szép rétség van, a hegyre akart felkapni, Dános felé, a hegyoldalon akkor törökbuza zöldelt, itt vérzett el, kozákok fegyverétől.

Ily vesztésünk csak Vizaknán volt. A sereg nagyrésze szétoszlott: a székelyfiak hazamentek; a XXVII. zászlóalj kalotaszegi fiakból állván, Kolosvárnak vette utját. Bem, hogy a vészhirét megelőzze, még azon éjjel Keresztúrt szekérbe ült, s egymaga érkezett aug. 1-én reggel Marosvásárhelyre.

Mire Bem Vásárhelyre érkezett, b. Kemény Farkas szintén odajött Kolosvár felől 4000 emberrel, mik a havast cernirozó seregből szakasztattak ide: s ismét szép sereg állt rendelkezésére. Másnap, aug. 2-án délfelé az álladalmi javakat Kolozsvár felé, a serget Szebennek inditá; Kemény Farkast mintegy ezer emberrel ott hagyta, hogy vonulását néhány óráig maszkirozza, s akkor induljon Kolosvár fedezésére.

Grotenjelm Régen felől utban volt, s estve felé az üresen hagyott M.-Vásárhelyt elfoglalta.

A merre Bem tart, Szeben felé, a csatázás már meg vala kezdve. Stein, a mint Szeben jul. 21-én elesett, hogy magát fedezze, Szerdahelyre lovasokat, Szászsebesre 4 ágyut nyomott elő. Hasford jul. 25-én Szerdahelyt elfoglalta. Stein a muszkák elényomulásától tartva, azon éjjel a Fejérvár alatt táborozott 4000 emberrel a Maroson átkelt, Váradgyához; nehogy a fejérvári őrség utána mehessen, Beke ezredes erélyes közremüködése mellett a portusi hidat elrontatá; s hogy megtámadtatás esetére a székelyföld felé vonulhasson Lámkeréknél, másnap jul. 27-én Kelnek és Kutfalva közt vett állást, előőrseit Konczára küldé elő. Csapatokat várt a Bánságból. Azonban Hasford jul. 31-én — a segesvári csata napján — 8 ágyuval elébe jött, a fejérvári őrséget hátmegé rendelte; Steint megtámodta, s a heves ágyuzásra elővett gyalogjai s kozákjai rohamával Steint állásából kiverte: 1000 foglyot csinált, s két ágyut elvett. Erre a muszkák Szebenbe, a császáriak Fejérvárra mentek, Stein Szászsebes előtt veszteg maradt.

Hasford aug. 2-án érkezett Szebenbe, és jókor, mert Bem aug. 2-án Gálfalváig, 3-án Medgyesig, 4-én Nagyselykig ment; Stein táborából Forró ezredes alatt segédcsapatokat kapva, 5-én 11 órakor 14 zászlóaljjal, 8 század huszárral 20 ágyuval, miként marcziusban, Szeben előtt termett. Hasford a a betegeket, foglyokat és szekereket a verestoronyi-szoros felé inditá, s Nagycsürnél 10 ágyuval elébe állott. Bem, mint rendesen e csatáját is roppant ágyuzással nyitá meg, később a szárnyokra rohamokat intézett; s két órai csata után Hasford a csatatért feladta, Szebenbe vonult be. Itt a vár falakra támasz-

kodva, keményen tarták magokat: Bem a XII. XXXI. CXI s két vadász zászlóaljat tartaléknak hagyva, a várost megrohantatá. Estve felé Szeben több felől be lőn véve. Véres utczaharcz kezdődött. A szászok éljenzéssel fogadták a magyart, az utczákra virágokat szórtak. Hasford a város alatt positiót vett, granátokat szort a házokra, innen is kiveretve Talmácsra huzódott.

Bem tehát másodszor is bevette Szebent... De a muszkákat másodszor nem verheté ki... Mert Lüders, ki a segesvári csata után Sz. Kereszturról Marosvásárhelynek tartott, Erdőszentgyörgyön értesülvén Bem Szebenfelé csapásáról: Szebennek indult; aug. 4-kén Gálfalván volt, Mihailof kipitán alatt egy ezred kozákságot előre küldött; másnap Medgyesen áthaladt, s 30 órai gyors menés után, aug. 6-án reggel, egy nappal később mint Bem, Szeben közelében Vizaknán álla.

Bem Lüders közelgését hallva, az éjjet Szeben előtt tölteté. Minden reménye Steinban volt, kinek felkeresésére azonnal csapatot inditott. Reggel Forró ezredest Hasforddal szemben Talmács előtt, serge más részét Szebenben hagyá: 6 zászlóaljjal, 5 század huszárral, 18 ágyuval Lüders elébe ment, Nagy-Csürnél csatára szállt: hosszasan tartá magát, végül is a balszárnyra tört uhlánok és kozákok a rendet felbonták, s sergét megfutamtaták. Bem, hogy Steinnal egyesüljön, Kistorony felé, Szerdahelynek vette utját. Szokása szerint, személyesen, ágyukkal fedezé a huzódást, mit a Szebenből az utra tolult szekerek a legnagyobb zavarba hoztak. Miként annyiszor, itt is szinte foglyul esett, katonái alig tudák a golyók záporából kihozni, 10 ágyut, 1200 foglyot hagyott a muszkák kezében.

E közben Hasford, a mint Lüders ágyuzását meghallá, Veszténynél támadást intézett: Forró Bem megveretését hallva, állását feladta s Orláton át csatlakozott. A szebeni helyőrség sokat vesztett. Czecz szerint, Kurz Antalt, egy ablakból jövő golyó ejtette el; Bem szekere harmadszor is odaveszett.

Lüders e csatáért czárjától a sz. György nagykeresztje második osztályával diszesittetett fel.

Bem estvére Szászsebesre ért, Steinhoz . . . A két serget egyesité, a vezérletet Stein ezredesnek adta át, meghagyta, hogy Szászsebest s feladás esetére a piski hídat utolsó emberig védje; megigérte, hogy ágyukat küld . . . Azzal másnap reggel Déván át Magyarországra utazott, hogy a Kossuth által ajánlt fővezérséget átvegye.

Késő volt, Görgei derekas csata nélkül addig vonult, hogy a kormánynak Szegedről is készülni kellett. A képviselőház mielőtt itt üléseit bevégezné, nagyszerü lépést tett, jul. 28. ülésében a magyarhoni nemzetiségek viszonyát formulázta, a zsidókat emancipálta. A törvényczik, mit a nemzetiségek megnyugtatására szerkesztettek, nem egyéb, mint a mit a szerencsétlen Drágus képviselő majusban a kormány nevében Janknak, illetőleg az erdélyi románoknak ajánlt. Codificálták, s azzal aug. 1-én a Maros partján fel Aradra huzódtak.

XXI.

A fegyverletétel.

(Aug. 1—26.)

— A hangulat. Gál S. nyergeshegyi, mitács-szorosi csatája, s sergének Kolozsvárra kivágása. Stein szászsebesi csatája. Fejérvár felszabadul. Déva légberepül. Görgei fegyver letétele. Bem Erdélybe jő, innen menekül. Beke Déván a fegyvert leteszi. B. Wohlgemuth, mint kormányzó fellép. Kolozsvár bevétele. A b. hunyadi ütközet. A zsibói fegyverletétel. Utószavak.

A szabadságharcz utolsó napjaihoz, az oly mesés színben ragyogó „magyar világ" kebelrázó végnapjaihoz értünk.

A Tisza, majd a Berettyóvonal Görgei által lett feladása, a kormány költözködése, Magyarhon szellemét megtörte . . . A segesvári csata óta Bemet is elhagyta szerencse csillaga. Mert csekély tábora életét koczkára veté, a bizalom hurjai szabadozni kezdettek. Szeben elvesztése után a közvélemény szemében nem vala többé a győzhetetlen. A gyanusitók benne, mit ellenei oly régóta hirdettek, csak szerencsés portyázót kezdettek látni. A tömeg, mely csak a szerencsét bámulja, már nem gondolt vissza, hogy Erdélyt egykor visszahóditá, s hét hónapon át bálványozta őt. Mert a lehetetlenséget legyőzni nem birta: egyik felhányta, hogy közlékenytelen volt, alvezéreket nem nevelt, csak a lengyeleket kegyelte; a másik gáncsolá, hogy a télen csak palliativ harczolt, elleneit nem rontá meg, sergét komolyabb csatákhoz nem szoktatá; a harmadik kárhoztatá, hogy a seregből praetorianusokat akart teremteni, mely a hazát, nemzetet csak a seregben látá, mely most már

részint nem bir, részint nem akar tovább harczolni, mert részint intimidálva van, részint a muszka képzelt igéretek által ámitatja magát.

Ily hangulat nyomá a kedélyeket Erdélyben, s hasonló Magyarországon, mert Görgeiben, ki a legfényesebb taktikával vonult, de komoly csatát nem kisértett, többé nem biztak.

Mikor Bem Erdélyből kiment, még három tábor tartá magát: Gál Sándoré a székelyföldön, Steiné Szászsebesen, Kemény Farkasé Kolozsvárt, s egy negyedik is az utban volt be, a Kazinczié.

Mintegy 25 kisebb-nagyobb csatát vivtunk már a muszkákkal, három táborunk a hon három szegletét tartá, még jó napokat igértünk magunknak, mert Kolozsvártól le Fejérvárig s Marosvásárhelyig a földet még muszka nem tapodta. Kolozsvárt, Erdély fővárosát leginkább Jank havasi tábora nyugtalanitá, mely többek közt jul. 31-kén Toroczkó-Szt-Györgyöt leégeté. Nem csekély ok az aggodalomra, mert Kemény Farkasnak ágyuja nem volt, Kazinczíról pedig semmi hivatalos tudomás. S im a feszültséget egy jelenet metszi közbe: onnan, merről a muszkákat vártuk, Marosvásárhely felől, aug. 7-én a Mezőség hegyei közül magyar tábor porfellege emelkedék, Gál Sándor táboráé, mely mig egyfelől mint segély érkezett, meghozza a lesujtó hirt, hogy a székelyföld elbukott.

E jelenetet még csak Görgeitől láttuk, a télen, a bánya városok közti megszabadulásában.

A moldvai expeditió után, Bem Gál Sándor tábora egy részét magához vonta, de ez azért folyvást tartá Szent-Györgyöt, mig állása Lüders, segesvári csatát megelőzött combinatiojába beleesett. Jul. 29-én Coppet tábornok ide, Clam-Gallas a fősereggel Kézdivásárhelynek indult s Gál a vonalt többé nem tarthatá: egyik Szent-Györgyöt, a másik Vásárhelyt elfoglalta... Háromszék meghódítása után Csik következett: Coppet az Olt völgyén jul. 31-én Mikó-Ujfaluba, Clam-Gallas a főuton Kászon völgyébe ért.

Hátok megett maradván az Ojtozi-szoros őrsége, Tuzson őrnagy magát e nap éjjelén rajtok keresztül vágva, Gállal egyesült.

Aug. 1-én a Csikot bezáró két szorosnál támadásra készültek. Hol Gál Sándor állt, a Kászonvölgyéből a Nyerges-hegyre kavarogva megy az országut. A rege azt tartja, hogy akkor lesz szabad a székelyföld, mikor a Kászon-völgyben a háromszegletes kalapok vérben fognak uszni. Gál korán reggel e völgybe szált, Kászon-ujfalun átnyomult, csatát kezdett, melynek azonban a tulerő, mely két szárnyára rohant, csakhamar végett vetett. Gál erre a Nyerges-hegy tetejére vonta fel magát, a csatát megujitá: a gordonista vadászok és parmák többszöri rohamának, s az erdőkből szórt röppentyüknek állását itt is felkellett adnia. Leszáltak tehát, az aljban állást foglaltak, s az üldözésnek véget vettek.

Ugyan e napon Coppet tábornok is támadott. Hol át kellett törnie, Mitács-szorosánál, az Olt mintegy három órát tartó völgy szorulaton fut át, melyet Bükszád előtt lankásabb hegyek, Bükszád megett meredek sziklák szegélyeznek. A székelyek a falu előtt várták Coppetet s csatát kezdtek: de erejök nem engedvén hogy a hegyoldalokat is fedezzék, csakhamar meg voltak kerülve; a bükszádi patak hidját elronták s a falu megett a szoros oltalmára keltek, addig tartották, mig a Gál S. visszahuzódásának hire megjött. Ez állás megett mászhatatlan sziklák közt kellvén visszahuzódni, nehogy a szorulat torkába rekedjenek, hét ágyujokat ott hagyák. Csikszereda felé menekültek, hol Gál Sándorral csatlakoztak.

Gr. Clam aug. 3-án egyesitett sergével Csikszereda ellen nyomult, Gál feladta, Csikból Udvarhely felé vette utját: a császáriak Háromszék után Csikszéket is, igy az egész belső székelyföldet elfoglalák, kezdődött a lefegyverzés. Dorschner, csiki ezredes, ki Clam Gallassal jöve be, már Brassóból proclamált, intvén a székelyeket, hogy nyugtatvány mellett a császári tábornak élelmet szolgáltassanak; most, januárban elhagyott székhelyén látva magát, keményen fellépett, a fegy-

vereket beszedeté, a papságot és birtokosságot esküttételre Csikszeredába rendelé : ezek oda indultak s mire hallák, hogy fogságra jutnak, többek közt Andrási Antal, Gyergyó-alfalusi plebánus, Dorschnerhezi utjában magát főbe lőtte.

Csikból két határszéli szoros visz Moldvába, Felcsikból a gyimesi, Gyergyóból a tölgyesi, mind a kettőt magyar őrség tartá, kik Gál Sándor elvonulásával oda rekedtek. A gyimesi szorost tartó gr. Rindsmaul Albert őrnagy a visszavonulási rendeletet aug. 1-e éjjelén kapá ; 12 ágyujával egy völgyön felcsapott Gyergyóba s másnap gy. Szent-Miklósra jutott, hová a tölgyesi szorosból Magyari őrnagy is megérkezett. Aug. 3-án Alfaluba mentek, aug. 4-én a Gyergyót, Udvarhely- és Maros széket elválasztó havasoknak indultak, rosz borviz hordó után, mert a most álló, rakott ut, későbbi munka. A mint a havason haladtak, fegyveres nép zaja közelgetett, állást vettek... Ugy derült ki, hogy azok is székelyek, kik Gál Sándor oszlásnak indult táborából tértek meg. E leverő hirre az ágyukat elásták, egymástól bucsut vettek s szétoszlottak. Az ágyukat később a kormány kiásatá.

Ily szomoru viszonyokba sodort tért hagyott Gál Sándor maga után, mire Csikból Oláhfalun, Udvarhelyen, Parajdon át Marosszékre vonult. Itt vették a hirt, hogy Grotenhjelm Marosvásárhelyt, Szászrégent elfoglalta, s további utjokat elzárá.

Ugy volt. Grotenhjelm Gál Sándor közeledtének hirére Vásárhelytt állást foglalt. Samarin ezredest 8 ágyuval Szász-Régenbe, egy más osztály 15 ágyuval a Mezőségre küldé, hogy ha a Maros vonalon átsikamlik, két tüz közé szoritsák.

Gál Sándor e hireket aug. 5-kén Parajdon alól, a Kis-Küküllő völgyében vette. A tábor, mely székelyekből állott, Gált tovább követni nem akarta, a legénység a tisztek egy részével Magyarostól visszatért, Gál Dobay József ezredessel, 21 ágyuval s mintegy 2000 emberrel helyt maradt : szerencséjükre velök volt a XXXII. zászlóalj, mely Kolozsvár vidéki s szilágyi fiukból állt.

Áttörni a muszkákon, e volt most a feladat. A sereg kicsiny, az ágyu sok, s előttök a Maros. A merész vezér neki

vágott, Makfalvánál a völgyből átcsapott, éjjelre a Maros partján állt: hol senki se is vélte, Szász-Régenen alól, Körtvefájánál a Marost ágyuival átgázolá, s Toldalag felé utját tovább folytatá. Most már a rakott út nélküli Mezőség hegyeivel és völgyeivel, az oláhok ellenséges hangulatával s az őt kereső muszka táborok portyázóival kellett küzdenie. Szerencséjére a Mezőség szélére hosszára mintegy 10 mértföldnyi hegytömkeleg, melynek minden völgye út: ezeken a legroszabb utakat választva, oly ügyesen kanyargott, hogy az utána inditott ulánok csak is Sármásnál bukkantak reá... S kevés összeütközés után, aug. 7-én szerencsecsillaga Kolozsvárra vezérelte... Kemény Farkassal egyesült.

Kezdődnek a végső csapások. A székelyföld fel van adva, már csak Erdély északnyugati része a magyaré, Dézstől Kolozsváron át le Szászsebesig. Két tábor állt már csak, Steiné Szászsebesen, Kemény és Gál Sándoré Kolozsváron, mi egymással már igen lazul függött össze.

Lüders kipihentette sergeit s végső terve kiviteléhez fogott. Clam Gallast Csikból Marosvásárhelyre, Grotenhjelmet Vásárhelyről Kolozsvár ellen inditá; Dyck tábornokot Kőhalomból Medgyesen át Mihálczfalvára rendelte, hogy Stein Kolozsvárra huzódhatása előtt a Maros balpartját elvágja, mig Jank a Maros jobbparti utakra volt kiállitva. Maga szintén felkészült.

Gr. Clam Csikból megindult, a befogott csiki és háromszéki foglyokat, kik közt 10 katholikus pap, több nyugalmazott határőr főtiszt és földesur, gyalog maga után hozatta. Segesvárnál háromfelé oszták őket, egy részét Brassóba, másikát Szebenbe inditák, a harmadik rész Kolozsvárra volt szánva. — B. Heydte őrnagyot Udvarhelyszékre visszahozák, ki működését ujra megkezdette.

A hálozat kivetése után az első lépést Lüders tette Szebenből, Stein ezredes ellen. Aug. 12-ke éjjelén Szerdahelyről Szászpián felé egy kozákezredet küldött előre, hogy a dévai

útra kerüljenek; a fejérvári cs. őrség kicsapástételre volt utasitva. Hajnalban a magyarok arra viradtak, hogy a Szerdahely felől feltünt füstfelleg csakhamar porfelleggé vált, mert Lüders egész erejével érkezett. Stein ezredes 18 ágyu 7 zászlóalj s 5 század lovasból álló sergével, Bem rendeletéhez képest Szászsebes előtt állott; az előőrset Kálnoki őrnagy tartotta; visszahuzódott, s kezdődött az ütközet, mi azonban hosszas nem lehetett, mert 44 ágyu jött ellenek. Stein, mert a fejérvári őrség, Dick tábornok és Jank hátban fenyegeté, pár órai csatázás után, a piski hid felé vette utját. Rendben hagyta el Szászsebest; azonban a Kenyérmezőn az előre küldött kozákok, s az üldöző uhlánok két tüz közé szoriták, s a kies térség halottakkal lőn beteritve. Ezer foglyot, 13 ágyut vesztettek . . . A sereg romja, 5 ágyuval a piski hid megé vonult.

E csata által Lüders második feladata, Fejérvár ostrom alóli felszabaditása is megleve oldva.

Harmadnap, aug. 14-én, Stein és Lüders Piskinél ismét szemben állott: miközben Déva vára, a magyarok háta megett, fényes nappal borzasztó robaj között légbe repült, az őrséget tartó honvédek egy részét romjai közé temeté; kiaknázta volt oda a lőport, ki lobbantatta fel, maig is titok, a magyarok nem, mert se egyik se másik nem volt érdekében. Romja közt 10 rejtett ágyut s egy sereg golyót és bombát találtak.

A megrémült sereg, mely Stein ezredesben elejétől fogva nem bizott, az engedelmességet felmondá: Stein kénytelen volt a piski hidat csata nélkül feladni, sergével aug. 15-én Déván alól, Dobrára huzódott.

Ez alatt Magyarországon bekövetkezett a végső katastropha.

Bem kiment, aug. 8-án a képviselőházat Aradon, Duscheket a banksajtóval még idébb, Lugoson találta. Több képviselő is volt itt, kik épen Jank küldötteivel az egyezkedés bevég-

zésével foglalkoztak. A magyarok mint Pataky előadja, átalános amnestia biztositása mellett azt kivánták, hogy a havasi román tábor csatlakozzék a magyarhoz, s azt főleg egy Oláhországra tervelt expeditióban segitse : Jank erre régibb traktáiban is késznek nyilatkozott, de azt kivánta, hogy öt nevezzék ki tábornoknak, tisztei kapjanak megfelelő tiszti rangot. Mig Bem itt mulatott, az egyezkedés létre jött, következtében felhatalmazottságánál fogva Jankot tábornokká nevezte, s rendelkezett, hogy sergét oda közel, Fácsetre vezesse le, hol tisztei további kinevezése meg fog történni.

Elkésett lépések . . . Bem nem ment Kossuthhoz Aradra, hanem meghallván, hogy Dembinszki Temesvárnál az osztrákokkal csatára készül, oda sietett s a vezényletet átvette. Másnap a csata lefolyt . . . Bem sérülést és sebet kapott . . . E hadtestnek vége volt.

Görgei előre kimondta volt, hogy ha a temesvári csata elvész, nem marad egyéb hátra, mint fegyverét letenni... Elveszett . . . Kossuth az ő kivánságára, Aradon, aug. 11-kén a kormányzóságról lemondott, Görgeit diktatorrá nevezte . . . hogy a muszkákkal alkudozhassék.

Az egész nemzet, hadsereg, képviselők, egyhangulag kiváncsiak voltak arra, minő feltételek alapján indul az alkudozás : a polgári compromittáltak amnestia, a katonaság tiszti rangja megtartása reményével voltak kéz alatt kecsegtetve . . . s egyszerre egész váratlanul Görgei aug. 13-kán Világosnál Paskievics herczegnek fegyverét letette . . . Feltétel semmi.

A közvélemény a pálczát Görgei feje felett azonnal eltörte . . . Az öt bálványozó közvélemény nevét se akarja többé hallani.

Minden veszve volt. Mint Paskevics herczeg urának irá: Magyarország lábainál feküdt.

De volt mégis néhány dandárvezér és tábornok, ki a fegyverletevésről mit sem akart hallani. A Dembinszki féle hadtest Lugosra jött, ott többfelé szakadt . . . Bem Guyon tábornokkal aug. 16-án Erdélybe, Dobrához ért, sergök maradványát Steinéval egyesiték. Azon hittel jöttek, hogy Erdélyben az

ügyet még fentarthatják. De megfeledkeztek arról, miért Kossuth lemondott, hogy pénz nincs, s a sereg már csak requirálásból táplálkozhatik.

A mint Bem megjött, az erdélyiek vezényletét Stein kezéből Beke ezredes kezébe tette át. Azzal Dévára ment, harczolni akart. Aug. 17-kén estve felé épen csatarendben állt, a midőn a piski híd felől egy őrnagy muszka parlamentairt vezet, ki Lüders nevében felszólitá Bemet, hogy kövesse Görgei példáját. „Minő feltételek s minő garantiák mellett?“ kérdé zordonul. Mire ez felelni nem birt, Bem folytatá: láthatja, hogy épen csatára indulok, önt csak is a csatavonaltól bocsáthatom vissza. Azzal megindultak. A muszkákat a piski hídtól hátrább akarta vetni, hogy a Strigy jobbparti útat Hátszegfelé kézre keritse.

Azonban a seregnek további harczra, hazája elhagyására kedve nem volt. Reggel huszonnégy órai fegyverszünetet kötöttek. Délben Bem Guyonnal a postaháznál ebédelt, egy órakor mintegy 20 tiszttel, nehány nádor-huszár fedezete alatt Lesnekre ment ... Stein csatlakozott ... Bem sebesülten lóra ült, a hegyeknek vette utját ... Egy krajczár nélkül, egy kis táskával hagyta el Erdélyt ... Ruszbergen át Oláhorszgba menekültek.

Beke ezredes estvefelé Lüdershez ment, s jelenté, hogy kész a fegyverletevésre ... Másnap aug. 18-kán, Dévánál az együtt maradt nehány ezer ember sorban állt: a fegyvert, 12 zászlót s 64 ágyut átadák. E zászlóaljak közt volt a IV, L, a híres XII. s Szigethy Miklós őrnagy alatt a veres sipkát nyert XI.

A piski hidnál érte volt fénypontját az erdélyi honvédek, a XI. zászlóalj dicsősége ... itt tette le fegyverét. A fegyvereket, ágyukat, legénységet Fejérvárra, a 350 tisztet Szebenbe vivék fogságra.

A Dembinszki féle táborból még egy csapat jött vala Erdélybe Brunner ezredes alatt: aug. 19-én Hátszegen ez is letette fegyverét.

Erdélyben már csak a Kemény Farkas' és Gál Sándor egyesitett táborromja állt. Ennek is meg voltak számlálva napjai.

Az országos kormánybiztosságot Boczkó Daniel képviselő folytatá, ki azt Szentiványitól jul. 9-én vette át, s mint negyedik, az országos kormánybiztosságot be is végezte.

Hogy átvette, csakhamar két kormányzója lett Erdélynek, mert b. Wohlgemuth Lajos altábornagy ki Olaszország legyőzése után Görgei elleni csatákban szerzet érdemekot: Bukovina felől Beszterczére jött s aug. 11-én tudtára adá Erdélynek, hogy katonai és polgári kormányzóságát megkezdette. Ezzel kapcsolatban kiáltványokat bocsátott ki:

Egyikben b. Puchnermult év oct. 18-án hirdetett ostromállapotát megujjitja, egyik feltétele a fegyverbeadás lévén, a be nem adókat haditörvényszékkel fenyegeté; egy másikban az Ő flge által kiadott alkotmány értelmében a nemzetek jogegyenlőségét hirdeté; egy harmadikban a Kossuth-bankjegyek beadását rendelé el megsemmisités végett, haditörvényszéki büntetés alatt; egy negyedikben, ugyancsak Beczterczéről, előadja b. Haynau Győrben jul. 1-én kiadott hirdetményét, melyben az országnak tudtul adatik, hogy hadi- és rögtöntörvényszékek fognak felállittatni, a büntetés halál, fogság és pénz; haditörvényszék elébe fog tartozni minden oly képviselő, honvédelmi bizottmányi tag és kormánybiztos, ki oct. 18-án tul működését folytatta; a rögtön-törvényszék azokat fogja sujtani, kik még ezután is az osztrák-orosz sergek ellen dolgoznak; aug. 13-ról rendeletet közöl, melyben sajnálatát fejezi ki az iránt, hogy a románok, jelesen a naszódvidékiek a személy és vagyonbátorság ellen kezet emelnek: agyonlövetéssel fenyegeti őket... Igy kezdődött b. Wohlgemuth kormányzósága.

Ezalatt gr. Clam Vásárhelyre érkezett, osztályával Beszterczét és Dézst kezdé fedezni, hogy Vladilawlievics tábornok Grotenhjelmmel csatlakozhassék; Mehnikoff ezredes Nagyvárad felől a Királyhágón volt berendelve: ily előlépések után Grotenhjelm aug. 13-án dandárait Kiszégnél egyesité, s Kolozsvárnak indult.

Emlitök, hogy Gál Sándor, ki 21 ágyut hozott, Kemény Farkas ágyu nélküli, de emberekben gazdagabb sergét kiegészité. Nehány napot töltöttek. Kolozsvártt közös volt a leveretés, főleg az apró bankjegyek eltünése miatt a zavar tetőpontra hágott. Megjött a hir, hogy Grotenjelm a Mezőségen át Kolozsvárnak tart: Makrai László, Kossuth-huszár alezredes aug. 14-ke reggelén két ágyuval s egy osztály lovassággal recognoscirozni megy. A kis csapat Apahidánál bevág a mezőségi hegyek közé, alig megy az első hegyélen át: a Kájáni-tónál két zászlóalj muszka gyalogság, egy osztály lovasságra bukkant, mely egyszerre bekerité. Megadni magát, vagy élethalál közt kivágni: e kettő közt választhata. Makrai az utolsóra hangolá legényeit. Összeütköztek: egy ágyu s nehány legény elvesztésével a többit megtartotta.

Makrai ágyuzása hallására Kolozsvártt a dob megperdült, a trombita harsogott: a gyalogság, lovasság és ágyu a piaczra és Középutczára indulókészen felállittatott. Minden azt hitte, hogy a zászlóaljak a Kolozsvár előtt még a tavaszon vont sánczokba veszik magokat, s holnap kemény ütközetnek lesz szintére.

Alig setétedett be, a Monostor-utczán a lovasság és ágyuk elkezdék a kivonulást; óranegyedenként egyegy zászlóalj gyalogság, vagy társzekér csoport vonula, csendben, titokban. A fővezérség szállása setét, előtte felnyergelt paripák; 11 órakor az is elhagyta, csak kevés Kossuthlovasság maradt Szamosfalva felé előőrsön. Kolozsvár, a főváros, hol az utolsó napokban az erdélyi sergek minden készletraktára összehalmoztaték, hol a középületek zsufolva voltak: egy előőrsi csata után, aug. 16-án reggelre üresen hagyatott; s a készletek mellett, mit a vezérség utolsó perczig őriztetett, csakhogy leltárt nem hagytak hátra, ugy el voltak a fötisztek már ámitva.

Reggel Kapusnál táborba s onnan tovább szálltak. Iszonyu volt a lévertség és fájdalom, melylyel e tábor nagyrésze a gyerővásárhelyi derék positiot elhagyá. Kemény Farkas ellen a közvélemény izgatott lőn. Nem tudák, félelem vagy árulásnak tekintsék, hogy a még nem is látott orosznak mérföldeket hagy

oda akkor, mikor hazáját védő seregnek minden talpalatnyi föld egy positio.

A tábor, mely a világosi eseményekről mit sem tudott, vezérétől magát megaláztatva érezé: s egyre nőtt benne azon bosszus kivánság, hogy Kemény Farkas a vezérségtől megfosztassék. B. Hunyadon haditanácsot sürgettek, mit aug. 17-ke reggelén Kemény meg is tartatott: a törzstiszteken kivül a kormánybiztos is részt vett, s eredménye lőn, hogy a vezérletet Gál Sándor ezredes kezébe tevék át.

Gál, vadász századokból rögtön előörsöket nyomott viszsza: az elsőt a gyerővásárhelyi hegyre, a másodikat Sárvásár közelében.

Délután négy órakor a sereg Hunyad északi felén egy ágyu lövésnyi térségen sorban állt. Mintegy 6—7000 gyalog, 6—700 lovas s 23 ágyu volt még együtt: a két ezredes harmincz főnyi vezérikar kiséretében a sorok közé lovagolt, s a négyszögbe vontak előtt Kemény Farkas Gálnak mint idősb ezredesnek a vezérséget átadta.

A vezércsere ünnepélye véghez ment. A nap lemenőben. Az oszló félben lévőket egyszerre csak puska ropogás s azon lesujtó hir lepé meg, hogy a kozákok már a városban vannak.

Ugy is volt. Grotenhjelm Kolozsvárról Dézsfelé készült Kazinczy ellen; azonban Urbán ezredest nehány ágyuval, a császári sereggel és kozáksággal Kemény után inditotta volt. A Gyerővásárhelynéli vadászokat a kozáksági lefegyverezte; a Hunyadnál álló pár vadász századot oly sebesen rohanta meg, hogy kevés tüzelés után szétszórattak: s a pár száz kozák és dragonyos, Hunyad két szélén és utczáin fel, iszonyu lármával berontott.

Gál Sándor a fel nem bomlott zászlóaljaknak rögtön előrenyomulást parancsolt: de mintha isten ostora sujtotta volna, futásban akart menedéket keresni; 48 óra ennyire demoralizálta a sereget.

A városban gyalog, lóháton és szekeren, futók özöne önté el a kecskeny utczákat, a minden udvarról kitoluló szeke-

rek felfordultak, egymás előtt az utat elzárák, egy se mozdúlhatott. Kik megszabadulhattak, egy mellék utczán ki a szántokra rohantak, hol a völgyet mocsáros árok metszi, melybe át sok szekér berekedt: boldognak érezé magát, ki egy lovat hámjából kivágva, minden vagyonát szekerén hagyva menekülhetett, hogy a dsidahalált elkerülje. Mert a kozákság közikbe vágott, mignem a városon alól a vadászok, kevés ágyu s egy század Würtemberg-huszár őket fogadták, s Bánfi-Hunyadon keresztül visszaverték.

Setétült. A tábori s menekülő szekerek százai az országuton a hármas rendetlen sorból kettőre fejlettek, az ágyuk s készletszekerek megtérhettek. A tábor rendbe jött, magához tért, ismét hadtestet képezett, s Hunyadnál, hol a rét elszorul, állást vett s várta a támadást. Itt e ponton haza térő huszárok érkeztek, meghozák, hogy Görgei a fegyvert letette. Ily hangulat nyomása alatt következett be másnap, aug. 18-a hajnalán Urbán támadása. A serget Dobai ezredes vezette, mert Gál Sándor, lova az esti csatában elesvén, sérülést kapott. Mintegy három óráig küzdének, hogy az alatt a szekerek Csucsánál a Szilágyfelé menekülhessenek, s a Királyhágótól az őrség visszavonassék. Dobai mikor a czélt elérve látta, meg kezdé visszavonulását.

Gál Sándor útját Zsibónak vette, hogy valahára Kazinczy sergével egyesüljön. Mire ide ért, tábora alig ment 3—4000-re.

E levert helyzetben töltött pár napot, mikor Kazinczi 8000 emberrel, 20 ágyuval szintén oda érkezett.

Kazinczy tábora felső-magyarhon erőteljes fiaiból szerkezett honvédzászlóaljakból állott. Görgeitől elvágatván, csata nélkül vonult Tokaj felől Marmarosnak, onnan Erdélynek, hol Déstől pár órányira, Sósmezőnél megtért, sergét a Számoson átszállitá, ugy érkezett ide aug. 22-én.

Kazinczy megjelenése az erdélyiekbe uj reményt önte; mert Görgei árulása még egész hitelre nem kapott. Kazinczy egyéniségében is volt valami, mi biztatást nyujta, különben fia levén a literator Kazinczy Ferencznek.

Alig vette át Kazinczi mint tábornok a vezérséget, alig üté fel szállását a zsibói kastélyban: egy orosz kapitány érkezett, trombitása jelenté hogy parlamentair, s szem bekötve a kastélyba szekerezett. A tisztet Nagyváradról küldék az erdélyi sereghez; neve Timacsiff, vele jött gr. K. s fegyverletevésre szólitá fel a tábort, s hogy szavainak nyomatékot adjon, Görgeitől egy iratot kézbesitett, mely német nyelven igy hangzott:

Nagyvárad, aug. 16. 1849.

Az erdélyi magyar hadsereg főparancsnokának báró Stein ezredes urnak.

Folyó hó 9-én érkeztem Komáromtól felső Magyarországon (Tokaj, Debreczenen) át 24,000 emberrel Aradra, hogy az akkor Dembincski parancsnoksága alatt álló déli hadsereggel egyesüljek.

Ezen hadsereg ereje Kossuth szerint az 50,000-et megközelité.

Ugyan e napon azonban e jelentékeny erő — elsőbben Dembinszki, azután pedig a csata folyama alatt érkezett s rendezését rögtön magára vállaló Bem vezérlete alatt, az osztrákok által oly erősen megveretett: hogy Vécsei tábornoknak egy későbben érkezett hivatalos jelentése szerint, a seregből 6—7000 embernél együtt több alig maradt, a többi nagy részt szertefutott, vagy Lugosig visszament. Ez Temesvár közelében történt. S következése lőn, hogy az osztrákok sebesen nyomultak Arad felé, mig herczeg Paskievics az orosz főerővel Debreczenből Nagyváradon keresztül ugyan e czél felé igyekezett. Temesvári szerencsétlenségünkről csak 11-én érkezett ide egy Guyon tábornok által irott jelentés.

Kossuth s a ministerium azonnal leköszönt, s a legfelsőbb polgári és katonai hatalom hivatalosan kezeimbe adatott. Erre én, minden ábrándokat elejétől kárhoztatva, rögtön átláttam, hogy szegény nyomorgatott hazámnak minden áron békét kell szerezni, mit, ha még tovább nélkülöz, rövid időn tönkre jut.

Sergeim ezt velem szintén átláták, s hogy minden véron-

tásnak véget vessünk, fegyvereinket ő felsége az orosz czár főhadiserge előtt f. hó 13-án önkéntesen letettük.

A hódolat feltétlen volt; mind a mellett azonban, a cs. orosz hadseregnek irányunkbani lovagias bánásmódjával dicsekedhetünk.

Ön — vagy legyen a magyar haderőnek bárki parancsnoka — most már elfogja ismerni:

1. Hogy egy oly tulnyomó erő ellen, milyet az egyesült orosz és osztrák haderő képez, eredménynyel tovább harczolni nem lehet.

2. Hogy ily körülmények közt a fegyver lerakás gyáva tény nem lehet, különben az én sergeim bele nem egyeztek volna.

3. Hogy minden becsületes embernek, ki Magyarhon igazságos ügyeért fegyvert fogott, kötelessége lőn azt önként, habár feltétlen is lerakni, miután világos az, hogy minden további harcz Magyarhont és népeit csak mind mélyebb nyomorba dönti, a nélkül hogy legkisebb kilátás nyilnék visszanyerni, habár annyit is, a mennyi már eddigelő elveszett.

Önnek józan itélőtehetsége felfedezendi a helyes ösvényt, kötelesség érzete pedig megadandja a szükséges önmegtagadást, hogy férfias határozottsággal léphessen reá.

Görgei Arthur.
magyar tábornok.

E levél a vezérikart, gr. K.... és a kósza hir a legénységet kezdé capacitálni. Görgei levele nem tett váratlan hatást, mert azon hir terjede el, hogy a magyar pénzjegy kárpótoltatni fog, hogy a tisztek rangjokat, kardjokat megtartják, s kinek tetszeni fog, orosz szolgálatba léphet. A parlamentair mindezekre kitérő választ adott. Mások ugy adák, mintha Görgeinek titokban megigértettek volna... Ámitás s nem vesztegetés és félelem volt az, mi a fegyverletevés eszméjével a tábort megbarátkoztatá. Nem a muszka fegyver, hanem a muszka politika verte le a magyart.

A parlamentairek jöttek mentek. Kazinczi tábornok elhatározta magát a fegyverletevésre, bár az orosz sehol sem mutatkozott. Aug. 24-én haditanácsot tarta, képviselve volt benne minden század. Előadta Görgei levelét, elé a képzelt reményeket s kimondá, hogy ő, miként mestere Görgei, a fegyvert letenni elhatározta. A többség zugott, az iromány koholtnak állitá. Zajos gyülés lett. Mellette csupán Bangya alezredes emelt szó, mint rendőrfőnök előadá megjött kémei értesitését, kik szerint néhányt mértföldön tul mindent orosz öntött el; előadá, hogy a tábor napok óta gyalázatos requirálásból él. Az ellenzők vezérszónoka Váradi Gábor, mármarosi nemzetőr őrnagy, Erdélyből Zsombori Miklós, Kossuth-huszár főhadnagy. Nem lehete semmire menni. A lemondások egyre következtek. S minthogy a közvélemény egyesithetésén Kazinczy kétségbeesett, a gyülést mintegy ketté vágta.... Azzal, a mellékteremben volt parlamentairnek a határozatot tudtára adá.

Ez volt délután 6 órakor. A század parancsnokok megvitték a legénységnek, hogy a fegyvert feltétlenül le fogják tenni. Lőn iszonyu elkeseredés. A tisztek beszédeket tartottak, hogy ne engednék magokat elámittatni, meggyaláztatni. Minden jött ment, czélja senkinek sem volt. A zajló néptenger végre fel kezdett bomlani; Váradi vezérlete alatt több ezer főre menő tömeg ágyukkal Nagybányának indult. A lengyel legió kétségbeesése iszonyu; tisztjei sirtak mint a gyermek, kardjokat eldobák, eltörék; egy magát főbe lőtte, a többi a kastély terén, szivszakadva bucsut vett a lesujtott magyaroktól, s azzal Jordán őrnagyuk alatt Nagybánya felé vették utjokat. Később Urbán a császáriakkal utánok ment, az ágyukat visszakapta.

Gál Sándor szintén elhagyá a tábort, nejével elmenekült.

A visszamaradtak a kastélyudvarára gyültek. Az ágyukat, tüzérségi szekereket sorba, a fegyvereket gulába álliták, ráakaszták tölténytartóikat, borjuikat. A fegyvertelen tömeg most már nem tudta mihez kezdjen: a CVI. zászlóalj zászlóját szétszaggatá, maga között felosztá. Itt dobokat rontottak, ott szuronyokat, amott puskákat tördelnek; mások a pinczében ke-

restek enyhülést. S kezdődött a rémes éj, mely épen a véremlékü Szt. Bertalan éje volt. A vadászok letültek, lábaik közé vevék tölténytáskáikat s löttek mig egy töltések volt; a főhadi szállás ablakát belővék; egyik dühöngött, a másik szónokolt; végre mint a vihar, mely csendes esőre válik, a vadászsipok megzendültek, s méla hangja mellett a forradalom fájdalmasabb dalait éneklék, s kisirták magokat.

Reggelre nem maradt egy töltés, nem a szekerekben egy ló, s a gulába visszahelyezett fegyverek a lanyha eső és tüzelés rozsdájától reggelre megfekettültek. Egy éj — s a magyar fegyver ragyogásában a felkelő nap sugárai többé meg nem törtek. Aug. 25-én egész napon hevert a forradalmi fegyver, s alig volt egy talpalatnyi hely, hol fegyverromra ne kellett volna tapodni.

Késő estve azon hír jött, hogy az osztrák erő, a muszkákat megelőzőleg, még hajnalban itt lesz. E hirre a megmaradt legénység, s a tisztikar nagyobb része elment. Kazinczi már ekkor mélyen le volt sujtva. Átadá Görgei levele másolatát. Szünetek között kérdé, ha nem akarok-e menekülni... Ha szabadul — folytatá — legyen igazságos irántam... majd ha nem leszek, ne feledje, hogy fia voltam Kazinczi Ferencznek, hogy egy nevet örököltem, melyet atyám hét évi börtönnel szentelt meg nekem...

Aug. 26-án kora reggel a vezérikar lóra ült, hogy a fegyvert átvevő muszkák elébe lovagoljon. A muszkákat Dézsről várták. S a mint a falubol kilovagolnának, szemben velök a fasorok közül félszázad desáni oláhhuszárság fejlik ki. E látványra Kazinczyék megtértek; de sok, mint b. Keményy Farkas, osztrák előcsapatnak vélve, sarkantyut ada lovának, s Nagybánya felé vágtatott. A kastélyban maradt tisztek szintén befogtak, nyergeltek, pakoltak. Azonban az emlitett huszárság nem volt egyéb, mint parlamentair kiséret, mely gr. Clam-Gallas, osztrák parancsnok részére a tábort felkérte.

Kazinczy tábornok a kastély termében fogadta el s röviden kimondá: ő a fegyvert már letette; magát orosz fogolynak tekinti; ha öt az osztrák sereg, a nemzetek törvényét tapodó-

lag védetlen helyzetben megkivánja támadni, bevárja, mert elébe többé nem állhat.

Ez alatt alezredes Makrai L. is visszaérkezett az orosz táborból, s örömet hozott a hirrel, hogy Grotenhjelm egy óra alatt meg fog érkezni.

Meg is jött, egy ezred uhlanus, egy csapat kozák, négy ágyu volt mind az, mit a fegyver átvételére magával hozott. A magyar sereg a muszka tisztikart sötéten, némán, ünnepélyesen fogadta. Erre a magyar tisztek a kül, az oroszok a beludvart foglalák el; közlegénye a forradalmiaknak már alig volt. Az uhlánok és ágyuk óranegyed után visszatértek, táborukat a falun kivül ütték fel. A kozákság a kastély kertgyepén foglala helyet.

Komor csend állott be, mit azon leverő parancs szakita meg, hogy a tisztek a nagy terembe menjenek s kardjaikat adják át.

Kezdődött az ámulat szétoszása...

Felgyültek, a teremben hosszu asztal, mit körül álltak, fenn Grotenhjelm és Kazinczy. Nehány percz mulva a drágábbnál drágább kardok, fényes aczélok, ragyogó bojtok, nemzeti tollak, ott hevertek egy halomban... körülte könnyes szemekkel, szivrepesztő sohajokkal állt néma hidegen a honvéd, nézve, mint válogatja ellene már is fegyvereit... Egy sereg fegyver, 56 ágyu, 76 szekér ment át; 100 tiszt esett folyul, kiknek három napi szabadságot adtak s azzal Váradra kisérék.

Hol Bem dicső pályáját kezdé, ott tette le utolsó embere fegyverét....

Hol a Rákóczi forradalom is egy nagy ütközetet vesztett; hol a forradalomnak első szikrái fogamzának a kastély ura Wesselényi Miklós keblében: ott kelle nem csak az erdélyi, hanem az összes magyar sergek utolsó táborának fegyverét letenni....

Okt. 2-án Komárom és capitulált, s vége volt a hadjáratnak.

21.70.

191.58.70

216

41

222

170 93.

91.222267

42.5.89.122